

## Dr. Ivo Pilar



(Zagreb, 1874. - 1933.), ugledni odvjetnik u Sarajevu, Tuzli i Zagrebu; političar, publicist, sociolog i utemeljitelj hrvatske geopolitike. Autor je i danas aktualnih djela na njemačkom, koja su prevedena na hrvatski, poglavito: *Južnoslavensko pitanje i svjetski rat* (Beč 1918.), *Politički zemljopis Hrvatske* (Sarajevo 1918.), *Uvijek iznova Srbija* (Berlin 1933.) i dr.

*U našoj doista bogatoj povijesno-političkoj publicistici ne znam da smo ikada imali bistrijeg čovjeka i lucidnije pero (...) To danas, o 75. godišnjici Pilarova Južnoslavenskog pitanja, smijemo reći s punim uvjerenjem da se nismo ni malo prenašli.*

(akademik D. Jelčić, 1993.)

*Pilar je bio neumjereno napadan i plijenjen, a isto tako neusporedivo hvaljen i kriomice čitan. Često se o njegovu djelu i njemu govorilo i pisalo napamet, širila bijela i crna legenda. Vrijeme je da se kritički izdaju njegova djela i relevantni dijelovi ostavštine. Pilar to zaslužuje kao jedan od naših najboljih političkih pisaca.*

(dr. T. Macan, 1997.)

U domaćoj i međunarodnoj javnosti sve se češće obnavljaju rituali i vjerovanja koja antropolozi nazivaju cargo kultovima.\* Proroci tih kultova šire vjeru da je za blagostanje dovoljno oponašati znakove tehnološki razvijenih civilizacija. Dobrim namjerama asfaltiraju se putovi u raj. Podizanjem kredita i tiskanjem novca distribuiramo bogatstvo i rješavamo probleme siromaštva. Umnažamo i državne institucije kako sebičnjaci ne bi ugrozili ljudska prava. A time rušimo i ozloglašeni »neoliberalni« poredak. Jer: kapitalizam je na izdisaju, tvrde sljedbenici cargo kultova, demokraciji kakvu poznamo bliži se kraj.

I kada naša magija ne urodi očekivanim plodovima, mi bubnjamo sve češće i jače. Bitno je postati subverzivan. Vratiti se uvjerenju da je bivši, propali sustav bio dobra ideja. Ideja i praksa koju treba obnavljati. Bio je to sustav u kojem je cargo padao s neba. U kojem dugove nije trebalo vraćati.

Za sve su krivi neoliberalni duhovi u avionima. Dobacivali su nam svoj cargo kako bismo postali narkomani. Lukavo nasilje. Zato ćemo, nastavljaču novi okultisti, uzvratiti subverzijom, »svetim nasiljem« nužnih promjena. I tako u najnovije doba širenje »subverzivnih« rituala postade dominantan *basso continuo* glasa javnosti.

I dok se većina stanovnika nekoć nerazvijenoga svijeta lišila cargo kultova jer je u međuvremenu shvatila da je za cargo potrebno raditi, zapadna im se hemisfera sve češće vraća.

Erazmove poslovice trebale su biti cjepivo protiv te epidemije. Slabašna brana razuma pred najezdom ludosti. Ludosti za koju ne treba tražiti pohvale.

\* Cargo kult (imenica, v. kargo), magijska praksa s južnog Pacifika, nastaje u dodiru s tehnološki razvijenijim društvima. Vjerovanje da će duhovi u brodovima i avionima nastaviti opskrbljivati urođenike zapadnjačkim proizvodima (»cargo«). Nastaju u vremenima krize. Cargo kultovi često izabiru karizmatičkog vođu s »vizijom« budućnosti u kojoj će obnova starog morala i duha predaka (»mana«) zamijeniti anomiju društvenog poretka. (Wikipedia)



**INSTITUT**  
DRUŠTVENIH ZNANOSTI  
IVO PILAR  
ISBN 978-953-7964-28-3  
CIJENA 160 KUNA



9 789537 964283

Darko Polšek  
ERAZMOVE POSLOVICE I CARGO KULTOVI NOVOGA DOBA

STUDIJE

STUDIJE

INSTITUT  
DRUŠTVENIH ZNANOSTI  
IVO PILAR

Darko POLŠEK

# ERAZMOVE POSLOVICE I CARGO KULTOVI NOVOGA DOBA



**INSTITUT** DRUŠTVENIH ZNANOSTI IVO **PILAR**

Biblioteka STUDIJE  
— K n j i g a 27 —

Darko Polšek

ERAZMOVE POSLOVICE  
I CARGO KULTOVI NOVOGA DOBA

Biblioteka **Studije**  
— Knjiga 27 —

**Darko Polšek**  
**ERAZMOVE POSLOVICE I CARGO KULTOVI NOVOGA DOBA**

***Nakladnik:***

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar  
Marulićev trg 19/1, Zagreb;  
tel. 4886800; faks 4828296; ured@pilar.hr; www.pilar.hr

***Za nakladnika:***

prof. dr. sc. Vlado Šakić

***Izvršna urednica:***

Mirjana Paić-Jurinić

***Recenzenti:***

izv. prof. dr. sc. Jasminka Lažnjak, prof. dr. sc. Maja Vehovec  
doc. dr. sc. Vuk Vuković, prof. dr. sc. Nenad Zakošek

***Lektura i korektura:***

Krešimir Starčević

***Oblikovanje:***

Zlatko Rebernjak

***Prijelom i priprema za tisak:***

Grafički studio Forma ultima, Zagreb

***Tisak:***

ITG, Zagreb, studeni 2016.

ISBN 978-953-7964-28-3

---

Cip zapis dostupan u računalnom katalogu  
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu  
pod brojem 000948877

---

Copyright © 2016. — Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

Knjiga je objavljena uz financijsku potporu:



Ministarstva znanosti  
i obrazovanja  
Republike Hrvatske



Ministarstva kulture  
Republike Hrvatske



Gradskog ureda  
za obrazovanje,  
kulturu i sport  
Grada Zagreba

Darko Polšek

ERAZMOVE POSLOVICE  
I CARGO KULTOVI  
NOVOGA DOBA



**INSTITUT** DRUŠTVENIH ZNANOSTI IVO **PILAR**

Zagreb, 2016.



# Sadržaj

Umjesto uvoda: basne! .....	13
1. ŽIVOTINJSKA FARMA NA TRŽIŠTU.	
Bestijarij bez Ararata	
Sedam adagia o ježevima i liscama:	
o velikim i malim stvarima .....	19
Minervina sova u sumrak ili sumrak Minervine sove? .....	33
Basna o tri majmuna .....	37
Poučna priča o kuhanim žabama .....	41
Socijalna osjetljivost ptice dodo .....	45
Svete krave u depresiji .....	49
Endemska ribica u europskom akvariju .....	53
2. OJ JUNAČKA ZEMLJO MILA	
Pionirski obredi prijelaza .....	69
Hrvatska kao umjetničko djelo .....	73
O duhu zakona i jednakosti .....	77
»Napravili smo previše krivih pogrešaka« .....	81
Mrtvi kapitali (repriza) .....	85
Hrvatski generacijski procijepi .....	91
Hrvatska do jučer i od sutra... ..	97
Jesu li stereotipi o Hrvatima utemeljeni? .....	101
Rapsodija o dva malograđanina .....	107
Stare slave djedovino .....	111
3. HRVATSKI »CARGO KULTOVI«	
Cargo kult br. 1 — »Strateške investicije« .....	123
Cargo kult br. 2 — »Nemamo viziju« .....	129
Cargo kult br. 3 — Javni radovi i »helikopterski novac« .....	133
Cargo kult br. 4 — »Opće dobro« .....	137

Cargo kult br. 5 — »Čistoća, jezik, revolucija« .....	143
Cargo kult br. 6 — »Direktna demokracija« i ostale dječje bolesti ljevičarstva .....	149
Cargo kult br. 7 — »Temeljni osobni dohodak« .....	159
Cargo kult br. 8 — »Dobri diktatori« .....	165
Cargo kult br. 9 — »Državni kapitalizam« .....	171
Cargo kult br. 10 — »Sreća« .....	177
Cargo kult br. 11 — »Socijalna pravda« .....	181
Cargo kult br. 12 — »Kasni kapitalizam« .....	189
Cargo kult br. 13 — »Amerika nas prisluškuje« .....	195

#### 4. FAJRUNT U HELGINOM BARU

Fajrunt u Helginom baru .....	205
Civilizacija više ne stanuje ovdje? .....	211
Povjerenje, generacijski sukob i kriza civilizacije .....	217
Nesentimentalni odgoj profesora Houellebecqa .....	223
Uzroci društvene polarizacije .....	227
Ekonomija masovnih migracija .....	231
Nove šizme, nove federacije .....	239
Demokratska paraliza i tzv. »racionalni glasač« .....	243

#### 5. MACHIAVELLI U PROKLETOJ AVLJI

Komandir Šamil i akademski hajduci .....	251
○ »svetome nasilju«. Poučne priče o Žižeku i Crvenim brigadama .....	255
Nova <i>camera obscura</i> .....	261
Hrvatska zatvorenikova dilema vlasti i naroda .....	265
Neoliberali i nitko više .....	269
Foteljaški indignado postaje makijavelist .....	275
Machiavelli u proklesoj avlji .....	279

#### 6. ŠTO AKO EUROPA PROPADNE?

○ ideologijama razvaline	
Što ako Europa propadne? .....	285
Ideologije razvaline .....	289
Novi mitraisti. ○ religioznosti ultraljevičara .....	297
Vjerujemo, jer je apsurdno .....	303
Nacistička socijalna država .....	307

Više Europe? .....	313
Zašto narodi propadaju? .....	317
7. NIJE TI ŽIVOT PJESMA S HAVAJA!	
Povratak ježevima i liscama	
Živi — radi — umri! .....	327
Zahvale .....	339
Sažetak .....	343
Summary .....	347
O autoru .....	349
About the Author .....	351



*Kako ni o čemu ne možemo znati sve što se može znati,  
možda bismo o svemu trebali znati barem malo.*

Blaise Pascal



Svim svojim profesorima. Živima i mrtvima.  
Pogotovo onima koji se ne bi složili s tezama knjige.



# Umjesto uvoda: basne!

Neka mi čitatelj ne zamjeri što ću poput brojnih drugih pisaca u prošlosti posegnuti za starima — kako bih rekao već poznate stvari. Nisam se libio prisvojiti i naslov knjige, od Gerrita Gerritzoonsa, renesansnog svećenika, poznatijeg pod imenom Erasmus Desiderius, ili jednostavnije Erazmo Roterdamski. A evo i olakotnih okolnosti za tu krađu. Prvo, iz nekog razloga, do dana današnjega, nijedan narod nije smatrao potrebnim na »narodni jezik« prevesti cijelu knjigu tog prvog pisca Novoga vijeka, knjigu koja je u trenutku autorove smrti imala 4151 članak komentara latinskih poslovice.<sup>1</sup> A to pak znači da nikome nije bilo posebno važno hvaliti *tu* njegovu ludost. Drugo: ma koliko očekivali da su prastare poslovice odavno postale dio mudrosti naroda, štoviše čovječanstva, čini se da neki narodi, ili njihovi dijelovi, te prastare mudrosti nisu naučili. I treće: u vrijeme opće tolerancije prema prepisivanju i »kićenju tuđim perjem«, imam dojam da ovdje izražene misli, sažete u prastare poslovice, nisu prepisane, već upravo njegove. I da bi budući učenici, tko zna, mogli činiti i gore negoli da prepisuju upravo njih.

Pred Vama su socijalno-filozofske i političke priče s ključem. U nekima je ključ pomalo skriven. Priče s tezom nastajale su u razna vremena, i povodi su im bili različiti. Ali kako aktualnost povoda za njihovo pisanje nestaje, sada je prvo na autoru a potom na čitatelju da procijeni mogu li izdržati skroman test promjena. Djelo bi poput oštrog kamena, govorio je jedan moj prijatelj, trebalo staviti u more, potom ga izvaditi za stoljeće-dva i vidjeti jesu li ga valovi dovoljno zaoblili. Je li more sirov kamen pretvorilo u lijep oblutak. Ni tih davnih sedamdesetih godina, a ni danas, nisam siguran je li ta slika točna. Ona sigurno nije moderna, jer upravo u današnje vrijeme, u vrijeme internetskog levitiranja nad stvarnošću, živimo posve pod utjecajem maksime Johna Maynarda Keyneasa »Dugoročno — svi smo mi mrtvi«, pa se i ponašamo kao da »nema sutra«. Pa ipak, nemojte mi zamjeriti što koristim taj gotovo jedini preostatak patetike —

---

<sup>1</sup> Erazmove poslovice u ovoj knjizi citirane su prema: Desiderius Erasmus, 1982. *Adagia* (Collected Works of Erasmus), Toronto: University of Toronto Press, [https://books.google.hr/books?id=\\_nrpqmFFE\\_oC&printsec=frontcover&vq=Adagia&hl=hr&source=gbs\\_ge\\_summary\\_r&cad=0#v=onepage&q=Adagia&f=false](https://books.google.hr/books?id=_nrpqmFFE_oC&printsec=frontcover&vq=Adagia&hl=hr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q=Adagia&f=false) i prema Robert Bland. 1814. *Proverbs Chiefly Taken From the Adagia of Erasmus, with Explanations*, London: T. Egerton, <https://archive.org/details/proverbschieflyt00blaniala>

uvjerenje da djelo nadržasta autora. Po tko zna koji put svoje eseje želim oteti vremenu, i jedini meni dostupan oblik te otmice jest ova starinska, zastarjela metoda — objavljivanje knjiga. Kažem *patetičnog* uvjerenja jer će ovi nizovi organiziranih slova, za koje bi nekom majmunu po računu vjerojatnosti ili nekoj matematičkoj slučajnosti navodno trebali mileniji da ih tipkanjem sastavi, kao i sve moje ranije knjige, završiti u nekom *hiper*-svemiru, u nekoj bazi podataka, u nekom globalnom repozitoriju jedinica i nula, zip ili rar datoteka, eventualno s naljepnicom — »Polšek, D. (1960.— ) hrvatski *something*. Knjige«. Tada više neće biti važno što su pisane hrvatskim jezikom, jezikom, kao što će pisati na nekoj budućoj Wikipediji, kojim se govorilo i pisalo krajem drugog i početkom trećeg milenija poslije Krista. To će, unatoč sjajnim tražilicama, i uz mnogo preciznije robote-prevoditelje, dovoljno odbiti potencijalnog čitatelja da dalje istražuje detalje autorova života, a još više da konstruira okolnosti u kojima je pisao. Možda bi efekt pisanja bio veći da se vratimo rukopisima, zelenim nalivperima, ili zašto ne — sviticima i pergamentima, pa da se pretrage internetskih slika teže mogu dešifrirati?

1.

ŽIVOTINJSKA FARMA  
NA TRŽIŠTU.

Bestijarij bez Ararata



*Na Arci je vladala stroga disciplina: to svakako treba naglasiti. Naša Arka nije bila nacionalni park; katkad je više sličila plovećoj tamnici. Svjestan sam da se o ovome različito pripovijedalo. Vaša vrsta ima svoju često ponavljajuću verziju koja očarava skeptike; životinje, pak, imaju svoju zbirku sentimentalnih izmišljotina. I bolje nek' ne talasaju. A zašto i bi, kada se sve one ponose jer im obiteljsko stablo dopire sve do Arke. Odabrane su, izdržale su, preživjele su: prirodno je da uljepšavaju neugodne epizode. Vjerojatno ste shvatili da »Arka« nije bila samo jedan brod. Tim imenom nazivali smo čitavu flotu. Kome bi naime palo na pamet da nagura čitavo životinjsko carstvo u prostor manji od tristotinak lakata. Pljuštalo je četrdeset dana i noći, kažete? Naravno da nije — to ne bi bilo ništa strašnije od prosječnog engleskog ljeta. Ne, kiša je padala oko godinu i pol dana, po mojoj računici. A voda se, kažete, zadržala na zemlji sto i pedeset dana? Povećajte to na otprilike četiri godine. I tako dalje. Što se datuma tiče, vaša je vrsta oduvijek bila beznadežan slučaj. Još i prije negoli je voda nahrupila, bilo je razloga za nespokoj. Znam da je vaša vrsta sklona s visine gledati na naš svijet, da ga smatra surovim, kanibalističkim i pritvornim (premda morate priznati da nas to samo približava vama). Među nama je, međutim, oduvijek postojao osjećaj jednakosti. O, naravno da smo jeli jedni druge, i tome slično; slabije vrste vrlo su dobro znale što ih čeka kada se nađu na putu nekome tko je veći, i još k tome gladan. Ali, to smo prihvatili kao prirodno stanje stvari.*

Julian Barnes: Povijest svijeta u 10 i pol poglavlja





## Sedam adagia o ježevima i lisicama: o velikim i malim stvarima

*Multa novit vulpes, verum echinus  
unum magnum*  
(πόλλ' οἶδ' ἀλώπηξ, ἀλλ' ἐχῖνος ἓν μέγα)

Arhiloh, grčki pjesnik iz  
sedmog stoljeća p.n.e

**A**dagio 1. Premda Arhilohov fragment »Lisica zna mnogo stvari, a jež zna samo jednu veliku« nalazimo u raznim zbirkama, kažu da je lavinu interesa za tu zagonetnu misao, čijim se tumačenjima želim pridružiti, »basnu« koju nalazimo u zbirci poslovice Erazma Roterdamskog pod naslovom *Adagia*, obnovio Isaiah Berlin, svojim esejom i knjigom pod istim naslovom — o Lavu Nikolajeviču Tolstoju.

Berlin svoju knjižicu/tekst započinje sljedećim riječima:

*Brojni stručnjaci različito tumače ove nejasne riječi, koje znače možda samo to da lisicu uza sve njezino lukavstvo uvijek pobjeđuje ježeva jednostavna obrana. Ali shvatimo li ih figurativno, ove riječi možemo protumačiti tako da obilježe jednu od najdubljih točki razdvajanja pisaca i mislilaca, a možda i ljudskih bića općenito. Postoji naime velik jaz između onih, s jedne strane, koji sve što postoji povezuju s jednom središnjom vizijom, s više ili manje dosljednim ili artikuliranim sustavom, sustavom s pomoću kojega razumiju, razmišljaju i osjećaju — jedno jedinstveno i univerzalno načelo, koje im jedino omogućuje da sve ono što kažu, ili ono što jesu, dobije smisao, i s druge strane onih koji slijede brojne, često kontradiktorne ciljeve, bez ikakve međusobne veze, ciljeve koji su povezani, ako su uopće povezani, samo na neki de facto način, s nekim psihološkim ili fiziološkim uzrokom nevezanim za neko moralno ili estetsko*

*načelo; ovi potonji žive, djeluju ili koriste ideje na centrifugalan a ne centripetalan način; njihove su misli razbacane i difuzne, oni se kreću na mnogo razina; esenciju goleme raznolikosti iskustava i objekata oni tumače onakvima kakvi jesu, a da pri tome svjesno ili nesvjesno ne traže da se sve to složi ili izuzme iz neke nepromjenljive, sveobuhvatne, kontradiktorne, nedovršene, ili katkada fanatične, objedinjavajuće unutrašnje vizije. Prvu vrstu intelektualne i umjetničke ličnosti predstavlja jež, a drugu lisica.<sup>2</sup>*

Potom nastavlja »kako bez straha od neke rigorozne i krute klasifikacije i kontradikcije Dantea možemo svrstati među ježeve, Shakespearea među lisice. Platon, Lukrecije, Pascal, Hegel, Dostojevski, Nietzsche, Ibsen, Proust, u raznim su stupnjevima ježevi; Herodot, Aristotel, Montaigne, Erazmo, Molière, Goethe, Puškin, Balzac i Joyce su lisice.« Cijela ta priča s ježevima i lisicama ustvari je tek Berlinov uvod, ili povod za raspravu o Lavu Nikolajeviču Tolstoju, autoru s jakom, središnjom vizijom ljudi, povijesti i života, ali istodobno o autoru koji je isto tako naširoko obrazlagao i dokazivao kako se ta jedinstvena vizija mora umjetnički prikazati u svim svojim često kontradiktornim detaljima. Tolstoj je za Berlina stoga »outlier«, iznimka, mislilac i umjetnik koji se ne uklapa u pojednostavljenu basnu i zadanu shemu.

**Adagio 2.** Plodnu raspravu o našoj basni i zabavnu igru filozofskog razvrstavanja osoba i ideja nastavio je poznati biolog Stephen Jay Gould posthumno objavljenom knjigom iz 2003. pod naslovom *Jež, lisica i učiteljev prišt: krpanje procijepa prirodnih i humanističkih znanosti*. Gouldova je knjiga strastvena obrana »tolstojevske« dijalektike. Riječ je o estetski baroknoj polemici s Edwardom Wilsonom i njegovom koncepcijom »pomirenja« prirodnih i društvenih znanosti. Wilson je »pomirenje« zamislio po redukcionističkom načelu, naime tako da prednost pri »mirenju« imaju prirodne znanosti (ili u engleskome: »znanosti«), jer red i smisao našoj mnogoznalosti mogu pružiti discipline koje svojim načelima uspijevaju obuhvatiti što više raznolikih iskustava i nalaza. Stoga, u Gouldovoj polemici, prirodne znanosti, one redukcionističke i nomotetske, predstavljaju »ježa«, a društvene i humanističke, one kontekstualne i ideografske — »lisicu«.<sup>3</sup>

U epilogu rasprave o ta dva — ježeva i lisičja — »magisterija«, tj. područja ljudskoga duha (ovaj put — prirodnih i društvenih znanosti), Gould kaže:

---

<sup>2</sup> Berlin, I. 1953. *Hedgehog and the Fox. An Essay on Tolstoy's View of History*. London: Weidenfeld & Nicholson Ltd. str. 1.

<sup>3</sup> Gould, S. J. 2003 (2011). *The hedgehog, the fox, and the magister's pox: mending the gap between science and the humanities*. Cambridge, Ma: Harvard University Press.

*Budući da sam u duši esejist, oduvijek sam vjerovao da najbolje, štoviše jedino učinkovite rasprave o dubokim općenitostima započinju malim intrigantnim štiklecima koji će zaokupiti čitateljevu ili slušateljevu pažnju, detaljima koji će ga prirodno voditi prema široj temi koju ilustrira taj detalj. »Prirodu istine« jednostavno ne možemo napasti »u glavu«, punom i apstraktnom općenitošću, a da pri tome u publici ne izazovemo dosadu ili bijes zbog autorske arogancije. Ali, u završnome dijelu ove knjige apstraktnom obranom svoje verzije »pomirenja« (i napadom na Wilsonov suprotni pristup) kao temeljnog i ispravnog odnosa prirodnih i humanističkih znanosti upravo sam prekršio vlastiti recept. O da, pružio sam štiklece koji cirkuliraju tekstem ove knjige, koji ilustriraju naš nacionalni moto (E pluribus unum), i bajku o ježu i lisici, ali oni su bili samo prozorski ukrasi a ne fokus ili izvor za dobru priču koju bi trebalo proširiti.*

Glavna je Gouldova teza zbog toga pomirljivo »dijalektička«:

*Što bi moglo biti moćnije od kombinacije vrline, jasnog cilja kojem bespoštedno i beskompromisno težimo (ježeva metoda) i fleksibilnosti cijelog spektra pametnih i raznolikih strategija da dodemo do zakazanog mjesta, tako da se netko ili nešto bez obzira na agresivnost i ustrajnost neprijatelja ipak naposljetku uspije provući (metoda lisice)? Smatram da isto vrijedi za pomirenje znanosti i humanistike: to je kombinacija velike moći za naš mali svijet istraživača jer ujedinjavanjem doista neovisnih, bliskih bića koja se međusobno podržavaju uvijek slijedimo zajednički cilj — a to je da podržimo staze i sredstva ljudskog intelekta i tako umješno kombiniramo različite snage ježa i lisice, stoga ćemo naposljetku pobijediti (ili barem preživjeti) sve dok smetalima ne dopustimo da slome naše zajedničke spone i odlučnost.*

Smetala o kojima govori Gould su cenzori, provokatori i lažljivci, a kako doznajemo iz spomenute knjige, nerijetko i laureati — »znanstvenici« koje razna vremena i poreci vrlo često uspješno koriste za kontrolu mišljenja, ili u izboru »poželjnih istina«.

Pa ipak, vratimo li se još malo na ježeve i lisice kao personifikacije a ne metafore za područja duhovnosti, pokazat će se da između ježeva i lisica postoje smetnje i komplikacije koje ne možemo dijalektički razriješiti Gouldovim »pomirenjem«.

**Adagio 3.** Izniman primjer teškoća razumijevanja ježeva i lisica možemo naći u vrlo utjecajnoj i važnoj knjizi iz 2006. *Političke prosudbe eksperata. Jesu li dobre? Kako to znamo?* sjajnog američkog politologa Philipa Tetlocka. Dvadesetak godina Tetlock je prikupljao podatke o političkim procjenama najrazličitijih eksperata i testirao točnost njihovih predviđanja. Testirao ih je s obzirom na njihovu političku pozadinu (ideologiju), ali isto tako s obzirom na njihove različite strategije ili metafizičke stavove o životu, ili točnije, s obzirom na to priklanjaju li se ideološkoj jedinstvenosti i jednostavnosti ježeva, koji znaju jednu veliku stvar, ili idejnoj i ideološkoj nedosljednost lisica koje znaju mnogo malih. Tetlock piše:

*Već se dugo bavim zagonetkom zašto je tako nerješiv niz političkih razmirica, bez obzira je li riječ o nacionalnoj sigurnosti, trgovini ili ratovanju. Već me dugo smeta činjenica da istaknuti i pristrani zagovornici, kada se suoče s nebrojenim dokazima da se stvari nisu razvijale onako kako su oni nekoć samopouzđano tvrdili, tako rijetko priznaju svoje greške. I dugo sam se pitao što bismo mogli naučiti kada bismo tim raspravama pristupili agresivnijim znanstvenim duhom. Kada bismo naime, umjesto da pasivno gledamo kako zaraćene strane u svojim teatralnim istupima poentiraju i samorazumljivo ističu kako su upravo oni pobjednici, prihvatili ulogu epistemoloških sudaca. Ponudom opovrgljivih predviđanja sami bismo stekli točnost, a ujedno bismo provjerili mijenjaju li zagovornici (»partisans«) svoje mišljenje kada se pokaže da su pogrešno predvidjeli razvoj događaja.<sup>4</sup>*

Međutim, političke prosudbe i predviđanja posebno su problematični, ističe Tetlock, ne samo zbog toga što zagovornici ili javni eksperti-proroci uvijek mogu koristiti nešto što je filozof Karl Popper zvao nelegitimnom teorijskom »*ad hoc* strategijom«, tj. tvrdnjom: »da nije bilo x, dogodilo bi se upravo ono što sam predviđao«, odnosno naknadnim opravdanjem za pogrešno predviđanje. Teškoća s takvim »kontrafaktičnim« tvrdnjama sastoji se dodatno i u tome, tvrdi Tetlock, što su politički ishodi uvijek podložni naknadnom i vrlo subjektivnom tumačenju, pa je naoko posve moguće, a iz ideološke perspektive čak ilegittimno reći kako »nije svako zlo za zlo« ili kako »nije svako dobro za dobro«.

Razmotrimo dva Tetlockova primjera. »Koliko možemo biti uvjereni, danas nakon šezdeset godina i nakon što su svi dokumenti postali javni, da je Harry

---

<sup>4</sup> Tetlock, P. 2006. *Expert Political Judgment: How Good Is It? How Can We Know?* Princeton: Princeton UP. str. xi.

Truman bio u pravu kada je bacio atomsku bombu na Japan u kolovozu 1945.? To pitanje i dalje polarizira promatrače, dijelom zbog toga što odgovori ovise o našim nagađanjima koliko bi se Japan brzo predao da su njihovi službenici mogli svjedočiti o razornosti eksplozije; dijelom zbog toga što naši odgovori ovise o vrijednostima — koliko moralnu težinu pripisujemo američkim a koliko japanskim životima, kao i to smatramo li da je smrt od nuklearnog zračenja gora od smrti drugim sredstvima; a dijelom i zbog toga što odgovori ovise o procjeni mutnog procesa odlučivanja: je li Truman djelovao impulzivno ili je razumno zaključio da daljnje odgađanje donosi sve manje koristi... Koliko možemo biti uvjereni danas, nakon četrdeset godina, da je Kennedyjeva administracija primjereno i vješto rukovođila kubanskom krizom...? Naši odgovori ne ovise samo o našoj toleranciji prema riziku, već i o tome je li se Kennedyju naprosto posrećilo da izbjegne dramatičniju eskalaciju... ili o tome je li pogriješio što nije iskoristio mogućnost da eliminiira Castrov režim i destabilizira sovjetsko carstvo...«

Iz testiranja velikog uzorka »eksperata« (s navodnicima ili bez njih),<sup>5</sup> s obzirom na niz pitanja o procjenama vjerojatnosti političkih događaja, Tetlockov je generalni zaključak o sposobnosti predviđanja eksperata vrlo negativan: »Eksperti na vlastitom teritoriju ne izvode bolju kalibraciju niti bolje diskriminiraju vjerojatnost predviđanja od slučajnih prolaznika — diletanata... Detaljnije statističke usporedbe nisu pokazale da postoje ikakvi tragovi učinaka na kalibraciju i diskriminaciju predviđanja s obzirom na količinu iskustva (senioritet), s obzirom na vrstu ekspertize (akademska, vladina, privatno-sektorska), s obzirom na posjedovanje »klasificiranih« podataka, na stupanj obrazovanja ili s obzirom na status sveučilišne afilijacije. Kada smo pitanja o predviđanju događaja razložili na podvrste: kratkoročne nasuprot dugoročnima, stabilne zone nasuprot turbulentnima, kada je riječ o domaćoj politici, ekonomskoj polici, procjeni učinkovitosti ili pitanjima nacionalne sigurnosti, isto tako nije bilo znakova da sama ekspertiza, ili indikatori stupnjeva ekspertize, poboljšavaju predviđanja (str. 54). Kritično pogonsko sredstvo za prosudbu vjerojatnosti događaja kod ljudi nikada se ne rukovodi pitanjem koliko se često zbivaju događaji određene vrste, već koliko im lako uvjerljivi kauzalni scenariji padaju na pamet.«<sup>6</sup>

---

<sup>5</sup> Uzorak eksperata i »diletanata« sastojao se od 24.500 ispitanika.

<sup>6</sup> S obzirom na razmjerno ravnomjernu distribuciju »eksperata« i »diletanata« u procjeni vjerojatnosti događaja, Tetlock je ispitanike s točnijim pogocima nazvao »profesionalcima«. Jedan od zanimljivijih nalaza bio je da »profesionalci« (eksperti i diletanti) češće čitaju kvalitetne novine poput *The New York Timesa*, *Wall Street Journala* i *The Economist*a (str. 56). Eksperti su za razliku od diletanata češće predviđali promjene (što ne znači da su točnije gadali).

Unatoč »radikalnom skepticizmu« prema ekspertnim prosudbama, Tetlock uspjeva u svojoj popperijanskoj namjeri da rigorozno testira predviđanja kako bi prosudio koja vrsta prosudbi i prosuditelja donosi dobre rezultate. Prvi pokušaji bili su razočaravajući. »Nije imalo nikakve veze jesu li sudionici imali doktorate, jesu li bili ekonomisti, politolozi, novinari ili povjesničari, jesu li imali iskustva u politici ili dostup tajnim podacima, i jesu li imali veliko iskustvo u svom području. Jedini konzistentni predviđalački faktor, kakve li ironije, bila je slava koju smo mjerili brojem spomena na Googleu: poznatiji predviđatelji — oni koje će mediji vjerojatnije koristiti i slaviti — *netočnije* su procjenjivali od svojih manje poznatijih kolega (str. 68).«

Ali Tetlock nastavlja:

*Kada smo reflektor pomaknuli s onoga »što« eksperti misle na ono »kako« misle, potraga za korelatima dobrog suđenja, s obzirom na vrijeme i teme, odjednom je postala uspješnija. Visoke i niske varijable koje smo izložili iznimno su slične poznatoj razlici između ježeva i lisica u povijesti ideja Isaiaha Berlina. Loši rezultati tipični su za ježeve; mislioci koji »znaju jednu veliku stvar« i koji su agresivno širili objašnjavački doseg te jedne stvari na nova područja pokazivali su nestrpljivost i netrpeljivost prema onima koji »to ne razumiju«; osim toga oni su izražavali visoku samouvjerenost, odnosno uvjerenje da su već dovoljno dobri procjenitelji, barem kada je riječ o dugoročnom predviđanju. Nositelji visokih rezultata, naprotiv, izgledaju poput lisica: to su mislioci koji znaju puno malih stvari (trikove svog zanata), oni su skeptični prema grandioznim shemama, a objašnjenja i predviđanja ne smatraju deduktivnim vježbama, već vježbama u fleksibilnosti i »adhokizmu« koji od njih traži da povežu različite izvore informacija. Osim toga, oni su prilično skeptični i suzdržljivi prema svojim nagađanjima u predviđanju. (str. 72-73)*

Ježevi i lisice možemo pronaći među svim političkim frakcijama. Ali oni nisu slučajno raspodijeljeni prema tri dimenzije političke misli. Lisice su češće umjerenjaci. Kada procjenjujemo specifične uzorke ekstremista... dobivamo korelaciju prema... ježevom stilu razmišljanja. Dimenzija jež-lisica omogućila nam je ono što nam nisu dale »sadržajne« mjere političke orijentacije, i niti jedna mjera profesionalnosti: da razlikujemo promatrače suvremene scene sa superiornim rezultatima u pogađanju, bez obzira na to je li riječ o regijama, temama ili vremenskim razmacima. (str. 75)

Ježevi u Tetlockovoj analizi prolaze vrlo slabo. Ma koliko se »predstavnicima ježeva« trudili potkopati Tetlockovu analizu, ostaje činjenica da oni razmjerno lošije predviđaju, da su samouvjereniji od lisica, i ta ih samouvjerenost »gura« u još jednu grešku — više nego lisice — poznatu iz bihevioralne ekonomije: u pristranost »oduvijek sam znao« (*hindsight bias*). Kada se njihovo predviđanje ne ispuni, i općenito, bez obzira na predviđanje, ježevi su skloni naknadno racionalizirati vlastite pogreške kao da one to *nisu* bile.

Tetlockov rezultat vrlo je neočekivan s obzirom na brojne temelje naše kulture. U filozofiji se dosljednost i sklonost dedukciji zaključaka iz »prvih principa« oduvijek smatrala takoreći prvom dijanoetičkom vrlinom. Filozofska tradicija, logika i obrazovni *curriculum* oduvijek su skloni nagrađivanju ježeva. »Mnogoznalost ne uči pameti... Premda je logos jedan, svatko se ponaša kao da ima vlastitu pamet«, tvrdio je Heraklit. Bajka o Talesu, prvom filozofu, priča istu priču: on je doduše živio malo izvan svijeta i tvrdio kako je sve — voda, ali kada je trebalo predvidjeti dobar urod maslina, pokupovao je unaprijed sve žare i brzo se obogatio. U moralu i religiji dosljednost se također cijenila tijekom cijele povijesti. A ta dosljednost smatrala se vrlinom (i još uvijek se smatra) upravo zbog mogućnosti da predvidimo svoje i tuđe ponašanje, ili barem da drugima pružimo predodžbu o tome da znaju kakvi smo. U moralu sigurno ima mnogo više vrлина koje se odnose na postojanost negoli na nepostojanost.

I u matematici, toj vrhunskoj intelektualnoj disciplini, usredotočenost na rješenje također se smatra vrlinom. U sportu, kao i u intelektualnim igrama poput šaha, posvećenost cilju predispozicija je za njegovo ostvarenje.

I filozofi »ježeva i lisica« koje smo spominjali očito su skloni istoj predrasudi prema »ježevima«. Ili barem prema održanju ravnoteže. Tolstoj je prema Berlinu »jež« zaogrnut u »lisičje« ruho. A lisičje je ruho potrebno samo kako bi istaknulo jednu važnu stvar, ideju, koncepciju koju bi trebalo slijediti. U Gouldovoj knjizi »jež« oslikava prirodnu znanost, a lisica — humanističke. I ma koliko Gould simpatizirao s humanističkim znanostima, glavnu riječ u mirenju ipak vodi — »jež«. Na njegovoj su strani argumenti, logika i razum.

**Adagio 4.** Tetlockove rezultate nedavno je popularizirao istraživački novinar i osnivač udruženja za novinarstvo utemeljeno na podacima (dokazima) Nate Silver u još uvijek vrlo popularnoj knjizi *Signal i buka* iz 2012. Njegova se knjiga sastoji od primjera kojima dokazuje da su »njutnovske« regularnosti stvar prošlosti. Teorijske koncepcije, kaže Silver, koje ističu samo uniformnosti i izvjesnosti a zaboravljaju na ulogu vjerojatnosti, nisu tek dio lošeg obrazovanja i pogrešnog kognitivnog »stila«, već šalju i lošu moralnu pouku.

U drugom poglavlju svoje knjige, pod naslovom »Jeste li pametniji od televizijskog komentatora?«, Silver rekapitulira i sistematizira Tetlockove rezultate o mnogo boljim sposobnostima »lisica« da predvide političke događaje na sljedeći način:

---

### **Kako misle lisice?**

**Multidisciplinarno:** Uključuju ideje različitih disciplina, bez obzira na njihovo političko podrijetlo.

---

**Prilagodljivo:** Oni pronalaze nov pristup — ili slijede više različitih pristupa istodobno, ako nisu sigurni da početni funkcionira.

---

**Samokritično:** Katkada su spremni (premda zbog toga ne i sretni) priznati greške u svojim predviđanjima, i za to prihvatiti odgovornost.

---

**Tolerantno prema složenostima:** Oni svemir smatraju složenim, katkada do te mjere da mnoge probleme smatraju nerješivima i temeljito nepredvidljivima.

---

**Oprezno:** Svoja predviđanja izražavaju jezikom vjerojatnosti i svoja mišljenja izražavaju preciznije.

---

**Empirijski:** Oslanjaju se češće na promatranja negoli na teoriju.

---

**Lisice bolje predviđaju.**

---

### **Kako misle ježevi?**

**Specijalizirano:** Često su glavninu svoje karijere proveli u rješavanju jednog ili dvaju velika problema. Često skeptično prosuđuju mišljenja outsidersa.

---

**Stabilno:** Drže se pristupa »sve u isti koš« — novi podaci služe isključivo za poboljšanje početnog modela.

---

**Tvrđoglavo:** Pogreške se pripisuju »lošoj sreći« ili idiosinkratičnim okolnostima — model je dobar, ali je dan bio loš.

---

**Traže red:** Oni očekuju da će se pokazati kako se svijet povinuje relativno jednostavnim odnosima, jednom kada u buci indentificiramo signal.

---

**Pouzđano:** Rijetko preciziraju svoja predviđanja i rijetko ih mijenjaju.

---

**Ideološki:** Očekuju da su rješenje svakodnevnih problema manifestacije neke grandioznije teorije ili bitke.

---

**Ježevi slabo predviđaju.**

Silverova crno-bijela sistematika (lisice = »dobro«; ježevi = »loše«) ne odgovara potpuno Tetlockovim preciznijim i opreznijim zaključcima. Postoje vjerojatno razlozi zbog kojih je Silveru stalo do takvih pojednostavljenja. (Svoj je posao izgradio upravo na »lisičjem« stilu mišljenja!) Ali to sada nije važno. Pri spomenutoj crno-bijeloj podjeli, postavlja se opravdano pitanje: zašto bi itko želio biti »jež«? Postoji li neka premija za »ježev« način mišljenja? Silver (i Tetlock) spekuliraju:

*Postoje profesori koji se posve zadovoljavaju relativnom anonimnošću. Ali postoje i oni drugi koji žele biti javni intelektualci, razmjerno hrabri, koji razmjerno dramatičnim promjenama rado pripisuju visoke vjerojatnosti. I upravo takvim načinom razmišljanja i izražavanja privlačite pažnju. Ukratko, velika, hrabra »ježeva«*

*predviđanja vjerojatnije će vas dovesti na televiziju. Lisicama je katkada teže uklopiti se u kulturu televizije, biznisa i politike. To je zbog toga što ljudi njihovo uvjerenje da se mnogi problemi teško mogu predvidjeti često brkaju s manjkom samopouzdanja.*

Silverova knjiga snažni je *plaidoyer* za »lisičji«, difuzni i probabilistički način mišljenja. Lisice bolje »ponderiraju buku«, bolje predviđaju, bolje izbjegavaju zamke popularnosti i »jakih« mišljenja, spremnije prihvaćaju greške, i čini se kao da su intelektualno moralnije.

U svemu tome vjerojatno ima mnogo istine. Kao osoba koja se češće pojavljuje u medijima od drugih kolega, i koja često zastupa »ježeve« stavove, otkrit ću Vam međutim nekoliko »tajni«. Prvo, voditelji emisija rijetko postavljaju pitanja o tome »što će se dogoditi« te je posve moguće da Tetlock, a pogotovo Silver, osobna mišljenja u eteru nepotrebno brkaju s »predviđanjima«. Osobna mišljenja najčešće uopće nisu »predviđanja«. Drugo, doista je točno da se u javnosti, a vjerujem da bi tako trebalo biti i u akademskom diskursu, od intelektualaca očekuje jasan i jak stav, a ne petljanje »moglo-bi-ovako-moglo-bi-onako«, »nisam siguran« i sl. I treće, možda najvažnije: svaki čovjek ima »sjekiru za brušenje«, razloge za svoje jake ili slabe stavove. Nitko nije bez predrasuda. I posve je moguće, ili da se izrazim »lisičjim« jezikom — vjerojatnije je da komentatori svoje sudove u javnosti iznose na jak način, kao ježevi, kako bi utjecali na događaje, a ne zbog natjecanja u točnosti predviđanja. Jer kada bi njihov cilj bio predviđanje događaja, ne bi li lakše, oportunističnije i preciznije bilo jednostavno reći — »pojma nemam«, »nisam Nostradamus«, »nemam kristalnu kuglu«? Ne bi li onda bilo »isplativije« biti skeptik?

**Adagio 5.** Kada je ovo poglavlje već bilo gotovo dovršeno, moj prijatelj Elvio Baccarini upozorio me da se tema ježeva i lisica spominje i u poznatoj knjizi američkog političkog filozofa Geralda Gausa *The Order of Public Reason*.<sup>7</sup> Gaus piše:

*(M)oralnu, socijalnu i političku filozofiju često možemo smatrati gigantskim sukobom velikih škola s vrlo dobro definiranim programima. Kada su filozofi nezadovoljni trenutačnim stanjem filozofije i kada svoje stavove pokušaju transformirati u nešto drugo, novo, oni gotovo uvijek vide potrebu da taj novi stav (opet) kvalificiraju kao punokrveni »ježev« stav. Primjerice, mnogi moralni*

---

<sup>7</sup> Gaus, Gerald. 2011. *The Order of Public Reason. A Theory of Freedom and Morality in a Diverse and Bounded World*. Cambridge: Cambridge UP.

*filozofi koji su se oduševili potrebom za empirijskim dokazima i dalje ozbiljno tvrde da moralna filozofija usvari nije ništa drugo do jednostavno — kognitivna psihologija... Filozofija kao gigantski sukob ježeva — središnje je obilježje naše pedagogije. Uobičajeni kurs filozofije sastoji se od konfrontacije stavova Velikih ježeva o nekoj temi: to je marš kroz teorije koje tvrde neku jednostavnu istinu a potom sve moralne, socijalne ili političke fenomene guraju u tu jednostavnu istinu. Rezultat kursa jest tipično — da svi Ježevi imaju nešto reći, ali da u koječemu nisu rekli zadnju riječ. Ali sljedeći semestar opet počinjemo istim sukobom Velikih ježeva.*

Za Gausa je »klasična« filozofija gotovo po definiciji teorija »Velikih ježeva«, filozofija mislilaca koji sve činjenice podvrgavaju jednoj središnjoj tezi. Stoga se čini

*...kako je lisičji pristup moralnoj, socijalnoj i političkoj filozofiji nužno antiteorijski. Ali razumjeti raznolikost nekog fenomena, shvatiti različite škola i metode koje su pridonijele njegovom razumijevanju, ne znači da istodobno moramo odbaciti ideju o razvijanju nekog objedinjenog i dosljednog pristupa. Lisičja teorija bit će složena, ona će se pozivati na razne pristupe. Bit će osjetljiva prema relevantnim novim podacima. Ona će morati dopustiti da su njezini zaključci podložni reviziji (a istodobno, ona će se morati oduprijeti sklonosti da se proučavanje empirijskih fenomena pretvori u neku novu ježevu filozofsku istinu). Lisičja teorija ne mora sve stvari iznijeti na palubu i stalno ponavljati refren »kako su sve stvari divne na svoj način«. Ali ona mora biti osjetljiva na činjenicu da se složenost moralnog i društvenog svijeta ne može zahvatiti jednom vrijednošću, jednom metodom, jednom školom. Njezina teorija neće biti dedukcija iz jedne čvrste istine, iz jednog uvida; ona će sastavljati mnoge istine koje će dovesti do jedne veće i — barem se tome moramo nadati — istinitije slike. Ona čak ima jednu središnju brigu. Nije točno da lisicu ne možemo navesti da pruži odgovor na jedno pitanje; ona samo vidi složenost odgovora. Pažljiviji čitatelj već nagađa cilj ove moje knjige — prikazati lisičje objašnjenje društvenoj i političkoj filozofiji.*

**Adagio 6.** Prisjećam se jedne studijske »traume«: na ispitu iz Povijesti sociologije nisam znao odgovoriti na jednostavno pitanje: »Što Machiavelli kaže o lisicama?« Basne mi očito nisu bile dobro sjele, pa se odgovoru na to lukavo pitanje

nisam znao dovinuti. Možda zbog toga, sada, nakon toliko vremena, lisicama posvećujem nesumjerljivu pažnju?

Što dakle kaže Machiavelli o lisicama? U osamnaestom poglavlju *Vladara*, kaže:

*Vladar se treba znati ponašati kao životinja i kao čovjek... Vladari, budući da im je učitelj bio poluživotinja i polučovjek, moraju biti i jedno i drugo, zato što jedno bez drugog nije trajno. Kako vladar treba dobro oponašati životinju, mora se znati uvući u kožu i lisice i lava. Treba dakle, biti lisica i prepoznavati zamke, i lav koji plaši vukove. Neće uspjeti onaj tko zna samo biti lav. Mudar vladar ne treba biti od riječi kad mu to ne odgovara, i kad se promijene okolnosti u kojima je dao riječ. I da su svi ljudi anđeli to pravilo ne bi bilo dobro, a budući da su zli i nisu revni ispunjavati obećanja, danu riječ ne moraš držati ni ti, a uvijek ćeš naći opravdanje što si prekršio riječ. Mogao bih navesti mnogo primjera iz suvremenog života i pokazati koliko je mirovnih ugovora i obećanja pogaženo jer vladari nisu držali riječ, i tko je bolje znao oponašati lisicu, imao je više uspjeha. Treba znati igrati svoju ulogu, biti prijetvoran i dvoličan, a ljudi su bezazleni, navikli su se zabavljati potrebama i pokoravati okolnostima, pa će varalica uvijek naći onoga tko će dopustiti da bude prevaren. Vladar dakle ne mora biti obdaren svim vrlinama koje sam naveo, ali se mora pretvarati da je njima obdaren. Opasno je ako je vladar obdaren vrlinama i ako se njima služi, ali je uvijek korisno ako se pretvara da ga one krase.*

Spominjem ovaj Machiavellijev odlomak, prvo, da posvjedočim kako su stari mislioci često pribjegavali metaforama za izražavanje »velikih« misli. Erazmo očito nije bio jedini. Kod Ezopa i La Fontainea, lija je najčešće spominjana životinja. I drugo: lisica je prema tim starim basnama simbol mnogoznalosti, ali još češće i simbol prijetvornosti, lukavstva i — nemoralnosti. Možda i to treba staviti na vagu naše procjene ježeva i lisica.

**Adagio 7.** Pa ipak, što nakon Tetlocka i Silversera reći ježevima u prilog? Zašto ježevi »evolucijski i filozofski« uopće opstaju? Što jež uopće zna?

U uvodnom poglavlju knjige *Farewell Fear (Strah od opraštanja)* iz 2012. godine spomenuto pitanje postavlja poznati britanski konzervativni filozof i kritičar Theodore Dalrymple.

*Kao stručnjak ni za što, dopuštam sebi da mi intelektualni interesi blude ovamo-onamo. A možda sam stručnjak ni za što jer dopuštam da moji interesi blude ovamo-onamo. Kako god bilo, cijenim stručnjake i zahvalan sam im na njihovim istraživanjima, ali osobno nikada ne bih mogao biti stručnjak. Kad god je za obradu neke tematike neodgodivo i nužno da pročitam knjigu o onome o čemu pišem, odmah za nju gubim zanimanje. (...) Dio užitka u raznolikim činjenicama kojima se bavim sastoji se u njihovoj potpunoj beznačajnosti. Upravo to mi daje samopouzdanje da je moj interes za svijet barem djelomično bezinteresan, da volim znanje radi njega samog: a kako je znanje radi njega samog plemenita stvar, onda sam i ja, barem katkada, sposoban biti — plemenit.*

Jednoga dana Dalrymple je naišao na knjigu o ježevima. Stvarnim, a ne ovim našim — filozofskim. Knjiga govori o nizu detalja (najveća brzina koju može postići je 5 milja na sat) i opasnosti (buhe nametnici!) u životu ježeva, ali poenta koju Dalrymple želi prenijeti čitatelju tiče se ljudi kojima je dobrobit ježeva jedan od važnijih ciljeva u životu. Premda se takvim ljudima često izruguju, »teško je vjerovati da ljudi koji se posvećuju blagostanju ježeva mogu biti loši ljudi«. Nema sumnje da postoje mnogi kojima je ideja o zaštiti ježeva nevjerojatno smiješna. Oni će s pravom reći, kaže Dalrymple, da postoje brojni važniji svjetski problemi od ranjenih ježeva ili od njihova populacijskog smanjenja. I naravno, imaju pravo. »Kada pročitamo da godišnje milijun ljudi umire od malarije, sudbina ježeva ne čini nam se od presudne važnosti. Racionalist bi primjerice rekao da se ljudske energije moraju usmjeravati na probleme u skladu s njihovom važnošću. Kada bismo primjerice odlučili da je problem malarije 100 milijuna puta važniji od pada broja ježeva, to bi značilo da moramo uložiti 100 milijuna puta više energije u rješavanje prvog problema negoli potonjeg.«

Mnogi ljudi vjeruju da je racionalistički stav jedini »racionalan«. Racionalisti se primjerice bune što društvo nije na taj način organizirano. Primjerice, oni se bune što se medicinska istraživanja ne dijele po takvoj logici. »Ako bolest x uzrokuje y postotaka svjetske smrtnosti, tada bi y postotaka fondova za medicinska istraživanja trebalo uložiti u istraživanje bolesti x. U takvu alokaciju resursa ne bismo smjeli ubaciti ni komercijalnu podobnost, ni praktičnost i izvedivost, ni znanstvenu ili intelektualnu važnost, a da o količini neznanja da i ne govorimo. Dalrymple stoga zaključuje:

*Kada bi se svi bavili samo najvažnijim stvarima, vjerojatno se nitko ne bi bavio zaštitom ježeva, koji bi stoga izumrli. I imam dojam, premda to ne mogu dokazati, da bi svijet bez ježeva bio nešto siromašniji.*

*Bi li se ljudi trebali posvećivati samo stvarima od najveće važnosti? Kako bi izgledalo društvo u kojemu bi se ljudi bavili samo takvim stvarima? Vjerujem da ne bi bilo zabavno. Činjenica je međutim da se dobar i ugodan ljudski život sastoji od brojnih malih užitaka. Čovjek koji se posvećuje uzgoju jestivog bilja, primjerice, ne bavi se najvažnijim poslom na svijetu... ali svijet bi bio siromašniji bez njegova bilja. A isto vrijedi za većinu ljudskih aktivnosti... Baš kao što organiziranje komandne ekonomije, prema kojoj se dobra stvaraju prema racionalnim apriornim potrebama a ne prema nekom drugom kriteriju, nadilazi sposobnosti bilo kojeg pojedinca, isto bi tako bilo nemoguće organizirati društvo u kojem bi ljudi alocirali svoje energije prema važnosti aktivnosti smišljenih na isti apriorno-racionalan način. Takvo bi društvo bolovalo od Aspergerovog sindroma jer se ne bi brinulo za ljudske kvalitete i potrebe; ono bi isključivalo tisuće vrijednih ali pojedinačno nebitnih aktivnosti.*

Lisica zna mnogo malih stvari, a jež zna samo jednu veliku. I koja je to jedna velika stvar koju zna jež? Ta jedna velika stvar koju jež zna, kaže Dalrymple, jest da ne postoji jedna velika stvar koju treba znati.

Dalrympleov »paradoksalan« zaključak, prema kojem jež zna jednu veliku stvar — a to je da ne postoji jedna velika istina koju bi trebalo znati, vraća nas na početak, k Berlin-Tolstojevom problemu sinteze jedne velike i brojnih malih istina. Početna poenta Berlinovih »ježeva« i »lisica« vrlo je daleko do Tetlockovih primjena spomenute basne. Činjenica je da među književnicima, umjetnicima, filozofima, pa čak i među sportašima, mehaničarima i inženjerima, među ljudima općenito, postoje brojne razlike »specijalista« i »mnogoznalaca«, analitičara i sintetičara. I činjenica je da oba stila mišljenja upućuju na brojne potencijalne kognitivne pa čak i moralne pogreške.

Pa ipak, Berlinovo pitanje, i pitanje na koje transformacija ove Erazmove basne želi odgovoriti, u izvjesnom je smislu drukčije: je li moguće pomiriti ježeve i lisice? Je li moguće imati veliku ideju bez mnogoznalosti? Odnosno: je li moguće biti »mnogoznao« bez nekog kišobrana, i — bez neke ideologije? Prebacimo li se pak na etički ili moralistički teren: ne kompenziraju li se ježeve navodne kognitivne greške njegovim moralnim prednostima i vrlinama? Nije li, ukratko, Berlinov »problem s Tolstojem« mnogo češći i važniji negoli nam to tek ovlaš sugerira Erazmo?

Nije li istina da ljudi znaju mnoge stvari, i da se njihov život sastoji u sabiranju tih »stvari« u vlastito individualno, jedinstveno iskustvo? A ako je pak »ježeve filozofije« današnjim ljudima toliko strana ili ako je, slijedimo li upravo spo-

menute autore *prima facie* nedovoljna, nije li ipak točna ona stara Heraklitova mudrost: Ljudi žive kao da svatko ima vlastitu pamet — premda je *logos* samo jedan?

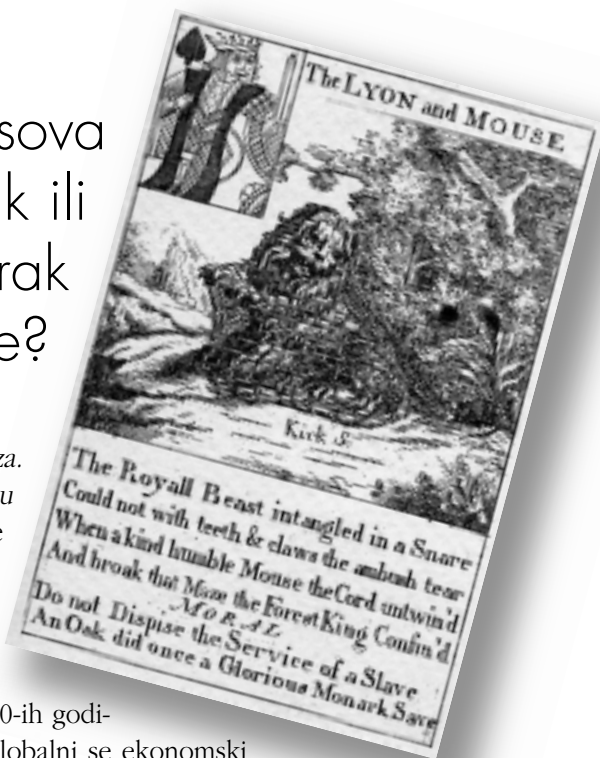
Volio bih da čitatelj u ovim raznorodnim tekstovima, zajedno sa mnom, ipak pokuša potražiti tu »zajedničku pamet« — *common sense*, jednu — tako reći ježevu pouku. U svim tekstovima pred Vama, kao što su to nekoć radili Frédéric Bastiat i Henry Hazlitt — volio bih ipak pružiti svojevrstu »filozofiju u jednoj lekciji«. Ta se filozofija, ukratko, sastoji u tvrdnji da ljudi vrlo često prihvaćaju kratkoročne savjete kako treba živjeti, raditi, investirati i sl., ali znanost, ekonomija i filozofija svoju važnost i vrijednost pokazuju tek s pogledom fiksnim na duge staze. Bez tih dugoročnih pogleda i staza naše svakodnevne nakane, naše provizorne filozofije »za svaki dan«, »na prvi pogled«, tvore labirint, lutanja i stranputice iz kojih se nećemo znati izvući.

O tome ustvari govori ova knjiga. Zbog toga spominjem Erazma. I da više ne duljim: jer s basnama još nije kraj.

# Minervina sova u sumrak ili sumrak Minervine sove?

Izvešće UN-a *Globalna socijalna kriza. Izvešće o socijalnoj situaciji u svijetu 2011.* iznosi vrlo dramatične podatke o ekonomskom stanju svijeta te raspravlja o negativnim socijalnim posljedicama svjetske krize. »Tijekom 2008-9. svijet je doživio najgoru financijsku i ekonomsku krizu od razdoblja Velike depresije 30-ih godina. Godine 2009.«, kaže se u Izvešću, »globalni se ekonomski proizvod smanjio 2%. Nezaposlenost u svijetu porasla je sa 178 milijuna (2007.) na 205 milijuna 2009. godine. Naglo povećanje nezaposlenosti pojačalo je ugroženost, posebno u zemljama u razvoju bez obuhvatne socijalne zaštite. Prema organizaciji FAO broj gladnih ljudi u svijetu popeo se 2009. godine na milijardu, na najveći ikad zabilježen broj. Te višestruke krize ugrozile su u mnogim zemljama napredak prema ostvarenju međunarodno dogovorenih ciljeva razvoja, uključujući i Milenijske ciljeve razvoja. Globalni ekonomski pad ima dalekosežne negativne socijalne posljedice, a njegov će se utjecaj na društveni napredak u područjima obrazovanja i zdravlja tek s vremenom pokazati. Istodobno, zbog mjera štednje kao odgovora na visoke državne dugove u nekim razvijenijim ekonomijama oporavak postaje neizvjesniji i krhkiji.«

Izgleda li svijet crno iz ptičje perspektive, iz naše — ljudske, pomislit ćemo, izgleda još mračnije. Naravno, optimisti će nam ukazati na detalje: da *regionalno* stvari uopće nisu tako crne. Kina i Indija, najveće svjetske populacije, očito naglo napreduju. Istočnu Aziju i Pacifički krug globalna kriza naoko uopće ne dodiruje. Brazil, koji većina nas povezuje s filmovima o favelama, Filipini, o kojima najčešće slušamo kao o poprištu različitih regionalnih vojski, ili jedan Meksiko — u našim svijestima tek područje za narko-mafijaške obračune, prema ekonomskim pokazateljima postaju važne i navodno čak poželjne destinacije.



Velika svjetska kriza iz UN-ova Izvješća, zanemarimo li kronično bolesnu crnu Afriku, stoga najviše pogađa upravo nas — Europu i Ameriku, donedavno dominantne, a danas tek dekadentne, i u izvjesnom smislu sve inertnije narode. Simptomi (ili uzroci) krize koja pogađa zapadni svijet mjere se demografskim pokazateljima: populacija stari, natalitet pada, sve su teže isplate mirovinskih i zdravstvenih fondova. Većina zapadnih zemalja pretjerano je zadužena (kod nekih, primjerice tzv. PIGS zemalja, dug je bitno veći od BDP-a odnosno od porazom prikupljenih proračuna i potencijalnog izvoza); kamate su pretjerano visoke; sve se češće oslanjaju na strani kapital; stope rasta su niske, a profiti investicija u privatnome sektoru sve više padaju. Politička slabost pokazuje se u prevelikoj javnoj potrošnji, u nedovoljnom oporezivanju s obzirom na zaduženja, u pretjeranim obećanjima o količini usluga koje će države pružiti građanima. Demografski poremećaji ne mogu se kompenzirati uvozom radne snage odnosno uvoz radne snage ne može se kulturno uravnotežiti.

\*

»Ubojite aplikacije« (kako ih pomalo ironično naziva Niall Ferguson), koje su nekoć Europu i Ameriku učinile velikima a drugima nedostajale, koje su Zapad pretvorile i gotovo pola milenija održavale kao globalno dominantnu civilizaciju: konkurencija, znanost, demokracija, medicina, konzumerizam i protestanska radna etika, danas više nisu monopol Zapada. Štoviše, po svemu sudeći, čini se da ih je on zaboravio koristiti. Istodobno, današnju globalnu krizu na svojoj koži manje osjećaju gorespomenuti, nama misaono i kulturno udaljeni azijski i latinskoamerički narodi (za koje nikada ne bismo rekli će ikada predstavljati izazov zapadnoj civilizaciji) — upravo zato što su preuzeli (»skinuli«, kopirali) spomenute zapadnjačke »aplikacije«.

Jedan od znakova te zapadnjačke dekadencije (»Minervina sova uzlijeće u sumrak«, kaže Hegel) sve je više ambicioznih knjiga o zapadnoj civilizaciji i njezinoj sadašnjoj krizi. Samo ove godine objavljena su tri kapitalna naslova na tu temu. Ian Morris u maestralnoj knjizi *Zašto Zapad vlada svijetom (za sada)?* opisuje sposobnost Zapada da iskoristi (navodne) geografske prednosti, socijalnu i političku decentraliziranost, ulogu individualnosti, poduzetništvo, sposobnost pretvaranja teorijskih znanstvenih istraživanja u praktične svrhe... ali istodobno najavljuje kako će toj velikoj priči o Zapadu vjerojatno ubrzo doći kraj. Knjiga Nialla Fergusona *Civilizacija. Zapad i ostatak svijeta* vrlo je slična Morrisovoj. Ona je apoteoza Zapada, želi biti svojevrсна poruka (»Zaboravimo li što je Zapad učinilo svjetskom dominantnom silom, osuđeni smo na propast«), ali njezina su predviđanja mnogo pogubnija, a ton mnogo pesimističniji. Nova knjiga

Francisa Fukuyame, *Podrijetlo političkog poretka*, još jednom iz ptičje perspektive prati svjetsku povijest (do Francuske revolucije). Za razliku od Morrisa, koji ističe uglavnom zemljopisne faktore i Fergusona koji objašnjava ekonomske, Fukuyama »komparativnu« prednost Zapada vidi u specifičnoj evoluciji političkih institucija: u vladavini prava, u individualizmu, u kreaciji država, odnosno demokratskih poredaka koji su odgovorni građanima. Prednost Zapada sastoji se, smatra, u stvaranju impersonalnih država oslobođenih obiteljskih, plemenskih i tradicionalnih veza, ali isto tako često u brutalnim bitkama protiv bogatih elita koje blokiraju takvu evoluciju odnosno kritično važne reforme.

Sličnu temu, ali iz obratne perspektive, perspektive civilizacijskog kolapsa, obrađuju i neznatno starije knjige Jareda Diamonda *Slom* te po mnogočemu još zanimljivija analiza Josepha Taintera *Kolaps kompleksnih društava*. Dok je središte Diamondovih studija slučajeva ekološka perspektiva, nedovoljna sposobnost društvenog predviđanja o iscrpljivanju životno važnih resursa, Tainter analizu kolapsa kompleksnih društava usredotočuje na »pad marginalne vrijednosti« energetskeg inputa — investicija i rada.

U svim tim knjigama, izrijeком ili tek posredno, čujemo vrlo jak odjek, neizrečen osjećaj, da je »nešto trulo u državi Danskoj«.

\*

Unatoč intelektualnim najavama, narodi »zapadne civilizacije« zapravo su tek rijetko svjesni da se povijest, hegelijanski, još jednom preselila na Zapad, ovaj put prema Kini i Indiji. Opčinjeni vlastitim problemima, više nismo u stanju shvatiti (ili priznati) — da Zapad ubrzo više neće dominirati svijetom!

Premda osjećamo krizu, u našim se navikama i radu naših institucija uglavnom ništa nije promijenilo. Stegnut ćemo remen (tu i tamo), ukinuti ovu ili onu subvenciju, ali strukturu institucijskih i privatnih troškova i navika ne dovodimo u pitanje.

Razmotrimo, primjerice, grčki slučaj. Premda je grčki dug sada već gotovo dvostruko veći od dohotka, Grci ne dovode u pitanje svoje navike: većina ne misli da su njihove negdašnje (i sadašnje) rastrošne navike uzrok sadašnjeg stanja. Naprotiv, za stanje su krivi kriminalci, bankari, svjetski kapitalizam, korumpirane političke elite, Nijemci koji nisu platili reparacije, MMF i još brojni drugi. Već apokrifni vicevi o tome tko sve i kako može zaslužiti mirovinu i državnu dotaciju, i o tome koliko se intenzivno radi na radnome mjestu, nisu promijenili njihov odnos prema životnim navikama i očekivanjima. Mjere štednje smatraju se »nepravdnima«. A pravda se želi utjerati molotovljevim koktelima, štrajkovima i protestiranjem pred parlamentom. Slično je sa Španjolskom, Portugalom i Italijom. Uostalom i s nama.

Od početka velike krize prošlo je već gotovo tri godine. U tom razdoblju neki su od nas možda očekivali da će se ljudi pripremati za »potop« koji slijedi. Za sve veću nezaposlenost. Prikupljati konzerve, zalihe šećera i soli. Vratiti se štednji (ovaj put, zbog nesigurnosti čak i običnih bankovnih uloga, u nekom obliku čarape). Marljivije raditi. Pokušati mrtve kapitalne staviti u pogon. Ali, kako nam se čini da prikupljanje konzervi nije trajno, sistemsko rješenje, odustajemo čak i od takvih skromnih mjera. A neki, danas ponovno vladajući ekonomisti (uključujući neke nobelovce), čak tvrde da je i dobro da je tako. Mjere štednje, tvrde, nisu dobre za oporavak ekonomije jer se smanjenjem količine novca u optjecaju ne potiče rast. Ljudima se stoga šalje pogrešan signal: »Trošite i dalje! Ne brinite!« Kao da pretjerana potrošnja nije ni bila uzrok današnje krize.

Takav gambit (»ni trošenje ni štednja neće nas izvući«) samo je priprema trase za frontalni sudar sa stvarnošću. Naša prirodna inercija i prirodna inercija naših institucija, u gambitu s nesposobnošću pronalazjenja rješenja, oduzela je ljudima orijentaciju i pretvorila ih u pasivne promatrače svjetske povijesti. A ako nama nije jasno što nam je činiti, nije daleko od pameti da je perspektiva mutna i našim vođama. Treba li smanjivati plaće ili ih održavati? Treba li devalvirati valutu ili je držati jakom? Treba li intenzivirati rad i dodatno otpuštati radnike ili ih držati na umjetnim radnim mjestima? Čini se da na vagi više nema univerzalno dobrih rješenja.

\*

Kada bismo pisali povijest sadašnjice s vremenskim odmakom (recimo godine 2999.), današnji bi trenutak bio vrlo zanimljiv kao još jedan povijesni primjer raskoraka ljudske percepcije razdoblja i njegovih objektivnih socijalnih struktura. Čitateljima budućnosti pružili bismo novu sliku »vesele apokalipse«, koju je početkom XX. stoljeća opisivao Karl Kraus u svojim *Posljednjim danima čovječanstva*. Toj ljudskoj komediji, komediji Zapada, trebalo bi međutim dopisati neka nova poglavlja. Prvo takvo poglavlje bit će karikatura — opis brojnih socijalnih pokreta koji za krizu Zapada optužuju kapitalizam, pokreta koji se zalažu za netržišna, centralistička, totalitarna rješenja što su čak i u razmjerno nedavnoj europskoj i svjetskoj povijesti ostavila za sobom vrlo krvave tragove. A drugo važno poglavlje bit će priča o tome kako je Zapad cijelo vrijeme znao što su dobra rješenja (»aplikacije«), ali kako ih je početkom XXI. stoljeća zaboravio ili više nije htio koristiti. Bila bi to slika nalik na onaj pradavni Herodotov opis bogatih naroda koji u svojem bogatstvu spontano postaju ljeniji, tromiji i nesposobniji za život.



## Basna o tri majmuna

**N**a jednoj staroj fotografiji iz svog albuma snimio sam trojicu svojih srednjoškolskih prijatelja starim *Voigtlaenderom* u pozici triju majmuna: jedan ne vidi, drugi ne čuje, treći ne govori. Smijali smo se toj mladenačkoj majmunariji. Mislili smo da oponašamo tri vrste gluposti. Poslije sam međutim doznao da je

riječ o staroj japanskoj slici tri *mudra* majmuna, naime slici poslovice koja kaže: »Kada čuješ nešto zlo, začepi uši! Kada vidiš neko zlo, zatvori oči! Ako znaš za zlo, šuti!« Mi zapadnjaci tu smo sliku još malo skratili, pa nam ona jednostavno kaže: »Ne slušaj zlo, ne gledaj zlo, ne govori zlo!«

»Tri majmuna« u zadnje mi vrijeme često padaju na pamet. Nismo li sudionici vremena preplavljenog lošim vijestima, teškim riječima, optužbama, glupostima, korumpiranim postupcima, vremena u kojem nam sve češće nedostaju »svježi zrak«, lijepe vijesti, zanimljive misli i poštena djela? Nismo li, u općoj disharmoniji pod naletom konkurencije »društvenih mreža« i diletanata svih vrsta, postali stručnjaci u traču, specijalisti za uvrede, majstori za klevete i vlastiti paraziti? Možda bi, barem na neko vrijeme, doista bilo najpametnije začepiti uši i oči — i dok traje ova naša kakofonija — jednostavno zašutjeti!

Možda! Ali ne baš odmah!

Prvo: u našoj civilizaciji potiskivanje frustracija barem od Freudova vremena smatramo receptom za stvaranje teške mentalne bolesti. Ludila. Njihovo privatno-javno ventiliranje smatramo pak dobrom, možda čak jedinom terapijom. Drugo, ideal i imperativ zapadnjačkog mišljenja i postupanja od vremena Francisca Bacona i nastanka »modernoga doba« jest razotkrivati laži, zablude i predrasude. Prikrivati laž smatramo grijehom, a »transparentnost« — vrlinom. Tu nam tek rijetko pomažu ispovijedi, a još rjeđe metode prikriivanja kozjih uši cara Trajana. U novinarstvu je maksima »ljudi imaju pravo znati« — najviši ideal. Ona je čak »ljudsko pravo«. Gotovo najvažnije obilježje slobode. Za filozofe je pravo na slobodu govora, čak i kada govorimo besmislice, jače od štete koju stvaramo njihovim potiskivanjem. U kaznenom je pravu sloboda govora adut čak jači od

ljudskog prava da nas se ne vrijeđa i ne kleveće. Šutljivom i škrtom stilu istočnjaka u znanosti o pregovaranju, zapadnjaci suprotstavljaju balkansko načelo — »što na umu, to na drumu«! Riječ »bizantinski«, izraz za tajne dogovore i pregovore »ispod stola«, nedavno smo navodno izbacili čak i iz svojeg političkog postupanja. Ukratko: naše civilizacijske »tekovine« pružaju vrlo jake argumente protiv naša tri majmuna.

Basne o tri majmuna prisjetio sam se nedavno čitajući knjigu suvremenog britanskog povjesničara Felipea Fernandez-Armesta *Mislite, dakle, da ste ljudi?* Fernandez-Armesto započinje sljedećim riječima: »Za početak vam nudim paradoks: zadnjih trideset-četdeset godina u ono što nazivamo ljudskim vrijednostima, ljudskim pravima, obranom ljudskog dostojanstva i života, uložili smo silne količine misli, emocija, sredstava, blaga i krvi. Istodobno, nenametljivo i daleko od očiju javnosti, znanost i filozofija razorno su potkopale tradicionalno poimanje čovječnosti. U pitanje je dovedena suvislost naših spoznaja o značenju pojmovna čovjek, čovječanstvo, čovječnost i ljudskost. U opasnosti je cijelo čovječanstvo«, kaže Armesto, »a prijetnja ne leži u sredstvima za masovno uništenje ni u ekološkim opasnostima, već u našim pojmovima.« Prema autoru, naš pojam čovječnosti znanost i filozofija rastočile su znanjima iz primatologije (o majmunima), zahtjevima i zalaganjima za uvođenje životinjskih prava (pogotovo majmuna), sve nejasnijom antropološkom granicom prema našim majmunolikim precima, sve nejasnijim kategorijalnim, a potom i genetskim granicama pripadnosti vrsti te vrlo nejasnim određenjem naših budućih »poboljšanih verzija«. Paradoks »progres« Armesto potom koristi kako bi oslikao bogatstvo zanimljivih kombinacija povijesnih stavova o definiciji ljudi, majmuna i ostatka prirode. Za naše potrebe njegov paradoks možemo pojednostavniti: što više govorimo o pravima i vrijednostima, to češće stvaramo situacije u kojima ih je teže braniti.

Možda će se pokazati, tako je krenula moja asocijacija, da su japanska tri majmuna pametnija od nas (jer zašto bi inače poslovice oslikavala majmune umjesto ljudi!), čak i kada nam se čini da imamo jake, čak znanstvene argumente protiv njihova zatvaranja očiju, ušiju i njihove šutnje.

Tri majmuna — da! Ali možda ne još sada! U uvjetima u kojima pravosudni organi za isti pravni slučaj dosuđuju različite »pravorijeke« u kojima se još nije iskristalizirala trodioba vlasti, u kojima je potpuno poljuljana legitimnost trošenja tuđeg/poreznog novca, u kojima javne funkcije još uvijek služe za privatno bogaćenje, u kojima nismo sigurni što nas čeka »sutra«, da spomenemo samo neke »anomije«, možda u tim uvjetima šutnja nije — »zlato«. U tim nam je situacijama prirodni »urlik«! A onaj majmunsko-stoički »epohe« (suzdržavanje od suda) primijenit ćemo kao uputu za djelovanje u onim razmjerno stabilnim vre-

menima kada si šutnju jednostavno — možemo »priuštiti«? U vremena »nazbilj«, ali ne i u vremena »nahvao«?

\*

Možda i za poslovice vrijedi »konjunktura«, oni ekonomski (*boom-bust*) ciklusi ekspanzije i implozije? S riječima je možda kao i s novcem: što ih je više u optjecaju — to manje vrijede. Tek, danas svatko ima »svoje mišljenje«. I mogućnost da ga obznani. U novinama, na blogovima ili na društvenim mrežama. Tako je nastala opća inflacija riječi, guštik sa žbunjem i drvećem od kojeg se šuma više ne vidi.

Ali i tu će se, baš kao i u današnjoj ekonomiji, siguran sam, iskristalizirati dvije »škole«. Jedna će reći: poslovična šutnja i zatvaranje očiju možemo si priuštiti samo kada su stvari koliko-toliko sređene i stabilne. Kada institucije znaju kako treba raditi svoj posao. Kada drugi bolje formuliraju ono što i sam mislim. A u krizna, anomijska vremena — treba biti maksimalno glasan i loviti lopove! (Tada je šteta od pogreške jeftinija!)

Druga će škola, s izvjesnim pravom, tvrditi upravo suprotno: šutnja (štedljivost na riječima) ima smisla upravo onda kada svi govore u isti glas. Kada smo vrijednost govora maksimalno devalvirali. Kada od buke više nismo sposobni slušati. A vrijednost govora bitno će rasti u vremenima kada će nas drugi htjeti i moći slušati.

Ili drukčije postavljeno: problem s konjunkturuom »triju majmuna« jest — kada točno započeti sa »štedljivošću« riječima.

\*

Opet smo dakle na početku. Sigurno postoje i brojna druga tumačenja naših majmuna, ali želim završiti s još jednim: da postoje stvari o kojima se može (i mora) šutjeti, i da postoje stvari o kojima se može (i mora) govoriti. Baš kao što je nekoć napisao bečki filozof Ludwig Wittgenstein: »O čemu se ne može govoriti, o tome se mora šutjeti.« Tu slavnu i zagonetnu rečenicu odgonetnuo sam (studiju filozofije unatoč) čitajući sjajnu knjigu *Wittgensteinov žarač* Davida Edmondsa i Johna Eidinowa. Wittgenstein je na poznatim kružocima Bečkog filozofskog kruga dvadesetih godina često puštao ploče Franza Schuberta. Time je, siguran sam, učinkovito ušutkavao povremenu brbljavost svojih prijatelja. A uz gorespomenutu rečenicu napisao je: »Postoji nešto neizrecivo... Istine etike i estetike su neizrecive.« Želio je reći da se smisleno i jasno može govoriti samo o činjenicama. O našim etičkim, a to znači i političkim sudovima, sudovima o estetici i našem ukusu, i općenito — o sudovima o našim »vrijednostima« — o njima se može (i mora) šutjeti!

Ako je Wittgenstein (filozofima poznat kao »Wittgenstein 1«) u pravu, onda imamo još jedno rješenje za naša tri majmuna. Naša je današnja kakofonija, kaže Wittgensteinovo tumačenje »iz transcendencije«, proizvod demokratizacije javnih sudova ukusa (svi uglas govore: »sviđa mi se — ne sviđa mi se«), proliferacije vrijednosnih i normativnih sudova (»trebalo bi — ne bi trebalo«) i dominacije navodno »neizrecivih«, ali zapravo pseudo-metafizičkih sudova za koje uopće ne možemo reći jesu li istiniti ili lažni jer po definiciji ne korespondiraju sa stvarnošću. Zbog toga nastaje (ispravan) dojam o sveopćem diletantizmu i dominaciji umjetnika i nadriumjetnika koji »intuitivno« znaju što bi trebalo raditi kako bismo riješili sveopću globalnu krizu. Naime zbog toga što se »stvarnost« o kojoj govore nalazi isključivo u njihovim (ili našim) glavama.

Možda se to odnosi i na ove moje retke. Ali ne još sada! Pustit ću Schuberta! A pouke triju majmuna primijenit ću — sutra!



## Poučna priča o kuhanim žabama

U romanu Daniela Quinna *Priča o B.* iz 1996. »problem kuhanih žaba« opisuje se na sljedeći način: »Bacite li žabu u lonac ključale vode, ona će, naravno, odmah pokušati iskočiti. Ali ako je lagano spustite u lonac mlake vode i polako ga zagrijavate, ona će u njemu mirno plutati. Polagano zagrijavajte vodu i

žaba će pasti u stupor, baš kao i mi u vrućoj kadi, i ubrzo će, sa smiješkom na licu, bez otpora dopustiti da je iskuhamo do smrti.«

Mnogo je tinte proliveno o tom problemu i o istinitosti opisa znanstvenog eksperimenta njemačkog fiziologa Friedricha Goltza iz XIX. stoljeća. U međuvremenu, kuhane su žabe postale prava urbana legenda. Šezdesetih su Amerikanci upozoravali da će polako pristajanje uz sovjetske uvjete završiti kobno. Osamdesetih su »survivalisti« upozoravali da civilizacija polako ali sigurno umire. Devedesetih su liberteri »kuhane žabe« koristili kao metaforu za polaganu ali sigurnu eroziju ljudskih prava. Argument »kuhanih žaba« doživio je pravu renesansu u ekološkom pokretu. Spominje ga Al Gore u svojim prezentacijama ekološkog filma »Neugodna istina«, kao metaforu naše nevoljkosti da se pozabavimo globalnim zatopljenjem. Ekološki znaci katastrofe spominju se kao »kuhane žabe« i u filmu »Danteov vrh«. A već spomenuti Quinn njime opisuje opasnosti globalnog demografskog rasta i propasti civilizacije.

\*

Kako stoji s kuhanjem žaba u Hrvatskoj? Nedavni referendum kojim se brak definirao kao zajednica žene i muškarca bio je tek noviji primjerak za hrvatsku arhivu »kuhanih žaba«. Tko je, i kada, ustvari krenuo s domaćim kuhanjem žaba? U kojem smo trenutku postali osjetljivi na netoleranciju prema drugima? Jesmo li lonac za žabe počeli zagrijavati mnogo ranije? Živimo li možda u dva različiti-

ta lonca, s dva različita stupnja zakuhavanja? Tako da se jednim čini da iskanja više nema, a drugima tek sada sviće da se voda pregrijava?

Kada bismo referendum o braku mogli protumačiti kao početak »zakuhavanja«, bio bi to razlog za optimizam. Tada bismo, da smo žabe, još mogli iskočiti (ili prikočiti) bez dramatičnijih posljedica. I drugo, ako je referendumski ishod znak nečijih loših namjera, ili pak lakoće kojom građani danas žele promijeniti Ustav, onda smo još dobro prošli, naime — s vrlo benignim posljedicama. A na nama je, jer nismo »samo« žabe, da promijenimo vodu ili lonac.

Mnogo je veći problem odgovoriti na pitanje — u kojem se stanju »kuhanja«, na kojoj je temperaturi ustvari cijeli hrvatski lonac? Kada smo točno počeli »kuhati žabe«?

\*

Na području ekonomije, s raznim oblicima rentijerstva, korupcije, nepotizma, netjaštva, a kasnije i benevolentnošću u kreditiranju, davanju državnih garancija, kuhali smo žabe od samoga početka. Na području vrijednosti, odnosno morala, nisu nam ostale nepoznate transgresije, odnosno razni oblici netolerancije — prema strancima, investitorima ili susjedima, bogatašima, političarima, novinarima ili inteligenciji. Neki će dodati: i prema ženama i djeci. Na političkom planu, kuhali smo žabe i tolerirali svašta u vrijeme komunizma, a još davniju prošlost da ne spominjemo (te nam se sada posve pogrešno čini da u »ona vremena« nismo imali izbora). I u trenutku kada smo taj izbor imali, mi smo, baš poput žaba — iskočili. Ali, to je druga priča. A u nedavnoj povijesti, kuhali smo žabe i s vrijednostima i tehnikama seksualnog odgoja oko kojih smo, usput rečeno, mogli ostati neutralni. Bilo kako bilo, ishod referenduma tek je za nekoliko stupnjeva podigao temperaturu lonca, u već vrućem stanju općeg »kuhanja žaba«.

\*

Kada je riječ o »kuhanju žaba« u teološkom loncu: Tolerirali smo Vatikanske sporazume, a da s drugim crkvama nismo sklopili slične sporazume! Smatrali smo normalnim da se imovina »referendumskih grupacija« ne oporezuje. Protesta protiv vjeronauka u školi ne sjećam se da je bilo. Posve nam je normalno da svećenici i redovnici budu na platnome spisku države... Predsjednici nam se kunu neka im Bog pomogne. (Čak se i njihov ateizam morao pretvoriti u »agnostičizam«.) Članovi »agnostičkih stranaka«, normalno, pojavljuju se na misama i dobivaju sakramente barem dvaput godišnje (jer oni navodno pomažu i onima koji ne vjeruju). Osnivali smo teološka (javna) sveučilišta, ali teološke fakultete sa sekularnih (javnih) sveučilišta nismo micali. Štoviše, imali su čak »stručno-

inženjerske«, skraćene programe! A dio javnoznanstvenog kolača i dalje dobivaju. Toliko o našoj, ustavom zajamčenoj sekularnoj državi.

Treba li nas onda čuditi stanje naše inteligencije i znanosti? Treba li nas onda čuditi, primjerice, da dekan jednog teološkog fakulteta otpor tako koncipiranom »općem dobru« i »općem « za koje se zalažu on i njegova Crkva, smatra »korištenjem logike *perfidiae Diaboli*«. <sup>8</sup> Treba li nas čuditi »logika« tog visokorangiranog »znanstvenika« kada tvrdi da se građanske udruge »zauzimaju isključivo za partikularne interese, dok se Katolička crkva zauzima za univerzalne vrijednosti i opće dobro?« Ili pak njegova demokratičnost kada sebi, tj. pripadnicima svoje Crkve — *daje* pravo da se opredjeljuju »po svojoj savjesti«, a političarima isto pravo odriče? <sup>9</sup>

Lonac s tim žabama već je odavno skuhan!

\*

Unatoč svim našim kuhanim ili polukuhanim žabama: ishod referenduma o braku ne bi smio biti naš (glavni) problem. Ako iz njega izvučemo pouke. Primjerice o važnosti tolerancije, zakona i demokratskih procedura. Arhiva naših kuhanih žaba dovoljno je bogata da svatko ima odakle započeti. Uostalom, kamo da iskočimo? I kamo sreće kada bismo iz ove alegorije s arhivom naših »kuhanih žaba« izvukli zaključak da postoje civilizirana rješenja za hlađenje lon(a)ca. Naša je dužnost barem to da ne pristavljamo nove lonce za nove žabe. Na štednjaku ih ionako već imamo previše!

---

<sup>8</sup> [http://www.hrsvijet.net/index.php?option=com\\_content&view=article&id=30189:toni-matuli-u-pismu-papi-uvajte-se-avolske-prevrtljivosti-hrvatskih-graanskih-udruga&catid=40:vjera&Itemid=144](http://www.hrsvijet.net/index.php?option=com_content&view=article&id=30189:toni-matuli-u-pismu-papi-uvajte-se-avolske-prevrtljivosti-hrvatskih-graanskih-udruga&catid=40:vjera&Itemid=144)

<sup>9</sup> <http://www.vecernji.hr/hrvatska/biskupi-mogu-biti-za-ali-politicari-ne-mogu-biti-protiv-904296>



# Socijalna osjetljivost ptice dodo

Okopa navala na bankarske kredite posljednjih dvadesetak godina u uvjetima sigurnosti radnih mjesta pravdala se razmjerno prihvatljivim kamatama i prirodnom težnjom za poboljšanjem životnog standarda. Zar nisu i brojni drugi narodi učinili posve istu stvar? No otkako su se pojavili znakovi krize, i otkako radna mjesta više nisu ni približno sigurna kao što su bila, racionalnost kreditnih zaduženja u očima promatrača odjednom se pretvorila u lakomisenost, neumjerenost i gotovo balkansku (ili barem »južnoeuropsku«) nesposobnost da se misli na budućnost.

Premda tu priču već znaju i vrapci na grani, zaduženja u francima, opet u očima javnosti, činila su se iznimnim i mnogo problematičnijim slučajevima jer su dužnici potpisivali ugovore s varijabilnim kamatnim stopama (+tečajnim razlikama), pa se pokazalo da ta kamatna varijabilnost dugoročno može postati opasna po zdravlje. U očima malih dužnika i šire javnosti bio je to dovoljno jasan znak da se veliki igrači ponašaju proizvoljno, a to znači — nedemokratski, izrabljivački, hegemonistički i imperijalno.

Bio je to pravi sukob Davida i Golijata u kojem se činilo da je Davidu oduzeto sve oružje kojim bi parirao nadmoćnome Golijatu. Kolektivna parnica i prvostupanjska presuda u *slučaju franak* pokazala je da ta slika nije točna: prvo zato što su se ljudi uspjeli udružiti i zajedno učiniti nešto što svaki David samostalno ne bi mogao — tj. sastaviti kolektivnu parnicu; i drugo, po presudi u korist spomenutog (ili spomenutih) Davida. Pokazalo se da David ima podršku barem jedne državne vlasti, pa se snaga Davida i Golijata sada značajno obrnula.

\*

Presuda u *slučaju franak* postala je predmet i ozbiljnijih rasprava. U svojem članku za *Financial Times* investicijski bankar i poznavatelj balkanskih prilika Mi-



chael Glazer napisao je vrlo odmjeren članak pod naslovom »Hrvatski FX kreditni mamurluk«. <sup>10</sup> Glazerov FX dakako označava »Forex« tj. »Foreign Exchange«: ali ovdje je dovoljno reći kako je ta komplicirana ekonomska kratica (o kojoj očito ovisi zdravlje dužnika) po svojim posljedicama identična sižeju i kraju sjajnog filma »FX — Ubojstvo trikom«. Glazer u svojem tekstu navodi desetak »fascinantnih«, upitnih i hrabrih obilježja i posljedica spomenute presude, posebno za neke hrvatske (tj. strane) banke: »Prema medijskim izvješćima ukupan trošak presude iznosi oko dvije milijarde eura... To je mnogo više od dvostrukog iznosa profita cijelog hrvatskog bankarskog sektora u prošloj godini. Uz jake zahtjeve za realističnim rezervama koje od komercijalnih banaka traži HNB... to bi moglo pokrenuti bolno razdoblje za banke i njihove strane majke u Italiji, Austriji, Mađarskoj i Rusiji.« Premda autor ne misli da bi posljedice presude mogle dovesti do najgoreg ekonomskog scenarija, »presuda ima dalekosežne pravne, političke i socijalne posljedice koje će bitno utjecati na poslovanje u budućnosti«. U prvome redu, to je upitnost daljnjeg kreditiranja u valutama koje nisu euro i kuna. Ona također predstavlja presedan u pravosuđu jer utvrđuje mogućnost kolektivne parnice, što do sada nije bio slučaj. Presuda je i značajna pobjeda potrošača nad privrednim subjektima, pogotovo zato što se sudac oslanjao na međunarodno pravosuđe.

Ali, pita se autor: »Označava li ta presuda početak nove ere u pravnoj zaštiti obespravljenih pred moćnima? Ne vjerujem. Hrvatsko pravosuđe nije poznato po svojim kreativnim, inovativnim i agresivnim obranama običnog čovjeka, osobito ne u parnicama protiv države.« A loše strane, i neočekivane posljedice, još su brojnije. Na koji način modificirati postojeće ugovore? Što je s dužnicima koji su već izgubili svoje vlasništvo? Kako pravno utvrditi pojedine okolnosti u kojima su ugovorne strane sklopile ugovor? I možda najvažnije: »Što je s posljedicama za hrvatske građane koji nisu uzeli kredite u švicarskim francima? Novac za odštetu dugoročno će doći od hrvatskih štediša i dužnika u eurima, a ne od vlasnika banaka... To sigurno neće biti novac bankovnih menadžera i regulatora koji bi ih trebali nadzirati. Treba li onda nagađati odakle će doći taj novac? Ili još gore: ako banka propadne zbog gubitaka, novac će vraćati svi hrvatski porezni obveznici. Taj scenarij nije nezamisliv.« Ali neovisno o tome scenariju, stvari će se kretati u još jednom, gorem smjeru, kaže Glazer. »Poreznici će također morati plaćati više iznose kredita hrvatske vlade... do kojih će doći zbog potrebe banaka da nadoknade gubitke od švicarskih kredita.«

---

<sup>10</sup> <http://blogs.ft.com/beyond-brics/2013/07/09/guest-post-croatias-forex-loan-hangover/#axzz2YeLqER5z>

A što je sa sociološkim i psihološkim učincima? Glazer zaključuje: »Hrvati već sada imaju nesretnu tendenciju da od vlade traže rješenja umjesto da se usredotoče na rješavanje vlastitih problema... Ono što se možda čini korakom naprijed u jednome smislu, nadajmo se da neće postati korak unatrag: naime da u Hrvatskoj još više ljudi odustane od pojma individualne odgovornosti — ključnog elementa svake uspješne ekonomije.«

\*

Poznati biolog Richard Dawkins negdje je napisao kako je jedan od razloga izumiranja dobroćudne ptice dodo s Mauriciusa bilo njihovo neprirodno altruistično ili »socijalno osjetljivo« ponašanje. Dodo se naime nije bojao ljudi. A mornari koji su hvatali tu slavnu pticu iz obitelji golubova primijetili su kako se cijelo jato može jednostavno pohvatati rukama. Evo kako ponašanje te danas izumrle slavne ptice opisuje Volkert Evertsz, nizozemski mornar, 1662. godine:

*Kada smo stigli, te su životinje tiho i nepomično zurile u nas... Mogli smo ih hvatati rukama, evo ovako: uhvatili bismo jednu za nogu, a kada bi druge čule njezino kreštanje, sve bi ostale ptice odjednom, što su brže mogle, pritrčale uhvaćenoj u pomoć. Tako smo i sve ostale mogli lako uloviti.<sup>11</sup>*

Je li izumiranje te ptice bila isključivo posljedica jednostavnog trika i načina lova? Možda nije: ali »altruistično« ponašanje sigurno nije pridonijelo njezinu opstanku. Britanci na primjer imaju mnogo priča i pjesama o toj slavnoj ptici. I poslovice, poput: »Krenuti putem doda«, ili »Biti mrtav poput doda«.

Postoje li i drukčije pouke ove priče? Razmislite sami. Ali siguran sam da *nas*, koji smo još uvijek tu, neće utješiti vizija nekog pisca u budućnosti koji će po analogiji sa slavnom knjigom *Hazarski rečnik* o izumrlom kavkaskom narodu jednoga dana napisati još jednu pod naslovom *Hrvatski rječnik*.

---

<sup>11</sup> <https://en.wikipedia.org/wiki/Dodo#CITEREFCheke2004>



## Svete krave u depresiji

Postoje nacije koje prema ekonomskim kriterijima jesu u krizi, ali je njihovi građani ne doživljavaju. »Situacija je ozbiljna, ali nije katastrofalna.« Francuska, na primjer. Ljudi žive kao i uvijek, rade, uživaju, troše, čitaju, idu u kino, kao da su statistički podaci o krizi neka suluda božja matrica koja se pukim slučajem prislonila na njih. Postoje države čije ekonomije jesu u krizi, za koje međutim vrijedi obrnuta izreka: »Situacija je katastrofalna, ali nije ozbiljna.«

Naposljetku postoje i države treće vrste, u kojima je situacija i katastrofalna i ozbiljna. Premda je Hrvatska donedavno bila tipičan primjer one »katastrofalno-neozbiljne« skupine, čini mi se da građani Hrvatske onedavno krizu počinju doživljavati i katastrofalnom i ozbiljnom. Katastrofalnom, jer se tijekom pet godina otako traje kriza još uvijek ne vide značajni pomaci u rješavanju ekonomske krize, pa čak ni ideje kojima bi se iz nje izašlo, a ozbiljnom, jer se taj manjak svjetla na kraju tunela polako ali sigurno počinje ispunjavati psihološkim očajem. Ta psihološka obilježja, očaj, apatija, malodušnost, depresija, počinju stvarati začarani krug jer je odustajanje od ambicija i fokusiranje na puko preživljavanje postalo jedan od razloga, možda najvažniji, zbog kojega je krizu socijalno nemoguće prevladati. »Valjda ću do penzije izdržati!«, »Nema smisla truditi se kada na glemom europskom tržištu vladaju jači igrači!«, »Moje su šanse za uspjeh minimalne!«, »Neću moći prebroditi nove prepreke u ostvarivanju posla!«, »Čak i ako uspijem proizvesti X, tko će ga kupiti? Kako ću ga naplatiti?!«, »Prestar sam!«, »Premlad sam!«, »Bit ću sretan ako ne dobijem otkaz, ako me šef ne potjera«...

\*

Premda se velike ekonomske depresije ne zovu uzalud depresijama, tim inače psihološkim pojmom, i premda je poznato da su se u tim razdobljima ljudi osjećali i ponašali upravo onako kako to predviđa psihologija, građani Hrvatske nisu bili posebno podložni takvim psihološkim manifestacijama. Razlog tome bilo je možda katoličanstvo, velika količina sunca, brojna druženja s prijateljima



ma, tko zna što sve ne? U ratnim vremenima bilo je više patnje, ali i više prkosa, ponosa, bijesa, osvetoljubivosti... Imali smo predodžbu da stvari tek gradimo, da nešto stvaramo iznova, da patnje imaju smisla jer će u budućnosti stvoriti neko »više dobro«, da će i nama i našoj djeci biti bolje... U krizama koje smo imali, u promjenama valuta, tečaja, u izgonima iz stanova, u najraznovrsnijim sukobima na političkoj i socijalnoj sceni, na poslu, među kolegama, pa čak i u obiteljima, vjerovali smo da sve to narod može »pozlatiti«, da nas novi sustav i novi pritisci, nakon onog općeg »javašluka«, posve prirodno sile na više rada, više discipline, na razna odricanja, i kako će se u jednom trenutku, u ne pretjerano dalekoj budućnosti, naši napori sigurno isplatiti. I neki su se takvi napori isplatili. Primjerice ostvarenje neovisnosti i ulazak u Uniju. Ali upravo zato što smo se tim uspjesima toliko radovali (prvim više, drugim manje), ti »apsi« ubrzo su se pretvorili u »daunse« kada smo shvatili da ti uspjesi nisu garancije općeg uspjeha i sreće: da naša samostalnost nije garancija da će nam zbog nje odjednom poteći med i mlijeko, da nisu bili garancija — ičega. Ti su nas uspjesi uljuljali, bacili nas u »dogmatski drijemež«, u zaborav činjenice da je i prirodna i društvena evolucija Carrolova »Crvena kraljica« u kojoj stalno treba trčati da bi se ostalo na mjestu. Ponašali smo se poput ona dva (od tri) prašćića koja su svoju kućicu-slobodicu sagradila od pruća i lišća, a potom se bacila na pjesmu i ples, i na grohotan smijeh prema onome trećem prašćiću koji je sve to vrijeme kuću gradio od cigle i kamena. »Nije sve u novcu«, »Zašto bacati *dvije* udice, i pecati *dvije* ribe, kada je životna pouka da treba uživati u promatranju zalaska sunca«. I tek kada su došle gladne godine, kada je vuk otpuhao lišće s naših stanova, naš se smijeh pretvorio u nadu da će nam pomoći onaj marljivi i temeljiti prašćić. U našim školskim programima nije bilo Ezopa, inače bismo znali da kada cvrčak ljeti pjeva, kako mravi kažu, zimi gladan može samo plesati.

Ali možda najjači razlog za depresiju jest naše posve novo uvjerenje da ni jedna naša vlada ne zna vladati: da sami sobom ne znamo upravljati. Uza nj je stigla i neka »povijesna« spoznaja da možda nismo bez razloga tisućljeće bili pod tuđom čizmom, pa su razlozi zbog kojih smo toliko željeli »samostalnost«, da budemo na sebe ponosni, da svijetu pokažemo što sve znamo i možemo, bili jedna velika iluzija. Sada je već svima jasno da više nema smisla prstom upirati u *jednu* osobu, u pogrešnog vođu, u *jednu* vladu, u slučajno pogrešan politički izbor; više nikoga ne zadovoljava objašnjenje da su nas »pokrali«, tuđi ili domaći, jer smo i sami kovali i pravdali cijeli lanac osobnih i kolektivnih pogreški. I još nam ni danas nije jasno kada smo to točno zalutali, skrenuli na stranputicu i počeli vrtoglavo padati.

Da ne bi bilo zabune oko stranputica: počeli smo padati u trenutku kada smo kolektivno počeli misliti da se »država« za sve mora pobrinuti. Počeli smo padati kada smo u svojoj okolini počeli tolerirati da se zapošljavaju rođaci, »naši«, a ne oni najbolji. Zažmirili na jedno oko, a potom i na oba, kada se u našim firmama počelo neracionalno trošiti, kada su smišljena radna mjesta, sinekure, cijele agencije, samo radi udomljivanja »svojih«. Ili točnije — radi ideje »socijalne« države oslikane u Hlebinama. Mislili smo — »ah, trošak više-manje — što je u općoj slici svijeta ta naša mala kap«. Zar si i mi katkada ne priuštimo trenutak »dobrog osjećaja«, premda znamo da nam nije bio potreban? Ne sastoji li se upravo u tom »dobrom osjećaju« bit naše ljudskosti? Ali dok kao pojedinci uglavnom imamo vrlo dobar osjećaj kada s tim »dobrim osjećajima« i odlaskom u »crveno« pretjeramo, država za to očito nije imala dobra ticala.

Naša »hlebinska« socijalna, ili točnije — rentijerska država, prema čijoj se ideologiji zaduživanje isplati kako bi se kupio »socijalni mir«, nikada nije imala šanse za opstanak. Nadajmo se da smo iz ove krize izvukli barem tu pouku, taj preduvjet za neku novu šansu.

\*

Gladne su godine najgori trenutak za rješavanje društvenih problema jer je u takvim vremenima manevarski prostor ekonomije i politike za realno poboljšanje vrlo skućen. Devalvacija, kojom se inače katkada liječi »depresija«, nije rješenje jer su nam sve financijske obaveze ionako u stranim valutama. Visoku stopu nezaposlenosti ne možemo izliječiti tako da odjednom na tržište »bacimo« sve one koji su, istini za volju, oduvijek na njemu trebali biti. Dugove države ne možemo riješiti potezom pera — tako da povećavamo poreze, jer će oni uništiti rezidue privrede i spriječiti preostale naivčine koje bi htjele doći k nama s kapitalnim investicijama. Što nam onda preostaje?

Čini se da se naša sadašnja vlada odlučila za strategiju: od svega toga pomalo. Malo povećati poreze, javne dugove pokušati namiriti prodajom »obiteljskog srebra«, nešto ljudi iz javnog sektora baciti na tržište, i postupno (tako da nitko ne primijeti) smanjivati vrijednost kune. Čak i za takva rješenja (kada bi ona to doista i bila) možemo reći: »premalo — prekasno«.

U javnosti se sve češće govori o gubitku financijskog suvereniteta, o dolasku nekih europskih guvernera koji neće imati skrupula da povuku malo radikalnije poteze s prodajom »obiteljskog srebra« i bacanjem javnih službi na tržište. Većinu »nacionalno orijentiranih« Hrvata takav scenarij baca u očaj jer još jednom dokazuje da nismo sposobni sami riješiti svoj problem ili povući takve poteze. Ali ni taj scenarij, *deus ex machina*, nije vjerojatan. Europa će nas ostaviti da i dalje kuburimo s malim potezima »premalo — prekasno«, i za to će vrije-

me, baš kao što se zbiva i s nekretninama u privatnome vlasništvu, vrijednost našeg »obiteljskog srebra« padati. I kada ta vrijednost još drastičnije padne, kada ne bude vrijedila gotovo ništa, *ceteris paribus* — a to znači i dalje uz visok javni dug i visoku nezaposlenost, naći će se »stranac« koji će sve to jeftino pokupovati, a onda ćemo se ponovno zgražati nad »neoliberalnom agendom«, imperijalizmom i tko zna čime sve ne.

Slično bi se moglo dogoditi i s našom radnom snagom. Zasad se čini kao da još ima vremena za poigravanje s kolektivnim ugovorima, ali kada novca više ne bude, i kada broj nezaposlenih još poraste, ljudi će početi prihvaćati bilo kakve poslove po bilo kakvim uvjetima. A takav razvoj događaja ne baca u očaj samo već sada nezaposlene, već i sve one koji razmišljaju racionalno — bez obzira na »nacionalnu orijentaciju«.

\*

Zašto nemamo povjerenja da će vlada izvesti drastičnije rezove kojima bi nam jednoga dana moglo biti bolje? Unatoč vladinim navodno najboljim namjerama, u našim javnim poduzećima, »na terenu«, vidimo da se na takvoj racionalizaciji poslovanja ne radi baš ništa. Neka poduzeća, pa čak i cijeli sektori, bili su i ostali »svete krave« u kojima se nikada, do današnjega dana, nije trebalo razmišljati o rezovima. Sva ta poduzeća, agencije, uprave, zavodi, imaju svoje zakonom zaštićene »autonomije«, autonomije da i dalje bez ikakvoga napora i nadzora sišu državni proračun. I umjesto da vlada pošalje signal (*pro futuro*) da nitko na taj način ne može ostati zaštićen, ona i dalje šalje poruke kako se ovaj ili onaj javni sektor »neće dirati«.

Treba li nas onda čuditi što jednima preostaje samo slabašna nada da *oni* neće biti dodirnuti i da je upravo to — jedino rješenje? A drugima — da će se uskoro, vrlo uskoro, karte morati »ponovno promiješati«!

\*

U takvim uvjetima veličina i hrabrost državnika ne sastoji se u tome da petljaju s ovim ili onim kadrovskim rješenjima, već u tome da ljudima (konačno!) objasne kako dramatične prilike traže i dramatična rješenja. Kako su ona zalog budućnosti (»jer nas inače neće biti«). Te da im svojim primjerom, pojavom i riječima ugrade nadu, da i dalje ima smisla davati sve od sebe te kako se isključivo vlastitim i jednako raspoređenim rizikom, trudom, elanom i energijom, baš kao u ono ratno doba, u budućnosti nešto može popraviti.



## Endemska ribica u europskom akvariju

Europa je poput lijepo sredenog parka, nalik na umjetničko djelo, znanstvenu teoriju i uređen metafizički sustav. »Čovjek je stvorio Europu na svoju sliku i priliku«, napisao je Aldous Huxley 1929. Od tog vremena Europa se nekoliko puta dramatično mijenjala, ali unatoč svim preradama i doradama, rušenjima i pregradnjama, revolucijama i obnovama, doista je

zadržala feudalni duh uređenoga parka ili srednjovjekovne inkunabule s draguljima. I ma što mislili filozofi koji su tvrdili da je temelj naše civilizacije stalna »kreativna destrukcija«, neka borba Apolona i Dioniza, nama Europljanima najmilija je upravo ta konzervativna sredenost, podšišani alpski pašnjaci, kraljevski dvorci u ravnicama i feudalni u visinama te pokoji zvonik usred plavog mediteranskog horizonta. Ta slika svjetskog Disneylanda izvor je ponosa i straha: ponosa — jer je nastao kao gotovo spontan rezultat rada i umovanja stotina generacija; straha — jer nas ta slika sve češće podsjeća na braću Grimm, na Trnoružicu, uspavanu ljepoticu, negoli na moderne urbane mravinjake, one stiješnjene nakupine grebača neba na Istoku i Zapadu — pogonske motore današnjega doba. Nekoć su London i Pariz doduše bili takvi mravinjaci u kojima se osjećalo »bilo života«, ali su se u međuvremenu čak i oni pretvorili u neku periferiju s centrom u bajkovitom dvorcu ludog bavarskog kralja — Neuschwansteinu.

A mi? Mi se bojimo da ćemo ulaskom u taj park, kao i mnogo puta prije, poremetiti dražesnu simetriju nekog višeg gospodara. Čisto estetski, nema razloga za bojazan. Pridružiti ćemo mu svoj mini-Trianon, zasaditi u nj velebitnu degeniju i u jezerce pustiti Balonijeva balavca ili neku sličnu endemsku ribicu. Niti brojčano nema straha da bismo mogli uništiti tu preetabliranu harmoniju: svaki Hrvat bit će tek svaki stoti šetač po parku, sa sedam poslanika u zajedničkom parlamentu. Zasad ćemo biti tek šetači i promatrači, tu i tamo dati kakvu

dobru ideju za promjenu nekog detalja ili vizure, a vrt će sređivati neki snažniji radnici.

Hoće li se naša endemska ribica u tome vrtu izgubiti? Pa: ona je ionako mala. Ulaskom u faunu tog golemog Disneylanda možda će od nje jednoga dana netko uspjeti napraviti nešto slavnije: neku novu »malu Sirenu«, a tko zna — možda Šilju ili čak Paška Patka.

U takvom okolišu ljudi ionako samo prolaze.

\*

Svojedobno je u komunističkim zemljama kružila šala Radio Erevana: »Je li moguće predvidjeti budućnost?«, pita »slušatelj«. Odgovor: »Nema problema. Znamo kakva će biti budućnost. Ali imamo problema s prošlošću: prošlost nam se stalno mijenja.« Čisto zemljopisno: pogledamo li koliko se puta prekrajala politička karta Europe, čini se da je Unija predstavljala »bijeg od povijesti«. U svojoj magistralnoj *Povijesti Europe nakon 1945.* Tony Judt je napisao: »Za razliku od sjećanja koje se potvrđuje i pojačava, povijest je 'razočaranje' svijeta: nije uvijek politički mudro kovati prošlost kao moralnu batinu kojom ćemo ljude dovesti u red zbog njihovih prošlih grijeha.«

Ako ta izmjena »konkurentnih prošlosti« predstavlja opasnost za Europljane, to još više vrijedi za nas. Europska je unija za nas svakako jedan moguć izlaz iz začaranog kruga optužbi i opravdanja ustaša i partizana, još jedan argument protiv stalne političke igre razmjene Don Camilla i Beppa i njihovih različitih krinki.

Pa ipak, budući da su Europljani svjesni kako oblik i karakter svojeg »vrta« zahvaljuju brojnim generacijama prošlosti, oni od povijesti ne mogu pobjeći. Zahvaljujući tome europski projekt ne može uspjeti u takvome naumu — da od prošlosti pobjegne, da se one grozne stvari jednostavno zaborave i stvore posve iznova. Judt svoju knjigu zaključuje riječima: »Nova Europa, povezana znacima i simbolima okrutne povijesti, iznimno je postignuće: ali ona će zauvijek imati strašnu hipoteku prošlosti. Žele li Europljani održati svoju važnu vezu s prošlošću — žele li da njihova prošlost i dalje daje smisao i moralno značenje sadašnjosti Europe — ona će uvijek iznova svaku novu generaciju o tome morati podučavati. Europska unija je možda odgovor na povijest, ali nikako ne može postati njezin nadomjestak.«

Judtova knjiga pisana je prije krize. A današnji krizni trenuci, one fotomontaže Angele Merkel s brčićima, vrlo dobro pokazuju da razorni amalgam povijesti, stereotipa, mitova i bajki iz prošlosti nije iscrpljen čak ni u ovoj miroljubivoj Europi. Odbijanje Njemačke da postane »dobronamjerni hegemon«, zbog straha od riječi *führen* i *Führer*, možda je čak i prepreka mogućem rješenju krize.

Možda europski i naš problem nije identičan šali Radio Erevana. Nije točno da se prošlost stalno mijenja. Problem je u tome što u našem europskom vrtnu na istaknutim mjestima još uvijek postoje ružne skulpture koje ne možemo posve ukloniti, i postoji opravdana bojazan da svaki susret s njima potakne neki kolektivni izljev posttraumatskog stresnog sindroma.

\*

Ali još prije desetak godina stvari su izgledale bitno ružičastije. Godine 2004. američki autor Jeremy Rifkin objavio je knjigu *Europski san*. »Nova Europa ima vlastitu kulturnu viziju«, pisao je Rifkin, »i ona malo-pomalo postaje bolja od američke... Dok se američki duh kopca u prošlosti, na drugoj strani sazrijeva jedan važan novi san — europski san. Dvadeset pet zemalja sa 455 milijuna ljudi udružilo se da stvori 'Sjedinjene Europske Države'. Poput SAD-a, i to golemo kulturno biće ima svoje temeljne dokumente i svoje nade za budućnost. Ono ima i mit na kojem se temelji. Premda je taj san još nedorastao, europski san ima svoju transnacionalnu viziju, viziju koja je mnogo primjerenija za sljedeću fazu ljudskog putovanja. Europljani počinju prihvaćati novu globalnu svijest koja nadilazi granice njihovih nacija-država, svijest koja ih mnogo dublje uklapa u sve povezaniji svijet.« Premda površina Europe iznosi tek polovinu Sjedinjenih Država, nastavlja Rifkin, njezin BDP od 10,5 trilijuna dolara zasjenjuje američki i od nje stvara najveću svjetsku ekonomiju. Europska je unija vodeći svjetski izvoznik s najvećim unutarnjim tržištem. Po rang-listama, od 140 najvećih svjetskih tvrtki šezdeset europskih premašuje udio američkih. I usporedba pokazatelja kvalitete života pokazuje da je Europa bolja od Amerike: Na 100.000 stanovnika, u Europskoj uniji postoje 322 liječnika, a u SAD-u tek 279. SAD je na popisu industrijskih zemalja tek 26. po smrtnosti dojenčadi, što je bitno ispod prosjeka članica Europske unije. Prosječna životna dob u 15 najrazvijenijih zemalja EU-a iznosi 78,1 godinu, a u SAD-u 76,9. Djeca u 12 europskih zemalja, nastavlja Rifkin, bolje su rangirana na rang-listama matematičke pismenosti od američke djece, a u 8 zemalja EU-a bolja je i znanstvena pismenost. »Kada je riječ o distribuciji bogatstva, ključnom pokazatelju obećanja prosperiteta, SAD je 24. među industrijskim nacijama, dok 18 najrazvijenijih europskih zemalja ima manju nejednakost među bogatima i siromašnima. Danas u SAD-u ima više siromašnih negoli u 16 zemalja EU-a za koje postoje podaci. U SAD-u je i opasnije živjeti. Stopa ubojstava u SAD-u je četiri puta veća negoli u EU-u. Stope ubojstava djece, samoubojstava i ubojstava vatrenim oružjem u SAD-u više su negoli u drugih 25 najrazvijenijih zemalja, uključujući i 14 najbogatijih europskih. Premda SAD ima tek 4% svjetskog stanovništva, u njemu je pod ključem gotovo četvrtina svih svjetskih zatvorenika.«

Rifkinova apoteoza Europi nastavlja se na dvjestotinjak stranica. »Razdvajanjem ljudskih prava od teritorijalnosti, Europska unija zakoračila je preko nove političke granice, s dalekosežnim posljedicama za budućnost ljudskog roda. Nacrt Europskoga ustava nešto je posve novo u ljudskoj povijesti. Premda nije tako elokventan kao francuski ili američki ustav, to je prvi dokument te vrste koji širi područje ljudske slobode na razinu globalne svijesti. Njegov jezik daje do znanja da se ne usredotočuje na narod, na teritorij, naciju, već na čovječanstvo i na planet koji nastanjujemo.«

Nažalost u desetak godina otkako je sročena Rifkinov »europski san« — u prvome redu kao oštra kritika današnje Amerike i kao izraz prilično nerealističnih, pa čak i utopističkih nada liberalnih Amerikanaca, štošta se dogodilo. Primjerice tekst Europskoga ustava, koji Rifkin tako hvali, nije potpisan, a mnogi su ga narodi, poput Francuza i liberalnih Nizozemaca, izravno referendumski odbacili. A onda je došla 2008. godina i europski se san polako počeo pretvarati u noćnu moru iz koje se još nismo probudili. I nismo sigurni kada ćemo ugledati svjetlo na kraju tunela.

Možda je to zato što parkovi nikada nisu bili idealna sredina za konkurentsku svjetsku utakmicu, baš kao što badmingtonske dame sa *jeu de paume* nikada nisu razmišljale kako će se njihova razbibriga jednoga dana pretvoriti u multimilijunski wimbledonski cirkus. Niti su oni prave sredine za težak, intenzivan rad, premda su nekoć versajske ravnice bile plodne žitnice. I nikome s tri čiste ne pada na pamet da u njima ponovno posije pšenicu.

\*

Prije nekoliko godina, na jednom predavanju u Zagrebu, harvardski profesor ekonomske povijesti Niall Ferguson opisao je ulazak Hrvatske u Europsku uniju riječima: Hrvatska će ući u Europsku uniju poslije ponoći; svi su gosti već pijani, a hrane je ponestalo. Prostor je potpuno unereden, mnogi spavaju, a neki su već uzeli kapute i pripremaju se za odlazak.

Po mnogočemu ta je slika doista točna. Zašto bi netko uopće odlazio na taj tulum u tako kasne sate, pitaju se stranci, a i mnogi Hrvati.

Prvo: kada se pijani gosti opet probude, pokazat će se da među njima mnogi raspoložu velikim bogatstvom koje ćemo im lakše, onako mamurnima, moći i znati pokupiti. Drugo: mi ionako nikada nismo bili posebno važni poznavatelji i konzumenti Dom Perignona, Cheval Blanca, Trou Normanda, Boulette d'Avesnes, kavijara i ostalih delicija da bi nam bilo važno što su već popijene i pojedene. Uostalom, tek smo nedavno doznali za razliku između penna, fusilla, farfala i rigatonea, a među njima, ruku na srce — i nema prevelike razlike. Hoću reći, ako je europski novac već spiskan na grandiozne projekte navodnja-

vanja i pošumljavanja Kastilje i Ekstremadure, valencijske nove lukobrane, socijalne programe u Renaultu, olimpijska sela na Atici, ili, kao što danas doznajemo — za velike kinematografije Portugala i ostalih sličnih zemalja, to ne znači da se mi, sirotinja, ne možemo okoristiti onim preostalim »mrvicama« najfinijih vina i najboljih delicija. I napokon, treće: sada ćemo, gotovo baš kao i njihovi vlasnici, imati pravo reći da su te dveri »naše«, a pri tome sigurno ne mislim da ćemo skidati zavjese s prozora kako bismo se odjenuli ili dizati parkete da se ogrijemo (ili se bar nadam da nećemo biti izvor egzotičnih prezimena za mafijaše u švedskim krimićima).

Bit ćemo dakle zadovoljni (a možda ćemo se morati zadovoljiti) time da nekog od spomenutih pijanaca nakon burne noći dovedemo u red kako bismo ga lakše nagovorili da umjesto u rastrošne Grke investira u »našu Rvacku«. Naravno, pod pretpostavkom da prvo sebe dovedemo u red. Da se prvo mi otrijezni-  
mo od svojih špricera, tuduma, ganga i volovskih ražnjeva.

\*

Postoje brojni razlozi zašto je pozitivan odgovor na referendumu za ulazak u Europsku uniju bio dobra stvar. Europa je za nas oduvijek bila poželjna ljubavnica, premda smo se osjećali inferiorno. Ona je to i danas, premda je dvadeset godina starija. (Pa i mi smo, zar ne?) U vrijeme kada smo je najviše željeli — odbila nas je. »Vidjet ćemo kako će se stvari razvijati«, mislila je tašta gospođa dok smo mi bili u rovovima. A sada, dvadeset godina poslije, kao u Stendhalovom romanu *Crveno i crno*, ta se neostvorena ljubav i dalje nekako nastavlja, kao zakasnjeli sentimentalni (ah-oh!) susret: kao griznja savjesti sada već sijede ljubavnice ili kao nostalgična melankolija prema »onim danima«, nekoć, kada je ljubav i čežnja za ispunjenjem siromašnog Julienu Sorela imala puno više smisla. Tu su dakle neki povijesni razlozi. *Pacta conventa*, predziđe kršćanstva, šrafncigeri, kremšnite, zaher-torte, barke, šugamani, pjati, rubineta, čakulanje, ili pak gulaši, mamlazi, čardaši, đilkoši i te stvari.

U stvari, povijesno, mi smo češće bili ta ljubavnica s kojom je europska gospoda po potrebi lijegala ili je napuštala, davala »kursor« ili je nagrađivala grandioznijim poklonima. A mi smo se prema njima odnosili snošljivo i prgavo, prijateljski i uvrijeđeno. Kada nismo dobivali što zaslužujemo, tražili smo zaštitu svakojakih »nekrsta« (od Turaka do gestapovaca), i kada nas te nevjere nisu stajale glave (a često jesu), poslije izljeva gnjeva, još smo dugo morali biti »kuš«. U tom purgatoriju ili bordelu zvanome povijest uglavnom su nas bolje nagrađivali zapadnjaci negoli istočnjaci, pa zašto onda ne bismo i javno priznali da smo od tog silnog glavinjanja i bluda »u duši« ipak postali — zapadnjaci.

\*

Ali, mi nismo Gatsby: nismo imali niti tu strast da se nakon ratova kao siromasi dokazujemo pred negdašnjom ljubavnicom (već smo eventualno bili i ostali dobri vojnici), niti smo, unatoč Glembayevima i senjskim uskocima, imali prilike steći bogatstvo ili ga pretvoriti u nešto nalik na holivudsko ili njujorško blještavilo. Nikada se nismo uspjeli razbacivati svojim teško stečenim mrvicama, a to je u ljubavnom osvajanju, kao što znamo — iznimno važno. I zato nas, čak i danas, pred vratima tog »gospodina«, smatraju sirotinjom koju će pripustiti u svoje malo osiromašene dvore samo zato da mu »gospodski« udijele neku milostinju: »nek' se i bogec priženi! Ali da moramo birati između gospodskih »lakaja«, kao što je Milošević nazvao Slovence, ili »svinjarskih kneževa-nakupaca«, vjerojatno bismo izabrali ono prvo: a tako smo najčešće i birali.

U ovom trećem ili četvrtom europskom nacionalističkom valu, nama za pljačku nisu preostale čak ni džungle i bogatstva crne Afrike. Nismo nikada imali neku filozofiju osvajanja i »bремена bijelog čovjeka«. I ma što da nam je bivši papa ostavio u amanet kao »europsku misiju«, naime da Europu približimo Svetoj Stolici, nama se misija širenja ideja (pa bile one i evandeoske) nikako ne sviđa. A čak i kada bismo htjeli, sudeći po stanju u tamnome vilajetu, možda pojma nemamo kako se to radi.

Mi nismo imali careve koji su za sobom ostavili Versaillese, Escoriale, Windsor, Schönbrunne ili Potsdame. Naši su kraljevi, kada smo ih imali, doista bili nalik na one brkate momke iz TV-serije koji su se veselili kada se u kršu našlo hrane i kada su motkom u galopu pogađali alku. Čak su i crkvenjaci koji su imali prilike vidjeti kako se živi »carski« bili tek crkveni miševi jer je one koji su nešto valjali, poput Boškovića, Klovića i drugih, bilo lakše kupiti i odvesti negoli im plaćati da na drugoj obali Jadrana grade neke svoje crkvene dvore.

\*

Možda nismo imali sreće? Jer, za razliku od nas, neke druge zemlje ne moraju dokazivati svoje europejstvo. Švicarska ili Norveška, primjerice, prema toj se novonastaloj federaciji, tom novooblikovanom dendiju kojemu tu i tamo viri prst iz čarape, mogu odnositi visoka. Jednoga dana, zlu ne trebalo, možda će tom dendiju koristiti švicarske banke, ili norveška nafta, ili ne znam — islandski bakalar. Uostalom, ti narodi ionako plaćaju europsku članarinu, a dodatni interakcijski trošak, za Bruxelles, za onu bulumentu domaćih i europskih birokrata, e — to je već druga priča! Tu je granica njihova kalvinizma. Ali mi nismo te sreće. Nismo znali baratati tuđim novcem poput Švicaraca, ili graditi željeznice i tunele na 4000 metara, a nemamo ni naftu od čijih bismo prihoda dobro živjeli u

svojim fjordovima i svoj altruizam i lijepo lice pokazivali kršćanskim milosrđem prema siromasima svijeta. Naš nam je Bog, za razliku od njihovoga — onog gnjevnoga iz Ženeve, oduvijek popuštao, pa smo se nekako i navikli na to — »che sarà, sarà«.

Naša glavna predodžba o sebi jest ona kerempuhovskog Planetarija, tog najgenijalnijeg izraza »duha horvatskega«, onaj prizor gusaka u magli, i ta nas slika straši više od stvarnih opasnosti. Ali ako je Petrica u pravu, čak i mi, poput slijepih koka, katkada nabodemo zrno. Stoga bi ga trebalo pitati da »iscopra«: a što sada, kada smo pogodili gdje je voda i kuruza za kljucanje? Hoćemo li i dalje nesti samo jedno jaje — na gotovo sto načina? (Na isti upit, meni je *Knjiga promjena* iscoprala heksagram 20 s promjenom na šestoj, pa si vi mislite!)

OK. Dosad je bilo »nahvao«, a sada »nazbilj! Sve spomenute literarne figure trebale su pokazati barem to da i mi pripadamo toj kulturi i toj civilizaciji, i da nije svejedno hoćemo li u doglednoj budućnosti biti za istim stolom ili ćemo i dalje igrati ulogu lakaja koji (zvonili ste, milorde?) čekaju da se gospodari ponapiju. A na to bismo bili osuđeni da nismo glasali za ulazak u tu doduše malo uzdrmanu prvu svjetsku ligu.

\*

Godine 2011. Institut za međunarodne odnose u Zagrebu, pod uredničkom rukom Sanje Tišme, Višnje Samardžije i Krešimira Jurline, objavio je trezvenu studiju pod naslovom *Hrvatska i Europska unija. Prednosti i izazovi članstva*. Isuviše trezvenu! Jer kada smo prošle godine referendumski glasali za ulazak, gotovo se nijedna od spomenutih stotinjak »prednosti« ulaska nije pokazala presudnom, pa čak ni posebno važnom. Mi, javni zagovaratelji ulaska, teško smo se mogli pouzdati u argumente o dobrobitima ulaska iz spomenute studije poput: »Hrvatski građani postat će europski građani« ili »Hrvatski zastupnici u Europskom parlamentu izravno će zastupati interese hrvatskih građana« ili »Hrvatski građani dobit će pravo slobodnog kretanja i prebivanja na teritoriju svih država članica EU-a« ili »Hrvatski građani moći će izravno utjecati na politiku EU-a glasovanjem i kandidiranjem na izborima za Europski parlament« ili »Hrvatski identitet ojačat će sudjelovanjem u brojnim kulturnim programima EU-a«. Glasničima se činilo da sve to već nekako imamo i da se ulaskom ništa bitno ne mijenja. Naprotiv, »izazovi« iz studije bili su mnogo realističniji: »Veće useljavanje državljana drugih država članica u Hrvatsku povezano je s izazovom punog integriranja tih osoba u hrvatsko društvo«, ili: »Bit će potrebno jačati vještine hrvatskih predstavnika u institucijama EU-a radi učinkovitog sudjelovanja u kreiranju europskih javnih politika« (Pipl mast trast az?) ili: »Moguće iseljavanje kvalificirane domaće radne snage (tzv. odljev mozgova)« ili »Pokretanje Europske

građanske inicijative podrazumijeva odlično poznavanje političkog sustava EU-a« ili »Troškovi jačanja administrativnih tijela nadležnih za nadzor tržišta te provedbe postupaka normizacije, akreditacije, procjene usklađenosti i metrologije«.

Kada su prednosti i »izazovi« na prvi pogled izjednačeni, što se pokazalo razmjernom indiferentnošću birača i na referendumu i pri glasanju za Europski parlament, mnogo je uputnije pozivati se, kao što je to učinio papa Ratzinger, na šest »moralnih ticala«, temeljnih moralnih intuicija Jonathana Haidta. Kada pitanja brige/štete; pravednosti/prevare te slobode/opresije ne donosi prevagu u korist neke odluke, potrebno je aktivirati »dublje« slojeve moralnosti i identiteta: slojeve procjene oprečnih vrijednosti lojalnosti ili prevare (tko su to »moji«), autoriteta i subverzije (što treba respektirati?) ili »svetosti« i degradacije (što će mi garantirati »čistoću«).

Hoću reći: briga za druge, pravednost i sloboda nisu dale posebnu prevagu ostanku Hrvatske izvan Europe, pa su prevagnula »konzervativna« pitanja: hoću li nekoga izdati ako ne uđem? Hoću li me više poštovati ako uđem? Hoću li se osjećati »čišćim« ako uđem? I čini se da su na sva tri pitanja Hrvati uglavnom odgovorili potvrdno. Odgovorili smo, ustvari, zavjetovali se (»Danas kada postajem pionir, svečano obećajem da ću biti vjeran, iskren drug, koji drži datu riječ i poštuje roditelje i starije«), da se osjećamo kao Europljani, da želimo dijeliti nasljeđe i civilizaciju Europe i sudjelovati u njezinim vječnim nemirima.

Ali to ne znači da će se naš moralni osjećaj zbog toga automatski pretvoriti u neku materijalnu korist. To jest, da će nas Europa blagonaklono promatrati ili poštovati samo zato što smo joj se željeli pridružiti. Kad bolje razmislimo, naši odgovori na pitanja lojalnosti, respekta, »čistoće« i »svetosti« možda su se rukovodili gotovo isključivo distinkcijom spram istočnih susjeda.

A sve to ništa ne govori o tome što nam je sada činiti, sada kad smo zavirili u Europu. (»Sveto je pranje dovršeno, darovanje još nije. Za inferiornoga čovjeka — nema krivice. Razmišljanje kroz odškrinuta vrata: Unaprjeđenje ženske upornosti. Razmišljanje o vlastitome životu: Odluka i izbor između napredovanja ili uzmaka. Razmišljanje o svjetlu kraljevstva: Veći ćemo utjecaji imati kao kraljevi gosti:« sve to odavno je znao moj heksagram 20!) Pa ipak, sada kada postajemo građani »Europe«, vrlo dobro znamo da se ništa posebno neće promijeniti. Promijenit će se u prvome redu naš osjećaj sreće zbog šetnje zajedničkim parkom: više nećemo biti uljezi, već punopravni građani sa zelenom kartom i pravom građanstva. Pojeftinit će telefonski bonovi, a poskupjeti cigarete. Doći će neki Bugari, Rumunji ili Slovenci, vratit će se i dio »Nijemaca«, a dio naših otići će ponovno u »fremd«. A pravi zadaci tek slijede. Zadatak dokazivanja u bitno kvalitetnijoj, pa čak i svjetskoj ligi. Zadatak približavanja kriterijima kva-

litete, u proizvodnji, u pravosuđu, u učinkovitosti vlasti, u školstvu i posebno u tržišnom natjecanju... Možda ćemo morati — po mogućnosti spontano, a ne onako kako narod misli da se to radi — »državnoplanski« — specijalizirati neke djelatnosti. Umjesto strategije puške sačmarice, svoje male snage možda ćemo morati grupirati u »centre izvrsnosti« (kako se to ružno kaže!). Umjesto da sačmaricom sa sitnopatronske zrnima pucamo naširoko u nadi da će valjda neko zrno nešto i pogoditi, možda ćemo biti prisiljeni koristiti precizne sprave za navigaciju, da ne kažem — snajpere. Neka poduzeća možda će se morati, protiv svoje volje, integrirati u malo veće aglomeracije i koncerne.

Neke briselske regulacije možda će nas na to natjerati bez naše posebne volje. Ali sve ostalo morat ćemo učiniti sami: više trenirati, više raditi, više se pokušavati isticati, ili, poput Talijana, znati raditi »ljepše figure« — znati se bolje predstavljati, »menadžerirati marke i logotipe« i... općenito više sudjelovati. Trebat ćemo se pripremiti za dolazak čudnih naroda i osoba, stvoriti institucije, pa čak i inženjerske planove o njihovoj pristojnoj i učinkovitoj asimilaciji.

\*

Ali kada se sve to zbroji i oduzme, kada na vagu stavimo sve ostvarene koristi i buduće izazove, sudbina će nam ipak ovisiti o nekoliko stvari. Prvo, i mi ćemo, kao uostalom i do sada, dijeliti sudbinu malo veće regije ako ne i cijelog kontinenta. A to znači da ćemo ovisiti o rješenjima i odabranim putovima rješavanja ekonomskih i političkih pitanja.

Mnogi naši građani govore o »neoliberalnoj« Europi. Upravo spomenuti Rifkinovi argumenti u prilog »europskome snu« najbolje dokazuju zašto ona to nije. Mnogo bismo točnije mogli reći kako je ekonomska kriza pokazala da Europa još uvijek nije pronašla optimalan ekonomski model. Uza sve Lisabonske agende, Agende 2020., planove o povećanju kompetitivnosti na svjetskom tržištu, o uključivanju radne snage, o kvaliteti rada i proizvoda, o sindikalnim pravima, količini administrativne intervencije, na »tvorničkom terenu« i općenito u javnome sektoru, Europa je povećavala troškove poslovanja do te mjere da se može reći kako se ona danas filozofski i ekonomski ponovno nalazi na »nultoj točki«. Ne samo zbog eura, odnosno golemih dugova »južnih« zemalja članica, zbog fiskalne neodgovornosti i nedovoljne produktivnosti. Čini se da Europi (ponovno) sviće koliko je teško biti najbrži trkač i postati »najkonkurentnije svjetsko gospodarstvo« s tako teškim teretom na nogama: s najrazvijenijom državom blagostanja, s visokom razinom radničkih prava — gotovo do pune zaposlenosti, s visokim porezima i golemom nacionalnom i nadnacionalnom administracijom. I posve je realno, i moguće, da je ono što je Rifkin zvao europskim snom, sva ona socijalna prava i davanja zagwarantirana europskim povelja-

ma, rezolucijama i zakonima, istodobno najveći uteg nemogućnosti njegova ostvarenja. Kinezi možda kupuju europska postrojenja i infrastrukturu, kada im Europa za to pruži priliku, ali samo zato što predstavljaju lijepu estetiku parka (poput modela željeznica u alpskome krajoliku). Europa postaje sve svjesnija da su dobrim namjerama popločeni putovi u pakao, i nakon jednog velikog, temeljito promašenog desetljetnog plana (i isto tako dobronamjernog ali po svojoj prilici isto tako promašenog — drugog desetljetnog plana) njezinim građanima postaje jasno da s tim zajedničkim ekonomskim planovima nešto nije u redu.

Kriza je bila dan otrežnjenja. Uza sve niže demografske stope i sve starije stanovništvo, za čije je ostvarene razine blagostanja demografija vrlo važna, u povijesnome sprintu, i maratonu, Europa teško može računati na zlatnu medalju. Neke tipično europske »ubojite aplikacije«, kako civilizacijska obilježja zove Niall Ferguson, primjerice radna etika i disciplina — više ne stanuju ovdje. U konkurenciji s onom »dalekoistočnom«, tu smo vrlinu u međuvremenu — izgubili. A puko rentiranje Mozarta (čitaj: minulog rada) na svjetskome tržištu možda se više neće moći natjecati s kičem korejskog Gangnam styla. Prezir feudalnog rentijerstva prema tom istočnjačkom »kiču« tek je dio problema.

Drugo, možda još važnije, jest politička organizacija. Nema sumnje da je Europa postigla možda najrazvijenije oblike demokracije, a dizajn njezinih demokratskih institucija (mislim pri tome na zemlje članice, a ne na »briselski ustroj«) bio je važan dio lijepog dizajna dobro sređenih parkova. Ali čak i taj krasni dizajn može postati problem ako se te europske institucije pretvore u suvenire, snježne kugle s oprugama koje sviraju »Malu noćnu muziku« ili »Il Padrino«.

Osim sablasti prošlosti, Europska unija ne može izbjeći još jedno povijesno opterećenje, ono što je od njezinih najranijih srednjovjekovnih dana predstavljalo upravo povijesni motor njezinoga razvoja: vrlo jaku dijalektiku centrifugalnih i centripetalnih sila, ili kako je o tome pisao britanski povjesničar Paul Kennedy u knjizi *Uspón i pad velikih sila*, neminovni uspon i pad tipično europskog »imperijalnog pretjerivanja«. Što se više ostvaruje centralizam, to više jačaju i sile razjedinjenja. Danas, u doba krize, dragome Bogu vrlo je zanimljivo pratiti ta oprečna kretanja.

Europa je prvo vehementno odbacila britanski model labavog konfederalnog udruživanja, model u kojem bi bilo mjesta za Tursku i druge — možda i izvaneuropske zemlje. Ona ideološki ozbiljno slijedi svoje eminentne filozofe poput Jürgena Habermasa, koji su oduvijek tražili »više Europe«, tj. jaču i centraliziraniju Europu. (Habermas je odnedavno »okrenuo ploču«, te je u razgovoru s Francisom Fukuyamom za *Global Journal*, suprotno svojim ranijim manifestima, izjavio sljedeće: »Federalna država prema modelu Sjedinjenih Država ili Savez-

ne Republike Njemačke pogrešan je model: to bi značilo postaviti nerealistično ambiciozan cilj — ambiciozniji negoli je smislen ili potreban. Nema potrebe da uvodimo nove razine federalne administracije: administrativne funkcije [Europske unije] mogu ostati na razini zemalja članica.◊)

Jako centralizirana Europa doživjela je prvo nasukavanje nepotpisanim zajedničkim ustavom i referendumskim odlukama brojnih zemalja protiv zajedničkog ustava. I svi su smatrali da je euro posve primjereno sredstvo centralizacije i ujedinjenja. Na sudbini eura sada se međutim još jače pokazuju idejna i ideološka proturječja u temelju Europske unije. Zadržavanje eura podrazumijeva izgradnju institucija i oblikovanje fiskalnih i drugih pravila koje će izvjestan broj zemalja potpisati jedino u nuždi, a ne slobodnim izborom. S druge strane, potencijalni »dobronamjerni hegemon« — Njemačka, nekoć najglasniji zagovornik europske centralizacije, sada se nalazi u situaciji da postane jedini vjerovnik dugova koje su napravili drugi. I ma koliko Nijemci i dalje žele »centraliziranu« Europu, nije im baš posve svejedno hoće li biti jedini koji će plaćati za financijsku nedisciplinu i nemar drugih, uglavnom južnih zemalja. Oni su također svjesni da inzistiranjem na zakonima kojima bi se osiguralo da se više ne ponove fiskalni marifetluci pojedinih članica, kao svojevrsnim političkim obvezivanjem, od Njemačke u očima brojnih Europljana, bez ikakve loše namjere, ponovno stvara nepopularnog hegemonu. A bilo je čak i ozbiljnih prijedloga prema kojima se euro može spasiti tako da se Nijemci vrte svojoj valuti — njemačkoj marki.

Ukratko: Europa *de facto* još nije odlučila hoće li ići federalnim ili konfederalnim smjerom. Ili točnije: njezina federalna odluka dovela je neke zemlje na rub financijske propasti, pa je među članicama danas zamjetno izvjesno komešanje, snatrenja i modeliranja o tome tko bi u slučaju još dramatičnije krize ili katastrofe trebao izletjeti iz Unije, ili koliko se članstvo u Uniji uopće isplati.

\*

Hrvatska, čini mi se, trenutačno ima gotovo jedinstven luksuz da šahovsku središnjicu između konfederalista i federalista promatra kao nepristran promatrač. Kao promatrač kojemu su oba rješenja dobra. Ako pobijede »centralisti«, Hrvatska će kao najsiromašnija zemlja Unije biti najveći korisnik strukturnih i drugih fondova za siromašne. Isto tako, u tom slučaju možemo očekivati da će se naši zakoni i prakse, pogotovo naše ekonomsko ponašanje, morati popravljati. Tako danas izgleda situacija. Ako pak pobijede »konfederalisti«, ako propadne euro, ili ako se bogatije članice odluče za »izlazak«, Hrvatskoj će ostati ona »figa v žepu« s kojom smo u Europu uostalom i ušli. Bit ćemo još jedna endemska ribica u lijepom zajedničkom akvariju.

Ako bismo *cost-benefit* analizu ulaska u Europu proveli na taj način i priznali da nijedan ocrtani scenarij za nas ne donosi štetu, dok neki od njih svako donose koristi, onda je to dovoljan razlog da 1. srpnja napokon proslavimo i popijemo čašu pjenušca — ne nužno Dom Perignona! Živjela Europa!

2.

OJ JUNAČKA  
ZEMIJO MILA



*Načelo demokracije ne kvari se samo kada iščezne duh jednakosti,  
već i onda kada zavlada duh krajnje jednakosti, kada svatko želi biti  
jednak onima koje bira.*

Montesquieu: *O duhu zakona*



## Pionirski obredi prijelaza

U laskom u Europsku uniju Hrvati su učinili nešto vrlo dobro. Konačno smo imali razlog podići čašu pjenušca, a gorljiviji su održali i pokoju zdravicu! Tek je to, činilo se, pravi kraj Jugoslavije! A da smo se prepustili »neopredijeljenima«, jugonostalgičarima, apatridima i sličnima, još bismo se dugo koprcali u balkanskom gulašu.

Unatoč tomu, pokušaj da počistimo stol za svečani nedjeljni ručak nije nam uspio. Premda je priprema trajala više od deset godina, netom prije svečanosti iz godova naše stolne savske hrastovine isplivale su neke mrlje. I kada svečani ručak prođe, morat ćemo tu dasku još dugo brusiti kako bi jednoga dana stol možda zasjao punim sjajem i novim laštikom.

\*

Godine 1909. francuski antropolog Arnold van Gennep napisao je knjigu *Les rites de passage* u kojoj je tvrdio da svako društvo strukturira životno vrijeme pojedinaca s pomoću karakterističnih »obreda prijelaza«. Tim trenucima prijelaza — iz djetinjstva u adolescenciju, iz adolescencije u odraslu dob, društvo ustvari slavi samo sebe: ono običan kontinuitet života pojedinaca pretvara u povijesni i mitski događaj. Crkva je te magijske obrede pretvorila u standardne obrede inicijacije — krštenja, a potom svjesnog prihvaćanja »vjere«. Komunisti su katolički »confirmo!« nadomjestili pionirskom zakletvom: »Danas kada postajem pionir, dajem časnu riječ da ću marljivo učiti i raditi i biti dobar, iskren drug koji drži datu riječ... Da ću cijeniti sve ljude svijeta koji žele slobodu i mir...« I dok je muškome dijelu hrvatskog pučanstva, ona druga, vojnička zakletva, kojom se baš kao i u stvarnim plemensko-ratničkim vježbama obilježavao prelazak iz adolescencije u odraslu dob — već ranih dana mnogo teže padala (»Svečano se obavezujem da ću braniti nezavisnost i cjelokupnost SFRJ... Ne žaleći da u toj borbi dam i svoj život«), svim ostalima preostao je, do dana današnjeg, onaj svečani (civilni ili crkveni) obred prijelaza kojim se izriče »sudbonosno da«.



Baš kao što pojedinci prolaze kroz »obrede prijelaza«, razne inicijacije, tako katkada i cijela društva kontinuitet svog života režu s pomoću »sudbonosnih obreda« ili sudbonosnih trenutaka. Nedavno smo opet, po tko zna koji put, još jednom rekli »sudbonosno da«.

\*

Razne domaće *new age* stranice objavile su kako je Nostradamus navodno 2013. godinu i ulazak Hrvatske u Europsku uniju obilježio sljedećim riječima: »Kada nad Europom bude 28 zvijezda i kada država s grbom oko vrata dođe, past će kao Jerihon.« No da je po Nostradamusu, nikoga od nas već davno ne bi bilo. Upitali smo stoga jednu drugu proročku knjigu — Knjigu promjena: »Što će biti s Hrvatskom?« Mudra kineska knjiga »iscoprala« nam je već spomenuti heksagram 20: »Sveto je pranje dovršeno, darovanje još nije. Za inferiornoga čovjeka — nema krivnje. Razmišljanje kroz odškrinuta vrata: Unaprjeđenje ženske upornosti. Razmišljanje o vlastitome životu: odluka i izbor između napredovanja ili uzmaka. Razmišljanje o svjetlu kraljevstva: veći ćemo utjecaj imati kao kraljevi gosti.«

Ukratko: Oprali se jesmo, ali što smo točno darovali Europi?

\*

Kao najmlađi, »mali« članovi europske obitelji, kao njezini »pioniri«, kao i mnogo puta u svojoj tisućljetnoj povijesti, s raznih smo strana, iz Rima i Konstantinopola, ili ovaj put — iz Bruxellesa, još jednom dobili »privilegij«: ali hoćemo li ga znati iskoristiti? Hoćemo li biti »pioniri« u izvorno francuskom značenju riječi: kao peoni ili »pijuni«? Hoće li nas slati na neke istočne fronte kao meso za topove? Hoćemo li ostati pioniri maleni kao »vojska prava« što svakog dana raste »k'o zelena trava« (»i mene će moja mati — pioninom zvati«)?

Ali ćemo biti pioniri u značenjima o kojima govori *Oxford English Dictionary*: »oni koji kreću u nepoznato, u neistražen teritorij kako bi se u njemu smjestili«; ili: »oni koji otvaraju nova područja mišljenja, istraživanja i razvoja«; ili: »oni koji utiru puteve«, »oni koji potiču događaje ili sudjeluju u razvoju događaja«?

Marko Polo možda nije bio Hrvat. Ali, čak i kada bismo ga se odrekli, u toj utrci imali smo svojih »konja«. Ivan Rattkay nije se libio odreći svoje katedre u Linzu te s isusovcima odjedriti do meksičkih Tarahumara i osnovati misije, u planinama Tutuaca«, i misiju Jesus Carichic. Imali smo braću Seljan koja su otkrivala nepoznate južnoameričke rijeke i živjela u službi etiopskog i abesinijskog kralja. A Dragutin Lerman bio je sudionik Stanleyjevih istraživanja; u službi belgijskoga kralja Leopolda uspostavio je koloniju u Kongu, pa se usred Afrike, na rijeci Kwilu, još i danas nalaze »slapovi Zrinskih«.

Volio bih da budemo ovi drugi pioniri. Premda se radije sjećamo svojih »sjedilačkih« paneuropejaca iz »prve, tj. literarno-guslarske kulture«, ima naznaka da

bismo jednoga dana mogli prihvatiti i nešto neizvjesnije — istraživačke misije. A ako se već tipično hrvatski ne volimo izlagati fizičkim rizicima (ni drugima »zamerati«), onda da barem budemo nalik na »pionire duha« — recimo Boškovića!

\*

Ovaj svečani trenutak, onaj dio zakletve: »i bit ću vjeran, iskren drug koji drži datu riječ«, kao pravi kampanjci, kao učenici iz zadnje klupe koji se za ispit spremaju tek zadnji dan, umrljali smo najnovijim *lexom specialis* i najavama promjena Ustava kojima ćemo navodno goniti zločine iz doba komunizma.

Premda se mnogim hrvatskim građanima čini da je posljednja afera s nedolaskom najvažnije osobe na našu svečanost, njemačke kancelarke Angele Merkel, tek »cepanje dlake na deset delova«, odnosno još jedna tipično hrvatska (balkanska) afera koja će se brzo zaboraviti, riječ je, po mome sudu, o mnogo dubljoj mrlji od onih koje na današnji dan spominju tipični zapadni komentatori — poput nezaposlenosti i državnoga duga. Afera Perković pokazala je da smo u pripremi za svečani trenutak zaboravili tekst zakletve, da smo svojem fratrau pri ispovijedi prije firme »zaboravili« navesti neke smrtno grijeha, da smo od silne žurbe zaboravili ispeglati svoju crvenu maramu i plavu kapicu (tra-la-la-la) ili možda neko drugo svečano odijelo, i općenito, da nismo baš posve spremni počistiti stol čak ni za ovaj izniman i svečan dan.

\*

Zato i nije čudno što se nekome činilo duhovito, a nekima možda i primjereno, neposredno prije najsvečanijeg trenutka proslave ulaska u Europsku uniju prirediti »song« — Smooth Criminals (ili naši: »Ulašteni kriminalci«). Nitko iz državnoga protokola nije smatrao da stihovi Michaela Jacksona »Ostavio je krvave mrlje na sagu; Ona je pobjegla pod stol; Bila je zapanjena: to je bilo njezino prokletstvo« možda nisu tipičan izraz »hrvatskoga duha« u najsvečanijem trenutku, niti najljepši hrvatski zalag zajedničke europske budućnosti.

Naša nova, nagrađena turistička jubito verzija *Ode radosti* s Rucnericom, sobaricama u Trakošćanu i pjevačima u Zagrebačkom tramvaju bitno je bolja: uprizorenje Schillerovih stihova barem nas na trenutak može ganuti. »Unser Schuldbuch sei vernichtet! Groll und Rache sei vergessen, Unsern Todfeind sei verziehn.« (»Naša je knjiga dugova uništena! Mržnja i osveta su zaboravljene; smrtnom je neprijatelju oprošteno«). Ali čak i u tom vrlo dobrom hrvatskom proizvodu, sopci i sopele s kraja najavljuju da ne možemo pobjeći iz svoje kože; ono čega se mnogi zapadnjaci boje: da će nas poslije svečanosti i veselja (ako je i točno da je mržnju zamijenio oprost) ubrzo opet uhvatiti ona srednjoeuropska malaksalost i nostalgija, ono beskrajno jamranje... I ako već nećemo (kao

obično) tražiti krivca u Pedru jer smo u međuvremenu naučili da smo sami kovači svoje sreće, ipak ćemo rado i spontano Beethovena pretvoriti u »Starog Pjera« te usnom harmonikom zapjevati: »Još kada je bio mlad, rat mu je odnio sve, i ženu i djecu, i topli dom. Ostao je sam, i zaboravio je na prošlost, jer Pjer i više nije bio Pjer. Sad luta sam taj stari Pjer, svaki dan i svaku noć. On oduvijek svira za jedan groš, a ljudi se u strahu pitaju, da li će jednog dana i čitav orkestar biti tu. Daleko od stvarnosti oni su tako sami, a ljudi se u strahu pitaju, da li će jednog dana i čitav svijet ostati sam.«

\*

Ali bez obzira na hipoteke prošlosti, na neisprane mrlje sa stolnjaka ili hrastovine, na naše nejasne uloge u zajedničku budućnost, na ljubav prema Starome Pjeru, i bez obzira na to što u ovome trenutku i moja generacija potvrđuje hrvatski generacijski omen o »životu u tri različite države«, podignimo čašu pjenušca: jednu od brojnih — sada već »naših« vrsta: Veuve Clicquot, Henkell, Freixnet, Prosecco, Peninu ili Bakarsku vodicu!

Naši su djedovi živjeli pod Austrijom ili Karađorđevićima, roditelji su živjeli u »socijalističkom samoupravljanju«, moja generacija velik je dio svojega vijeka provela u novoj Hrvatskoj. I svaka je spomenuta zajednica, unatoč svim peripetijama, bila valjda nešto bolja od prethodne. Imamo li ikakvih razloga sumnjati da će ova nova biti bolja od spomenutih? Možete me nazvati dr. Panglossom. Confirmo! Uz uvjet da Vi, čitatelju, postanete moj Candide, moj Voltaire, i pristanete obrađivati svoj vrt!

# Hrvatska kao umjetničko djelo

U prirodi je našeg čovjeka, naročito onog dinarskog tipa«, piše Ivo Andrić, »da ne ostaje ni kod jedne zamisli, ni kod jednog djela istrajno i dosljedno. Naprotiv, poslije prvog zanosa, on napušta djelo, vraća se do njegovog izvora, muti ga mišlju i pogledom, zatim silovito prelijeće cio budući, neostvareni i tek zamišljeni tok djela, anticipira ga, pa se onda opet vraća na točku na kojoj se djelo nalazi u tom trenutku svog prirodnog razvoja. Tako se stvari razvijaju više uz njegovo učešće nego pod njegovim utjecajem; jer on nije u njima, nego iznad i pored njih. Zato on i ne stvara djela i ne upravlja događajima, nego reagira na njih, polajući mnogo više na to da bude začetnik, sudac, borac i gledalac, nego stvaralac, radnik i čuvar. U njega je vidna sklonost da ne čeka razvoj stvari i ne sudjeluje u njemu radom i strpljenjem.«



\*

U remek-djelu *Znakovi pored puta*, odakle je citat, ne postoji pobliže objašnjenje ili spomen povoda za ovu zagonetnu misao. To je idejna skica nekog lika za roman o grmutog zemljopisnim karakterom. I premda je danas naoko cijeli svijet postao takav: mrzovoljan, nestrpljiv, borben, a istodobno lijen, otuđen, ali ne u Marxovom smislu — »od svoje rodne prirode ili biti«, Andrić je čini se ipak uspio pogoditi — nešto svojstveno »balkansko«, nešto metafizički nesretno i nezadovoljno, zakinuto i prevrtljivo: nešto zbog čega smo uvijek birali ili podnosili neku drugu vlast, neki drukčiji sistem, pa kad smo se njime ubrzo razočarali, stavljali smo cekin pod vanjkuš te se ponizno vraćali majčici Crkvi (pa nas je

sve, kako je jednom govorio moj prijatelj, na brzinu šmrkom pokrštavao pokojni Franjo Kuharić — ili se pak u najnovije doba — kada je teško za domaće nedaće kriviti drugoga, vraćamo Titu i petokrakama, a od samoupravljanja — u pomanjkanju boljega — najradije bismo napravili glavni izvozni proizvod.

Možda detaljnije objašnjenje Andrićeve misli možemo pronaći u njegovom sljedećem epigramu: »U nas ima ljudi koji rješenje svojih glavnih životnih pitanja očekuju odnekud spolja, od drugih ljudi ili od nadzemaljskih sila, a ne trude se da u sebi razviju snage koje bi same mogle rješavati ta pitanja, ili doprinosti njihovom rješavanju. Ponekad mi se čini da nas ima takvih razmjerno više nego i u jednoj drugoj evropskoj zemlji, i da su takvi i oni koji to ne bi smjeli biti i koji na prvi pogled i ne izgledaju da jesu.«

\*

Mnogi će ta dva odlomka protumačiti kao svojevrsan poziv na aktivizam, na »upravljanje svojom sudbinom«, na rušenje »okova našeg karaktera«, na mijenjanje sebe, a pogotovo drugih. Pogotovo oni koji se stalno pitaju zašto »mi« ne protestiramo više, zašto se ne bunimo protiv vlasti koliko bismo mogli ili trebali, i zašto nam se domovina (ponovno) pretvorila u *prokletu avliju*. Drugi će se pobuniti zbog »nepravilne generalizacije«, zbog »fašistoidne narodne karakterologije« ili će se pak naći uvrijeđeni općenitim obilježjima »dinarskog« tipa. (A neke će vrijeđati sam Andrićev spomen.) Ali ništa nije dalje od smisla i poruke tih Andrićevih opisa.

\*

Možda je najtočnije tumačenje onoga »dinarskoga biti iznad i pored stvari«, ako među nama još uopće postoje majstori i zanati na čija se djela odnosi opis ili ona upornost, životna predanost i svrhovitost kojom je psiholog Abraham Maslow obilježio tek neke — kojima uspijeva postići »samoostvarenje«, što smo jednom davno, pod utjecajem tko zna koje sile i ideologije, razdvojili »sebe« i svoje djelovanje, pa nam se uvijek čini da smo »kao takvi« uvijek nešto više, bitno bolje i plemenitije od bilo čega što bismo ikada mogli izvesti, pa nam naposljetku nikada i ne uspijeva postići taj najviši stupanj sreće od dobro izvedenog i društveno priznatog posla. Možda se narodi »metafizički« razlikuju prema onoj dosjetki fizičara dadaista Paula Feyerabenda, pa za neke vrijedi Marxovo »to be is to do« (biti znači raditi), za druge Heideggerovo »to do is to be« (raditi znači biti), a za treće pak vrijedi »shoo-be-do-be-do« Franka Sinatre, pa bi u toj klasifikaciji »dinarski čovjek« po svemu sudeći pripadao ovoj posljednjoj vrsti.

Ovu nacionalno-metafizičku »karakterologiju«, ili ako hoćete — stereotipe, posebno primjećujemo kada promatramo umjetnička djela, i to upravo ona po-

najbolja. Katkada studentima kažem kako razliku talijanskih i njemačkih majstora u razdoblju renesanse (ili katoličkih i protestantskih u razdoblju baroka) najbolje možemo uočiti po količini uloženog truda, po smislu i pažnji za detalje: dok je njemački autor u prvome redu majstor a tek potom umjetnik, kod Talijana je obrnuto.

\*

Stoga nije čudno što je povjesničar Jakob Burchardt tražio od nas čitatelja da i državu promatramo kao umjetničko djelo i po svojoj prilici da je prosuđujemo po skladu koji je uspjela postići, dok su njemački Sturm-und-Drangovci nešto ranije na isti način, tj. estetski, govorili o »grčkom duhu« i u njemu, očito ispravno, izdvojili duh avanturizma, neovisnosti i eksperimentiranja.

Sve je to danas proglašeno neznanstvenim i neutemeljenim, pa ipak se nitko ne želi lišiti sredstava te pučke i estetske psihologije jer su obilježja mentaliteta, kao što dobro vidimo u našoj krizi, možda nedokazana, ali unatoč tome mnogo trajnija negoli što bi to itko u nas uopće želio.

\*

I dok su partizani lijepili neboder na Jelačićev trg i u današnjoj Vukovarskoj gradili one pseudo-Corbusierove fasade kako bi sakrili trnjanske potleušice, i dok su Zadrani vis-à-vis sv. Donata i Krševana smjestili onu ciglu od arheološkog muzeja — kako bi sebi i drugima što prije dokazali da smo »moderni«, baš tako i mi urbanistički, estetski (i na brojne druge načine) pokušavamo na brzinu dokazati kako smo oduvijek bili Europejci. Ali baš poput Andrićevog »dinarskog čovjeka«, na našim se fontanama, cvjetnim gredicama kraj Lisinskog i na kumici s Dolca i dalje vidi da prema Europi, kao što smo to oduvijek i činili strancima, držimo »figu v žepu«. Ta neambicioznost i polustrčanost u urbanizmu i umjetnosti, ta naša polovična rješenja u politici i ekonomiji — »tako da svi budu zadovoljni«, pa onda naposljetku ne bude zadovoljan nitko, tu našu »kao da« filozofiju kolega Nenad Bakić nazvao je hrvatskim »cargo kultovima«.

Cargo kultovi, antropološki izraz s Polinezije krajem rata, kada su Amerikanci pakete s hranom dostavljali stanovnicima pacifičkih otoka, danas je drugo, smješnije ime za tu našu »kao da« filozofiju. Polinežani su naime nakon nekog vremena magijski oponašali zvukove motora, izrađivali drvene avionske komande, pripremali sletišta i kutije za hranu, ali hrana više nije stizala. I ljutili su se na Amerikance, jer magija nije djelovala.

Baš tako i mi, mi — Andrićevi ljudi — očekujemo da će sami znaci privrženosti i površnog oponašanja u ovoj našoj državi — »umjetničkom djelu« biti dovoljni da se stvari dogode »s nama i radi nas«, a ne samo »iznad i pored nas«.

Ali nesreća je, nastavlja Andrić, »što tako često javno ili tajno hoćemo biti ono što nismo, ili da ne budemo ono što smo. Takvim našim prohtjevima i ćudima, kojima ne možeš vidjeti cilja ni smisla, mi kvarimo svoj kratki život više nego što nam ga truju i zagorčavaju ljudi i prilike oko nas... Nesreća je stooka i svevideća, a ipak slijepa na najgori i najstrašniji način, jer vidi i ono čega nema.«

Ali kada bi nas pitali: »Kakva je Hrvatska kao umjetničko djelo?« i ponudili tri opcije:

— Nedovršeno. Poslano umjetniku na doradu (to je donedavno bio stav Europske unije).

— Traljavo. Umjetnik je neambiciozan, neinventivan a i nema sklonosti vježbanju. Radio je »jer mora«. (Andrićev odgovor)

— Izgubilo na čistoći i eleganciji zbog pretjeranog krpanja, dodavanja i oduzimanja.

Možda bi nam upravo treći odgovor bio najlaskaviji. Naime ako se umjetnik potruđi rasparati i izbrisati one suvišne dorade i zakrpe. I ako ubuduće s više motivacije bude redovitije vježbao.

## O duhu zakona i jednakosti



N ačelo demokracije», kaže Montesquieu u svojoj knjizi *O duhu zakona*, ili o odnosu koje zakoni moraju imati s uspostavom vlasti, običajima, klimom, vjerom, trgovinom itd., »ne kviri se samo kada iščezne duh jednakosti, već i onda kada zavlada duh krajnje jednakosti, kada svatko želi biti jednak onima koje bira. Tada narod ne može podnositi čak ni onu vlast kojoj je ukazao povjerenje; on želi sve raditi sam, odlučivati umjesto parlamenta, vršiti vlast umjesto magistrata, i ukinuti sve suce.« Te je riječi pravnik Charles-Louis de Secondat napisao pedeset godina prije one velike revolucije iz 1789. u poglavlju o tome kako se kviri demokracija. Rečenica

međutim zvuči vrlo moderno i aktualno: i danas se često, pogotovo u nerazvijenim demokracijama, demokratski zahtjev za jednakošću tumači na sličan način. Najčešće kopiranjem marksističkog stava prema kojem su načela jednakosti, bratstva i slobode »samo formalna«, »čisto ideološka«: riječ je naprotiv o tome da se ostvari »ona sadržajna« demokracija.

Zašto duh »krajnje«, ekstremne, jednakosti Montesquieu smatra kvarenjem demokracije? Zato, kaže on, što tada nestaje poštovanja prema bilo kakvim institucijama: »Narod želi obavljati funkcije magistrata — one se, dakle, više ne poštuju. Odluke Senata više nemaju nikakvu težinu: prema senatorima više nitko nema obzira. Uskoro će svi zavoljeti ovu raspojasanost. Više neće biti morala, ljubavi prema radu, najzad — nestat će bilo kakve vrline.« Kako to nestaje »vrlina? Jedan je način ulagivanje narodu, kaže Montesquieu: »U tu nesreću narod pada kada oni u koje se pouzdaje, u želji da prikriju vlastitu iskvarenost, nastoje iskvariti cijeli narod.« Primjerice, da prikriju svoje grijehе, političari narodu govore o njegovoj veličini; da prikriju vlastitu gramzivost, oni ga korumpiraju u cijelosti. Potom će se, kaže Montesquieu, pokvarenost povećati i među onima koji kvare druge, baš kao i među onima koji su već bili pokvareni.

Kao da je znao kako će se to zbivati kod nas: prvu fazu, fazu veličanja hrvatske povijesti, pratio je privatizacijski transfer u ruke vlasti najbližeg »stališa«. Tu je fazu vrlo brzo zamijenila druga — vrlo blagonaklona distribucija proračuna (»jedan tebi, jedan tebi, dva meni«), koji je ionako počivao na stranim kreditima.

»Narod će razdijeliti sve državne prihode«, nastavlja Montesquieu, »i kada svojoj lijenosti pridoda i vođenje poslova, poželjete će svom siromaštvu pridružiti rasonodu koju pribavlja luksuz. Utonuo u luksuz, narod će se moći usmjeriti još jedino na državnu blagajnu.« Ne znam jesu li naši izabrani predstavnici »lijeni« u vođenju poslova (ta nam faza razgradnje demokracije čini se tek slijedi), ali svima je jasno da je tzv. »državni sektor« preskup i neefikasan. Netko će reći — to je isto. Ali za ilustraciju ove faze raspadanja demokracije zapravo je bolji primjer — Grčka. Kako izabranim političarima, koji su »već nadišli« fazu sifoniranja proračuna, još može biti u interesu da srede stvari onako kako bi trebalo, kad za to više nemaju ni novca, a ni mandat? Preostaje im samo da zajedno s narodom — »protestiraju«. Zapravo se čudim i mnogo ozbiljnijim narodima, poput Francuza, koje je razmjerno lako bilo kupiti demagoškom idejom »Bilo je dosta štednje!«

Montesquieu je ilustrirajući ovu fazu raspadanja demokracije ustvari previdio jedan mnogo značajniji izvor korupcije o kojem govori njegov nastavljatelj, francuski postrevolucionarni mislilac Alexis de Tocqueville. Riječ je o korupciji očekivanjima: ako vlast navikne »narod« na to da novac lako stiže u džepove te da će ona sve probleme rješavati potezom pera, administrirati i arbitrirati kao da je autokratska, nakon nekog će vremena narod očekivati da i dalje bude tako. Ako ga institucije nisu naviknule da sam rješava probleme, već da će se problemi »već nekako riješiti«, onda će narod, razumljivo, imati velika očekivanja od vlasti. Institucije, povijest njihova sklapanja i funkcioniranja, oblikuju karakter naroda. Ako je vlast narodu poručivala: »mi ćemo se za vas uvijek brinuti«, onda je logično da narod to od nje i dalje očekuje. Naprotiv, ako je, kako i priliči demokratskim sustavima, narod svjestan da je sam donosio odluke te da je u prvome redu sam kriv što ima vlast kakvu zaslužuje, onda će mu biti lakše promijeniti svoje navade. Mi, naravno, pripadamo onim prvim.

Ova faza raspadanja demokracije, faza administrativne ravnodušnosti, kažem, još nije stigla do nas. Ali ona nije jako udaljena. Oduvijek me čudilo kako većina građana Hrvatske misli da dvadesetak ljudi u vladi može riješiti »sve probleme«, a da pri bilo kojem političkom izboru ta ista većina »drži figu v žepu«, kao da je riječ o problemu te dvadesetorice u vladi, o »njihovom«, a ne o »našem problemu«. (Znam to iz osobnog iskustva. Prisjećam se jedne epizode ka-

da sam i sam bio »pri vlasti«. Izjavivši kako bi bilo logično očekivati sudjelovanje svojih kolega-intelektualaca — kojih se moj prijedlog ticao, jedan je kolega javno reagirao riječima: »Što cmizdriš, ako nisi sposoban sam riješiti problem, zašto si uopće prihvatio taj posao?«) Ukratko, kad stvari krenu nizbrdo (a posve je očito da se naše stanje može opisati upravo tim riječima), bez sudjelovanja dobronamjernih ljudi koji će u svakom političkom izboru vidjeti i »svoj građanski zadatak«, svoju demokratsku obavezu, vrlo će se brzo dogoditi da će i izabrana vlast odustati čak i od pokušaja popravka loših običaja.

Ali to nije kraj priče. Jer prema Montesquieuu, čini se da je i ta faza »opće korupcije« — političke, ne samo ekonomske, neminovna. »U takvom stanju rodit će se mali tirani koji boluju od svih mana jednog jedinog tiranina. Sve što je ostalo od slobode, uskoro će postati nepodnošljivo; pojavit će se jedan tiranin, i narod će izgubiti sve: čak i koristi od svoje iskvarenosti.«

Premda su ove Montesquieuove riječi proročke, povijest je često pokazala kako kvarenje demokracije, od krađe proračunskog novca do političke trgovine, od inflacije do nezaposlenosti, od zahtjeva da se odmah riješe svi problemi nejednakosti do odustajanja građana da sami pridonese rješavanju problema, rađa potrebu za »čvrstom rukom«, za nekim barbarskim rješenjem koje će ukinuti »previše slobode« i svakome odrediti gdje mu je mjesto.

Zanimljivost ove priče jest u tome da takav razvoj događaja Montesquieuu pripisuje zahtjevu za »ekstremnom jednakosti«. Demokracija, zaključuje Montesquieu raspravu o kvarenju demokracije, treba izbjeći dvije krajnosti: duh nejednakosti, koji je vodi k aristokraciji ili vladavinu jednog čovjeka, i duh krajnje jednakosti, koji je opet vodi despotizmu jednog čovjeka; ovaj put despotizmu s krvavim posljedicama.



## »Napravili smo previše krivih pogrešaka«

**N**apravili smo previše krivih pogrešaka! Tim je riječima Lawrence »Yogi« Berra objašnjavao igru svoje momčadi šezdesetih godina. Premda pogreške često ogrćemo velom kakvog-takvog opravdanja, nedavna zbivanja u domovini pokazuju zašto se toj glupavoj izreci poznatog američkog bejzbolaša više ne možemo ni nasmejati.

Ma što mislili o Yogi Berri, katkada doista postoje prave pogreške. To su tzv. »serendipite-ti«. Fleming je zabunom izolirao penicilin. Wells je slučajno otkrio anesteziju. Nobel je slučajno otkrio dinamit. Spencer je zabunom otkrio mikrovalnu pećnicu. Campbell i Roberts zabunom su otkrili Viagra. Remsen je zabunom otkrio saharin. Kellogg je zabunom smislio mliječne pahuljice. Greatbatch je slučajno izumio pace-maker. De Mestral slučajno je smislio Velcro smičak. Da nije bilo iracionalnog eksperimentiranja automobilima Oldsovim, ne bismo imali masovnu proizvodnju Forda T. Da nije bilo pogrešne flogistonske teorije, Priestley i Lavoisier ne bi otkrili kisik. Itd.

\*

U običnoj povijesti slični primjeri opravdanja slučajnih pogreški gotovo su tipični. Da nije bilo pada Carigrada i grčkih prebjega na Apeninski poluotok, ne bi bilo renesanse. »Poput većine povjesničara, iz prošlih pogreški Napoleon III. je naučio stvarati nove«, primijetio je britanski povjesničar A. J. P. Taylor. Da nije bilo Tridesetogodišnjeg rata, ne bi bilo Westfalskog mira i liberalizma...

Ljudi griješe. »Čovjek koji ne radi greške, obično ne radi ništa. Nema ništa pogrešno u pogreškama. Ali onda nemojte izvoditi bis«, kaže moj rječnik smiješnih citata. Ali količina ovdje jest važna. Ako ste jednom zapalili cigaretu, to neće nauditi vašem zdravlju. Ali ako vam to predstavlja naviku, ako godinama donosite pogrešne odluke i pušite kutiju na dan, rak će biti mnogo izvjesnija posljedica. Isto vrijedi i za narode. U povijesti, baš kao i u osobnome životu,



konačni ishodi ovise o nizu slučajnosti, ali mnogo češće — o nizu uzastopnih, posebno pogrešnih izbora.

\*

Vratimo se stoga radije Hrvatskoj i našim »krivim greškama«. Odakle krenuti? Od *Pacta convente*? Od Gaja i Trumbića? Od Pavelića? Zatvaranja očiju pred Jazovkama? Ne treba ići tako daleko u prošlost. Jer svi smo mi u Hrvatskoj generali, pa slobodno možemo reći: da nismo radili toliko »krivih« pogrešaka, mogli smo i mi danas biti »Švicarska«. Ali koliko smo to »krivih pogrešaka« napravili?

Dovoljno je pratiti razvoj događaja posljednjih godina. Prvo smo izglasali, potom ukinuli, *Lex Perković*, premda dotičnog gospodina vlast nije imala interesa štiti. Potom se počeo provoditi zakon bivše vlasti o dvojezičnim natpisima. Na što je »narod«, koji doduše nema ništa protiv ćirilice, iste počeo razbijati. Nedugo potom »narod« je odlučio da želi anti-gay referendum. Sabor ga je prihvatio, premda se s referendumom saborska većina ustvari ne slaže. Čini se da se s njim »sadržajno« nije slagao ni Ustavni sud, premda je donio obrazloženje da je referendum o raznospolnim brakovima legitiman. I premda isti taj sud može samostalno odlučivati o ustavnim pitanjima, on je donio odluku da je sve u redu, jer bi inače morao prosuđivati o ustavnosti *Obiteljskog zakona*, što, avaj, nitko od njega nije zatražio. Što se potom pokazalo pogrešnim. Pa se to obrazloženje izbrisalo. Ali je odluka ipak ostala.

\*

I onda je ponovno došao Vukovar, u kojem legalno izabrana vlast nije mogla odati počast žrtvama iz pijeteta prema istima. Zbog ljudi u crnom iz »Stožera« koji ne predstavljaju nikoga. Šah-mat! Samo: tko tu zapravo igra crnim, a tko bijelim figurama? Tko god dizajnirao tu šahovsku igru, gledao je *Sedmi pečat*. U njemu su oba igrača na večeri. Ali ne gdje oni jedu, već gdje njih jedu.

Cijela ta šahovska partija igrala se pod prisilnim potezima, s rošadama i *en passant* žderanjem pješaka, igrala se kao da pravi hrvatski problemi uopće ne postoje. Kao da će o matiranju crnog ili bijelog kralja ovisiti rješenje egzistencijalnih problema. I dok civilizirani svijet rješava probleme druge vrste, mi se ponašamo kao »treća bića«, kao nasmrtni bolesni igrači koji utjehu nalaze u opakoj igri matiranja samih sebe u što kraćoj završnici.

Zna se: kada stopa nezaposlenosti, javnog i privatnog duga, naraste do današnjih razmjera, ljudi počinju pucati po šavovima. I kako to obično biva s neposlušnim pacijentima, svoje frustracije ventiliraju na pogrešnim mjestima. Umjesto izravnih rješenja biramo »sublimacije«. I bilo kakav lijek odjednom se čini kao da je — dobar lijek. U tom šahu sa samim sobom, došli smo u situaciju da

više ne raspravljamo o pravim i krivim lijekovima, već da se prepiremo oko ispravne metode palijativne skrbi, o tome jesu li grijesi činjenja gori od grijeha nečinjenja, ili naposljetku o tome treba li nam — po tko zna koji put, unatoč groznim iskustvima — opet nečija čvrsta ruka.

\*

Na prvi pogled čini se da su u vukovarskoj ćirilčnoj »utakmici« pobijedili vjernici. S idejom demokracije na ulici i prisvajanjem žrtava rata prepustili smo se Božjoj »providnosti« jer se čini da je molitva Svevišnjemu sada još jedino rješenje. Ali ako je to bila namjera referendumske volje i ulične demokracije, a postoje brojne naznake da jest — jer se o tome »da ovi neće dugo« u narodu već dugo priča, ako smo dakle referenduskim zadirkivanjem i dvokolonaštvom željeli umilostiviti Svevišnjega, smijem li priupitati naše sugrađane vjernike: a što nam sada najavljuje ta »providnost«, sada kada smo svojom voljom u sumnju doveli baš sve državne institucije, ideju demokracije, državnosti i pravne države? Kakvu nam je to iznimnu sudbinu sada namijenio dragi Bog? Nismo li ponovno, svojim postupcima, stvorili situaciju da zbog manjka boljih ideja, tj. općenito — ideja, po tko zna koji put u nedavnoj povijesti sve, ama baš sve stavimo na kocku? Nismo li s tim kockanjem pretjerali? Nismo li već dovoljno patili? I gdje se tu skrilo milosrđe?

Kvotu kreativnih slučajnosti i »ispravnih pogrešaka« već smo davno iscrpili. Taktičke propuste više ne možemo pravdati dobivanjem rata. Pijuni se više ne mogu žrtvovati za matiranje suparnika. Više se ne igra šah za neke »više ciljeve«. Ali nije točno da se više ne igra baš nikakva igra, i da smo sada posve slobodni u njoj ne sudjelovati. A dignitet ne možemo postići tako da ustrajemo u pogreškama, kako je jednom rekao bivši predsjednik britanske vlade Robert Peel.

Kako god bilo: napravili smo previše »krivih pogrešaka«.

\*

Od Bleiburga do Beatlesa prošlo je samo petnaest godina. Svijet se u tih petnaestak godina stubokom promijenio. Globalizacija je u razdoblju potom, kažu sociolozi, dovela do još žešćeg ubrzanja i novih socijalnih »netransparentnosti«. Ali građani Hrvatske posljednjih su dana imali prilike stvoriti upravo suprotan dojam: da je vrijeme stalo. Da ćemo smrznuti uz televizor čekati spikere na Dnevniku da nam opet objave neku strašnu vijest. Da je sve ostalo »po starom!« A ustrajemo li u prakticanju »krivih pogrešaka«, tko zna, možda ćemo uskoro opovrgnuti prirodni zakon — »strelicu vremena«, i time, poput izumitelja s početka ove priče, potvrditi svoju kreativnost, svoju sposobnost da od slučajnih pogreški, serendipiteta, napravimo senzacionalna otkrića.

Šteta: jer čak ni uz Nobelovu nagradu za takvo otkriće, naši problemi ni približno ne bi bili riješeni. Tada bi nam utjehu moglo pružiti još samo to da bi u današnjim okolnostima »Nobelovo« otkriće za vraćanje vremena unatrag prihvatili i brojni drugi — nedorasli narodi.



## Mrtvi kapitali (repriza)

**B** auk investicija kruži Hrvatskom: izvanparlamentarna ljevica i desnica udružile su se u bitci protiv stranoga kapitala i rasprodaje »obiteljskog srebra«. Rame uz rame ponosno stupaju hrvatski sindikati i Crkva; Gong i HSP, Zelena akcija i Hrvatska stranka prava, HDSSD i Occupy Croatia. Njihov moto glasi: radije siromašni negoli da bilo tko, tj. svi mi, od »ničije« zemljice imamo koristi.

Sociologija Hrvatske, u najkraćim crtama, izgleda ovako: dužni smo k'o Grčka. Državne obveznice su smeće;

želimo da vlast »stvari« nova i održava postojeća radna mjesta (pogotovo u javnome sektoru), ali ne želimo mijenjati regulaciju plaća. Želimo blagodat civilizacije, primjerice struju, ali ne želimo ulagati u električne centrale. Želimo više novca od turizma, ali ne želimo više turista. Želimo nedirnutu prirodu, ali samo tako da nam ona »besplatno« uruči svoja bogatstva. Želimo da nam pomogne strani kapital, ali ne i strani ulagači. Djece nemamo, ali strance ne želimo. (Strane radnike? — Njih pogotovo ne želimo!) I naposljetku, ali ne i najmanje važno, ne želimo prodavati obiteljsko srebro: bolje srebrna vilica na tavanu nego novac na računu.

Nije potrebno biti velik ekonomist — dovoljno je imati zdrav razum — da shvatimo kako je naša »sociologija« neodrživa. Naravno »naš narod«, glasače i »dobronamjerne« građanske udruge takva efemerna proturječja ne zanimaju.

\*

Spomenute »neodrživosti« bile su u Hrvatskoj poznate već u 19. stoljeću. Naš literarni klasik, Josip Kozarac, objavio je 1889. primjerice *Mrtve kapitali*, danas obaveznu lektiru. Seljačko-malograđansku obitelj Matković (i Hrvatsku općenito) podijelile su dvije ideologije — ideologija zdravog, poduzetnog seljačkog rada i ideologija neupotrebljivoga gradskog znanja. Kozarčev roman završava sljedećim riječima: »Kada će prestati površno i plitko oranje naših ljudi po njivi znatnosti? Oni oru tako plitko da tlo jedva rodi da prehrani orača. Kada će zaorati dublje da biljka nikne triput veća; kad će se zadubiti u znanost toliko da im

ubrani plod ne bude dostatan samo za svagdanji kruh, nego da bude suviška od kojega će i drugi imati korist?»

Imamo darovitost i plodnost zemlje, kaže Kozarac, ali »te naše dvije glavni-  
ce« rade jedna protiv druge. Stagnacija naroda trajat će »sve dotle, dok dvije glav-  
nice — čovjek i zemlja, darovitost i plodnost, ne upoznaju svoju vrijednost, dok  
ih iz nerada i pospanosti ne pokrene ona sila koja traži živih, a ne mrtvih kapi-  
tala...«

\*

Poput Kozarčevog Luje, današnja »inteligencija« o oživljavanju mrtvih kapitala ne misli, ili pak misli da treba ostati mrtav. I dok se Kozarac pouzdavao u zdrav seljački razum i rad, današnja je situacija po mnogočemu gora: danas njegove dvije glavnice rade zajedno — ali u suprotnome smjeru: tako da umrtve i osta-  
tak još živog kapitala. Premda štošta govori da je sukob kulture znanja i kultu-  
re rada u Hrvatskoj još uvijek aktualan, i da je sigurno jedan od činitelja »umrt-  
vljenja kapitala«, današnji sukob Kozarčevih »glavnica« ima neznatno drukčiji  
oblik. Kozarcu su išle na živce latinske fraze i nadao se da će mladenačka uče-  
nost jednom donijeti tehnološka (uglavnom poljoprivredna) rješenja.

Današnji sukob »dviju glavnica« i njihovih socijalnih nositelja jest naprotiv  
ideološki sukob grupa koje žele konzervirati prirodu i društvo (odnosno  
predstavnik izvanparlamentarnih grupacija, nevladinih udruga, ekologa, Crkve,  
sindikata i drugih), i skupina koje žele riješiti trenutačno akutne ekonomske  
probleme (odnosno probleme najvećih parlamentarnih stranaka). Tako se ba-  
rem na prvi pogled čini, čitamo li prijedloge dvaju zakona koje je Vlada RH ne-  
davno pustila u saborsku proceduru: Zakona o zabrani prodaje poljoprivrednog  
zemljišta i Zakona o strateškim investicijama, relativno povoljne reakcije na njih  
iz parlamentarne opozicije i vrlo neartikulirane glasove iz »nevladinog sektora«.

Namjera je prijedloga tih dvaju zakona da pokrenu »val investicija« i ožive  
Kozarčeve mrtve kapitale. »Temeljni razlog zbog kojeg se predlaže donošenje  
ovoga Zakona proizlazi iz potrebe hitnog pokretanja investicijskog ciklusa u Re-  
publici Hrvatskoj kao glavnog pokretača rasta i razvoja hrvatskog gospodarstva«,  
glasi prva rečenica Prijedloga Zakona o strateškim investicijama.

Prijedlogu prvoga zakona, o zabrani prodaje poljoprivrednog zemljišta, ni-  
je se suprotstavio gotovo nitko, premda diskriminira — u prvome redu strance,  
odnosno naše buduće europske sugrađane. Prema tom prijedlogu zakona, Ko-  
zarčev radišni Lešić ne bi mogao preživjeti. Ostao bi najamničar što je i bio, ili  
bi postao nakupac kojemu država u svakome trenutku zemlju može i oduzeti.  
Smisao drugog Zakona, o »strateškim investicijama«, naoko je posve suprotan pr-

vome. Kako tvrde glasni kritičari, on bi »strancu« trebao omogućiti da »imperijalno« ovlada javnim dobrom.

Spomenuti kritičari nemaju razloga za zabrinutost. Ali upravo zbog toga, naime zbog toga što prijedlozi tih zakona ne rješavaju glavni problem — a to je problem transfera vlasništva, ili kako se to popularno kod nas kaže, problem rasprodaje »obiteljskoga srebra«, oni neće polučiti rezultate kojima se predlažaći nadaju. Naime da privuku strani kapital te da golemim injekcijama stranog kapitala pokrenu »novi investicijski ciklus«. I taj osporavani Zakon o strateškim investicijama govori isključivo o »iznajmljivanjima« odnosno »koncesijama«.

Zašto strateške koncesije na državno vlasništvo najvjerojatnije neće pokrenuti »novi val« investicija? Potreban je naime i treći sastojak: sposobnost da se materijalno i »duhovno« vlasništvo pretvori u kapital.

\*

Jedan od najvažnijih odgovora na pitanje kako već postojeće mrtve kapitalne pretvoriti u »živi« kapital ponudio je prije desetak godina peruanski ekonomist Hernando de Soto, godine 1999. proglašen za jednog od »vođa svijeta u 21. stoljeću«. Te je godine de Soto objavio sjajnu, i kod nas prevedenu knjigu *Tajna kapitala. Zašto je kapitalizam uspješan na Zapadu, a neuspješan u svim ostalim dijelovima svijeta*. Glavnu tezu knjige možemo ovako sažeti: unatoč tome što »gradovi trećeg svijeta i bivših komunističkih zemalja vrve poduzetnicima... glavna je prepreka koja sprječava ostatak svijeta (tj. nezapadni svijet) pri korištenju prednosti kapitalizma, njegova nesposobnost da proizvede kapital«.

Što to točno znači? »Većina siromašnih«, tvrdi de Soto, »već posjeduje sredstva potrebna za uspjeh. Siromašni štede čak i u najsiromašnijim zemljama. U Egiptu je bogatstvo koje su siromašni nakupili pedeset pet puta veće od izravnih inozemnih ulaganja ikada zabilježenih u toj zemlji. Na Haitiju siromašni raspoložu sredstvima 550 puta većim od svih inozemnih ulaganja od stjecanja neovisnosti do danas. Kada bi SAD odlučio povećati svoju pomoć stranim zemljama (na razinu 0,7% BDP-a), tada bi toj najbogatijoj zemlji svijeta bilo potrebno više od 150 godina da siromašnim zemljama isplati sredstva jednaka imovini koju već posjeduje.« Kako je to moguće? De Sotov je glavni odgovor: Većina zemalja i ljudi »imovinu čuva u pogrešnim oblicima: u obliku kuća izgrađenih na zemljištu s nejasnim pravom vlasništva, nezdruženih poduzeća s nedefiniranom odgovornošću, u obliku industrija smještenih izvan vidokruga financijera i ulagača«, udruživanjem u partnerstva koja je teško ili nemoguće pravedno razvrnuti. Siromašne zemlje, ukratko, svoj poduzetnički entuzijizam oblikuju neovisno o pravnim posljedicama; građani u njima zaobilaze zakone (glavni oblik

»reprezentacije«) jer im zakon samo šteti ili ne omogućuje da svojim vlasništvom raspolazu kako god žele.

»Ljudi marljivo grade kuće, ali često ne stječu pravo vlasništva, oni siju i žanju, ali ne stječu potvrdu o vlasništvu zemlje; imaju poduzeća, ali ne i status trgovačkih društava.« Ukratko: njihova je imovina — mrtav kapital. Ona vrijedi za trenutačne korisnike, ali ne može se unovčiti, pretvoriti u dionice, derivative, njime potencijalni kupac ne može automatski raspolagati. Imate male katastarske čestice, i na tome bi zemljištu netko sigurno htio izgraditi vikendicu? E, ne može. Nitko je ne želi kupiti jer vam je rođak iz Amerike, vlasnik susjedne čestice, umro, i nitko ne zna gdje. Želite li razdružiti partnerstvo u firmi? Sudski proces traje godinama, s neizvjesnim ishodom.

U istome se paketu dakle nalaze i sve prepreke na putu do zakonitosti. »U Limi je za dobivanje svih potvrda za poslovanje u skladu sa zakonom potrebno uložiti šest sati dnevno — 289 dana. Za dobivanje građevinske dozvole bilo je potrebno šest godina i jedanaest mjeseci uz 207 administrativnih koraka u 52 državna ureda. Za dobivanje prava vlasništva na zemljište bilo je potrebno 728 koraka... Na Filipinima, ako je tko sagradio kuću u naselju koje se nalazi na državnom zemljištu, da bi je na zakonit način kupio, on mora osnovati udrugu sa susjedima da bi ispunio uvjete za državni program financiranja stambene izgradnje. Čitav postupak uključuje 168 koraka i 53 javne i privatne ustanove, a sve to može potrajati od 13 do 25 godina.« Najvažniji i najdojmljiviji dio de Sotoove knjige posvećen je opisima sličnih barijera iz raznih krajeva svijeta. Ti su opisi dokumentacija o tome kako je proizvod tih socijalnih prepreka pretvorbi imovine i rada u kapital (pretvorbe mrtvih kapitala u živi) ustvari pravi uzrok siromaštva tih naroda. Broj potrebnih koraka kako bismo legalno poslovali obrnuto je proporcionalan pretvaranju imovine ili rada u kapital. Svi ti tereti prije i tijekom poslovanja bitno smanjuju cijenu Kozarčevih »glavnica«.

Zvuči poznato, zar ne? I dok su se gotovo sve latinskoameričke zemlje i brojne druge, kao Ruanda, Armenija, Katar, Kazahstan, Bjelorusija, u međuvremenu otrijeznile (pod utjecajem knjiga poput spomenute) te su sada na rang-listama zemalja pogodnih za ulaganja bitno bolje plasirane od Hrvatske (na neslavnom 85. mjestu), u Hrvatskoj se sudeći po glasnim zahtjevima javnosti krećemo upravo suprotnim smjerom — prema začelju.

\*

E taj bi dio priče naš zakonodavac rado riješio. On bi rado preokrenuo sve izraženiji kritični trend naše javnosti prema »špekulativnom« kapitalu i svakom strancu s novcem. Spomenuti zakoni smišljeni su, doduše, da smanje broj administrativnih postupaka potrebnih za poslovanje, a navodno bi i lokalne moć-

nike trebali lišiti dodatnog izvora »mutnog« kapitala (čitaj: uloge mita i korupcije). Dvije plemenite namjere. Ali kao što Vi, čitatelju, vjerojatno ne biste kupili kuću ili automobil bez dokaza prodavačeva vlasništva, čak i kada biste ih na svoje ime mogli uknjižiti u jednome danu, tako ni naši veliki »strateški investitori« svoj kapital neće biti skloni ulagati u pothvate koje jednoga dana (kada fluidne tržišne prilike budu zahtijevale) neće moći odmah prodati. A neće ih moći prodati, kao ni dosad, jer će njihov kupac i potencijalni vlasnik, bez dokaza o vlasništvu zemljišta (odnosno stvarnog vlasništva), tada s državom morati odigrati posve novu, a to znači i vrlo neizvjesnu, dugotrajnu i skupu partiju šaha. Tako će potencijalni kupci ostati s imovinom — ali bez vlasništva kojim bi mogli raspolagati.

Ukratko, kako se u tekstu Zakona nigdje ne spominje riječ »vlasništvo« ili »prodaja«, kritike raznih udruga o prodaji »obiteljskoga srebra« čiste su budalaštine. I vlada će ih se lako osloboditi. Kada bismo sudili isključivo na temelju dobrih namjera, naime da privučemo investitore te pokrenemo »održivi razvoj« i novi proizvodni ciklus, Zakon o strateškim investicijama bio bi bez zamjerke. Namjera je isto tako plemenita ako je zakonodavac želio priviknuti javno mnijenje na ideju da ćemo jednoga dana — vrlo brzo — morati početi prodavati svoje »obiteljsko srebro« kako bismo preživjeli.

Ali vjera da će predloženi Zakon postići željeni učinak odnosno da će strateški investitori pohrliti s investiranjem u koncesije na šume, jezera i pomorsko dobro te da će na njima graditi objekte bez ikakvog pravnog dokaza o vlasništvu, čista je iluzija.

Za to će biti potreban drugi, i mnogo opakiji čin, u kojem ćemo stvarno morati odlučiti koliko je naše »obiteljsko srebro« doista vrijedno. I što cijenimo više: svoju bijedu ili pravo vlasništva.



# Hrvatski generacijski procijepi

U natoč otporu sociologa prema generacijskoj »stereotipizaciji«, nikada u povijesti nismo znali više o »mladima«. Posljednjih tridesetak godina domaći su znanstvenici objavili zanimljiva medicinska, antropometrijska, kineziološka, lingvistička, ekonomska, politološka, katehetska, sociološka i psihološka istraživanja mladih, ali rezultate tih istraživanja gotovo nikada nismo pretvorili u generacijske »naljepnice«. Možda je vrijeme da to učinimo? Kada točno završava jedna generacija i započinje druga? Roditelji svoju djecu često kore rečenicom »...u moje vrijeme djeca su bila...« kao da postoji »njihovo vrijeme« i neko »novo vrijeme« u kojemu više ne sudjeluju. Zbog takvih se problema sociolozi i demografi najčešće sustežu od takvih sudova. Za njih su generacijske podjele obično — neznanstvene. A kako stvaraju nove stereotipe, po nekima su one čak nemoralne. Pa ipak, generacijske naljepnice imaju važnu funkciju i zadovoljavaju jednu važnu društvenu potrebu: da olakšaju komunikaciju i pomognu ljudima objasniti (dis)kontinuitet vlastite društvene okoline. Pogledajmo stoga što nam kažu istraživanja.



\*

Neka psihofizička istraživanja mogu biti važna za postavljanje generacijskih razdjelnica. Primjerice, Institut za antropologiju i znanstvenici Nastavnog zavoda za javno zdravstvo Andrija Štampar niz godina obavljaju antropometrijska istraživanja po kohortama i regijama. Većina njihovih rezultata potkrjepljuje standardni nalaz zvan »sekularni trend«, trend u svim zemljama svijeta, prema kojem je ekonomski napredak u korelaciji s antropometrijskim podacima, primjerice sa sve većom težinom i visinom ispitanika, trend koji se objašnjava boljim materijalnim

uvjetima života. U Hrvatskoj je tijekom rata, međutim, bio zamjetan i očekivani »negativni sekularni trend«: kako su socioekonomske okolnosti tijekom rata bile slabije, tako su i neki antropometrijski indikatori za ratnu/poratnu djecu odstupali od općeg sekularnog trenda (primjerice pri mjerenju pojave prve menstruacije), ali se nakon tog pogoršanja tijekom rata sekularni trend nastavio.<sup>12</sup>

Medicinari i fiziolozi također su primijetili kako se od početka 90-ih, od »sloma komunizma«, djeca počinju jače razlikovati/segregirati po tjelesnoj konstituciji ovisno o socio-ekonomskom statusu. Kako je rasla socijalna/imovinska segregacija, razdvajala se i njihova tjelesna konstitucija. »Djevojčice u eksperimentalnoj skupini (djevojčice koje su dobivale socijalnu pomoć) bile su značajno niže kroz cijelo razdoblje istraživanja od ispitanica iz usporedne skupine. One su u dosizanju visine svojih vršnjakinja iz druge skupine (djevojčica iz običnih obitelji) kasnile barem 6 mjeseci. Povećanje visine bilo je značajno...«<sup>13</sup>

Kako se spomenuta istraživanja nisu fokusirala na generacijske razlike, već su tumačila odstupanja od pretpostavljenih antropometrijskih i socio-kulturnih konstanti, poput »sekularnog trenda« ili testiranja ratne »cezure«, ona nam daju tek zanimljiv početni okvir i materijal za zaključke o generacijskim razlikama.

\*

Jedina kohorta koja već ima prikladan stereotip u javnosti, jest naljepnica za generaciju koja je odrastala u kasnijoj fazi socijalizma. Riječ je o generaciji »sretnog djeteta«. Katkada se o njoj govori kao o generaciji »Marxa i Coca-Cole«. Riječ je o generaciji rođenoj između 1956. i 1970. koja je sazrela neposredno pred slom komunizma, odnosno neposredno prije Domovinskog rata. Ta se generacija od svojih roditelja razlikuje po nekoliko vrlo istaknutih stavki. Prvo, imala je priliku biti mnogo »nediscipliniranija« prema krutim pravilima društvenog i političkog života. Ona je sazrijevala u komunizmu, bila je ideološki indoktrinirana marksizmom i lenjinizmom, ona je neminovno prolazila vojnički i ideološki drill, ali nije pokazivala strah pred autoritetom države i partije karakterističan za generaciju njihovih roditelja. Ta je generacija još živjela s roditeljima, ali njezin seksualni moral više ni izdaleka nije bio nalik na disciplinu koju je simbolizirala obitelj njihovih djedova i roditelja. Brak i obitelj s vlastitom djecom posve su iščezli kao životni ideal, pretvorili su se u puko praktično rješenje za odvajanje od roditelja i rješenje »stambenog pitanja«. Seksualni moral je postao labav, a stavo-

---

<sup>12</sup> Vecek, A. et al. 2012. »Secular Trend in Height Mirrors Socio-economic Changes: A Study of Adolescent Population From Zagreb, Croatia«, *Anthropologist* 14(4); Vecek, N. et al. 2012. »Secular trend of menarche in Zagreb (Croatia) adolescents«, *European Journal of Obstetrics & Gynecology and Reproductive Biology* 160 (2012), 1; 51-54.

<sup>13</sup> Mészáros, Z. et al. 2008. »Razvoj djece rane osnovnoškolske dobi«, *Kineziologija* 40:2.

vi prema abortusu postali su posve liberalni. »Žensko pitanje« bilo je naoko riješeno. Istodobno, kontakt s kulturnim tekovinama »kapitalizma«, u prvome redu s glazbom, omogućio je toj generaciji da se profilira, da žudi za tim tekovinama i da svoj ideal vidi s »one strane (zapadne) granice«. Taj je ideal bio demokratičnost, ali se ta žudnja prema demokraciji još uvijek izražavala »kolektivistički«. Ako je rock ili punk bio sredstvo individualizacije i otpora, on se smatrao generacijskim i kolektivnim »imperativom«. Slušala se uglavnom »ista« zapadnjačka glazba; čitale su se »iste« zapadnjačke knjige; gledale su se »iste« zapadnjačke serije. Premda je možda najupečatljivija slika te generacije Slamnigova pjesma »Mi mladi«, generacija »sretnog djeteta« bila je, kako ćemo vidjeti, mnogo angažiranija, mnogo manje »zlatna« negoli što će to biti kasnije generacije.

\*

Pivot generacija »sretnog djeteta« pruža nam razdjelnicu prema generaciji ili generacijama prije nje. Središnji događaji za te generacije bili su neuspješni pokušaji liberalizacije 1968. i 1971. U toj je generaciji mnogo važnija bila podjela na one »za« partiju i »protiv« nje. I bez obzira na to što su ti događaji obilježili i sljedeće, dominantni ton te generacije dao je Eurosong, polukoračnica Kornelija Kovača »Moja generacija« (iz '42.), o generaciji »koja se uozbiljila jer tako mora biti«. Strah pred autoritetima, dominantan obiteljski život, jasna podjela spolnih uloga, kao i strast prema nacionalnom, političkom i/li imovinskom dokazivanju bila su glavna obilježja te generacije.

\*

Za razliku od pivot-generacije »sretnog djeteta« o kojoj se danas mnogo govori u medijima, anegdotalno, biografski i nostalgично, o generaciji njihove djece postoje brojna istraživanja.

Godine 1999. Institut za društvena istraživanja pod vodstvom Furia Radina i Vlaste Ilišin dovršio je veliko istraživanje pod naslovom *Vrijednosni sustav mladih i društvene promjene u Hrvatskoj*. S obzirom na odnos starijih generacija prema mladima, rezultati istraživanja pokazali su da je »posljednjih petnaestak godina došlo do blagog porasta *mladocentrične* orijentacije«. Autorica i urednica Ilišin želi reći da su u toj generaciji »želja mladih da što dulje ostanu u adolescentskom statusu, te svjesno odgađanje i odbijanje preuzimanja trajnijih socijalnih uloga« sve izraženiji. Od osamdesetih godina mladi mnogo nepovoljnije ocjenjuju budućnost društva, i a među njima vlada »perzistencija stanovitog neuvazavanja realiteta«. <sup>14</sup> Njihov je politički angažman mnogo slabiji. Furio Radin

<sup>14</sup> Ilišin, V., Radin F. (ur.) 2002. *Mladi uoči trećeg milenija*, Zagreb: Institut za društvena istraživanja.

u istom istraživanju tvrdi kako postoji značajna (generacijska?) razlika spram rezultata iz 1986. Osobni ciljevi mladih postali su mnogo izraženiji. Oni su mnogo individualističniji i materijalističniji. Religiozniji su i politički bitno apatičniji. Mladi su religiozniji, tvrdi Dinka Marinović u istom istraživanju, jer su im društvene perspektive sužene. A postali su i »nacionalističniji«, zaključuje Branka Baranović u svom prilogu. Kozmopolitski stavovi postali su neatraktivniji od »nacionalnih«, a te su razlike posebno izražene s obzirom na to žive li u gradu ili na selu. Opći je zaključak tog istraživanja da postoje »...jasni indikatori da se ukupan položaj mladih koncem devedesetih znatno promijenio, a u nekim se važnim segmentima i pogoršao u odnosu na sredinu osamdesetih godina«.

Inga Tomić-Koludrović i Anči Leburčić svoja su istraživanja mladih objavile u knjizi *Skeptična generacija. Životni stilovi mladih u Hrvatskoj*.<sup>15</sup> Nalaze tih istraživanja Tomić-Koludrović sažima na sljedeći način: »Razvoj hrvatskog društva nakon raspada socijalističkih poredaka opterećen je tipičnim postsocijalističkim procesima kao što su gubitak tradicionalnih sigurnosti ili renesansa 'dezintegracijskog kapitalizma', ali i posebnim, poslijeratnim procesima. Mladi u Hrvatskoj devedesetih našli su se u procijepu težnje za sigurnošću i vlastitih mogućnosti: oni otežano razvijaju samodjelatne forme prisvajanja materijalnih, kulturnih i biografskih resursa. Skeptični prema vlastitoj budućnosti, oni ponajprije nastoje osigurati svakodnevne životne osnove, oni su nepolitičniji, okrenuti sebi, privatnom prostoru i slobodnom vremenu.«<sup>16</sup> Tomić-Koludrović tu generaciju zove »novi mladi«. »Oni u djetinjstvu satima sami borave u kući uz računalo... U društvima u kojima svi nastoje što duže ostati mladi, biološki mladi sve teže pronalaze odrasle koji im mogu ponuditi upute o načinima preuzimanja identiteta odraslosti.« Ti su mladi mnogo ranjiviji od prethodnih generacija, nastavlja autorica, »jer se nerazmjerno rano, mnogo ranije od prethodnih generacija, suočavaju sa svijetom alkohola, droge i seksa. Intenzitet njihove socijalabilnosti i osjećaja pripadnosti je slabiji, a njihova je želja za osobnim i kolektivnim unaprijeđenjem slabija. Njihovi su identiteti fragmentarni, oni žive u sadašnjosti, i nemaju potrebu za planiranjem.« A prema indikatoru dobi odvajanja od roditelja, mladi se u Hrvatskoj, u usporedbi s drugim europskim zemljama, mnogo kasnije odvajaju od roditelja.<sup>17</sup>

<sup>15</sup> Tomić-Koludrović, I., A. Leburčić. 2001. *Skeptična generacija. Životni stilovi mladih u Hrvatskoj*. Zagreb: AGM.

<sup>16</sup> Tomić-Koludrović, I. 1999. »Skeptical generation in counter-modernizing context«, *Politička misao*, 36: 3.

<sup>17</sup> Tomić-Koludrović, I. 2008. »Individualizacija identiteta i životni stilovi mladih u Hrvatskoj«, [http://www.azoo.hr/images/stories/dokumenti/Tomic-Koludrovic\\_Individualizacija.ppt](http://www.azoo.hr/images/stories/dokumenti/Tomic-Koludrovic_Individualizacija.ppt)

Na tu generaciju devedesetih djelovao je rat i novi ekonomski sustav u kojem su njihovi roditelji razmjerno slabo plivali, i ta su dva »obrata« ostavila u nasljeđe proturječne trendove: neizvjesne posljedice imperativa »povećanog individualizma« odnosno izvjesnost, jasnoću i lakoću »povećanog nacionalizma«. Izlaz iz tog »proturječja« mogli bismo formulirati tako da kažemo kako su mladi generacije R postali skeptičniji prema roditeljima i društvu, ali i prestrašeniji pred otvorenošću i bezgraničnošću (anomijom) kapitalizma, pa su svoju slobodu prostorno ograničili Hrvatskom umjesto da je prošire na cijeli svijet. I po tome se naša generacija R razlikuje od vršnjaka u Europi: dok su mladi ostalih naroda Istočne Europe odjednom doživjeli, znali i htjeli uživati u blagodatima liberalizma i slobode kretanja, hrvatska generacija R za razliku od »sretne djece«, tj. njihovih roditelja, svijet je počela promatrati i doživljavati mnogo mračnijim, zatvorenijim, težim ili uglavnom nedostižnim.

Generacijske promjene posebno je zanimljivo promatrati na području seksualnog morala. »Hrvatsko društvo obilježava kombinacija retradiconalizacije i modernizacije osnovnih vrijednosnih orijencija. Retradiconalizacija se iskazuje porastom religioznosti i nacionalnog ekskluzivizma, dok je utjecaj modernizacije vidljiv u većem prihvaćanju rodne jednakosti, tj. opadanju rodnoga konzervativizma... Kada su u pitanju religijski stavovi o seksualnosti i braku te pobačaju, istraživanja su pokazala odklon od vrijednosti tradicionalnoga religijskog morala.« Kao svjedoci liberalizacije seksualnog morala svojih roditelja, dio je mladih pod utjecajem vjeronauka počeo oponašati tradicionalne obrasce, pa je »istraživanje promjena u seksualnoj permisivnosti mladih (studentske populacije) od 1998. do 2003. godine pokazalo pad seksualne permisivnosti, što brojni autori povezuju sa specifičnim djelovanjem vjermičke retradiconalizacije promatrane kroz utjecaj vjerskog odgoja u obitelji i školskoga vjeronauka«. <sup>18</sup>

Generacija sretnog djeteta, fizički ograničena, vapila je za otvaranjem granica, ali je generacija njihove djece načelno ostvarenu »bezgraničnost« (anomiju) počela doživljavati kao teret. Dok su »sretna djeca« imala i poznavala oklop koji su namjeravala odbaciti, generacija R stasala je u uvjetima u kojima je sve naoko bilo moguće, ali je istodobno sve bilo kudikamo teže jer im generacija njihovih roditelja, često fizički ili mentalno »odsutna«, nije ukazivala čemu bi trebalo težiti. Međutim, sloboda generacije »novih mladih«, generacije R, nije se pretvorila u »vašar taštine«. Ona se nije kanalizirala ni u kapitalističku »radnu etiku«, u strast za pobjeđivanjem, u potrebu za međunarodnim isticanjem, već u krajnje individualizirane životne stilove, niše i »znakove« pripadnosti.

<sup>18</sup> Cit. prema: Marinović-Jerolimov, D. et al. 2014. »Religioznost i stavovi prema seksualnosti i braku odrasle populacije u Hrvatskoj«, *Društvena istraživanja* 23: 1.

\*

U međuvremenu je od rata prošlo dvadeset godina, i možda je vrijeme da se počnu istraživati, pa i donositi zaključci o razlikama generacije R i generacije koja nije imala nikakvo iskustvo rata. Ali problem s određivanjem »najnovije generacije« u tome je što generacija R nije bila »demografski« plodna, pa je danas još uvijek teško govoriti o »djeci generacije R«.

Pa ipak: godine 2009., u danima studentskih i omladinskih pobuna, bilo je znakova da se apatičnost generacije R pretvara u nešto drugo, drukčije, da dolaze neki novi klinici, ali sociološka istraživanja još nisu pokazala da su se ti znaci pobune pretvorili u trajnija i važnija obilježja najnovije generacije. Istodobno, brojni uspješniji pripadnici najmlađe generacije pokazuju kako im je stalo do promocije vlastitog i kolektivnog uspjeha. Možda će jednoga dana, uskoro, razdjelnica tih dviju generacija biti vidljivija. Možda će tada netko generaciju R proglasiti »izgubljenom«, baš kao što su to činili i brojni narodi nakon Drugog svjetskog rata. Za sada, u svakom slučaju, možemo pozdraviti uspjehe koje postižu mladi naše najnovije generacije i nadati se da će oni pokrenuti nove ambicije koje su toliko nedostajale generaciji R.

## Hrvatska do jučer i od sutra...

Moj otac, moj djed, što su oni vidjeli? Svaki je odživio svoj život jednoliko: jedan jedinstven život od početka do kraja, bez uspona, bez padova, bez potresa i opasnosti, život s malim napetostima, neprimjetnim prijelazima u podjednakom ritmu: udobno i tiho nosio ih je val vremena od kolijevke do groba. Živjeli su u istoj zemlji, u istom gradu, a gotovo uvijek čak i u istoj kući; događaji izvan njihova svi-

jeta zbivali su se u stvari samo u novinama, uopće ne zakucavši na njihova kućna vrata. Neki se rat, istina, dogodio negdje u njihove dane, no bio je to ipak samo ratić, kad se uspoređi s današnjim dimenzijama, a odigravao se daleko na granicama, topovi se nisu čuli i poslije pola godine se ugasio, i opet je počinjao stari, onaj isti život...« Tim riječima, u svojoj slavnoj knjizi *Jučerašnji svijet*, austrijski pisac Stefan Zweig opisuje generaciju s kraja 19. stoljeća, neposredno pred Prvi svjetski rat. Ali, nije li njegov opis primjeren i za blaženo stanje europskih poslijeratnih generacija?

Da: razmažene generacije europskih poslijeratnih društava posve su zaboravile da iza jednog modernog limesa, negdje na rubu postoje demografski mnogo plodniji narodi s mnogo gadnijom klimom i bitno drukčijim vrijednostima, narodi koji su se — s pravom ili ne — oduvijek osjećali zakinutima, narodi koji nas danas vide baš kao što su negdašnji barbari poimali stari Rim — kao izvor bestidnosti, bezbožnosti, nemoralna, razmaženosti, seksualne izopačenosti i zaborava »pravih vrijednosti«. Narodi za koje su dostignuća civilizacije, užurbani savršeni mravinjaci samo metonimije tih istih vrijednosti koje treba uništiti. Da stvar bude gora, brojni Europljani, pogotovo oni najrazmaženiji, predstavnici najrazličitijih religijskih i socijalnih denominacija — osjećali su prema »svojoj civilizaciji« gotovo isto: zamor i dosadu. Njima je demokracija bila prevara — još jedan otočić u oceanu trgovačke korupcije. Za njih su redovita vojska i oružje predstavljali samo atavizme nekih starih vremena, kada je njihov kontinent porobljavao druge, pa ako sada i gubi tlo pod nogama — bit će to pravedna bož-



ja kazna za stare grijehе. Za njih, baš kao i Kavafijevim aleksandrijskim građanima — barbari su bili barem neko rješenje.

\*

Neki su se Europljani oslanjali na odmazde: vi nama bombe u kazališta, mi vama rakete po naftovodima. Slali su oružane snage u Mali, u posve udaljenu i nepoznatu zemlju, kako bi spriječili narastanje saharskog terorizma. Naoružavali su ovu ili onu skupinu boraca za slobodu. Ali odista su se mnogo više bojali primjedbe da će Europa možda postati »utvrda«, negoli terorista u vlastitim njeđrima.

A preostali su se Europljani nadali nekom »američkom« rješenju: kauboji će opet doći kad ih pozovemo, i srediti novonastali kaos potezom pera, poput Marshallovog plana nakon drugog rata i Versailleskog sporazuma nakon prvoga. Ali, avaj, dok su se »kauboji« u prošlom stoljeću još mogli i morali dokazivati, u ovome su se, u katkad glupim ratovima, pristojno iscrpili. I baš poput Europljana ili čak i više od njih, živjeli na veresiju. Pa su se sada odlučili malo — zasluženno — odmoriti. Penzionirati. Usredotočiti na svoje ili — »globalne« — probleme. »Nejednakosti«. Ekološko »zagađenje«. Obnovljive energije. Odlučili su prepustiti Ukrajinu, Kavkaz a možda i ostale članice NATO-a Putinu, rubno pacifičke zemlje Kinezima, a arapske kalife — svima onima koji se njima žele ili moraju baviti.

Europske sljedbenike dr. Panglossa stoga moramo podsjetiti na Stoppardov dijalog iz *Rosencrantz i Guildensterna*: »Kada vidite Ameriku, možda možete reći da ste vidjeli budućnost. Ali sumnjam da možete dodati: 'i ona funkcionira!' Barem kada je o akutnim pitanjima riječ.«

\*

Hrvatska je imala rat, pa opisanu europsku *nirvanu* naoko nije isuviše doživljavala. Dapače, u jednom trenutku činilo se da nam je kampanjski rad iz zadnje klupe i malenost — prednost! Neki su stoga s veseljem i ponosom prihvatili poruku Benedikta XVI.: »Uđite u Europu i širite njome Riječ. Budite Njegovi misionari.« Abdicirani papa doduše nije dodao »ognjem i mačem«. Samo — riječju! Ali nakon te male šprice za buđenje iz dogmatskog drijemeža, te tablete grožđanog šećera za poticanje ponosa, i to samo onima koji još paze što im govori vjerski vođa, mi smo za svaki slučaj ipak našli način da se brzo vratimo uobičajenim navikama. Originalno rješenje uhidbenog naloga! Pa su nas čelnici EU-a u mislima i stvarno odmah vratili na pravo mjesto, na onaj glupi stari Balkan. Pritegnite čepove te stare kloake! A mi smo opet na taj začep odmah reagirali i popili propisanu dozu provjerenih sedativa: Ustaše i partizani. Mamići. Jadranski susreti. Povuci-potegni. Kamena s ramena. Ti meni — ja tebi. Rast ili rezovi.

I dok je Europa ulazila u svoju nirvanu, mi smo se odlučili za svoju ataraksiju. Katkada smo bili i pravi Europljani, i naizmjenice pili *europske* sedative i amfetamine. »Mi s Bliskim Istokom nemamo nikakve probleme! Sve su to nama prijateljski narodi (Dapače!) Živjela njihova demokracija i autokracija! Multikulturalizam! Živjela kolektivna prava! Izravna demokracija!« Ili: »Mi se ne bojimo izbjeglica! Nećemo dizati ograde, jer one nikada nisu rješenje!« Kada smaknu Salopeka, ne talasamo previše. Imamo plan B i C! A ljudi će ionako zaboraviti. Što u tom slapu znači naša mala kap? Sve je to život! Ide u rok službe.

I dok su nekima »barbari bar neko rješenje«, mi preostali, ali samo na Viagra, baš poput onih umornih i starih Europljana, još jednom zazivamo kauboje. Za razliku od njih koji igraju u istoj ligi, »mi mali« tražit ćemo samo malo: da nam srede vrt, našu prokletu avliju, recimo. Možda da pitamo za kakvu investiciju? (Kad su već odustali od onih jadranskih lokvi kojima bismo se bez muke i motike pretvorili u europski Katar.) Ili možda samo da se prisjete da postojimo! A da ih pitamo: Kauboji, što sada, s tom prokletom žicom? Da se pravimo da smo s vama i da možemo igrati grubo ili da ostanemo »nice«, gospodine Tusk? Što mislite?

\*

I dok su se naši europski susjedi braneci »Schengen« ogradili žilet-žicama, mi se i dalje igramo »magarca«. Zatežemo susjedske odnose. A izbjeglički Crni Petar i dalje je među kartama. Istodobno, u kantonu preko Save, posavskoj proklesoj avliji, naši su se susjedi, autohtoni i uvezeni, prisjetili da i oni imaju razloga za resantimane. Tko je dopustio Srebrenicu? Tko je dopustio da se negdašnji centar europskog muslimanstva, »multikulturalizma« (ponovno) svede na tamni vilajet, na par skrivenih, slanougljenih oaza usred kršćanske pustinje? I tako: dok igraju nogomet, baš poput turske braće, njima se za europske teroriste i žrtve — baš fućka!

\*

U trenutku pisanja ovih redaka, Europa i svijet slave 100. godišnjicu objavljivanja Einsteinove posebne teorije relativnosti. Do stogodišnjice *opće* teorije relativnosti pričekat ćemo još koju godinu. Stari genij smislio je jednostavnu formulu energije, mase i svjetlosti, ali za običnu budućnost, za ovaj naš zakrivljeni prostor-vrijeme nije imao analogno genijalnu formulu. »Nikada ne razmišljam o budućnosti«, rekao je. »Ionako dolazi prebrzo!« Po tome je ustvari bio pravi, ordinarni moderni zapadnjak!

Nikada se ljudi u Hrvatskoj nisu osjećali tako maleni. Tako slični zozonima s upitnikom na glavi. I dok mali Aljoša u Sibiru možda zaboravlja neku Planckovu konstantu, i dok je za Joea sve ovo samo još jedan rodeo-ride, za nas je

izračun: Arapi (ovi tu i oni tamo) + žice + imigranti + ekonomska kriza + nedostatak investicija + visoki porezi + javni sektor, podijeljeno (u zagradi) MOST x HDZ x SDP (sve na kvadrat) + živi zidovi + franci (jesam li možda nešto nepravilno skratio? Pobrkao brojnike i nazivnike?), za nas je sve to jednadžba s puno previše nepoznanica, jedan nepremostiv diferencijal ili integral, jedna potpuno nerazumljiva zbrka slova.

Kad bi se nekim čudom naši preci prebacili u današnju Hrvatsku, ili se možda poput Ripa van Winklea samo probudili iz stoljetnog sna, što bi vidjeli? Pa dobro, rekli bi: Sada imate neboder na Jelačićevom trgu, Spar u Glavnoj pošti u Jurišićevoj, tramvaji više ne smrde po konjskog balegi. I vidim, izgradili ste još par savskih mostova. Ali sve je to tu negdje. Prepoznajemo Kaptol i Gradec. Ni riječki Korzo nije se promijenio, a o Dioklecijanu da ne govorimo. A da se mi probudimo za sto godina? Pa, ako se neki naš hrvatski *Doppelgänger* probudi za sto godina i vidi ovaj isti Kaptol i Gradec, Korzo i Dioklecijana i Minčetu, morat će stvarno biti jako sretan što se malo toga promijenilo. Baš kao što je i generacija Zweigovih roditelja i djedova prije stotinu godina bila sretna što je za njih postojala bar neka životna konstanta.

Jer sve što danas vidimo, o sebi znamo i možemo naslutiti, govori nam da će se vrlo brzo sa zvonika katedrale umjesto zvona šest puta na dan oglašavati glasovi i zvučnici na jednom posve drugom jeziku. I baš kao u Huellebecqovom *Pokoravanju*, možda, samo možda, u usporedbi s brojnim drugim scenarijima, i ako uopće budemo živi, to više ni nećemo smatrati najgorim mogućim ishodom.

# Jesu li stereotipi o Hrvatima utemeljeni?



Hrvatska je najvećim dijelom svoje povijesti bila pod utjecajem različitih carstava. Još u kasnom XIX. stoljeću Austrijanci, Nijemci i Talijani, turisti i avanturisti, časnici i pisci namjernici Dalmaciju su smatrali »poluorijentalnom« i »polukolonijalnom«. Poluorijentalnom: jer nije zadovoljavala njihovu predodžbu o »pravoj« civilizaciji. »Ovdje se nalazimo na granici s Orijentom«, pisao je austrijski pisac Theodor Schiff u putopisu po Dalmaciji. Dalmacija je »egzotična«, pisali su Ida von Reinsberg-Düringsfeld, Kurt Flöricke, Hermann Bahr, Heinrich Stieglitz, Franz Swida i brojni drugi, upravo zbog neposredne blizine »svijetlog Orijenta«. »U Europi, a istodobno i zemlja tranzicije. S jedne strane blizu kolijevki civilizacije — Italiji... a s druge strane — Orijent,« pisao je bavarski putopisac Arthur Achleitner osamdesetih godina prošloga stoljeća.<sup>19</sup>

Isti stereotip ponavlja se i u literaturi. Kara-ben-Nemzi, junak istočnjačkih romana Karla Maya, prolazeći kroz balkanske gudure već je na pola puta do Njemačke: nakon sjajnoga Orijenta, u blijedom odrazu vlastitoga doma on više nema što tražiti.<sup>20</sup> Hrvati su tek nezanimljivi, pomalo divlji »loši Nijemci«.

<sup>19</sup> Za analizu brojnih sličnih »habsburških« citata i za niz iznimnih referencija vidi sjajnu studiju: Stachel, Peter. 2014. Halb-kolonial und halb-orientalisch? Dalmatien als Reiseziel im 19. und frühen 20. Jahrhundert, <http://mudrac.ffzg.unizg.hr/~dpolsek/sociologija%20turizma.html>

<sup>20</sup> Vidi sjajnu priču (faction) Ines Sabalić: »Nisam poljubila kuharicu«, *Erasmus* 1/1990. o stereotipima Hrvata kao ne baš posve civiliziranom, balkanskom narodu. Naslov je persiflaža Čehovljeve priče o plemiću kojeg su optužili da je »poljubio kuharicu«. Što je on više poricao optužbu, to je u očima promatrača optužba izgledala istinitija. Isto vrijedi i za hrvatsko poricanje vlastitog »balkanskog mentaliteta«. Prema Sabalić, što više poričemo da smo »Balkanci«, to nas stranci sve više uklapaju u taj stereotip.

\*

Jedan od glavnih izvora spomenutog stereotipa o Hrvatima jest nekoć iznimno popularna knjiga Venecijanca Alberta Fortisa *Put po Dalmaciji* (1774.). Premda o Morlacima, stanovnicima zaleđa jadranske obale, piše s mnogo simpatija, u svijesti čitatelja Fortisovog etnološkog putopisa ostat će podjela na »civilizirane« stanovnike i krajeve pod utjecajem Italije, i »Crne Vlahe«, sirotinju stanovnika unutrašnjosti, kršćanski živalj u kojem postoji jak »orijentalni kulturni element«. Fortisovi Morlaci simpatični su i susretljivi, ali samoživi i nedisciplinirani (posebno kada je riječ o vlasništvu i štednji), prezrivi, ponosni i bahati prema ženama. »Žene blebeću i poslije ponoći. Urliču iz svega glasa neke đavolske pjesme u prostoriji u kojoj sam trebao spavati. Uz takvu glazbu slatko je na zemlji spavalo deset do dvanaest osoba.« Banče unatoč neimaštini. A njihova stoka živi »u istoj kolibi pleterom i šibljem oblijepljenoj blatom i balegom odvojena od gospodara«.

Stereotip o Morlacima bio je vrlo utjecajan. Theodor Schiff je sredinom XIX. stoljeća pisao: »Morlak se nipošto ne osjeća Turčinom, ali se povinuje turskim običajima i to vrlo pobožno; on ih imitira jer su mu Turci materijalno i moralno bliži od civilizacije koja pretpostavlja izvjestan stupanj kulture.«

Tim se karikaturnim stereotipima danas znamo i dobro nasmijati. U nedavno objavljenoj knjizi Vedrana Kukavice *Ja nisam Švabo*, glavni lik Udo Schläger doznaje da je podrijetlom iz Gornje Batine. U potrazi za biološkim ocem, u obličju investitora koji u Zagori tobože namjerava izgraditi vjetroelektranu, glavni se lik iz njemačke provincije vraća u onu hrvatsku, i u tom susretu »modernosti« i »tradicije« nastaje niz iznimno komičnih epizoda.

Premda su »Morlakija« ili »Vlajlend« danas tek komični stereotipi, u kojima — kako slutimo — ima i ponešto zbilje, još ih i danas koristimo kao metonimije polarizacije hrvatske »urbane« ili »seoske« kulture, ili pak za obično razlikovanje »nas« i »njih«. U tom su komičnom stereotipu »oni gore« obrazovani ali mlitavi kukavice, dok »mi« prštimo od energije, često s kuburom za opasačem. »Oni su »gej«, a »mi« smo »mačo« itd. Ako se tim stereotipom ne ponosimo, koristimo ga kao pogrdu, pa ga umjesto za sebe primjenjujemo na one nediferencirane, ili sve druge: Srbe, Rumunje, Albance, kao uostalom i na one iz susjednog sela s neznatno drukčijim navikama. »Mi« smo u međuvremenu postali »civilizirani«, a »Oni« su ostali pravi Morlaci (iliti Vlaji).

\*

Sličan stereotip Hrvatske ponavlja se i u ljepšem, katoličkom obličju o »predziđu kršćanstva«. <sup>21</sup> Hrvati su u toj slici branitelji »zapadnih«, posebno katoličkih vri-

---

<sup>21</sup> [https://www.wikiwand.com/hr/Antemurale\\_Christianitatis](https://www.wikiwand.com/hr/Antemurale_Christianitatis)

jednosti, najčešće pred islamskom, ali nerijetko i pred pravoslavnom opasnošću. Primjerice, u slavnoj knjizi Samuela Huntingtona *Sukob civilizacija* iz 1989., hrvatske se granice nalaze na razmeđu »zapadne« i »pravoslavne« civilizacije.

Premda taj izraz često s ponosom ističemo, te se on ponavlja i u novijim enciklikama i papinskim pozivima da budemo širitelji kršćanstva i »prema unutra«, naime prema Europi koja je zaboravila na »prave vrijednosti«, metafora »predzida« ima i svoje naličje, ideju da ovim prostorima vlada »krajinski mentalitet«. Tako se pozitivni stereotip ponovno pretvara u Fortisove dihotomije.

\*

Godine 1912. i 1913. Otto Neurath, poznati filozof bečkoga kruga logičkog pozitivizma, putuje po Balkanu kao dopisnik časopisa *Der österreichische Volkswirth*, u kojem objavljuje niz napisa o privredi, društvu, religiji i karakteru balkanskih zemalja. U članku »Ratno-privredni dojmovi iz Bosne« Neurath donosi svoje sudove o socijalnim karakteristikama Srba, Hrvata i muslimana na teritoriju Bosne i Hercegovine: »Suprotnosti Srba, Hrvata i muslimana markantne su. Kako su uglavnom istog podrijetla (mali broj Turaka ne igra nikakvu ulogu) te govore istim jezikom, jačina tih proturječnosti naročito je zanimljiva. Opći je stav da je Srbin agilniji, energičniji, prkosniji, nemirniji i privredno moćniji od Hrvata, kojemu se pripisuje priznanje autoriteta, dinastički osjećaji, poslušnost, popustljivost i skromnost; musliman naprotiv važi kao konzervativan, spreman da vlastitu korist brani ne obraćajući pažnju na cjelinu, nespreman je za duži posao, umjeren je i čestan. Jedni pokušavaju te suprotnosti objasniti utjecajem triju religija... Drugi misle da su tako duboke razlike stečene podrijetlom... Prkosne i suprotstavljачke prirode pobjegle su u brda kako bi sačuvale svoju slobodu, oni su temelj današnjih Srba, dok su poslušni stanovnici dolina postali praoci današnjih Hrvata... Bez obzira na to koje je objašnjenje točno, sama činjenica da se te osobine kreću u tri različita misaona kruga, jasno pokazuje koliko navedene karakteristike eksplicitno prihvaćaju i same te skupine.«<sup>22</sup>

Neurathovi stereotipi nisu se posebno dobro uklapali u »habsburšku« ideju o upravljanju Bosnom, ali u njima i dalje vidimo opći karakter rubnih, trusnih zemalja Carstva kao »čardaka ni na nebu ni na zemlji«. Unatoč tomu, stanovnici Bosne, a posebno ratni »analitičari« tijekom nedavnoga rata, u spomenutim su »analizama« često nalazili nešto »istinoliko«, i takvim su razlikama katkada pripisivali čak i uzrok rata. Bila je riječ o »proročanstvu koje samo sebe ispunjuje«.

---

<sup>22</sup> Vidi moj članak: »Tri pogreške Otta Neuratha«, *Filozofska istaživanja*, 47/1993.

\*

Posve drugu vrstu utjecajnih i polariziranih stereotipova o Hrvatima stranci grade čitajući jednu od slavnijih knjiga prošloga stoljeća *Crno janje, sivi sokol* (1941.), slavni putopis po Jugoslaviji novinarka i spisateljice Rebecce West (supruge H. G. Wellsa). Kao i brojni »turisti« prije i poslije, poput Roberta Kaplana koji je svoj putopis *Balkanski duhovi* oblikovao kao reprizu putničkog sinopsisa Rebecce West, autorica se prvi put susreće s »Balkanom« na zagrebačkom željezničkom kolodvoru. Autoricu dočekuju tri prijatelja: blagoglagoljivi srpsko-židovski pjesnik Konstantin (u stvarnome životu Stanislav Vinaver) »za njega je država Srba, Slovenaca i Hrvata kojom upravlja centralna vlada u Beogradu nužan uvjet da ti narodi odole talijanskom i srednjoeuropskom pritisku sa zapada«; samouvjereni Dalmatinac Valetta, »antijugoslaven, koji vjeruje u autonomnu Hrvatsku« te Grigorijević, »čovjek plemenitih mjerila u kaotičnome svijetu... Podnio je bijedu, zatvor i progonstvo da bi se Hrvati mogli ujediniti sa Srbima. Jugoslavija je za njega Carstvo nebesko na zemlji... Između njih postoji razlika koja je postojala između kršćana prva tri stoljeća, koji su se borili za svoju vjeru kao izgubljenu stvar, i kršćana četvrtoga stoljeća, koji su se za istu vjeru borili kada je već pobijedila. Valetta je za Gregorijevića jednostavno izdajica... on je za Gregorijevića otjelovljenje same biti izdajništva.«

Portreti Valette i Gregorijevića u kasnijim su se sažimanjima pretvorili u dvojni stereotip hrvatstva:<sup>23</sup> prvi je nacionalist i tradicionalist, skeptičan prema modernosti, ali i nositelj »kulturne supstance« (što je neobično jer stereotipi tipično razdvajaju »dobre« i »loše« momke), a drugi je militantni »unitarist«, federalist s »progresivnim« idejama. U kasnijim obradama ovog nacionalističko/federalističkog polariziranog stereotipa, Britanci, inače na strani »progresivista«, često govore i o paradoksu. Primjerice u spomenutoj studiji Roryja Yeomana autorove su simpatije nesumnjivo na strani modernista i federalista (među kojima se ističu Andrija Štampar i Tin Ujević), premda u njima vidi i brojne znanstvene zablude i političke natruhe »zdravog Orijenta«.<sup>24</sup>

Nedugo po objavljivanju knjige *Crno janje, sivi sokol*, spomenute smo stereotipe pretvorili u stvarni sukob ustaša i partizana, a potom u nove i daleko-sežne stereotipe koje i danas isuviše često sami koristimo.

<sup>23</sup> Vidi npr. Yeoman, R. 2014. From the New Yugoslav Man to »Humanitas Heroica«: Eugenics, Culture and the Paradox of Modernity in Inter-War Yugoslavia, [https://www.academia.edu/9057321/From\\_the\\_New\\_Yugoslav\\_Man\\_to\\_Humanitas\\_Heroica\\_Eugenics\\_Culture\\_and\\_the\\_Paradox\\_of\\_Modernity\\_in\\_Inter-War\\_Yugoslavia](https://www.academia.edu/9057321/From_the_New_Yugoslav_Man_to_Humanitas_Heroica_Eugenics_Culture_and_the_Paradox_of_Modernity_in_Inter-War_Yugoslavia)

<sup>24</sup> Yeoman istražuje povijest medicine i posebno ga zanimaju eugeničke ideje Andrije Štampara.

\*

Spomenute maske iz Drugog svjetskog rata još su uvijek žive. Taj spomen govori da rane naših roditelja i djedova očito još nisu zacijeljele: generacije proteklih sedamdesetak godina zbog zamjene jednog totalitarizma drugim, nikada nisu imale dovoljno prilika da ozbiljno obrade vlastitu prošlost.

Domovinski je rat za današnju srednju i stariju generaciju predstavljao isuviše jak šok da bismo o idejama koje stoje iza stereotipa »ustaša« i »partizana« ozbiljno razmišljali. Ali baš zbog toga vrijedi postaviti važno pitanje zašto obličja (pra)starih ratnika i dalje nastavljaju živjeti.

Prvo: u mladoj generaciji, odgojenoj na dostupnosti kulturnih sadržaja iz cijeloga svijeta, kojoj komunizam nikada nije predstavljao egzistencijalni problem, u obličju »subverzije«, počinju se obnavljati klasične komunističke ideje. U nedavnoj raspravi o »egalitarnom sindromu«, primjerice, u povodu članka i dokaza da je davno postulirani i još danas prevladavajući egalitarni sindrom u Hrvatskoj svojevrsna rezidua mentalnog, seljačkog socijalizma koji priječi društveni i ekonomski razvoj,<sup>25</sup> neki su znanstvenici mlade generacije taj dokaz smatrali elitističkom fintom, »esencijalističkim zazorom od vlastitoga naroda, prikladnim jedino nekakvim vojvodama i aristokratskoj eliti... Daljnja je ekonomska liberalizacija u interesu elita...«<sup>26</sup> ali najgore je, zaključuje se, što se opravdanjem nejednakosti u društvu dio inteligencije stavio u funkciju mrskih kapitalista.

Međutim otpor kapitalizmu, i obilježja još uvijek dominantnog egalitarnog sindroma u Hrvatskoj, čvrste su zasade ideologije i na tradicionalističkoj, desnoj stani političkoga spektra. Dinko Tomašić, poznati hrvatski prijeratni sociolog, u svojim tekstovima o hrvatskom seljaštvu i zapadnoeuropskoj civilizaciji spominje primjerice brojna obilježja tradicionalnog seoskog života koja je uništio kapitalizam. On zbog toga postavlja pitanje »je li s gledišta narodnih slojeva vrijedno da se ta 'pripadnost Zapadu' održi kao nešto vrijedno... Razorni utjecaj zapadnoeuropske civilizacije bio je nepovoljan ne samo s kulturne strane; taj je utjecaj bio isto tako razoran i na ekonomskom području. To su davno zapazili ideolozi hrvatskog seljačkog pokreta i tražili najpodesniji način da zaštite seljaštvo od negativnog utjecaja Zapada.« Tomašić tvrdi kako »hrvatsko seljaštvo nije protiv tehničkog napretka zapadnoeuropske civilizacije... ali je odlučno protiv oštrih društvenih razlika i političkog i ekonomskog iskorištavanja; protiv vlas-

---

<sup>25</sup> Štulhofer, A.; Burić, I. 2015. »Je li egalitarni sindrom samo teorijska fantazija?«, *Politička misao* 52.3: 7-31.

<sup>26</sup> Vidi Dolenc, D. 2016. »Što apologeti nisu razumjeli. Nisu devijantni i zaostali oni koji žele manje razlike«, *Jutarnji list*, 16. travnja 2016.

ti privilegija i terora manjine nad ogromnom većinom« te svoju analizu zaključuje Radićevom i mačekovskom krilaticom »Za stare pjesme, za nove plugove.«<sup>27</sup>

Odgovor na pitanje o trajnosti starih stereotipa stoga treba potražiti u činjenici da pretvorbu Hrvatske u demokratsku i kapitalističku zemlju tradicionalno nije pratila adekvatna klasičnoliberalna ideologija. U vlastitoj tradiciji za nju očito nismo imali, i još uvijek nemamo dovoljno jakih idejnih korijena. I najmoderniji stereotipi Hrvata stoga katkada doista zvuče paradoksalno: ako obje strane političkoga spektra misle gotovo isto o legitimacijskim temeljima vlastitog političkog i ekonomskog poretka, kako je moguće da je intenzitet njihova idejnog sukoba tako jak? I kako može opstati država u kojoj oba politička i stereotipna obličja naroda traže bitno drukčije oblike poretka?

Ma koliko mrzimo stereotipe, čitateljima bi spomen Morlaka trebao biti *memento* da štošta u vlastitome mentalitetu možemo i trebamo mijenjati. Slom komunizma bio je pretpostavka da se počnemo približavati civilizaciji. To smo navodno oduvijek željeli, ali iz raznih razloga nismo mogli postići. Bilo bi katastrofalno da sada, kada za to konačno imamo priliku, odmahnemo rukom (kao što to isuviše često činimo) i zaključimo: »pih, nije ni ta civilizacija baš nešto!«

---

<sup>27</sup> Tomašić, D. 1997. *Politički razvitak Hrvata*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, str. 122-136.

# Rapsodija o dva malograđanina



Šedamdesetak godina nakon Drugog svjetskog rata, sociologija Hrvatske još uvijek se svodi na sukob ustaša i partizana. Kako su sudionici tog sukoba uglavnom već mrtvi, možda je vrijeme da postavimo pitanje zašto ondašnji problemi muče i današnje generacije. Možda je to zbog toga što su to dva lica iste rentijerske medalje?

U nedavno objavljenom romanu *Povijest Instituta* Ratka Cvetnića, u kojem je »Institut« metonimija nove hrvatske povijesti, glavni lik na jednome mjestu kaže: »Ja sam joj pokušavao objasniti da su malograđani stupovi naše države, stupovi ove jadne civilizacije koja počiva na ruševinama od stiropora, jedini koji će ostvariti nekakvu materijalnu i duhovnu akumulaciju — nešto, dakle, skupiti i nešto prenijeti

— jer svi ostali žive od danas do sutra ili naprosto kane pobjeći...«

Takvo tumačenje malograđanstva posve je suprotno uobičajenom tumačenju domaćih pisaca lijeve orijentacije, od Krleže do danas. Malograđanstvo je kod nas naime uvijek sinonim najrazličitijih oblika uskogrudnosti, nesposobnosti, poluobrazovanosti, nacionalizma, pijetizma — ukratko: svega negativnog. Pojam malograđanstva dio je standardnog pseudosociološkog arsenala svih naših razgovora: od pijanih razgovora »kod Žnidaršića« (iz najboljeg hrvatskog filma »Tko pjeva, zlo ne misli«), do »dubokih« analiza hrvatskoga društva današnjih kritičara iz egzila. I dok su nekoć malograđani bili skrušeni, bogobojazni seljaci iz austrougarskog blata kojima je na zidu visjela carska slika u gradovima koje je povijest pregazila, danas su oni primjerice glumci u domaćoj Brechtovoj predstavi »Pir malograđana« (i u drugoj Brechtovoj drami — »Bal malograđana«) — potrošači zadojeni konzumom, suvremeni lumpenproleter, sitni trgovci, raspojasane prostitutke koje svojim ponašanjem podržavaju *status quo* i krupni kapital.

\*

Malograđanstvo je zanimljiv, ali sociološki krajnje neartikuliran pojam. U klasičnoj sociološkoj studiji Roberta i Helen Lynn iz 1929. pod naslovom »Middletown. Studija modernog američkog života« i njezinu nastavku »Middletown u tranziciji« iz 1933. malograđanin je zapravo tipičan Amerikanac bez obzira na to kojoj klasi pripadao. On je zaokupljen radom, stjecanjem, napredovanjem i odgojem djece, a svoje uspjehe i neuspjehe, za razliku od domaćih malograđana — pripisuje sebi. Baš kao i onaj Cvetnićev.

Ustvari, ni kod nas ni u svijetu ne postoje relevantne sociološke studije »našeg«, ili kako bi neki rekli — »kritičkog« poimanja malograđanstva. Engleski jezik za taj »naš« pojam nema ime. Najrodniji po značenju jest pojam »pikvikovski«, Dickensovo ime za »uskogrudnog naivčinu i laika«, s pomalo čudnim i neortodoksnim stavovima o životu.

Francuski pojam *petit bourgeois* nešto nam je bliži i precizniji: on označava (sva) ponašanja stanovnika malih gradova, za razliku od »bjelosvjetskog« ponašanja krupnih buržuja i njihovih oponašatelja iz metropole, o kojima znamo iz romana Guya de Maupassanta i Balzacove *Ljudske komedije*. Ali i u tim romanima malograđani predstavljaju nešto socijalno solidno, naivno moralno (i anakrono), čemu se svi »građanski« skorojevići, baš poput Filipa Latinovicza, rado vraćaju kada genijalni planovi za opstanak u »bijelome svijetu« propadnu.

Čak ni austrijski — K.u.K pojam »klajnbirgera« — nama najbliži — ne vrijedi za nas. Musilov *Čovjek bez svojstava* postao je sinonim modernoga čovjeka, Thomas Bernhard brutalnom kritikom malograđana skandalizira visoku kulturu prave metropole, a nobelovka Elfriede Jelinek cijeli svijet. Jedino je porijeklo njihove potrebe za skandaliziranjem javnosti možda isto kao i kod nas: pobuna protiv »reda« na kojemu je izgrađena civilizacija.

\*

*Filosofija palanke* srpskog autora Radomira Konstantinovića (iz 1969., ponovno objavljena 2004.) također govori nešto o nama. »Palanka je naša sudbina, naš zao udes. Istorija nas je zaboravila, kao u nekakvoj velikoj rasejanosti. Između sela i grada, ovako zaboravljen, svet palanke nije ni selo ni grad. Njegov duh jest duh između plemenskog, kao idealno-jedinstvenog i svetskog duha... Kada se (taj duh) oglašava za prokletstvo, on hoće tu izuzetnost. To je duh, zaboravljen od istorije, koji pokušava ovaj udes da preobrazi u svoju privilegiju.«

Najbolji domaći primjer, stereotip kritike vrijednosti malograđanstva (reda i rada), Krležina je pripovijest »Mlada misa Alojza Tičeka« iz 1921. U toj pripovijesti, društveni pritisak na Alojza (Slavka) da postane svećenik, unatoč njegovoj

strasti prema Miciki, kulminira pijanim nasiljem na večeri proslave prve Alojzove mise. Ono što se činilo realizacijom ideala obitelji Tiček, pretvara se u generacijski sukob između bogobojaznih, neobrazovanih roditelja poltrona, »Khue-novih pandura«, »gomile analfabetskog mesa koje spava dubokim snom«, i njihovih razmetnih sinova, slobodarski nastrojenih nasljednika. Tim slobodarskim sinovima, Ivici Tičeku i Miši, sve to »meso« izgleda kao zidina koja se »glavom ne može probiti«; za njih je zaređenje »ubojstvo« (»Ubojice! Onoga klerika ste tamo zatukli! I još vam nije dosta krvi?«). Kad revolucionarni antimalograđanski žar dobije riječ, u Ivicinoj provokaciji za stolom, bijes i potreba za »subverzijom« pretvaraju se u nemušto bulažjenje: »Krist s Rimom uopće nijedne dodirne točke nema. Rim nije ni tangenta onom nečem što mi razumijevamo pod Kristom.« (»Sada je tek starome postalo jasno što taj lopov hoće. On hoće da tu vrijeđa kaptolsku gospodu! Socijalist nepopravljivi!«) Unatoč jasnim Krležinim simpatijama prema »revolucionarima« Ivici i Miši, slika balkanske »palanke« je dovršena: nema izlaza, jer je i suprotnost malograđanstvu jedna nova vrsta malograđanstva. Jedini izlaz, kao što ispravno veli Cvetnić, dotični vide u odlasku u bijeli svijet: »svi ostali žive od danas do sutra ili naprosto kane pobjeći.«

Ali možda najbolju poentu — o suvremenoj malograđanskoj dijalektici — izražava definicija malograđanina iz Anićeva rječnika:

malograđanin — *pejor. pripadnik građanstva nesposoban za javnu djelatnost izvan svoga izravnog interesa i sigurnosti; filistar, klajnbirger*

Ova »nesposobnost javne djelatnosti izvan vlastitog izravnog interesa i sigurnosti« možda je najtipičnije obilježje i današnjeg, a vjerojatno i svakog prošlog hrvatskog društva. Nekoć je malograđanin svoje mjesto tražio u okrilju carske i crkvene službe, pod kabanicom vođe nacije i partije (premda je tipični Agramer bio začudno rezistentan na ruske čari komunizma). U novoj Hrvatskoj on ga je ponovno pronašao u »foteljama«, državnim i općinskim službama, ali im je pridružio sijaset novih zaštićenih i poželjnih niša: u staleškim privilegijama, strukovnim udruženjima, rentijerstvu najrazličitijih vrsta, državnim poticajima, kolektivnim ugovorima... u svemu onome što bi »država« trebala davati i štiti i a obični ljudi bespogovorno sponzorirati. Naše se malograđanstvo najviše ističe kada govorimo o »javnome interesu« i »općem dobru« i kada takvim floskulama legitimiramo neku novu »redistribuciju«, neku novu rentu, neko novo »pravo« ili kraće — nečiji privatni interes. Primijenimo li tu definiciju na današnje hrvatsko društvo, ono obuhvaća baš sve: liječnike i bankare, jednako kao i radnike, subverzivce i »kulturnjake«.

\*

Kako je kod nas vlastiti interes oduvijek bio suspektan, i otkako je ideologija »moja kućica — moja slobodica« proglašena stožernom idejom malograđanštine, prisiljeni smo javnim interesom prikrivati onaj vlastiti. I tako smo se našli u situaciji da više nemamo ni artikuliranih vlastitih interesa (neovisno o državi i vođi), ni javne djelatnosti u koju će itko imati povjerenja. Tako je naš novi malograđanin postao tipični Homo duplex većine postkomunističkih zemalja. Za razliku od »buržoaskog malograđanina« koji javno propovijeda vrline a u tajnosti uživa u porocima, »tranzicijski« malograđanin privatne vrline skriva, a poroke zagovara — javno.

Možda je došlo vrijeme da vrijednosti američkog »middletowna« prenesemo ovamo. Ako je američka provincija s ideologijom kućice-slobodice mogla stvoriti imperij, zašto to ne bi mogla i jedna europska?

Ako je svijet već odavno postao globalno selo, i ako »filozofija palanke« sada vrijedi za cijeli svijet, nije li već jednom vrijeme da prihvatimo te »malograđanske«, a sada i svjetske vrijednosti: vrijednosti marljivosti, upornosti, samopoštovanja i odgovornosti za vlastiti ne/uspjeh (moja kućica = moja slobodica), vrijednosti koje su kod nas oduvijek bile predmet sprdnje, simboli uskogrudnosti i odustajanja od »prave slobode« i onih »pravih vrijednosti« čijih smo posljedica našalost teški baštinici. Možda bi to moglo biti neko rješenje.

\*

Zagreb nikada neće biti Šangaj, Tokio ili New York, a Hrvati će i dalje biti »malograđani« jer će nas i ubuduće biti »malo«. Mi smo rezidenti tek jedne oveće velegradske periferije. Uzalud je očekivati da ćemo se odjednom namnožiti (uostalom: to Hrvati nikada nisu ni željeli!) i da nas se zbog toga problematika »malograđanstva« tada više neće ticati. Zaboravimo stoga na nejasan, »klasno uvjetovani« pojam malograđanina, koji je oduvijek bio ovisan o caru, vođi ili državi. Jer tih »veličina« i jamaca sigurnosti već odavno nema.

Zamislimo se nad činjenicom da su u golemoj i mnogoljudnoj Kini imali potrebu kopirati austrijski mali grad Hallstadt. Možda je to dovoljan dokaz da se gigantizam i »malograđanski« kolorit itekako dobro mogu pomiješati.

## Stare slave djedovino

Hrvatsko je društvo već odavno prošlo tzv. demografsku tranziciju, točku preokreta iz populacijskog stanja visokog fertiliteta, nataliteta i mortaliteta u stanje niskog fertiliteta i mortaliteta. Stari- mo i »odozdo« (manje mla- dih) i »odozgo« (zbog pove- ćanog očekivanog život- nog vijeka). Premda je to stanje karakteristično za većinu razvijenih zemalja, brojni hrvatski demogra- fi već neko vrijeme ozbiljno upozoravaju kako »demo- grafska kretanja u Hrvatskoj ne prate ona u većini zemalja EU-a. Iz- među demografske slike Hrvatske i one u većini zemalja EU-a ne može se sta- viti znak jednakosti.«<sup>28</sup> To je zbog toga što većina zemalja Europske unije pad prirodnog fertiliteta kompenzira pozitivnim imigracijskim sald- om koji u Hrvat- skoj izostaje. »Hrvatska ima negativni prirodni prirast, negativni saldo migracija i pad ukupnog broja stanovnika. U EU-u postoji samo pet zemalja koje bilježe i prirodni pad (nataliteta) i negativni saldo migracija.« Iznose se alarmantne broj- ke. »Početkom 2002. godine po posljednji put djeca mlađa od 15 godina bila su brojnija od starijih osoba (65 i stariji). Već sredinom iste godine taj odnos se pro- mijenio u korist starijih. Danas je populacija Hrvatske u dobi 65 i više godina 25% veća od mlade populacije (0-14 godina).« A analiza generacijskih kohorti pokazuje kako u budućnosti ne možemo očekivati znatnije poboljšanje demo- grafske slike. Između dvaju zadnjih popisa stanovništva (2001.—2011.) broj gra- đana Hrvatske smanjio se 3,4 posto, sa 4.437.460 na 4.284.889 stanovnika. »Nes- tao je« grad veličine Osijeka; broj se najstarijih (80+) od 2001. do 2014. gotovo



<sup>28</sup> vidi primjerice: Čipin, I.; Akrap, A. et al. (2014.) *Demografski scenariji i migracije*, Eko- nomski fakultet u Zagrebu [http://www.hzpr.hr/UserDocsImages/propisi/Demografski\\_scenariji\\_i\\_migracije.pdf](http://www.hzpr.hr/UserDocsImages/propisi/Demografski_scenariji_i_migracije.pdf).

udvostručio, a broj živorođenih na 100 umrlih osoba (prema tzv. vitalnome indeksu) smanjio se sa 82,7 na 80,7.<sup>29</sup>

Toj dramatičnoj slici treba pridodati i negativnu emigracijsku sliku. Prema prof. Akrapu, posljednje četiri godine iz Hrvatske se iselilo više od 100.000 uglavnom mladih ljudi, za demografsku sliku najznačajnije kohorte stanovnika.<sup>30</sup>

Premda je riječ o posve jednostavnim i razumljivim fenomenima, ljudima su spomenute demografske brojke uglavnom apstraktne poput brojnih drugih matematičkih i statističkih procjena. Možda će stoga čitateljima biti jasnije zašto je fenomen demografskog starenja, negativnog migracijskog salda i loše generacijske raspodjele važan ako zajedno s autorima studije istaknemo kako »demografsko starenje ima mnoge izuzetno negativne učinke: na produktivnost, potrošnju, niži ekonomski rast, na manjak (primjerene) radne snage; na veća opterećenja radno aktivnog dijela stanovništva, na međugeneracijske transfere (porezi, potpore i sl.); na moguću inflaciju, skuplje aranžmane za skrb o starijima, na povećane izdatke mirovinskog i zdravstvenog sustava, na sve manju kreativnost starije radne snage i na još mnogo toga. Ukratko: starenje stanovništva nije isključivo demografski problem. Stoga se njegovi negativni učinci ne mogu rješavati samo demografskim politikama«.

\*

Unatoč brojnim zakonima, propisima i odlukama državnih vlasti Hrvatske postoji nekoliko razloga zašto se demografska pitanja ne mogu rješavati dobrim namjerama. A i kada se na popisu političkih prioriteta popnu visoko, rješavaju se — krivo!

Prvo, demokratskim političarima s mandatom od četiri-pet godina demografska pitanja na prvi pogled ne predstavljaju prioritet jer se ti problemi ne mogu riješiti u »njihovom« mandatu. Riječ je o dugotrajnim procesima, i tko će znati kako će svijet i Hrvatska izgledati za desetak godina. Ali upravo zato što je riječ o dugoročnim procesima, demografska su predviđanja gotovo »najznanstvenija« tj. najtočnija od svih društvenih procjena; stoga je kratkoročna i kratkovidna filozofija demografske politike zasigurno pogrešna.

Ali političari nisu skeptični prema demografskim procjenama, stoga je vjerojatno riječ o nečem drugom. Drugi je mogući razlog činjenica da se brojnim

---

<sup>29</sup> Dokić, I., Kordej-DeVilla, Ž. et al. (2015.) *Analitička podloga za izradu Strategije regionalnog razvoja RH*, Ekonomski institut Zagreb.

<sup>30</sup> A. Akrap: »Hrvatska nestaje. Nijedna vlast nije poduzela mjere demografske obnove« <http://www.index.hr/vijesti/clanak/demograf-andjelko-akrap-nijedna-vlast-nije-poduzela-mjere-demografske-obnove-hrvatska-nestaje/876682.aspx>

političarima često čini kako su demografska pitanja obična rezultanta spontanih i slobodnih odluka pojedinaca na koje državna politika teško ili nimalo ne može utjecati. Ako stanovnici Hrvatske ne žele imati više djece, kako bi to mogao biti predmet političkog odlučivanja? Ali istini za volju, ni takve sudove nismo imali prilike čuti među političarima.

U čemu je onda problem? Političari, kao uostalom i glasači, suočeni su s nekoliko suprotstavljenih vrijednosti. S jedne bismo strane svi željeli riješiti »demografski problem«, ali tako da se nijedno obilježje hrvatskoga društva po mogućnosti — ne promijeni! Primjerice, premda je svima jasno da se demografska slika može mijenjati aktivnijom imigracijskom politikom, stanovnici Hrvatske nisu pretjerano raspoloženi za takvo rješenje, pa kada im se ponudi izbor između prve i druge opcije (demografski oporavak uz promjene ili *status quo*) — mi radije biramo da se ne mijenja ništa! I upravo se zato demografska slika najviše i mijenja! Stoga bismo kao upozorenje trebali poslušati staru mudrost Giuseppea Tomasija Lampeduse: »Želite li da stvari ostanu kakve jesu, one će se morati promijeniti.«

To nas vodi prema drugome »klinču«: klinču socijalnih prava. Ljudima je intuitivno jasno da bi se demografska slika mogla promijeniti imigracijom ili poticajima, ali im je na tom primjeru vrlo prezentno da trošak izdvajanja za imigrante i novopečene bračne parove može doći isključivo iz proračuna koji ionako koriste oni sami. Drugim riječima: u njihovoj percepciji to je pitanje »igra nultog zbroja«: ili će u tom proračunu više dobiti netko drugi, ili ja. Pa ako mogu birati, bolje da takva socijalna izdvajanja dobijem ja negoli netko meni stran i nepoznat. Stanovnicima je, ukratko, jasno, ili barem tobože jasno, da ne mogu očekivati povećanje izdvajanja za sebe i povećanje izdvajanja za druge, posve nepoznate »dodoše«.

Ali ako zbrojimo sve dobre političke namjere, a »od 1991. godine naovamo u Republici Hrvatskoj izrađeno je gotovo 200 razvojnih dokumenata«,<sup>31</sup> rezultat svih olakšica i ulaganja bio je — gotovo nikakav. Iseljavanje i demografsko starenje još uvijek je najveće upravo u regijama koje su se zakonski najviše štitile.

Prema autorima spomenute studije Ekonomskog instituta u Zagrebu to nas ne treba čuditi, jer »svjetska iskustva pokazuju da je od svih političkih planova demografska politika najteže izvediva... Analitičari i političari stoga se trebaju usredotočiti na poticanje gospodarstva koje će povećati mehanički priljev stanovništva...«

---

<sup>31</sup> Đokić, I, Kordej-DeVilla, Ž. et al., nav. dj., str. 25.

\*

Unatoč spomenutim vrijednosnim »klinčevima«, s mjerama demografske obnove krenulo se već ranih 90-ih. Tih ranih godina hrvatske državnosti pojavio se niz nevladinih udruga koje su se zalagale za »jedno dijete više«, a u katoličkom duhu takve su udruge organizirale i brojne susrete mladeži ne bi li je potaknule na »sklapanje brakova«. Od 2000. godine, a posebno u mandatu Jadranke Kosor, ta se početna »moralna obnova« pretvorila u vrijednosno neutralnija, ali zato značajnija »proračunska izdvajanja«, brojne i različite stimulacije za mlade parove. S vremena na vrijeme, kampanjski, pokreću se programi zapošljavanja, stambenog zbrinjavanja i drugih sličnih mjera ne bi li se potaknula demografska obnova. Svaka dosadašnja vlast imala je slične planove. Ima ih i sadašnja. Čim je došla na vlast, današnja je vladajuća koalicija krenula s demografskim pitanjem kao jednom od najbitnijih reformi hrvatskog socijalnog sustava, da bi se ta plemenita namjera vrlo brzo pretvorila u saborsku svađu oko toga »koliko za državu zapravo vrijedi« jedno novorođeno dijete. Priceless!

Premda nitko nije izračunao koliko je ukupno hrvatska država utrošila u razna davanja, subvencije i ostale mjere demografske obnove, kako je riječ o trajnoj i supstancijalnoj stavci proračuna Ministarstva socijalne skrbi, vrlo je vjerojatno riječ o razmjerno velikom ukupnom iznosu. A sudeći po demografskim rezultatima proteklih dvadeset pet godina rezultat je bio — *u ništa!*<sup>32</sup> Ne samo da se s poticajima i subvencijama nije rađalo više djece, već se djece i dalje rađa sve manje. Kada bismo bili loši sociolozi, mogli bismo reći kako se djece rađa sve manje upravo zbog subvencija! I taj zaključak ne bi morao unaprijed biti pogrešan, posebno kada uzmemo u obzir općepoznate rezultate državnih poticaja u drugim sektorima: državni poticaji naime najčešće završavaju upravo obrnuto od dobrih namjera! Posljedice državnih poticaja, to ekonomisti vrlo dobro znaju, obično su skuplji proizvodi, nestašice, neiskorišteni ili nedovoljno iskorišteni resursi za neke produktivnije ciljeve. Bilo kako bilo, rezultati subvencija za demografsku obnovu dosad su se pokazali bačenim novcem poreznih obveznika, i očito je da demografsku politiku treba oblikovati na neki drugi način.

Jedan od tih »drugih« načina i do sada su bile stimulacije za zapošljavanje ili koncesije u područjima/općinama od posebne državne skrbi. I opet je na djelu politika dobrih namjera. I opet su posljedice ulaganja u takva područja najblaže rečeno — posve nevidljive. Najveći demografski gubitnici su Ličko-senjska, Karlovačka i Šibenska županija, a najveći egzodus stanovnika bilježe područja Istočne Slavonije — područja od posebne državne skrbi.

---

<sup>32</sup> Đokić, I., Kordej-DeVila Ž. et al.: »Postojeća demografska politika do sada nije imala rezultata.«

\*

Sociološki i demografski vrlo je lako pokazati kako u svakoj naciji i regiji postoje više ili manje spontane »zone privlačnosti«. Obično je riječ o glavnome gradu, administrativnom središtu, centru regije ili prometnom čvorištu. Kada je prije desetak godina u Hrvatskoj boravio jedan tim stručnjaka za razvoj, njihov je prvi slajd u prezentaciji pokazao kako je najjača korelacija razvoja europskih gradova i regija bila s udaljenošću od Bruxellesa. On je postao nova zona privlačnosti koja je određivala infrastrukturne, prometne pa i demografske planove.

Hrvatska je — u biti — još uvijek europska krajina. Najrazvijenija, i po svemu sudeći demografski najprivlačnija hrvatska područja jesu ona najbliža državama Europske unije. U tome možda postoji neki *fatum*, nešto što se teško može promijeniti, ali sve ovo spominjem zbog toga što disproporcionalo velik dio granica dijelimo sa susjedima koji nisu u Europskoj uniji i s kojima nemamo najbolje infrastrukturne i političke veze. Odvajanje od SFRJ još uvijek nije proizvelo dovoljnu količinu »malograničnog prometa« sa zemljama izvan EU-a, da pogranična područja postanu trgovačke i demografske jezgre privlačnosti građanima iz tih zemalja. Štoviše, političku i zemljopisnu granicu kod nas je čini se pratila i mentalna granica, zbog koje centri poput Osijeka, Slavonskoga Broda, Imotskoga, pa čak i Dubrovnika nisu uspjeli postati lokalna »trgovišta« i zone atraktivnosti za druge. I sve dok ti veliki gradovi *ante muros* (čak i prema zemljama u EU-u) ne počnu razmišljati o koristima dobrosusjedskih odnosa, uključujući i one seksualne (sjeti se slučaja ćirilica!), sredstva službene politike teško će moći »demografski« nadomjestiti stvarna ili mentalna slijepa crijeva.

\*

Sudeći po reakcijama na izbjeglički val iz zemalja Bliskog i Dalekog istoka prošle godine, čini se da stanovnici Hrvatske nisu imali posebno negativne stavove prema imigrantima. Smijemo li iz toga zaključiti da među stanovnicima Hrvatske ne bi bilo resantimana da su nekim slučajem ti imigranti u Hrvatskoj željeli i — ostati? Po svemu sudeći, odgovor je na to pitanje negativan. Dobronamjernost prema izbjeglicama bila je uglavnom politički motivirana, i drugo, stavovi građana bili su altruistični uglavnom zbog toga što se znalo da je riječ o »tranzitnim« izbjeglicama. S druge strane, negativni stavovi prema imigrantskom valu bili su uglavnom motivirani strahom da će izbjeglice sa sobom donijeti jednu vrstu radikalnih ili militantnih vrijednosti. Sve u svemu, prošlogodišnje iskustvo daje nam svojevrsne gabarite za spekuliranje o tome kakve bismo imigrante ipak željeli kada bi se među stanovnicima Hrvatske upalio pravi znak za uzburanu. Kako dosadašnje mjere interne demografske politike očito nisu uspjele, do-

pustite da razmotrimo kako bi izgledala »politički održiva« — selektivna imigracijska politika.

Pri odabiru »politički održive« imigracijske politike trebalo bi dakle voditi računa o upravo spomenutim strahovima kako mogući otpor stanovnika ne bi poprimio nasilne političke razmjere kakve smo mogli vidjeti u mnogo razvijenijim europskim zemljama. Prvi cilj takve »održive« politike jest briga da imigracijski val ne bude spontan, tj. da pravo građanstva ili boravka u Hrvatskoj administracija ne dodijeli svakome »kome se to sviđa«. Ili drukčije rečeno, to znači da građanima Hrvatske treba dati pravo da »sami biraju« kriterije ostanka i zapošljavanja budućih sugrađana. A to pak htjeli-ne htjeli znači da treba voditi računa i o raznim već postojećim resantimanima prema određenim kategorijama budućih ili potencijalnih imigranata.

Drugi kriterij jest briga/strah građana da će se zbog demografskog propadanja uz aktivnu imigracijsku politiku dogoditi krah »nacionalne«, ili kako to Nijemci kažu »Leit« odnosno »vodeće kulture«. Taj strah od propadanja »hrvatstva« znači da građani Hrvatske zaziru i od susjeda kao potencijalnih imigranata. Građani Hrvatske najčešće misle, i najčešće se boje, da bi proaktivnu imigracijsku politiku koristili susjedi kojima je hrvatski jezik najbliži, a to bi u njihovoj svijesti bio — zna se — povratak u Jugoslaviju. Imaju li takvi strahovi realnu podlogu, za moju skicu zamišljene imigracijske politike — nije posebno važno.

Toliko o negativnim kriterijima.

Kako je kriterij skice ove imigracijske politike — demografska »obnova«, glavni pozitivni kriterij trebala bi biti mladost i pismenost useljenika. Drugi kriterij trebala bi/mogla bi biti stručnost, odnosno barem znanja i vještine koje u Hrvatskoj zbog raznih razloga trenutačno nedostaju. Pri tome ne mislim na stručnjake za atomsku energiju i istraživanje svemira, jer takve imigrante dobit će ionako neke druge zemlje. Treći kriterij, zbog spomenutih strahova, trebali bi biti građani onih nacija koje brojčano i vrijednosno neće dovoditi u pitanje hrvatsku »Leitkultur«, a riječ je o trima kategorijama stanovnika: 1) oni koji su po nečemu dovoljno slični Hrvatima, poput Ukrajinaca, Armenaca, kršćana ili Slavena u raznim zemljama; ili pak 2) oni koji su dovoljno strani Hrvatima, poput Indijaca, Kineza i ostalih istočnih Azijata (kada bi se takvima Hrvatska iole svidjela kao mjesto permanentnog boravka); ili pak oni prema kojima zbog tko zna kojih razloga gajimo čudne ali pozitivne predrasude, poput Turaka, na primjer. U sva tri slučaja, građani Hrvatske računali bi na vrlo neodređen osjećaj »zahvalnosti« budućih imigranata, a takav je osjećaj moguće postići samo ako imigranti imaju dojam da su došli u kraj »razvijeniji« ili »civiliziraniji« od onoga koji su napustili. Što ne bi trebalo biti posebno teško postići, s obzirom na to da se od

građana »razvijenijih« zemalja općenito ne treba nadati posebno velikim količinama zahtjeva za »hrvatskim zelenim kartama«. Takvi bi građani, kažem, bili dobrodošli, ali oni u pravilu neće dolaziti.

\*

Naravno, bilo bi lijepo kada bismo spojili dvije ugone i koristi, naime kada bismo imigracijom riješili i problem nedostatka kapitala. Postoje brojne zemlje, poput Švicarske, Britanije i drugih poreznih oaza, koje kao uvjet za otvaranje biznisa, a pogotovo za dobivanje rezidencijalnog statusa, postavljaju kupnju nekretnine. Oživljavanje tržišta nekretnina, uz već spomenute koristi — bila bi treća. Takva su očekivanja za Hrvatsku, a vjerujem i za sve ostale zemlje, pretjerana i nestvarna. Uostalom, vrijeme je poreznih oaza čini se prošlo. Ali mnogi se građani Hrvatske i dalje nadaju da bi upravo takav spoj: kapital + demografska obnova, po modelu Gradisce iz *Amarcorda*, bio moguć i koristan. (Nota bene: svojom smo antipoduzetničkom »klimom« brojne, upravo takve parove uredno — otjerali!) A kada se takva nada izjalovi, jer zapravo instinktivno mrzimo bogataše koji bi se ovdje još htjeli i »priženiti«, naši ljudi odmah zaborave na seksualni dio jednadžbe, pa obrću pilu i počinju rađati ideje o domovima za starce-strance, o uvozu staraca koji će »van sezone« trošiti svoje penzije na jadranskoj obali, kao o nekom rješenju. Ali to je već jedna posve druga priča.



3.

HRVATSKI  
»CARGO KULTOVI«



*Nakon rata vojska je napustila baze i prestala padobranima Melanežanima dostavljati namirnice. Reagirajući na novonastalu neimaštinu, karizmatički su vođe razvili kultove koji su njihovim sljedbenicima obećavali nastavak dostave hrane, oružja, vozila itd. Svojim su sljedbenicima objašnjavali da će namirnice («cargo») biti darovi njihovih predaka, baš kao što se zbivalo i s darovima stranih vojski. Kako bi i dalje padobranima dobivali namirnice, otočani su počeli oponašati svakodnevne aktivnosti, načine odijevanja, parade i ostale prakse koje su uočavali kod vojnika i pilota. Sljedbenici cargo kultova rezbarili su slušalice i sjedili u kontrolnim tornjevima. Mahali su zastavicama, stajali na pistama te palili vatre kako bi obasjavali piste. Korištenjem magije, mnogi su gradili kopije aviona iz slame i krčili piste u džungli, u uvjerenju da će na taj način privući zrakoplove. Sljedbenici kulta vjerovali su da stranci imaju neku posebnu vezu s precima domorodaca, jedinih božanstava dovoljno moćnih da stvore takva bogatstva.*

Cargo-cults, Wikipedia

*Demokraciju možda ne treba toliko voljeti, koliko treba mrziti one koji joj se odupiru...*

Julian Benda



# Cargo kult br. 1 — »Strateške investicije«



Današnji trenutak po mnogo je čemu prijeloman. Nešto treba učiniti kako bi se spriječila ekonomska katastrofa. A utezi na vagi grijeha činjenja i nečinjenja s obje su strane teški.

S jedne su strane ljudi koji vide da slijedi ekonomska katastrofa, »tsunami« koji će trenutčno zatišje uskoro pretvoriti u elementarnu nepogodu s teškim i dugoročnim posljedicama. S mjerama zaštite od tsunamija već smo odavno trebali započeti, ali opće društveno mrtvilo, socijalna inercija i čudan »kočničarski« aktivizam ne dopuštaju nam da se pokrenemo. Među tim ljudima raste panika.

Na drugoj strani nalaze se ljudi koji ne vjeruju ni u kakav nadolazeći »tsunami«, ni u kakve priče o katastrofi. Po njima se katastrofa već dogodila, a zazivanje elementarnih nepogoda samo je ideološka krinka za neku novu pljačku na kakve smo se tijekom godina već naviknuli. Ako tsunami čak i dođe, za nje ga će biti kriva — »vlast«. Vlasti su, po dijagnozi te skupine, općenito korumpirane, i to je glavni problem koji bi ljudi trebali riješiti.

\*

Ponašanje tih dviju skupina, i njihov »plan rada« za budućnost, naravno, bitno je različito: ako vjerujete da dolazi tsunami, onda nije pravo vrijeme za bojenje drvenarije i ukrašavanje zidova, za »cifranje«. Pokušat ćete naprotiv organizirati bolničku pomoć, izgraditi pregradne zidove i stvoriti sustav trijaže. Ljude treba prerasporediti, dati im nove zadatke. I ako pri tome treba »kvrcnuti par jaja« da se napravi omlet — neka bude. Toj skupini, sudeći po obrazloženju za donošenje Zakona o strateškim investicijskim projektima RH — pripada Vlada i ljudi koji vjeruju da je pokretanje investicijskog ciklusa (dobivanje novca »izvana«) prioritet u zaštiti pred tsunamijem.

Drugo skupini već je dosta »razbijanja jaja« za nepostojeći omlet. Upravo navika zaobilazjenja pravila igre i demokratske procedure, politika prihvaćanja logike izvanrednih stanja, dovela nas je do percepcije da »dolazi tsunami«. Vrijeme je da konačno sredimo svoju kućicu. Toj skupini, čini se, pripadaju kritičari toga Zakona, predstavnici građanskih udruga i nekih obrazovnih institucija.

I obje skupine, čini se, imaju pravo. Činjenica je da nas je zaobilaženje pravila igre, nešto ranije — ratno stanje, ali ponajviše — dugogodišnje pravno zatrpavanje kanala normalnog protoka investicija, dovelo do ekonomske paralize. Istodobno: točno je da tsunami dolazi. Kako onda odrediti prioritete? Hoćemo li sređivati kuću tako da postupno čistimo kramu (postojećih) zakonskih prepreka i zaštita, ili je opet vrijeme za dramatičnije korake, za trijažu: da se spasi što se spasiti daće?

Bivša Vlada, predlagatelj Zakona o strateškim investicijama, vjerovala je da »predložena zakonska rješenja osiguravaju pravni okvir kojim će se stvoriti pretpostavke za pokretanje održivog investicijskog ciklusa odnosno preduvjeti za pokretanje gospodarskog razvitka stvaranjem i razvijanjem preduvjeta za napredak i socijalno blagostanje, te postizanje bolje i učinkovitije zaštite dobara i osiguranja boljih uvjeta za gospodarenje«. Pokretanje investicijskog ciklusa, tvrdi se u obrazloženju Zakona, povećat će zaposlenost, poboljšati uvjete za proizvodnju, uvesti i razvijati nove tehnologije te izravno ili posredno utjecati na razvoj i poboljšanje uvjeta za gospodarski razvoj. Prema predlagачu, Zakon je trebao biti brana od privrednog tsunamija, trebao je biti »pokretač novog privrednog ciklusa«, a prema kritičarima, sam je predloženi Zakon bio svojevrsan tsunami. Zakon je želio stvoriti trijažu protiv katastrofe, a kritičari bi pred nadolazećom katastrofom rado »cifrali« svoj stan.

Zašto se Zakon s tako važnim ciljevima odnosio samo na »strateške« investicije? Prijedlog Zakona odnosio se isključivo na investicije u kojima je sporan titular javnoga vlasništva: država ili lokalna samouprava, odnosno na investicije s utjecajem na širi prirodni i kulturni okoliš. (Želite li otvoriti dućan u nekom selu, ne morate dobivati dopusnice Ministarstva kulture i Ministarstva zaštite okoliša.) Bivša je vlada tim prijedlogom željela postaviti branu birokratiziranosti, traženju katkada vrlo banalnih dopuštenja i beskonačnom preskakanju lokalnih i državnih letvica.

Sudionici okrugloga stola »Strateške investicije bez vizije strateškoga razvoja«, pripadnici druge skupine, mislili su drukčije. »Država ovim Zakonom pokazuje svoju nemoć da postupno reformira zakonodavstvo. Moguće su investicije i po postojećim zakonima. Sporan je utjecaj Zakona na pravo privatnoga vlas-

ništva, kao i legalnost prebacivanja vlasništva s lokalne na državnu razinu. Deset dana, rok kojim Zakon propisuje upravni postupak za dodjelu koncesija, isuviše je kratak za kvalitetnu procjenu investicija. Zakon će ponovno uvesti arbitrarnost, državni intervencionizam, omogućit će korupciju komisijskim odlučivanjem. Izbjegnuto je načelo sveobuhvatnosti i dosljednosti. Nema garancija da će takvo odlučivanje doista i pokrenuti privredni ciklus. Ponovno se vraćamo tajkunskom modelu privatizacije razdvajanjem 'malih' i 'velikih' investitora. Ne postoje mehanizmi kontrole odlučivanja. Zaobilazi se participacija građana. Nefikasnost za 'nestratiške' projekte ne mijenja se. Kako oblikovati iznos koncesija ili tržišnu vrijednost projekta ako stvar nije na tržištu? Postoje li garancije da se neće ponoviti već poznati slučajevi pretvorbe koncesija od javnoga značaja u lak plijen za običan privatni biznis? Nisu provedene studije procjene učinaka tog Zakona (prema Zakonu o procjeni učinaka zakona). Potpisnici smo brojnih međunarodnih konvencija, a za procjenu usklađenosti projekata s konvencijama deset je dana premalo.« Itd.

Ali dilema »trijaža« ili čišćenje stana još je mnogo teža. Jer, razjašnjavanje titulara javnoga vlasništva zasigurno je najpotrebnija mjera čišćenja stana. Istodobno, kritika kratkoće upravnoga postupka i postavljanja brana potencijalnoj korupciji zasigurno je jedna vrlo potrebna mjera našoj socijalnoj »trijaži«.

Ukratko: naša se javnost nije podijelila samo na dvije skupine: za i protiv investicija, kako nam se to pojednostavljeno čini. Jer s obiju strana postoje reformisti i revolucionari. U prvoj skupini (osim razmjerno revolucionarnog predlagača Zakona) nalaze se i oni koji misle da će se investicije same pojaviti kada počistimo kuću, a u drugoj, osim »čistača kuće« postoje i revolucionari koji ekonomski tsunami ne vide, a onaj politički — predlažu.

Pogledajmo dodatnu komplikaciju. Kako je naša dilema izgledala na primjeru sporne izgradnje terena za golf na Srđu? Lokalna samouprava i privatni vlasnici prodali su jednoj poduzetničkoj kompaniji zemljište za izgradnju terena. Potpisani su ugovori i nastale su javne obveze prema ugovornim stranama. Sada se međutim ljudima čini da ti ugovori nisu obvezujući, odnosno da se prije potpisivanja ugovora nisu poštovala demokratske procedure. Raspisao se referendum kojim će se vjerojatno poništiti zakonitost potpisivanja ugovornih obveza i negdašnjih demokratskih procedura. A iz toga će nastati sudski penali koje lokalna uprava neće moći pokriti. Kako je vrijeme podmaklo (a ništa se nije učinilo da se stanje riješi) i kako kupljenim terenima investitori već godinama ne mogu raspolagati, investitori će proširiti val nezadovoljstva postupcima lokalne uprave, građana i našeg shvaćanja »pravne države« i demokratskih procedura. I tako će se taj naoko mali tektonski poremećaj pretvoriti (ili se već pret-

vorio) u oveći potres: »Ni za živu glavu nemojte investirati u Hrvatsku. To je država u kojoj sustav prava još nije zaživio; u kojoj ugovori ne obvezuju, i u kojoj se narodna volja svakog trenutka može promijeniti«. Potres će se zasigurno pretvoriti u tsunami jer su upravo strane investicije jedino što sustav može spasiti od urušavanja. I tako se naoko beznačajan spor oko golfa pretvara u »strateško« pitanje.

Jasno je da nije riječ o minornom sporu. Ako svaka promjena lokalne vlasti može biti dovoljan razlog za izmjene, promjene ili poništenje ugovornih obveza (kao što je dosad čini se bilo pravilo u slučajevima stranih investicija), ili ako svaka inicijativa neke građanske udruge može pokrenuti pitanje njihove legalnosti, jasno je da s našom pravnom državom nešto temeljito ne štima.

Da stvar bude još teža: kao što je država preuzela obveze prema drugim ugovornim stranama tj. investitorima, na isti je način (vjerojatno još i s većom zakonskom težinom) preuzela »ugovornu obvezu« prema lokalnoj samoupravi. Postoje očito stečena prava lokalne samouprave koja joj omogućuju da po vlastitom nahođenju na vlastitome teritoriju sklapa ugovorne obveze s investitorima. I ta su se prava dosad obično koristila za širenje sustava korupcije. Stranim je investitorima postajalo sve jasnije da neovisno o centralnodržavnoj benevolenciji moraju potkupiti lokalne vlasti kako bi investicijski projekt uopće započeo.

A bilo je i obratnih primjera: kada se lokalna uprava potrudila privući investitora, ali je projekt zaustavila centralna država. Primjerice, u slučaju navodnog narušavanja kulturnog nasljeđa u projektu Brijuni. Napokon, investicijski projekt obično ne može uspjeti ako se s njim ne slože i ljudi koji žive na teritoriju na kojem se izvodi (kao što je bio slučaj s primoštenskim hotelima).

Ali čak je i takva slika trokuta političkih sila koje bi investitori trebali probiti isuviše pojednostavljena. Jer je svaki kut tog trokuta rastavljen na stotinjak dodatnih zakonskih, podzakonskih, pa čak i »moralnih« obveza.

U svakom slučaju, takav je sustav trovlašća, ovlasti centralne države, lokalne samouprave i »narodne volje« višestruko neučinkovit. On za investitora uključuje preskok niza prepreka, benevolenciju prevelikog broja subjekata. Ukratko: igranje bridža s četiri strane svijeta i s nejasnim pravilima licitacije. A ta se igra ne odvija samo jednom. Ona uključuje golemu količinu (potrošenog) vremena i potrošenog novca, i uopće nije nerazumno da investitori odustaju, čak i kada su već investirali goleme količine novca. Pametni investitori svoj dio gordijskog čvora obično rješavaju — odlaskom. Otpisuju investiciju kao nepovratno izgubljen trošak, i time je njihova avantura na hrvatskom teritoriju zauvijek završena. (Svoje pravo, ovisno o zakonskim obvezama, još će pokušati naplati-

ti na nekom međunarodnom sudu, ali najčešće je odlazak i odmahivanje rukom ekonomski najisplativija strategija.)

\*

Zakonodavni je sustav vrlo osjetljiv: za njega postoje pravila posve neovisna o intenciji njegova stvoritelja (recimo — naroda). Uvođenje jednog zakona može poremetiti ovlasti nekog drugog zakona, a da taj drugi (ili te druge) nismo stavili van snage. Taj zahtjev nomotetike zove se dosljednost: ne možeš imati dva (ili više) zakona koji različito rješavaju isti problem. Ako se to dogodi, uništiti ćeš cijeli zakonski sustav. Želiš li dakle zadržati sustav zakona i prava, moraš pret hodno staviti van snage zakone koji »krivo« rješavaju problem.

Stavljanje zakona van snage vrlo je delikatan postupak. On također traži vrijeme, obrazloženja i ostvarenje neke »opće volje« da se to učini. Čini se da je mnogo lakše donijeti neki nov zakon negoli stare stavljati van snage. Ali to nam često, unatoč najboljim namjerama, ne uspijeva, jer ćemo dodatnim zakonom ili zakonima narušiti druga, isto tako važna načela funkcioniranja prava i općenito — društva.

Vlada je, primjerice, umjesto Zakona o strateškim investicijama mogla pokrenuti korjenitu reformu državne (tj. lokalne) samouprave. Ona bi time izbjegla brojne prigovore svojim namjerama da »skrati birokratske procedure«, da krši već postojeća prava ili da ne obraća pozornost na »nomotetiku«. Da nam ne prijeti tsunami, takva bi reforma sigurno bila pametnija državna politika. Ali u postojećim uvjetima takva bi reforma stvorila pravu socijalnu revoluciju. Jer predloženim se Zakonom tek *potencijalno* zadire u lokalne interese, ako se »strateški investitor« uopće pojavi. Reformom lokalne samouprave, naprotiv (a o brojnim drugim zakonskim i podzakonskim aktima da i ne govorimo), zadiralo bi se baš u svačije interese i u temeljna načela raspodjele moći. A takva drama, u uvjetima teške ekonomske krize, ni za koga ne bi mogla imati sretan kraj.

\*

Unatoč često benevolentnim, zaštitničkim namjerama naših zakonodavaca, naše su institucije evoluirale kao polukriminalni rentijerski sustav, kao sustav u kojem baš svatko želi izvući dobit prije negoli je investicijski projekt započeo. Na svjetskim rang-listama učinkovitosti poslovanja Hrvatska je na samome začelju. Investicija nema jer smo s vremenom stvorili gordijski čvor koji smo čini se nesposobni razriješiti.

Aleksandar je gordijski čvor prerezao mačem. Za sada do takvog rješenja još nismo došli. Za sada mi još uvijek razgledavamo s koje bismo ga strane trebali otpetljati. Sa strane lokalne samouprave (razvlaštenjem njezinih ovlasti), ili

sa strane »naroda«, tako da priznamo njegova demokratska prava da slobodno odluči o raspolaganju »javnim dobrom« (unatoč već potpisanim ugovornim i zakonskim obvezama). Za »narod« postoji i dodatna opcija: da gordijski čvor riješi tako da »razriješi« vladu. I da sve ostane po starome. Ali u jednom trenutku, a taj je trenutak došao, upravo takvo rješenje dramtizira buduće efekte tsunamija. Upravo bi strategija »mañana«, »ostavi problem za sutra«, bila krajnje neodgovorna politika.

Premda sam skeptičan da će predloženi Zakon privući »strateške partnere«, bivša je vlada njime barem pokazivala da želi riješiti gordijski čvor nepostojećih investicija, nepregledne birokratiziranosti i volje »naroda«. Budući da je tek jednim dijelom odgovorna za njegovo stvaranje, pokazivanje »dobre volje« dobar je znak: to je znak da su se pravi problemi prepoznali. Ali od prepoznavanja problema do njegova rješenja dug je put. A vremena više nema. Dolazak »strateških partnera« bio bi barem neko rješenje. Njime bismo odgodili i one druge, isto tako važne probleme legitimacije, participacije i distribucije upravne moći. Kada bi se to dogodilo, jednoga dana mogli bismo reći da se Zakon isplatio. Ovako: on uvodi samo još jednu nepoznanicu u jednadžbu koja ih već ima previše. »Krenite!« mogli bismo reći.

## Cargo kult br. 2 — »Nemamo viziju«

**N**a jednome nedavnom skupu raspravljalo se o tome kakvu bismo Hrvatsku željeli vidjeti za dvadeset godina i kakav bismo »plan« mogli smisliti da se ostvari naša vizija. Rekao sam da bi naša vizija mogla biti da za dvadeset godina postanemo najsvjetlija točka iznjedrena ispod »crvene (komunističke itd. itd.) kabanice«. Tu smo do rata uz Sloveniju i bili, pa nam taj cilj ne bi smio biti nedostižan. Ali od devedesetih godina prestigle su nas gotovo sve zemlje Srednje Europe, bivša Istočna Njemačka, Poljska, Češka, Slovačka, Mađarska, baltičke zemlje (koje su se i stvarno iznjedrile ispod ruskog šinjela), a u izvjesnoj mjeri i Rumunjska i Bugarska. Ukratko, sada smo gotovo na začelju. Treba li nas čuditi naš današnji pesimizam?

Što bi bilo potrebno da se ostvari taj razmjerno skroman cilj, naime da prestignemo one koji su prije dvadeset godina bili iza nas te da se vratimo na početni položaj s rang-liste 1989.? Integriranu Istočnu Njemačku teško ćemo prestići, ali ostale? Zašto ne?

Niz uvjeta kojima bi se takva jednostavna »vizija« mogla ostvariti — pokazat će se — danas nam je toliko stran da bismo u ostvarenju takve vizije teško mogli uspjeti. Ali sama ta činjenica, naime taj pogled u ogledalo, dobra je pouka o tome koliko smo »zabrazdili«, naime koliko dugo već plutamo na pučini bez cilja i koliko dugo stvaramo navike koje nas vuku prema dnu.

Prvo, bitno je dramatično popraviti strašnu demografsku sliku pred kojom zatvaramo oči. Pred slikom demografskog umiranja zatvaramo oči jer se većini Hrvata ne sviđa alternativa (slabom) prirodnom prirastu stanovništva: imigracija. U toj alternativnoj slici prirodnoga prirasta (odnosno »pretvaranju žena u majke« koje će rađati djecu za »dobrobit Hrvatske«), u slici imigracije, ne sviđaju nam se svi oni socio-kulturni problemi koji nastaju s naglim imigracijskim valovima:



porast kriminala, smanjena socijalna kohezija itd. I zato se ni dosad nismo brinuli za demografski prirast. Ili točnije: bilo je iluzorno očekivati da ćemo državnim poticajima seks pretvoriti u državni interes. (Učinili smo dakako upravo suprotno!) Ukratko, kako je teško očekivati da ćemo odjednom promijeniti seksualne navike (a osobno mislim da ne bismo ni trebali) radi obične reprodukcije, ili ako Vam je draži ekonomski rječnik — za plaćanje naših budućih penzija, potrebno je otvoriti slavine imigraciji mladih i sposobnih osoba.

Otvoriti imigracijske slavine uz 350.000 nezaposlenih? Takav prijedlog može dati samo luđak poput, yours truly, potpisanog autora. Odakle radna mjesta za postojeće nezaposlene sugrađane, a kamoli za radna mjesta »nekih tamo« imigranata?

E-eh! Ovdje nam naše ogledalce kaže: Dragi Hrvati, vaša je briga opravdana: zato što posao očekujete od države. Zato što očekujete od države da štiti radna mjesta, odnosno da *spriječi* ulazak mladih imigranata koji bi mogli popraviti demografsku sliku i popuniti sve praznije penzione fondove. Ali nastavite li s takvim očekivanjima, nećete imati ni radna mjesta, ni penzije, puki prirodni opstanak ostat će vam sumnjiv, a i ta vaša državica... bez djece — postajat će sve beznačajnija.

Ako se dakle ikada odlučimo za privlačenje stranaca (ne samo njihova kapitala), a s Europskom unijom nismo pregovarali o zaštiti imigracijskih kvota jer nas to nikada nije zanimalo, što bismo trebali učiniti da stranci doista i dođu?

S ljudima je kao i s kapitalom: oni dolaze tamo gdje im je najpogodnije. Čini se čudno, ali je istinito: ono što je dobro za kapital, dobro je i za imigrante.

Hrvatska nema Pariz ili London, socijalni kapital akumuliran u takvim metropolama, niti će ga u dogledno vrijeme imati. Hrvatska isto tako ne raspolaže novcem kojim bi, poput Skandinavije nekoć, gradila stanove ugroženim imigrantima Trećega svijeta. Razmjerno dobra klima i lijepo more? Da, to je u redu, ali ta se ekološka privlačnost neće automatski pretvoriti u onu socijalnu, kao što se nije ni dosad. Uza sve rasprodane jadranske nekretnine, ostali smo ksenofobični kakvi smo i bili, pa se nakon ljeta naši priobalni gradovi pretvaraju u slike iz knjižice *Pale sam na svijetu*. (Ogledalce nam ponovno javlja: ako računate na privlačnost mora i klime, morate računati na to da ćete ih morati dijeliti!)

Usporedno s otvaranjem imigracijske slavine, potrebno je otvoriti i sve »kapitalne« slavine. Mnogi misle da će nas na to tjerati zakonodavstvo Europske unije. To (za sada) nije točno. »Europa« ne određuje porezne stope, a uglavnom ni oblikovanje proračunskih i socijalnih izdataka. Te nam metode još neko vri-

jeme dakle ostaju na raspolaganju. Ali kako smanjivati poreze u uvjetima dužničkog ropstva, pitaju nas iz etera?

\*

Prvo, to dužničko ropstvo stvorili smo upornim i kreativnim *zatvaranjem* slavi-  
na, smišljanjem nesavladivih prepreka jednostavnom poslovanju, inspiriranim  
kreiranjem renti i nameta, skupljanjem ispisa, dopuštenja i dopusnica, uvjerenja,  
knjigovodstvenih pečata, sudskih prijevoda, bilježničkih potvrda, katastarskih iz-  
voda, donošenjem biblioteke zakona kojima smo marljivima bez sigurne plaće  
otežavali preživljavanje kako bismo nekim drugima zaštitili siguran ček svako-  
ga mjeseca. Uporno i marljivo zatrpavali smo kanale protočnosti roba, ideja, us-  
luga, kapitala i ljudi, i to smo još češće i učinkovitije činili strancima. Nije nam  
Europa nametnula prohibicijske regulative: to smo činili sami, i u tome smo uživa-  
vali. Pravili smo se važni svojom inteligencijom. Zato je u tome naša intelligen-  
cija i prednjačila.

Naše sadašnje dužničko ropstvo nije posljedica naših mana, već naših »vr-  
lina! Htjeli smo, i čini se nastavljamo, financirati sve promašene projekte. I ne-  
kako se stalno nadamo da promašene investicije, čak i cijeli sektori, koje nas-  
tavljamo financirati novim zaduženjima, pod velikim i nepobjedivim stijegom  
socijalne solidarnosti (»bolje grob nego rob«) neće pokopati neke druge — ili  
točnije — sve nas zajedno.

Otvoriti sve »kapitalne« slavine znači razmontirati sve prepreke koje smo  
godinama postavljali kako bismo spriječili laku komunikaciju i trgovinu i kako  
bismo spriječili strance da u Hrvatskoj vide dinamičan, pa onda — zašto ne? i  
svoj izvor života. Kanale treba otkopati. Prohibicijske zakone obesnažiti. Privi-  
legije i rentijerski mentalitet ukinuti. Tada ni sadašnje nepodnošljive, a za stran-  
ce koji mogu birati — upravo *ružne* razine poreznih i parafiskalnih opterećenja  
više neće biti potrebne.

Ali sve to značilo bi promijeniti naše brojne loše navike. Naviku da zadu-  
živanjem pokrivamo načine života koji su neodrživi. Naviku da korist za drugo-  
ga smatramo štetom za sebe. Naviku da prirodna bogatstva, zemlju, vodu, sma-  
tramo »našim«, a to znači — ničijim. Naviku da državu smatramo kravom muza-  
rom, a njezine činovnike »našim pajdašima« koji postoje zato da nam priskoče u  
pomoć (»jer zato smo ih i birali«). Naviku mišljenja da naša kućica-slobodica ne  
treba nikakvih popravaka, ulaganja i rada, već da je dovoljno jednostavno —  
uživati.

Godine 1900. Sjedinjene Države imale su 70 milijuna stanovnika. Sto godi-  
na poslije imale su 200 milijuna ljudi više. Hrvatska će se, ako se nešto ne pro-  
mijeni, ubrzo vratiti na stanje iz 1920-ih. Ta današnja velesila ljude je privlačila

upravo zato što nije postavljala brane, prepreke, kontrole i barijere. Ljudi su se selili onamo jer su se osjećali oslobođeni upravo takvih sitnih, malih nepredvidljivih nepodopština svojih redistributivnih susjeda, lokalnih velmoža, a katkada i malo jačih prirodnih izraslina istoga — odnosno ideoloških opačina. I tako su obični seljaci, nezaposleni, proleter i lumpenproleter iz svih krajeva svijeta mogli postati izvor kreativnosti i dinamičnosti. Izvor uspjeha, a potom i svjetske dominacije.

\*

Hrvatska je dakako daleko od tog modela. Ali ako čak ni ne pokuša taj recept, ne samo da neće ostvariti svoju posve običnu »viziju« — da se približi ili prestigne svoje donedavno siromašnije susjede (a i tada smo bili »bolji« jer smo bar katkada uzimali preporučene pilule), već će nastaviti održavati i podržavati svoju trajniju i realističniju »viziju« — onu Krležinih kurvi: »Eh, da mi je otići odavde.« Postupno nestajati i napokon — nestati.



## Cargo kult br. 3 — Javni radovi i »helikopterski novac«

U doba krize stručnjaci (uglavnom političari) kao rješenje visoke nezaposlenosti često nude javne radove. Tim jednostavnim rješenjem nezaposlenosti koristile su se sve autokratske vlasti. Primjera je mnogo: od staljinističkih kanala na Dnjepru i preseljenja građana na polja Pola Pota, do Hitlerovih autocesta. Njime su se služili i nešto demokratskiji režimi: Roosevelt je u razdoblju Velike depresije izgradio Hooverovu branu, a

samoupravni socijalizam u doba »stabilizacije« — prugu Brčko-Banovići. Ili Obrovac.

Ideja javnih radova nije bila strana ni hrvatskim navodno »neoliberalnim« vlastima. Autocestama se jačao građevinski sektor. A goleme rukometne dvorane — danas uglavnom zjape prazne. Ali možda najzanimljiviji oblik »javnih radova« nedavno je ponudila sadašnja stranka na vlasti — idejom podvodnih tunela prema otocima. Javnosti još nije poznata kalkulacija troškova izvedbe tog projekta, ali poznato je da bi automobilski tuneli završavali u Nacionalnom parku Kornati u kojem su automobili — zabranjeni. Nije poznato koliko bi domaćih ronilaca bilo uposleno na tom projektu i koliko bi to smanjilo domaću nezaposlenost. Kako je nekoć govorio Sokrat: »Ono što sam razumio — dobro je, a valjda i ono što nisam, ali za ono što nisam razumio treba mi pomoć ronilaca s Delosa.« Možda zato danas na Delosu nema ni ronilaca ni — stanovnika.

Kada su sedamdesetih godina američkom nobelovcu Miltonu Friedmanu pokazali javne radove na rijeci Jang-Ce, Friedman je kineske domaćine upitao zašto umjesto lopata ne koriste bagere. Domaćini su mu odgovorili da na taj način podižu razinu zaposlenosti. Na što im je Friedman, po predaji, odgovorio: »Ah: kada biste im umjesto lopata dali žličice, vaša bi razina zaposlenosti bila i mnogo viša.«

A mogli bismo se koristiti i starom ruskom metodom pune zaposlenosti — metodom Jerofejevljevog Venjičke (iz knjige *Moskva-Petuški*) koji je parnim danim zakapao kablove, a neparnim ih otkopavao.

Takva apsurdna rješenja nezaposlenosti nisu prerogativ diktatora i nevještih političara. Često ih naime nude i posve ozbiljni ekonomisti. Jedno od takvih rješenja o kojem se danas posve ozbiljno govori jest tzv. »helikopterski novac«: zašto uopće razmišljati o javnim radovima kada ljudima možemo bacati novotiskani novac iz helikoptera (Bernanke) ili ga zakapati u jarke (Keynes), pa će već hvatanjem i iskapanjem nezaposleni (p)ostati zaposleni i stimulirati »potražnju«.

Nekoć su u te svrhe »neoliberali« izmišljali zlatne groznice i Eldorada u južnoj Americi, a ovce su im jele ljude. Tako su jednim udarcem rješavali dvije muhe: ljudi su se iseljavali, a pri tome čak imali posao. Problem nastaje samo ako takvim djelatnostima želite riješiti i onaj temeljniji problem: problem javnoga duga. I to tako da ga još povećate!

\*

U knjizi *Dug. Prvih 5000 godina* »antropolog« David Graeber dokazivao je prije nekoliko godina kako se dugovi ne trebaju vraćati. Općenito, tvrdio je Graeber u svojoj povijesnoj analizi, ideja da se dugovi moraju vraćati počiva na moraliziranju, a ne na znanosti. Jer kada bismo isključili tu neznanstvenu hipotezu, kaže (*Je n'ais pas besoin de cette hypothèse*, kako je nekoć Laplace govorio o Bogu), stvar bi bila jasna: Propali bi vjeronnici a ne dužnici, a tako bi i trebalo biti.

Sličnu tezu o moralizatorsko-neznanstvenom karakteru mjera štednje ponavljaju i brojni ekonomisti, u prvome redu nobelovac Paul Krugman, još jednom — u svojem najnovijem tekstu »Kako se srušio mit o štednji«. Optužba na račun moralizma zastupnika mjera štednje doista stoji: ako ekonomskoj znanosti oduzmemo moralnu pretpostavku da dugove treba vraćati, tada se doista ruši temelj ekonomije kao opći sustav ljudske komunikacije i interakcije. Uništio bi se i bilo koji oblik recipročnosti, a to znači i bilo koji smislen oblik društvenosti. Ljudska bi se razmjena svela na prokreaciju i ubiranje plodova s drveća. (Ili pak, mnogo rudimentarnije: na otimačinu i ratovanje!)

Zbog toga i nije čudno što je u jednom govoru prošle godine guverner Njemačke narodne banke Jens Weidmann tiskanje novca nazvao faustovskom nagodbom s vragom, a pomoć koju središnje banke daju vladama »slatkim otrovom« kojim se ljudi pretvaraju u narkomane.

Međutim, tvrdnja da dugove ne treba vraćati isto je tako moralizatorska kao i tvrdnja da ih treba vraćati. Većina današnjih protivnika mjera štednje — od do-

maćih sindikata do grčkih ili Occupy-Blockupy demonstranata — zastupa pakt s vragom tj. tiskanje novca i dodatno zaduženje, u ime takozvanog »morala«. Svoje protivnike oni vide upravo u ekonomistima, u znanstvenicima koji tobože zaboravljaju na »moral« i socijalu. Za većinu pobornika kvantitativnog labavljenja, inflacije i sličnih mjera, te bi mjere trebalo poduzeti upravo zato što ekonomija *nije* i *ne može biti* znanost. I upravo zato što ne postoji ekonomija kao znanost, po njima, bez posljedica možemo raditi što i kako hoćemo.

Pretpostavimo da ima smisla zanemariti što je bilo i zaboraviti »moraliziranje« o tome kako su nastali dugovi i tko je za njih kriv. Kakve su posljedice imale mjere »upumpavanja« novca u sustav i dodatnog zaduživanja? Jesu li ostvarile svoje moralne nakane?

Prve mjere spasa bankarskog sustava u Americi 2008. bile su izravna posljedica prijedloga za »ubacivanje« novca u sustav — ili dodatno zaduživanje građana. Kakve je rezultate polučila ta politika? Premda je rast nezaposlenosti ublažen, u usporedbi s Europom koja nije slijedila istu politiku, ljudi su primijetili dvije vrlo nepravedne posljedice zbog kojih više nemaju povjerenja ni u politiku ni »u ekonomiju«. Prvo, primijetili su da su spašeni upravo oni pojedinci i one tvrtke koje su uzrokovale krizu. Umjesto da budu kažnjene, one su nastavile sa svojom praksom kao da se ništa nije dogodilo. U njihovoj svijesti potpuno je izbrisana razlika između dobrih i loših poduzeća (banaka). Odjednom je postalo posve logično stigmatizirati sve banke, sve novčane poslove, pa i svaki oblik privatnog biznisa. Druga posljedica kvantitativnog opuštanja tj. spasa nelikvidnih banaka bilo je prevaljivanje financijskog tereta krivnje za »balone« na sve građane. Umjesto da se pojedinačni akteri »kriminalne« ili neracionalne rabe kazne, oni su prečesto bili abolirani od krivnje, a ostali su na sebe i svoju djecu preuzeli financijski teret za tuđe (i svoje) neracionalnosti. I tako je postalo posve legitimno nabacivanje »kolektivnom odgovornošću«. A individualna odgovornost pretočila se u »klasno« pitanje.

Kakve li iluzije! Ekonomistima te vrste trebalo bi prikazati film *Disclosure*, u kojem tajni prijatelj Michaelu Douglasu šalje mail: »Nisi riješio problem! Riješi problem!« A problem je u tome da Europa već duže vrijeme ne proizvodi dovoljno konkurentne proizvode, a ne proizvodi ih jer ima previsoke nadnice. Ili moralizatorskim jezikom: zato što su Europljani navikli živjeti iznad svojih mogućnosti. Stoga bi takav novac »iz helikoptera« ili iz zakopanih jaraka (po uzoru na otoke s blagom), bez promjena naših navika, ubrzo odlutao u Kinu, Indiju, ili pak nama običnim smrtnicima kojima je doseg kupnja košulja i hlača — u Vijetnam i Bangladeš. Dogodilo bi se isto ono što se cijelo vrijeme i zbiva: no-

vac bi ubrzo odlutao tamo gdje se proizvodi najjeftinija roba koju ljudi žele kupiti. *It's economy, stupid.*

I tko je tu onda moralan? Tko tu moralizira? I što je možda najvažnije — tko je znanstveniji? Jesu li to oni koji nude instant-novac iz helikoptera zaduživanjem potomaka, ili pak oni, poput ekonomista Paula Romera, autora izreke: »Bilo bi očajno propustiti iskoristiti krizu«, oni naime koji u krizi i mjerama štednje vide priliku da se — doduše bolno — nauči ta jednostavna ekonomska, tj. znanstvena lekcija.

Ekonomija je složena znanost, tvrdio je nekoć Henry Hazlitt. Složena je zato što mnogi ljudi nude kratkoročna, provizorna rješenja — samo za neke ljude. To zovu znanošću, i mnogi im ljudi vjeruju. Kada bismo se usredotočili na dugoročne posljedice, na posljedice za sve ljude, ekonomska bi nas znanost vratila zdravome razumu — i zdravom moralu.

## Cargo kult br. 4 — »Opće dobro«

Vrijeme je da se ispriča možda najvažnija hrvatska priča, i objavi najveća neispričana laž u povijesti moderne Hrvatske. To je priča o takozvanom javnom dobru.

Kada ljudi lijepo uređuju svoje vrtove i fasade, kada lijepo oblikuju svoj okoliš, taj lijepi okoliš čini i naše tj. javno dobro, premda je ono proizvod isključivo njihovih privatnih postupaka i interesa. Kada ljudi paze kako voze i svojim ponašanjem utječu na sigurnost prometa, to je opće dobro, premda je ono posljedica isključivo vozačevih privatnih, sebičnih interesa (da sam ne nastrada). Kada se ljudi međusobno ophode civilizirano, po načelu »ako ja neću biti dobar, ni drugi neće biti dobri prema meni«, oni možda čak nesvjesno grade »opće dobro«. U svim tim slučajevima pojedinci to »opće dobro« stvaraju iz sebičnih interesa, naime zbog toga što žele da se prema njima i drugi ljudi ophode civilizirano. Najveći broj naših ponašanja upravo je takav: mi iz privatnih razloga stvaramo opće dobro, čak i kada toga nismo posebno svjesni.

Za takva ponašanja ljudima ne plaćamo. Ali isto vrijedi i za još brojnije društvene odnose kada drugima za njihov rad plaćamo. Svima nam je u interesu da postoje pekari koji će nam svakodnevno isporučivati kruh. Pekar će to opće dobro zadovoljiti svojim privatnim interesom, ili točnije: njegov će se privatni interes pretočiti u javno dobro. Da bi se to javno dobro ostvarilo, nije potrebno organizirati zadruge pekara i raspravljati o zakonima i porezima kako da dobijemo kruh, niti je mudro, kao što misle neki naši kulturnjaci, svima, bez posebnog pitanja, oduzimati dio dohotka kako bi netko zaposlio pekare da obavljaju to »opće dobro«. Štoviše, kada se to dogodi, imamo sva razumna prava posumnjati da će taj »netko« biti upravo onaj koji će predlagati da se ljudima uzme novac iz džepa. I da po mogućnosti u toj »redistribuciji« nastane višak kojim će on sam, bez svojeg proizvoda, platiti svoj kruh.

Kada van Gogh slika svoje gavrane u Provansi, a Ferić piše knjige o starcima sa Šalate, oni podižu razinu općeg dobra bez obzira na to jesu li i kod koga unovčili svoje radove, i neovisno o tome je li dotični umjetnik udružio svoj



rad u sindikat »solidarnosti« ili neki drugi esnaf. On ne stvara svoja djela da bi ga državne komisije lakše klasificirale u »opće« ili puko »privatno« dobro, a njegova djela u umjetnost ili šund. Neki međutim misle da je takva klasifikacija nužna kako bi se zaštitilo javno dobro.

Kada se ukaže »potreba« za takvom državnom klasifikacijom, treba izostriti oko i načuliti uho, i postaviti pitanje *cui bono?* Odnosno unaprijed posumnjati zadovoljava li državna komisija ili institucija nečije partikularne interese pod okriljem navodnog »općeg dobra«. Čini se da se uvijek (i po nuždi stvari) zbiva da su članstva u tim državnim komisijama uvijek bila oblik rentijerstva i posebnog patronata (tko-komu?). Ona su oduvijek bila izvor korupcije, koja će biti još zločudnija kada će partikularne i skrivene interese zaogrtati zastavom »općeg dobra« i »solidarnosti«. Jer u ime takvog »općeg dobra« gotovo se u pravilu skriva ju subjektivni, proizvoljni motivi njihovih članova: motiv da se građanima legalno oduzme njihov novac.

Jedan od najzanimljivijih galimatijasa s »općim dobrom« ponudio je primjer sada već zaboravljenog prijedloga Zakona o medijima, koji je najavljavao veliku borbu protiv tržišta, političkim sredstvima. Politička platforma tadašnjeg Ministarstva kulture i njegovih ministarskih komisija domaćoj se javnosti već duže vrijeme vrlo učinkovito prodaje. Ideja je sljedeća: ono što ljudi rade kao privatne osobe nije javno dobro, i obratno, javno dobro po definiciji *ne može* ili *ne smije* biti profitabilno. Privatni i javni sektor nužno se isključuju. Ili si za javni sektor i javno dobro, ili za privatni sektor i privatno dobro.

Tu su iluziju zastupali i još uvijek zastupaju brojni visoki državni dužnosnici, zajedno s cijelom domaćom »javnošću«. Ta se »misao« uklopila u prijedlog Zakona o medijima, koji je nabrajavao koje će organizacije smjeti namaknuti novac za svoje projekte iz viška TV pretplate: »Nakladnici neprofitne televizije i/ili radija, neprofitni pružatelji medijskih usluga, proizvođači neprofitnih audiovizualnih i/ili radijskih programa i pružatelji neprofitnih elektroničkih publikacija mogu biti samo obrazovne i manjinske ustanove te druge ustanove, studentske udruge, školske udruge, udruge građana te druge nevladine udruge s pravnom osobnošću, kao i neprofitne zadruge posvećene zadovoljavanju informativnih, obrazovnih, znanstvenih, stručnih, umjetničkih, kulturnih i drugih potreba javnosti.« Ostale organizacije, privatno registrirane firme — neće moći dobiti dio te naknade, jer po definiciji Vlade ne obavljaju javno dobro.

Naš poznati kulturni djelatnik i vlasnik jednog zanimljivog portala u privatnome vlasništvu tim je povodom ispravno reagirao. Prema kriterijima koje su komisije »sačinile« u reformi javnih medija, vlasnici takvih portala ne bi se mogli prijaviti za državne dotacije i zahtijevati državni novac jer su registrirani kao

privatne osobe ili privatni pravni subjekti. A predloženi Zakon o medijima spriječio bi ih u tome, unatoč tomu što nitko ne sumnja da već godinama obavljaju hvalevrijedan društveni posao. Međutim za taj novac, prema spomenutom prijedlogu Zakona, mogu aplicirati organizacije koje će moći dokazati *da njihovo djelovanje ne može biti profitabilno*, odnosno da ljudi, porezni obveznici, potrošači, kada bi sami smjeli prosuđivali o važnosti i kvaliteti, tim projektima ne bi dali svoj novac. Komentirajući skromno izraženu indignaciju spomenutog portala planovima i zakonskim skicama u Ministarstvu kulture, jedan mladi kolega vrlo je dobro sažeo filozofiju tadašnjeg aparatčika Ministarstva kulture: »Ne razumijem zašto bi netko osnovao d.o.o. za zadovoljavanje javnog interesa. Ako osnuješ d.o.o., onda ti je valjda interes zarada i pretpostavlja se da imaš ideju i projekt kojim ćeš to ostvariti, a ako si altruist kojemu je glavni interes informiranje javnosti, logičnije mi je da to formaliziraš kroz udrugu i da apliciraš za potpore... jer to što procjenjuješ da je javni interes, naravno, nije profitabilno.«

Ali što će se dogoditi ako netko, poput vlasnika spomenutog portala (u privatnome vlasništvu) svoje ideje ne ostvaruje zato što se namjerava obogatiti, već zato što ga zanimaju vlastite ideje i zato što vjeruje da njegove ideje zanimaju druge ljude? Da se želio obogatiti, možda bi ušao u profitabilnije aranžmane s državom, tzv. »javnim sektorom« i rentijerskim esnafima. Ali prema skicama naših kulturnjaka iz ministarskih komisija, to što spomenuti vlasnik i kulturni djelatnik radi kao privatna osoba — to je njegova stvar (a ne »naša«). Za razliku od toga, oni drugi »stejkholderi«, koje navodno ne zanima »profit«, radili bi isto što i navedeni vlasnik portala, samo državnim, tj. našim novcima. Jedina razlika sastoji se u tome što će pri obavljanju posla koji i inače obavljaju privatnopravne osobe poput vlasnika Modernih vremena, novi »stejkholderi« zdušno pjevati himne o »općem dobru«, općem dobru naime koje su članovi komisija prekrojili za sebe i neku svoju svojtu.

Ovakvo zamišljena ideja »općeg dobra« kojoj ne treba nikakav dodatan test odgovornosti, ili kako se to danas kaže »accountability«, odnosno recepcija javnosti, jer se ta ideja poziva na navodno očitu ideju javnog dobra kako je vide razne komisije, jedna je od potencijalno najtiranskijih ideja koje mogu zamisliti. Apsurd je u ovom slučaju vrlo očit: članovi komisija za »javne medije« u Ministarstvu kulture, ali i brojni intelektualci, predložili su vlasniku portala da odustane od svoje (privatne ili privatnopravne) registracije, da se preregistrira, tj. da svoj plašt privatnjaka (»izrabljivača i kapitalista«) zamijeni plaštom »javnoga dobra« kako bi mogao aplicirati za javni novac, a da pri tome uredno nastavi obavljati isti posao kao i do sada. Small step for a man, but great step for a mankind, mislili su si naši novi činovnici, i u toj zamjeni plašteva, mislili su, skriva

se tek jedna mala, podnošljiva laž. Ili kako je to rekao vlasnik portala: »pokazuje se, nažalost, da su pojedinci iz NGO sektora, koji se predstavljaju kao veliki zagovaratelji prava na različitost, skloni podići visoke brane i prepreke onima koji nisu iz njihova sektora«.

Umjesto da potaknu rad svih pojedinaca koji se izlažu procjeni javnosti, a to znači i tržišta, ti naši kulturni pregaoci *in spe* očito misle da se ljudi moraju opredijeliti: ako si za tržište ili na tržištu, onda te država nema razloga poticati. I obratno, još gore i korumpiranije: oni vjeruju da treba poticati samo one pojedince i skupine koji eksplicitno tvrde da se ne žele mjeriti »aršinima« tržišta i javnosti. Oni nikada nisu shvatili i doznali da je novac koji plaćamo za neku uslugu svojevrsna mjera naše potrebe i istodobno — »javne odgovornosti«.

Naši novi intelektualci očito ne misle da je sve što ljudi rade opće dobro, i da je zbroj učinaka svega onoga što ljudi rade »opće dobro« bez obzira na to kako se njihov rad »registrirao« u ovim ili onim državnim knjigama. Čini se da tu abecedu mnogi nisu ili ne žele usvojiti. Tu abecedu nisu usvojile ni desne ni lijeve vlade, i u tome vjerojatno leži sva bijeda hrvatske situacije, hrvatske kulture i njezina skromnog socijalnog kapitala.

Ova dominantna, nakaradna vladajuća filozofija u Hrvata tvrdi kako su privatni interesi nužno štetni za opće dobro, i da su svi deklarativno javni interesi — uvijek korisni za sve. Stoga nije čudno što po njima komercijalni tisak »zagađuje« javnost, privatne škole »devalviraju« vrijednost javnih, privatne trgovine »pljačkaju« narod, a telekomunikacijske firme »otimaju« ljudima novac. Svi ti »privatnjaci«, po definicijama naših intelektualaca, izravno štete općem dobru, i baš ih zato treba kazniti: zato što zagađuju »naš« prostor, prostor »općeg dobra«, misle naši filozofi, imamo pravo (neki će dodati »i dužnost«) nametati im nove i sve više stope poreza, i postavljati brane poslovanju!

Postoje ponašanja, tržišna i netržišna, koja mogu ugroziti opće dobro. Zagađenje okoliša klasičan je primjer. Kada Jozo postavi laviče na ulaz svoje kuće, Mare pusti kokoši u svome vrtu posred grada, Pero nakrca olupine u svoje dvorište a Štef bulazni u blogosferi, njihovo ponašanje »zagađuje« i moj prostor. Njihovu estetiku najčešće ne kažnjavamo, jer je teško prosuditi kakvo su to »opće dobro« oni narušili. I tada često s pravom na vagu stavljamo posljedice za slobodu »izražavanja« svih nas. (U pristojnim zemljama kao sankcija za takva ponašanja dovoljna je i jedna dobra cinična šala.) Tada najčešće slijеžemo rameni ma i žalimo što naš socijalni kapital nije na razini nekih drugih, civiliziranijih zemalja. Ali ako naša Mare i Jozo kupe tabloide s istom estetikom, onda je prema komisijama u Ministarstvu kulture zakonska kazna dobrodošla i ispravna! Ali ako postoje skorojevići u gradovima, to ne znači da ćemo osnivanjem državne

komisije protiv njihove estetike, vukom koji straši tri prašćića, riješiti problem. Postoje brojni razlozi za vjerovanje da ćemo ih naprotiv — povećati! Abeceda je političkog mišljenja da će do tog »zagađenja« općeg dobra lakše i češće doći te da će posljedice biti mnogo kobnije od kičastih lavića, kada neće biti kontrole ponašanja i učinkovitosti »javnih subjekata« zaduženih za »opće dobro«. A sada nam novi intelektualci nude još jedno, medijsko »opće dobro«, još jedan namet koji će biti isključivo pod kontrolom državnih komisija.

Naši intelektualci ne shvaćaju da i privatne osobe i javne institucije mogu »zagaditi« okoliš i opće dobro. Zagađuju li tabloidi naš medijski prostor? Možda: premda naši Mare i Jozo ne misle tako, već slobodno za njih daju pare! U svakom slučaju, posljedice zagađenja tabloidi će snositi sami jer ih ljudi neće kupovati. Jesu li naše privatne škole dovoljno kvalitetne? Možda nisu: ali posljedice snose same, jer se u njih nitko neće upisivati.

Postoje li analogni primjeri zaštite od »zagađenja« općeg dobra u slučaju javnih službi? »Zagađenje« općeg dobra nastaje i kada državna birokracija »otaljava« posao ili ga neefikasno izvodi. Ono nastaje kada plaćamo naknade za usluge koje ne dobivamo, recimo kada plaćamo vodne slivove a nemamo vodovoda. I pogotovo kada rukovoditelji javnih institucija stavljaju naš novac u vlastiti džep. Unatoč dugogodišnjim katastrofalnim rezultatima u percepciji korupcije, koji bi svaku razumnu osobu trebali potaknuti na razmišljanje, naši intelektualci i naša javnost ne shvaćaju da upravo javne institucije češće i lakše »zagađuju« opće dobro i da to najlakše čine upravo onda kada paradiraju zastavom općeg dobra, i pogotovo onda, kako je to zamišljeno prijedlogom Zakona o medijima, kada će građanima biti mnogo teže slijediti trag njihova novca. Kada im bude teže shvatiti da se iza parade »općeg dobra« često kriju loša kvaliteta, nemar, »zagađenje« i korupcija.

Razlika između bivšeg predsjednika Vlade kojem se sudilo zbog korupcije i nas ostalih jedino je u tome što »nas« ima više, ali naš *modus operandi* — rentijersko isisavanje proračuna za vlastite »neprofitabilne« svrhe — posve je identičan. I zato imamo posve ispravan dojam da smo vrlo korumpirana zemlja. I sve dok će »naš narod« vjerovati da se opće dobro povećava samo tako da izmišljamo nove dobronamjerne komisije i agencije koje će štititi »opće dobro«, i tako da dodatnim nametima kažnjavamo pojedince koji posluju bez države i njezina navodnog »općeg dobra«, naš će socijalni i stvarni kapital s vremenom postajati sve manji. Put u pakao popločen je dobrim namjerama!





## Cargo kult br. 5 — »Čistoća, jezik, revolucija«

Pokušaji »čišćenja« jezika po mnogočemu su istovjetni revolucionarnim idejama o promjenama »cjeline društvenih odnosa«. Unatoč tome jezik je sjajna ilustracija za funkcioniranje društva i primjer za to što od naših društvenih intervencija i pokušaja kontrole možemo očekivati.

Nedavno se na društvenim mrežama povela rasprava o jednoj školskoj gramatici u kojoj se pojavljuju pojmovi poput »zvonačnici«, »tjesnačnici«, »sli-venici«, »šumnici«, »dvočlanici«, »velari«, »jedrenici« i

dr. U udžbenicima raznih drugih disciplina obavljene su slične kroatizacije, pa bi naša djeca morala govoriti »podmet«, »prirok« ili »zaglavak«. Devedesetih godina naši su veliki prevoditelji u jezik uveli pojmove poput sjetila, noševina, tvorila, susljednosti, obodnica, oolina, jednoća, izdvojina (stoga su filozofi koji su nekoć razumjeli Aristotela nakon novog prijevoda postali neznalice), a još prije neki su jezikoslovci pokušavali obnoviti (pseudo)ustaške kovanice poput zrakomlata, krugovala, brzoglasa, dalekovidnice, nosiglasa ili munjosprema. Za brojne druge obične pojmove konstruirali su nova imena poput samokupa, kolnica, sjedova, spojitosti ili mnogovezja. Neki su pak predlagali povratak na »kori-enski« pravopis, a drugi da iz pisma izbacimo »č« i »ć« te da ih pišemo kao »c« ili nekom drugom navodno slavenskom varijantom.

Bili su to tek najnoviji pokušaji »čišćenja« hrvatskoga jezika u cijelom nizu povijesnih reformi, a politički su se pravdali potrebom za raskidom veza s istočnim susjedima. Takvi pokušaji uglavnom nisu uspjeli. Kako iz tih pokušaja već nekoliko stoljeća nismo izvukli čini se baš nikakve pouke, možda bismo ih trebali »nacrati«. One nisu samo jezične. Riječ je o poukama političke, sociološke, pravne, pa čak i ekonomske prirode.

Posve je prirodna indignacija roditelja koji pri pokušajima da pomognu djeci u školi u udžbenicima i gramatikama nailaze na obične pojmove za koje nikada nisu čuli, premda su u svoje doba bili odlični učenici i vjerovali da djeci

moгу pomoći u svladavanju prepreka pri razumijevanju gradiva. Ta bespomoćnost roditelja pokazuje koliko je jezični kontinuitet važan i koliko štete za transmisiju znanja može polučiti tretiranje vokabulara, gramatike i pravopisa kao da je riječ o području nečije autorske kreativnosti, osobnosti i originalnosti (nečijeg seminarskog ili doktorskog rada). Roditelji više ne mogu prenijeti svoje znanje jer se u međuvremenu jezik toliko izmijenio da je roditeljsko znanje oblikovano negdašnjim jezikom postalo gotovo posve neupotrebljivo za nove generacije. I umjesto da olakšamo komunikaciju među generacijama i transmisiju znanja, spomenuti autori i jezikoslovci svojim »originalnim« pokušajima purifikacije stvorili su upravo suprotnu posljedicu tj. neposrednu (srećom razmjerno ograničenu) štetu: nesposobnost komunikacije i neznanje.

Takvim se potezima nenamjeravano stvorila još jedna, veća šteta: kako su roditelji postali gotovo bespomoćni u transmisiji osnovnih znanja, *škola se posve razdvojila od kućnog odgoja*. Škola je postala samo ustanova za »učenje«, a dom samo za odgoj. A mnogi misle da se tim razdvajanjem nije uništila samo jedna funkcija škole i doma — već možda i obje.

\*

Takvim revolucijama u jeziku poslali smo djeci i treću, možda najgoru poruku: da svaka generacija iznova može ili treba stvoriti svoj vokabular i svoja pravila igre. Ako smo mi promijenili »pravila igre« svojoj djeci, zašto naša djeca ne bi isto učinila i sljedećim generacijama? Tradicija je, zbog stalnih jezičnih i drugih promjena, postala »naplavina« prema kojoj nemamo poštovanja. A neki misle da tog poštovanja prema tradiciji i ne bi trebalo biti.

Jezik je sredstvo kojim komuniciramo s prošlim i dolazećim generacijama. I ako ga umjetno mijenjamo, baš kao u spomenutoj situaciji s Hamovom gramatikom i vokabularom, sebe i buduće generacije lišavamo važnih izvora spoznavanja, kontinuiteta i — mogli bismo reći — jednog važnog dijela zajedničkog identiteta.

Ali kakve to veze ima s politikom, sociologijom i ekonomijom? Naša je povijest dovoljno dramatičan primjer kako nagle promjene u gotovo svakoj generaciji izgledaju u stvarnosti (i kako svakih pola stoljeća ispočetka »otkrivamo kotač«, stvaramo nov jezik, nove režime, državne ili ekonomske institucije).

\*

Zašto većina pokušaja »čišćenja« hrvatskog jezika nije uspjela? Zašto su Hrvati odbili komunicirati po novokomponiranim pravilima?

Zbog toga što jezik, kao i brojne druge kulturne tvorevine, nije proizvod naše svjesne namjere ili slobodne volje. Ljudi se često pitaju: »Zašto ne bismo...«

promijenili jezik, ustav, ekonomski poredak, ukinuli novčani sustav, izgradili dobro i solidarno društvo, ili štošta drugo. Ta samouvjerenost: »mi to hoćemo, mi to možemo« proizvod je vrlo naivnog, a često i vrlo opasnog konstruktivizma od kojeg čini se boluje velika većina domaćih intelektualaca i građana Hrvatske. (Katkada je on posljedica vjerovanja da su našu sudbinu dosad uvijek kontrolirali »stranci« te da je sada »konačno« vrijeme za konstruktivizam — da sudbinu uzmemo »u svoje ruke«.) To je jedna od naših povijesnih bolesti kojih se nismo riješili. Od te konstruktivističke bolesti boluju i ljevica i desnica, katkada na ideološki vrlo zanimljive i paradoksalne načine.

Da ne bi bilo zabune: mi bismo se dakako mogli »dogovoriti« da promijenimo jezik — da za svaku riječ smislimo neku novu. Isto bismo se tako mogli »dogovoriti« da ukinemo novac kao platežno sredstvo. Za trenutak možemo čak i zanemariti nasilje, simboličko i stvarno, koje bismo morali upotrijebiti za ostvarenje takvih »dogovora«. Ali mnogo je važnije da nismo svjesni kako bismo se takvim postupcima lišili goleme količine akumuliranog znanja prethodnih generacija. Ponašali bismo se poput Herostrata — kako bismo na trenutak istaknuli svoj značaj, svoju »veličinu«, potpalili bismo i uništili našu skromnu biblioteku. I »dobrim namjerama« popločili put u pakao.

\*

Nedavno sam u jednom razgovoru rekao kako se konzervativci obično pozivaju na tradiciju, kontinuitet, jezik i ostale izgrađene ustanove kao na uporište svoje ideologije. Problem je s našim desničarima u tome, dodao sam, što su im zbog razmjerno dugog razdoblja komunizma »nedostupni« ti inače važni argumenti. (Premda su HDZ-ovci početkom devedesetih čak i »stečevine komunizma« pokušavali uklopiti u svoju ideologiju!) Moj je sugovornik s pravom dodao kako su upravo naši desničari bili veliki konstruktivisti na području jezika. Oni su ga revno, katkada revolucionarno, pokušavali mijenjati, i često nailazili na zasluženu sprdnju.

Ali to što vrijedi za desničarske pokušaje s jezikom, i njihov revolucionarni lingvistički zanos, isto tako, a možda još i više, vrijedi za današnji ljevičarski društveno-konstruktivistički romantizam. »Zašto ne bismo...« promijenili zakon X, svijest građana, medije, moral, zašto ne bismo smislili neki radikalno nov politički i ekonomski sustav? A odgovor je identičan kao i u prethodnim primjerima: s najboljim namjerama da »pročistimo« jezik i da pokažemo kako imamo dovoljno snage i ponosa da istaknemo »svoju« kulturu, svoj »identitet«, svoje »ideje«, pokidali smo elementarne oblike transmisije znanja i dobili rezultat lošiji negoli da smo išta pokušavali.

U oba slučaja to je zbog toga što naši desni i lijevi konstruktivisti ne shvaćaju da se ljudsko znanje i »mudrost« spontano akumulira te da ih nalazimo čak — ili možda upravo — u tako prizemnim oblicima kao što su obični načini postupanja u braku, u školi, u običnim riječima, običnim razgovorima i običnim predmetima koje razmjenjujemo.

\*

Čini se da u toj bitci protiv revolucija u jeziku i društvu jedino neoliberali imaju svoju »sjekiru za brušenje«. Ali sudeći po tome što ljudi spontano i opravdano odbijaju revolucije u jeziku, kao što ih se prirodno boje i u društvu, svi smo mi neoliberali, znali mi to ili ne.

Jezik je možda najjednostavnija i najbolja ilustracija najvažnijeg obilježja neoliberalizma: ideje tzv. »spontanog poretka«, Smithove ideje »nevidljive ruke«, optimalnosti tržišta, kao i postupnosti promjena. Jezik je evoluirao interakcijom govornika, ali nitko ga nije svjesno dizajnirao. Katkada u svoj rječnik ubacujemo nove riječi, tuđice ili kovanice, ali ne možemo »odjednom« promijeniti sva pravila. Neki pojedinci jezik koriste kreativnije od drugih, ali njihova se kreativnost rijetko stvara bujicom novostvorenih riječi i jezičnih pravila (čitateljima su takvi pisci s pravom odbojni). Jezikoslovci s vremena na vrijeme kodificiraju jezik, ali i te bi gramatike i pravopisi bili mrtvo slovo na papiru (kao što smo upravo vidjeli) kada ih ljudi ne bi koristili, ne bi htjeli koristiti ili kada ih ne bi znali upotrebljavati. Jezik stoga nije proizvod bilo čije svjesne namjere, već je spontano nastao pod brojnim utjecajima, pod utjecajem naših svakodnevnih izbora riječi i svih sredstava koja smo imali na raspolaganju. Kako je nekoć govorio Lévi-Strauss, mi smo »domaći majstori« koji u mislima i jeziku koriste sve što im je na raspolaganju kako bi sugovornicima što bolje i to bez intervencije nekog svevišnjeg kontrolora priopćili svoje misli i ono što im je važno. Katkada se i na tome području zbivaju revolucije ili reforme (kod nas razmjerno često), ali ljudi spontano razvijaju otpornost prema stalnim strukturnim promjenama.

U pravu, naš sustav interakcija tvori »čudoređe« ili hegelijansko »građansko društvo«, spontano stvorene načine ophođenja s drugima. Te interakcije (svjesno) stavljamo u okvire zakona, ali te norme ne mogu dramatično odskakati od stvarnoga života. Iz toga treba zaključiti da je utjecaj naših svjesnih namjera, naših intervencija i »kontrola« razmjerno malen u odnosu na količinu i vrstu svih naših interakcija. A to pak znači da je pokušaj sažimanja svih tih interakcija u znanje neke dobre vlasti, dobrog lingvистa, sjajnog ekonomista ili političara, koji bi potom prema našim nadama trebao dizajnirati »racionalni sustav« vlasti, zakona ili bilo kakav drugi sustav kontrole, ne samo iluzoran, već najčešće i kriminalno preuzetan.

\*

Isto vrijedi za tržište. Mi možemo proizvoljno pokušavati povećavati ili snižavati »vrijednosti« roba ili rada, ali naša proizvoljnost u njihovoj kreaciji imat će tek vrlo ograničene (ili posve nepredvidljive) učinke na to hoće li drugi naše konstruirane »vrijednosti« doista i koristiti. Baš kao što je to slučaj s uvođenjem novoskovanih riječi. Za neoliberalizam, tržište nije ništa drugo doli numerički ili materijalno formaliziran odnos spomenutog sustava »građanskog društva«. Tržište i hegelijansko »građansko društvo« samo su dva oblika spontanog poretka *cosmosa*; oni su posljedice interakcija svih naših »volja« i izbora, ali nikada nisu bili, niti će ikada biti proizvodi nečije konstrukcije *ab ovo*, nečijeg plana i apriornog »dizajna« ili potrebe da se »iznova« oblikuje bilo što. Ništa ne može biti »iznova«.

Neka obilježja društva naravno često svjesno mijenjamo (*taxis*), baš kao što jezičari pišu gramatike, ali hoće li naši pokušaj korekcija i promjena dovesti do stvarne promjene i hoće li naše intencije doista stvoriti posljedice koje smo namjeravali, teško možemo unaprijed reći. Zbog nepreglednih utjecaja, vrlo vjerojatno neće. I što je najgore, povijest je često pokazala kako je utjecaj svjesnih grandioznih namjera i konstrukcija benevolentnih vladara i građana (ili naših namjera za druge) — lijek gori od same bolesti.

I zato su pitanja »Zašto ne bismo...?« (u jeziku, u ekonomskoj razmjeni, pa čak i pravosuđu) uvijek oblik naivne dječje igre, konstruktivističnog uvjerenja da se svijet vrti samo oko nas i da ga baš mi kontroliramo. Nemojte postavljati takva pitanja. Jednostavno postupite po vlastitom nahođenju i vlastitome planu. Jer nitko nikada neće moći potpuno kontrolirati krajnji rezultat naših namjera, odluka i postupaka. To ponajmanje možemo mi sami.



## Cargo kult br. 6 — »Direktna demokracija« i ostale dječje bolesti ljevičarstva

Ideolozi plenumske direktne demokracije — odmilja zvane »dirdem« — često se retorički pitaju je li direktna demokracija utopija i bi li se za nju trebalo založiti čak i da jest. Ali možda bi trebalo postaviti obrnuto pitanje: »Vlada li Hrvatskom 'izravna demokracija'?« Možda ćemo tada ustanoviti da je upravo u njoj velik dio naših problema! A na primjerima domaćih javnih poduzeća imat ćemo sjajan primjer njezina ostvarenja: povratka u primordijalno društveno stanje *ni dieu* — *ni maître*, bez boga i vladara, bez autoriteta i organizacije, u stanje rata svih protiv svijlu!

\*

Domaći ideolozi »dirdema« tvrde kako će se jednoga dana na tvorničkom terenu obistiniti »nova ideja demokracije«, ne ove pokvareno kapitalističke, predstavničke, već one prave, »istinske« — izravne. Radni ljudi sastajat će se po plenumima i izravno odlučivati o tome što im se sviđa a što ne. I tko im se sviđa, a tko ne. I kada pobijedi takav model u poduzećima, takvi će zborovi poslužiti kao model za regionalne plenuma. Evo kako to stanje opisuje jedan od glavnih domaćih ideologa »dirdema«: »Sve privatne reklame i privatno financiranje kampanja je zabranjeno. Svak se može kandidirati za izbore, a svi koji skupe dovoljan broj glasova dobivaju pravo sudjelovati na svakodnevnom raspravama u javnim medijima i širom države na trgovima i u javnim dvoranama (jasno, bez ikakve naplate)... Ne trebamo lidera da bismo odlučivali... Plenumi bi raspravljali o najbitnijim pitanjima ili o pitanjima o kojima bi članovi zahtijevali raspravu; manje bitna ili kompleksna pitanja rješavala bi se na otvorenim radnim grupama (čije bi odluke plenum morao potvrditi), dok bi neke od njih, kao i pita-



nja tehničke naravi, rješavali birokrati koji bi u svakom trenu bili smjenjivi na plenumima ako ljudi njima ne bi bili zadovoljni...<sup>33</sup>

Pitanja učinkovitosti ili potrebe za djelatnošću koju obavlja firma u kojoj se obavlja genijalni čin izravne demokracije tj. plenum (ili pitanje potrebe za jedinicom lokalne uprave) naravno nikada ne bi došla na dnevni red. Ali sviđa li nam se njuška trenutačnog birokrata, s kim je ona spavala, ima li zle namjere na poslu i u privatnom životu, kakve je mrlje ostavila na biografiji — to bi bio posve legitiman, prudencijalni (ako ne i glavni) dio plenumskog odlučivanja. Premda bi reklame, kako smo čuli, bile zabranjene, tračevi i privatna podmetanja, »informacije« koje bi se širile usmenom predajom ili guslama (dobro: može i elektroničkim medijima!) bile bi posve legitimne. Zborovanje bi bilo temeljno pravo, ali obaveze, pogotovo radne — tko će što, kada i kako raditi, e oko toga bismo se morali »dogovoriti«. Za neko posebno radno pravo, za pravo žalbe na plenumsku odluku, za sistematizaciju radnih mjesta, pa čak i za podjelu rada i dužnosti ne bi bilo posebne potrebe jer bi plenum (na proizvoljno sastavljenoj sjednici) ionako uvijek bio u pravu.

Premda ove ideje još nisu univerzalno prihvaćene kao sustav javnoga vlasništva, čini se da ovaj samoupravljački put doživljava neslućenu renesansu i da je u Hrvatskoj na najboljem putu svog »istinskog« ozbiljenja. Štoviše, neka javna poduzeća već pokazuju njegove »kasne« znake — tj. ozbiljne znakove vlastite propasti.

Događaji otprije nekoliko godina u dva velika javna poduzeća, Croatia Airlinesu i HRT-u (a raniji »slučajevi« s javnom strujom, vodama, šumama, autoces-tama i drugim javnim poduzećima samo su dodatna potkrjepa), pokazuju sve znake iste dinamike: samoupravljačkog uzleta — i nagle propasti. U prvome slučaju izravna demokracija dokazala je svoju snagu kolektivnim bolovanjima, u firmi s inače najmasovnijim omjerom zaposlenih na broj aviona, stalnim štrajkovima i kolektivnim bolovanjima, zbog kojih će nekoć solidno poduzeće uskoro završiti u stečaju. Ili barem prodavati svoje oruđe za rad kako bi namirilo ostvarena radnička prava. Predviđanja da će prihvaćanje »stečenih« prava djelatnika završiti tako da poduzeća više neće biti, nisu naišla na posebno konstruktivne plenuma. (Vrhunac direktnodemokratske konstruktivne rasprave obično je štrajk pred Saborom.)

U *Glasniku sindikata javnih službi* (br. 1/2013) takav je »konstruktivan« model ipak razrađen. Evo kako glasi: »U prosvjeti možemo ne održati mature, ne upisati studente, ne završiti nastavu, ne unijeti ocjene učenicima, ne izdati sve-

---

<sup>33</sup> <http://www.slobodnifilozofski.com/2011/07/mate-kapovic-direktna-demokracija.html>

dodžbe... Policija može provoditi 'bijeli štrajk', odnosno držeći se slova zakona stvoriti velike kolone na cestama, graničnim prijelazima, šalterima i drugdje... Carina može stvoriti gužvu strogom kontrolom robe i putnika te podizanjem provjera u krijumčarenju stvoriti zastoj prometa na granici... U državnoj upravi mogu se stvoriti gužve na šalterima, referenti mogu tražiti papir više... Medicinske sestre mogu u zdravstvu raditi kao u dane blagdana, a i prestanak rada u kulturi u dane štrajka predstavljao bi moralnu pljusku vlastima...«

I dok se u većini javnih poduzeća štrajka kolektivno (po uzoru na spomenuti sindikalni priručnik), slučaj HRT-a bio je dobar primjer za jedan drugi oblik neposredne demokracije — u javnokulturnim ustanovama odnosno među »intelektualcima«. Dok za minorne promjene zakona javni akademici odmah iskopavaju ratnu sjekiru i započinju ratni ples kojim se traži ministrov skalp, u glavnoj kulturnoj instituciji zvanoj »katedrala duha« proces neposredne demokracije nešto je »složeniji«. Ondje se u neposredni radni proces »dirdema« odmah uključuje šira javnost NGO-a, pa ovisno o godišnjim dobima i ostalim ciklusima kreće tam-tam koji zaziva kišu i opći glavosjek. Intenzitet bubnjanja, magijskog leleka i zazivanja generalnog glavosjeka najčešće ovisi o intenzitetu pokušaja »birokrata« da se javnosti koja plaća Stonehenge prištedi koja kuna ili ne daj bože vrati dug stvoren mimo postojećih parafiskalnih i inih nameta. Neposredna demokracija? Što košta da košta! A kako se teško suprotstaviti druidskim sadržajima s ruba znanosti (i vjeri u prirodno-antropološke cikluse), dijeceza u kojoj je smještena naša mlađahna katedrala oblikovala je i svoj mini ciklus. Taj antropološki proces »dirdema« koji godišnje ubojstvo kralja povezuje sa snagom prirodne obnove u proljeće, kreće se u ritmu: mijenjaj zakon, izaberi ravnatelja, izaberi urednike, diskvalificiraj ravnatelja i urednike, promijeni zakon, izaberi novog ravnatelja, postavi nove odbore, smijeni prethodne i tako u nedogled.

\*

Naša »katedrala duha« konzekventno je intelektualno »dovršenje« ideje direktne demokracije, kako bi rekli kontinentalni filozofi. Bez pravila, obzira, manira, discipline, marljivosti ili drugih civilizacijskih natruha. To je stanje elementarne, apsolutne slobode, slobode toljage. Kada krene ta domaća inačica *Igre prijestolja* (za koju naravno moramo posebno platiti privatnim firmama), svi su mačevi isukani. Sve su opcije otvorene. To je rat svih protiv svijju. Čast, moral, zakon, spominju se samo ovlaš, u magnovenju, u budoaru, iza zatvorenih vrata. O autoritetu može se samo sanjati. U toj igri broji se samo onaj tko na svojoj strani ima zmajeve, ili tko je sposoban regrutirati veću vojsku eunuha-ubojica.

Eto tako izgleda hrvatski dirdem »na terenu«. Stanje u spomenutim javnim poduzećima (i šire) nije posljedica kapitalističkog zla (jer za »ove« — blagodati

slobodne konkurencije nikada nisu vrijedile), nego posve prirodnih nagona koje smo »oslobodili« nakon što smo malo po malo uništavali sva pravila igre i svaki autoritet.

\*

U kriznim situacijama posve se zaboravlja da naše najvažnije institucije nisu evoluirale slučajno. Davno odbačene socijalne ideje počinju dobivati na važnosti, i ljudi počinju vjerovati kako su one nužno bolje od svega onoga što je proizvelo sadašnje stanje.

Osim prijedloga povratka komandnoj ekonomiji, možda najpogubnija »novija rješenja« za domaću i svjetsku ekonomsku krizu koju nudi hrvatski intelektualni kapital društvenohumanističke provenijencije odnose se na prijedloge reorganizacije političkog sustava. Mnogi akteri domaće javnosti sve češće spominju ideju »izravne demokracije« kojom bi se trebala *prevladati* (ili ukinuti) zastarjela i iscrpljena, liberalnokapitalistička ideja predstavničke demokracije.

U svojim proglasima, primjerice, studentski su predstavnici prije nekoliko godina izravnu demokraciju definirali na sljedeći način: »Direktna demokracija uključuje sve one kojih se odluka tiče da odluku donesu izravno, raspravom, nakon koje slijedi konsenzus ili glasanje, a donošenje odluke na širim federalnim razinama odvija se uz pomoć delegata pod imperativnim mandatom, što znači da delegati nemaju moć samostalnog donošenja odluka, već samo prenošenja odluka iz baze na višu federalnu razinu. Delegati mogu biti opozvani u svako doba, te se biraju na kratko vrijeme.«

Za razliku od *izravne demokracije* »zastupnička demokracija njeguje nezainteresiranost masa, pothranjuje apatiju, održava odnos vladajući — oni kojima se vlada, te stvara štete koje se mogu zaustaviti tek kada oni koji su odgovornost predali korumpiranim zastupnicima, ponovno uzmu odgovornost u svoje ruke. Ali budući da je zastupnička demokracija uzgojila kulturu nezrelosti, infantilnosti, i od suverena — naroda učinila mase proizvođačkih i trošačkih podanika, preuzimanje odgovornosti u ruke nas, ljudi, suverena, tako rijetko vidamo, a i kada vidamo, događa se sporadično i lokalizirano, uz velike napore i žrtve aktivista (koji *svetački* na sebe preuzimaju tuđe odgovornosti i »ispravljaju krive Drine«). Ta ista kultura nezrelosti, zasijana zastupanjem, potom se koristi kao argument u korist zastupanja, kao kontraargument prijedlozima direktnodemokratskog, nehijerarhijskog organiziranja. Pa zar nije potpuno jasno da se nitko ne rađa zreo, nego da se do zrelosti dolazi kušanjem slobode i učenjem preuzimanja odgovornosti?«

Zvuči razumno, zar ne?

Prema izvješću Europske komisije i Eurobarometra o javnome mnijenju građana Europe iz svibnja 2010., samo 12% građana Hrvatske vjeruje domaćim političkim institucijama — parlamentu i vladi, s tendencijom dodatnog smanjenja. Povjerenje u druge domaće institucije (sudstvo, pojedina ministarstva, lokalna uprava) još je manje. A povjerenje u institucije Europske unije ne prolazi bitno bolje, s istovjetnom tendencijom pada.

U uvjetima tako niske razine povjerenja prema političkim institucijama, gotovo posve neovisno o gospodarskoj krizi, približavamo se početnoj točki, sociološkoj »ground zero« na kojoj se čini kao da institucije smijemo (»možemo i moramo«) oblikovati posve ispočetka, na kojoj revolucionarni prevrat (u glavama) uopće ne izgleda tako daleko od pameti. Ideja mnogima uopće nije neprivlačna. Štoviše, čini se da mnogi građani, zasad uglavnom privatno, uživaju filozofirajući i preuzimajući ulogu Sokrata, koji propituje što bi mogle biti dobre institucije — za nas.

To po sebi možda ne bi bio problem da Hrvatska ima intelektualni i socijalni kapital, odnosno znanja i vještine koje su potrebne za revolucionarni prevrat u političkoj filozofiji iz kojeg će se iznjedriti genijalna rješenja. Ali svi dokazi govore protiv toga. Da smo imali svoje Perikle, Alkibijade, Sokrate, Platone, Aristotele, do stanja u kojem se nalazimo vjerojatno ne bismo ni došli: ta našu smo državu netom, posljednjih dvadesetak godina, već jednom preuređivali »ispočetka«, a rezultat je — kako vidimo, vrlo skroman.

Kako protumačiti, primjerice, govor predsjednika Filozofskog društva, koji je na javnome skupu izjavio: »Da su mogli, znanstvenici bi spaljivali Newtonove protivnike? Zašto rad na rektoratima uređuju rašljari? Što reći o znanstvenim emisijama na javnoj televiziji koje godinama najozbiljnije raspravljaju o neidentificiranim letećim objektima, netočnosti evolucije i sl.? Retorička pitanja.

Na hrvatskoj wikipediji izravna se demokracija lakonski definira ovako: »Izravna demokracija predstavlja neposrednu vlast naroda (*demos*). Građanin prevladava svoje egoistične, a grupa svoje partikularne interese uvijek u korist općeg dobra.« Koji su to primjeri ostvarenja i uspješnog *nadilaženja* egoizma u ime općeg dobra? Prema anarhosindikalističkoj skupini Centra za anarhističke studije to su Pariška komuna, sovjeti i tvornički komiteti u Ruskoj revoluciji »između februara i oktobra 1917.«, Makhnova Ukrajina (?), talijanski tvornički savjeti 1919/20. godine, španjolska revolucija 1936.—1939. i »pokušaj borbe španjolskih brodogradilišnih radnika protiv zatvaranja brodogradilišta u španjolskome Puerto Realu 1987.« Vrlo čudan izbor. Nemamo li bližih primjera? Primjerice organizacije udruženog rada u kardeljevskom konceptu samoupravljanja. Ili poznatije primjere — poput Bastille ili Kronstadta?

\*

Kada se među ljudima počnu širiti loše ideje, poput virusa, vrlo je vjerojatno da će se iz njih iznjedriti i epidemija loše politike. Pet godina nakon (»svjetskopo-vijesnih«) studentskih prosvjeda u Hrvatskoj, stasala je generacija predstavnika inteligencije koja, unatoč zajedničkom miljeu i više-manje sličnom obrazovanju, s iskustvima, vrijednostima, dijagnozama i nadama prethodne generacije, čini se, nema ništa zajedničkoga. Kao da živimo na različitim planetima. Kao da roditelji te mlađe generacije nikada nisu ni postojali. Kako bismo drukčije mogli objasniti da su lenjinističke ideje opet toliko popularne?

Nama, koji smo marksizam, lenjinizam i teoriju i praksu socijalističkog samoupravljanja slušali kao obavezni predmet u srednjim školama, u raznim varijantama, nije promaknula činjenica da postoji neka korelacija između te ideološke nastave, siromaštva i neslobode mišljenja. Nije nam promaknula činjenica, i još točnije: nije nam bilo dopušteno da nam promakne činjenica kako postoji neka veza između centralnih komiteta i plenuma te zatvora za nepoćudne, dugačkih redova za namirnice, arbitriranja o distribuciji »društvenih stanova« i na-posljetku brutalnog i krvavog rješavanja suprotstavljenih mišljenja. Gledajući unatrag, do toga smo mogli doći i bez osobnog iskustva, čitajući primjerice knjige o Oktobarskoj revoluciji, i usporedbom zemalja koje su imale komunističke revolucije i onih koje ih nisu imale. Ali nije nam bilo suđeno da o tome zaključke donesemo samo na temelju teorije. Mnogi naši građani iskusili su blagodati komunizma po jamama, zatvorima, pod prismotrom, i još jednom na kraju kada su se tog sustava htjeli riješiti — na grobljima, po raznim logorima ili na barikadama.

Sve bi to bilo beznačajno da smo naučili lekciju. Da smo svojoj djeci ispričali kako i zašto se takav sustav, i načini mišljenja koji dovode do njega — NIKADA VIŠE ne smiju ponoviti. Baš kao što su to i Zapadni Nijemci učinili s fašizmom. Ali očito — mi to nismo učinili. I zato to moramo činiti još i danas, dvadeset pet godina nakon propasti komunizma praktično u cijelome svijetu. Zato što se mlađoj generaciji čini da je sve bolje od ovoga što imamo danas. Zato što veličaju sustave i načine mišljenja za koje smo (na temelju iskustva) vjerovali da su jednom zauvijek bačeni u ropotarnicu prošlosti. U tome veličanju nisu usamljeni: oni podršku za svoj povijesni revizionizam nalaze u intelektualcima na Zapadu koji realni socijalizam nikada nisu iskusili, ili pak u ciničnim pajacima koji se opasnim idejama poigravaju kako bi stekli naklonost te mlade publike.

I zato su dijagnoze, prognoze i načini »borbe« te generacije, ili da ne griješim dušu, predstavnika te generacije, posve promašeni. Oni ponovno u Vene-

zueli i Kubi vide avangardu, a nekima je čak i ruska okupacija dobrodošla ravnoteža imperijalističkoj Americi. Liberalizam i predstavničku demokraciju baš poput marksista s početka prošlog stoljeća smatraju »ideologijom« za povlaštenu klasu, a u kapitalizmu i konzumerizmu vide protuprirodni blud. Sve će biti dobro, samo kada bismo se svi složili da radimo za »opće« dobro, ako organiziramo plenum i ako zajedno izađemo na ulicu i ako se pobunimo protiv vladajuće »elite«. Tada bismo, kao nekim magičnim štapićem, ispravili sve nepravde kapitalizma.

Ali onedavno se fokus mladih domaćih komunista prebacio na pripadnike intelektualne »elite« koja se drznula biti skeptičnom prema takvim poznatim načinima rješavanja socijalnih pitanja. Neki mladi domaći neokomunistički ideolozi pronašli su nova imena za zagovornike liberalne demokracije: riječ je o »tržišnim talibanima« ili običnim seljačinama, kriptofašistima, ili u blažoj varijanti — o »nadriučeniim pametnjakovićima«.<sup>34</sup>

U blažoj, pokroviteljskoj, verziji iste vrste ideološkog etiketiranja riječ je o »elitistima« koji su izgubili kompas i vezu sa stvarnošću,<sup>35</sup> o pripadnicima starije generacije koja o sebi misli da je avangarda. U toj verziji, »elitom« se imenuje neki nejasan amalgam vlasti i novinara koji »reagira etiketiranjem građana kao nazadnih«, pa se time »produbljuje međusobno nepovjerenje i erodira legitimnost poretka«. Takve »elite«, nadalje, »od naroda traže bespogovorno prihvaćanje svog političkog programa«; one se služe »etiketiranjem Drugoga« i »traženjem krivca« čime se stvara »otrovni koktel samozadovoljstva i laskanja samima sebi«. Takav koktel potom »prazni politiku od demokratske supstance« i »potpiruje autoritarne trendove«. Premda toj »eliti« pripadaju izvjesne zasluge za otpor autoritarizmu prošlosti, ona je »razvila doživljavanje svog glasa kao manjinskog i potpuno nekritičnu percepciju sebe kao jedine snage na strani društvenog napretka.« U spisima te »neoliberalne avangarde« (naime: u spisima svojih profesora) ti mladi domaći ideolozi pronalaze mržnju prema narodu (pisano njemačkim: *Volksphobie*), mržnju prema kreativnim potencijalima masa na ulicama, »iritaciju« i »zazor od viška demokracije«. I umjesto da se ta »stara elitistička avangarda« ujedini s domaćim neokomunistima, anarhistima i ostalim predstavnicima ulice u apotezi »vaninstitucionalne borbe«, ti stari »elitni« prdonje nisu se potrudili pročitati novije sociološko-znanstvene uvide koji govore kako je ulica zapravo jako dobra politička stvar te i dalje iz svoje fotelje »nude staro dobro glasanje jed-

---

<sup>34</sup> <http://www.index.hr/vijesti/clanak/komentar-mate-kapovica-kapitalizam-neoliberalizam-i-ima-li-ih-u-hrvatskoj/736744.aspx>

<sup>35</sup> <http://www.h-alter.org/vijesti/uvodnik/nepodnosljiva-lakoca-elitizma>

nom u četiri godine, transfer suvereniteta stručnjacima za vođenje države i jednostavnu primjenu receptata okušanih u 'civiliziranim zemljama'. Ovo »civiliziranim zemljama« stavljeno je naravno u navodnike, jer »noviji« sociološki a pogotovo antropološki uvidi govore kako je pitanje civiliziranosti i civilnosti zapravo — »relativno«. Ti isti noviji »znanstveni uvidi« isto tako jasno govore da je transfer suvereniteta svake četvrte godine — zapravo *prevladan*, pa je već krajnje vrijeme da predstavnike te negdašnje »elite« — zaboravimo.

Ta negdašnja »elita« o kojoj govore mladi komunisti zapravo nikada nije postojala. I ako se smijem pronaći u toj klasnoj, polulaskavoj ideološkoj naljepnici: ne samo da nikada nije bila elita, već je stav te »elite« današnjih kritičara ulice uvijek bio i ostao antielitistički. Moj je osobni životni i filozofski motto (zbog kojeg su me filozofi i kritizirali) Popperova rečenica: »Svi mi imamo svoje filozofije. One ne vrijede mnogo. I zato ih što češće treba popravljati.« I tko zna, da smo kao profesori bili autoritativniji tj. »autoritarniji« — kako kažu marksisti, možda nam se ovakav ideološki i moralni bumerang ne bi dogodio.

Ali čak i kada bi među pripadnicima te nejasno oblikovane, iziritirane i iritirajuće »elite« bilo onih koji misle da današnje globalno društvo traži izvrsnost i maksimum socijalne i radne angažiranosti, bi li u tome bilo išta loše? Upravo društva u kojima se ne potiče natjecanje, koja svojim građanima ne obećavaju da će se njihov trud ikako isplatiti (već ih se stalno drži u strahu od neke nove otimačine), tradicionalno su, a pogotovo danas, osuđena na to da ne budu, ili da ispadnu iz »elitnijeg« i ako hoćete — civiliziranog društva, baš kao što to vrijedi u sportu i u životu općenito. Prema nekim članovima te »elite«, upravo je taj sadržajni egalitarizam, taj naslijeđeni komunizam, prema kojemu nije važno tko koliko i kako radi, amalgam osobina koje ljevičari često, potpuno neispravno zovu »solidarnošću«, jedan od uzroka našeg zaostajanja. I teško se s njima ne složiti.

Osim toga: tko *zapravo* čini našu »elitu«? Rječnici navode nekoliko značenja: 1. oni izabrani ili najbolji u nekoj skupini; 2. osobe najvišeg socijalnog statusa; 3. skupina osoba s najvećim autoritetom ili utjecajem na veliku skupinu. U našem jeziku, nijedno od tih značenja ne vrijedi. Ima li, u kolokvijalnom jeziku, domaća elita najveći autoritet? Je li riječ o »najboljim« ljudima? Imaju li ti ljudi »najviši status«? Teško. Štoviše, upravo se zbog nasljeđa marksizma (i komunizma) o elitama kod nas govori isključivo posprdno, kao o osobama »kojih se treba riješiti«.

Kada već spominjemo novije sociološke »uvide« koje stare elite navodno nisu stigle pročitati: postoji još jedno, danas znanstveno dominantno značenje riječi »elita«. U jednoj od najvažnijih socioloških knjiga današnjice pod naslovom

*Zašto narodi propadaju?* (2012) Darron Acemoğlu i James Robinson povijesno ispituju razloge propasti država i gotovo u svim ispitanim primjerima razlog za propast država ili društava autori nalaze u rentijerstvu elita, ili točnije u skupini ljudi koji su zakonski ili čudoredno dobivali »ekskluzivno pravo« na korištenje javnih zakonskih ili privrednih resursa. Propast društava posljedica je stoga nesposobnosti društava da se osiguraju jednake šanse i prava na trgovinu, na sudjelovanje u vlasti ili na slobodno kreiranje uzajamnih odnosa. Tko po takvoj definiciji danas u Hrvatskoj čini elitu? Tko su te osobe koje danas u Hrvatskoj imaju »ekskluzivno pravo« na korištenje javnih resursa i koje sprječavaju slobodno udruživanje? Kada odgovorimo na to pitanje dobit ćemo pravu dijagnozu današnje hrvatske stvarne i ideološke bijede. Glavni rentijeri javnih resursa, »elite« u Acemoğlu-Robinsonovoj teoriji jesu socijalni slojevi koje posebno štiti država — nametima, haračima, odnosno zakonskim i podzakonskim monopolima, pa čak i ustavom, u obliku »javnoga« ili »općeg dobra«, naime pozicija koje pripadaju samo onima koji su ih se na neki način domogli. Slojevi kojima se zakonski ili »ustavno« kanalizira proračunski novac. Premda bi po svojim postignućima, sklonosti i spremnosti na rizike to trebali biti oni kojima se on zakonski uzima, oni koji se nisu uspjeli okoristiti standardnim javnim plaćama. Riječ je o čitavom javnom sektoru. Ako je domaći ustavotvorac možda zaboravio poneki privilegij za posebne »podobne« i »nejake« slojeve, stvorili smo dodatne tisuće zakona za njihovu »zaštitu«, što je samo drugo ime za proračunski rashod, odnosno višak poreza od onih koji stvaraju prihod. »Zaštitu« zbog koje oni koji još uvijek donose neki dohodak u zajedničku kasu trče s okovima oko nogu. Kada tako — »suvremenosociološki« — analiziramo domaću situaciju, vidimo da hrvatskim »elitama« (sa »zakonski dodijeljenim transferima«) pripada velik dio društva, i da stvar bude još paradoksalnija — to je uglavnom onaj dio društva koji misli da se hrvatski problemi moraju rješavati »vaninstitucionalno«. Za takvu dijagnozu nisu potrebne velike teorije, već vrlo jednostavne i poznate statistike o aktivnom i radno sposobnom stanovništvu.

Građani Hrvatske uopće nisu glupi, kako se »elitistima« zna imputirati. Oni su vrlo brzo shvatili da je državni, činovnički posao, neka sinekura, agencija, »krivina«, danas (kao i uvijek) apsolutno najracionalniji način osiguranja egzistencije. Stoga se postavlja pitanje: tko je u toj situaciji socijalno osjetljiviji: jesu li to oni kojima su puna usta »socijalne osjetljivosti«, oni koji će rado deliberirati i komsomolski raspravljati o potrebama za svim tim izmišljenim sinekurama i ako treba (a navodno — »treba!«) izaći na ulicu da se one po svaku cijenu zadrže, ili su to navodno socijalno neosjetljive »neoliberalne elite« za koje takve redistribucije predstavljaju pravu planinu — ledenu santu socijalne korupcije, tj.

izvor stvarne nejednakosti, socijalne nepravde i što je najgore — nesposobnosti za prilagodbu onome što u ovome trenutku, a i dugoročno, predstavlja »opće dobro« za sve?

»Neoliberalne« elite, čini mi se s pravom, iritira to što pojedinci koje najviše galame o socijalnoj jednakosti, socijalnoj »pravdi« i socijalnoj »osjetljivosti« predstavljaju gotovo najveće prepreke uspostavi socijalne jednakosti, pravde i socijalne osjetljivosti. To što upravo pojedinci koji se najglasnije zalažu za »pravednost« zapravo predlažu travestije pravednosti (primjerice postupke oduzimanja imovine bez suda i pravnog postupka), i to što još češće pod barjakom »općeg dobra« ustvari štite — svoj osobni interes. Takvi se novi ideolozi ponašaju kao nogometaši koji fingiraju faul te neozlijeđeni ostaju dugo ležati na nogometnom terenu kako bi ostavili dojam na suca i pristranu publiku. I po svemu sudeći, takva strategija lažnih faulova i prenemaganja zasad i kod sudaca i kod publike polučuje nevjerojatne uspjehe.

Tu razmjerno poznatu strategiju imputacije »nesolidarnosti«, »socijalne neosjetljivosti«, »nespremnosti za dijalog«, »odmaknutosti od naroda«, kojom se »neoliberalni« polako ali sigurno pretvaraju u »fašiste«, ili u šačicu individualista »kojih ćemo se lako riješiti«, prije tridesetak je godina na primjeru ruskih anarhista opisivala i dokumentirala Latinka Perović u svojoj antologijskoj knjizi *Planirana revolucija*.<sup>36</sup> Paralele su iznimno plastične. Na tu su ideju, ideju moralnog »Gleichschaltunga«, svi »pripadnici liberalne elite« (čitaj »nepoštene inteligencije«) nadam se s pravom — vrlo osjetljivi.<sup>37</sup>

---

<sup>36</sup> Latinka Perović (ur.) 1988. *Planirana revolucija*, BIGZ/Globus.

<sup>37</sup> Ista se ideja još mnogo češće pojavljuje u gotovo svim novijim, postmodernističkim, lakanovskim i sličnim filozofijama.

## Cargo kult br. 7

### — »Temeljni osobni dohodak«



Hrvatska je postala prva članica Europske unije koja je sa-

kupila dovoljan broj potpisa za ostvarenje inicijative »temelnog osobnog dohotka« i time je, kao najsiromašnija članica, potvrdila svoju političku nezrelost. Građani Hrvatske još su jednom pokazali kako se u realizaciji svojih interesa ne rukovode elementarnom ekonomskom računicom. I tako potvrđuju staru filozofsku mudrost kako je put u pakao popločen dobrim namjerama.

»Lijep dan. Gdje je već jednom taj temeljni osobni dohodak da u njemu uživam«, piše jedna blogerica. Doista, možemo li uopće uživati u životu ako stalno moramo raditi i brinuti se o tome kako preživjeti? Na to su pitanje lirski odgovarali srednjovjekovni pjesnici — »golijardi«, autori »Carmines burane«. U njihovim pjesmama pojavljuje se mitska zemlja Cockaigne ili Cockayne, ili ovisno o jezicima — Arkadia, Lubberland, Jauja, Luilekkerland, El Dorado, Atlantida — zemlja kod nas poznata kao »Dembelija« ili »Šlarafija«. To je zemlja obilja u kojoj pečeni odojci šeću s već zabodenim noževima i vilicama, a pečene golubice same padaju u usta: »Svega ima u izobilju... Slušaj što je Bog ljudima zapovjedio/U tu zemlju bez rada i muke/U tu će zemlju ljudi vjerovati./Ima li ljepše zemlje od zemlje Kokanje?/Muškarci će imati prekrasne žene/a oni što najduže spavaju, zarađivat će najviše./Cijeli dan nitko ništa ne radi/Nikome ništa ne nedostaje/(u toj zemlji) Zidovi su od kobasica/Vrata od pastrva i štuka/Stolovi od palačinki/Stolice od mesnih pita/Grede od najfinijih medenjaka/Krovovi od slastica/A krčazi stvoreni od piva/Svi bezbrižno plešu./To je prizor zana-vijek/i svi u Božje ime kažu: Amen!« (Le Fabliau de Cocagne)

\*

Ali dok su srednjovjekovni pjesnici i slikari poput Hieronymusa Boscha ironično i zabavno ocrtavali zemlju Dembeliju, pokretači i potpisnici inicijative temeljnog osobnog dohotka misle posve ozbiljno. »Mi očekujemo eksponencijalan napredak društva«, pišu inicijatori na službenim stranicama, »i za takve ideje bit će nam potrebni maksimalni mentalni kapaciteti kreativnih ljudi.« Te maksimalne kapacitete kreativnih ljudi trebali bismo upregnuti da ostvarimo dohodak od »60% prosječne neto plaće jedne države. Za podmirivanje najosnovnijih potreba dovoljno je 250 EUR za svakog hrvatskog građanina.« »Temeljni dohodak«, nastavlja novinar *Novoga lista* Denis Romac u tekstu »Besplatan ručak za sve«, »apsolutno je provediv i fiskalno održiv. Zamijenio bi socijalni sustav koji je u borbi protiv siromaštva i nezaposlenosti neučinkovit, a usto je i korumpiran. Institut temeljnog dohotka savršeno je kompatibilan s kapitalizmom. Rješava problem nejednakosti, siromaštva i nezaposlenosti. Zamijenio bi socijalni sustav koji je u borbi protiv siromaštva i nezaposlenosti neučinkovit, a usto je i korumpiran. Riječ je o elementarnoj pravičnosti.« »Pojam nezaposlenosti«, dodaje Miroslav Ambruš-Kiš na Indexu, »odjednom prestaje biti problem. Sustav državnih mirovina i novčanih socijalnih potpora može se posve razmontirati.«

»Bravo mi!«, piše portal *Danas.hr*. Posve razmontirati sustav državnih mirovina i socijalnih potpora? Nema više besplatnih vrtića, besplatnih škola, sustava mirovina, naknada za nezaposlenost, potpora seljacima, trudnicama, dodataka za odvojeni život? Nestaje korupcija socijalnih davanja? Nestaju klasične mirovine? Hm? Možda doista ima nešto u toj inicijativi?

Ali ako »razmontiramo« cijelu socijalnu državu, osim prava na zdravstvenu zaštitu, kažu inicijatori, jer to bi bio jasan »pad« u povijesno eksponencijalnome rastu već dosegnutoga, avaj — čak ni tada obračun ne bi funkcionirao.<sup>38</sup> Inicijatori TOD-a ne zamaraju se, međutim, ekonomističkim i političkim efemernostima. Njihov je kratkoročni cilj da »nadležna tijela Europske unije razmotre kako da se ideja ostvari«. Ideje naše, novac vaš.

No, kada već potpisujemo tu inicijativu, nema razloga da je ne razmotrimo i prije »nadležnih tijela Europske unije«.

Kako će TOD riješiti problem nejednakosti? TOD se dijeli, kažu inicijatori, prema obračunu bogatstva pojedinih zemalja, pa je očito da će bogatije zemlje imati veći TOD od siromašnijih. Građani u Dobovi ili Celju imat će dvostruko, a građani Leibniza i Gorice šesterostruko viši TOD-a od građana Zaprešića ili

---

<sup>38</sup> <http://www.tportal.hr/komentari/komentatori/293105/Temeljni-dohodak-bez-temelja.html>

Pregrade. A s vremenom, kako to biva s novčanom akumulacijom, na razini Europske unije, postojeće bi se imovinske razlike mogle samo povećavati.

Inicijatori također tvrde da je uvjet za dobivanje TOD-a državljanstvo. Što će se dogoditi s ljudima koji rade u nekoj zemlji a nisu njezini državljani? Bez pomoći za imigrante, države će se još više zatvoriti i postati još čvršće prepreke za protok ljudi, roba i usluga negoli danas. I nije daleko od pameti da će svaki imigrantski prelazak granice, koji će »jesti kruh domaćima«, biti praćen još većim resantimanom, ksenofobijom ili još gorim reakcijama »domaćeg stanovništva«.

Inicijatori nisu razmišljali o TIM nejednakostima, već o nejednakostima unutar (zatvorene) države. Tu bi se rezalo nemilosrdno, premda bi i vlasnik Konzuma »imao pravo na TOD«. Možda će se u siromašnijim državama najkreativnijima i najbogatijima rezati više kako bi se nejednakosti u TOD-u izjednačile sa susjedima iz drugih regija Europe? Ali zašto bi se u tim uvjetima najkreativniji i najbogatiji pojedinci, o čijem novcu i sposobnostima ovisi iznos nacionalnog TOD-a, zadržavali u zemljama s najvišim poreznim stopama? Nema sumnje da bi razmišljali upravo onako kako razmišljaju u dobropoznatim »neoliberalnim« uvjetima: makni se onamo gdje ti najmanje uzimaju. I to što se događa danas, zbivalo bi se još dramatičnije — sutra.

\*

Rješava li TOD problem nezaposlenosti? Kako je pretpostavka dobivanja TOD-a »demontriranje« socijalne države, očito je da bi ljudi MORALI raditi kako bi zadovoljili potrebe koje su im ukinute zbog dobivanja TOD-a. Primjerice kako bi platili vrtić, školu, kako bi stekli malo višu mirovinu u budućnosti i sl. Postojeći problem nejednakosti za većinu ljudi nije to što ljudi nikako ne mogu preživjeti, što nemaju ni korice kruha ni »krov nad glavom«, već u tome što žele i neka dobra koja imaju bogatiji pojedinci.

Istodobno, cijena rada, ili što je još važnije, analogna cijena dostupnih proizvoda, bit će skuplja upravo za iznos ukupnog TOD-a. Stoga iznos minimalca za život dana X, više neće biti dovoljan za preživljavanje dana X+1. Nenamjeravana posljedica te činjenice ponovno će stvoriti nezaposlenost i povećati razine siromaštva, tenzije koje je TOD inicijativa željela riješiti. A pitanje koje danas muči inicijatore i potpisnike: bi li tko radio uz TOD ili ne, postalo bi posve izlišno: čak i kada bismo svoje aspiracije sveli na apsolutni minimum, moralo bi se raditi, jer TOD nikada neće biti dovoljan da kompenzira poskupljenje košarice proizvoda za koju je on ranije bio oblikovan.

\*

Siromaštvo je relativan pojam. Ono ima posve drugo značenje u Indiji negoli u Hrvatskoj. Stoga se stope siromaštva mjere platnom sposobnošću i odnosom prema bogatijim pojedincima u društvu. Hrvatski siromasi već su sada bitno siromašniji od siromaha u Skandinaviji i ostalim zemljama Europe, a uz TOD, kako smo vidjeli, bit će s vremenom relativno još i siromašniji. Nadalje, inicijatori nikada nisu izjavili da žele potpunu imovinsku uravnilovku, pa će imovinska nejednakost bogatih i siromašnih ostati posve ista kao i prije uvođenja TOD-a, ili će se čak i povećati.

\*

Zanemarimo nedosljednosti. Možda je najproblematičniji element inicijative za temeljni osobni dohodak izjednačivanje poželjnosti rada i nerada. Ima nešto nezdravo u ideji da vrijedi živjeti da se ne bi radilo, ili još gore — da vrijedi živjeti tako da se ne radi. Za naše je blagostanje, za naš osjećaj da smo ljudi, vrlo važno imati sposobnost samopoštovanja. Taj najviši »motiv ljudskosti«, ponos, stječemo — kako je tvrdio psiholog Abraham Maslow — kada osjećamo da smo nešto zaslužili, unaprijedili, poboljšali, za sebe i za druge, da smo radili nešto što je donijelo plodove. To se stječe i priznanjem drugih, priznanjem našeg rada, učinka i sposobnosti.

Nezaposlene često najviše boli upravo gubitak samopoštovanja — osjećaj jalovosti i bespotrebnosti. Inicijatori TOD-a iskreno žele riješiti problem nezaposlenosti, ali su predloženim rješenjima zaboravili na tu rudimentarnu, moralnu, i vrlo ljudsku — platoničku — potrebu za priznanjem, pa je štoviše — implicite smatraju pogrešnom ili suvišnom. To se posebno ističe kada ideju »socijalne države«, koja je nastala da pomogne nemoćnima ili nesposobnima, nazivaju korumpiranom, odnosno kada opravdanost svoje ideje dokazuju izračunom prema kojem je ukidanje transfera za nemoćne i nesposobne uvjet za redovite transfere svima — bez obzira na njihovo zdravlje, dob i sposobnost. Optužba da inicijativa TOD veliča nerad, ili da barem izjednačava vrijednost rada i nerada, stoga nije posve pogrešna.

Rad je bio i ostao jedna od temeljnih vrijednosti kulture i civilizacije i nijedna civilizacija nije počivala, a čini mi se da ni ne može počivati na ideji da je nerad »autentično« stanje ljudskog postojanja, ma koliko mi o tome pjevali i sanjali.

\*

Nema sumnje da su razine nejednakosti na razvijenom Zapadu počele ozbiljno potkopavati legitimaciju demokratskog i kapitalističkog poretka. Brojnim lju-

dima čini se da je »sve bolje od ovoga«. Razine međusobnog nepovjerenja, a posebno između »elita« i »naroda«, počele su i ideološki polarizirati ljude. Dok jedni misle da je problem u prevelikim rashodima države koje treba dramatično »kresati« i dovoditi u red, drugi misle upravo obrnuto, da je glavni problem što za njih nema više dovoljno novca. Premda želi privući i neprijatelje rastrošne države, inicijativa za temeljni osobni dohodak drastična je ideja s tog drugog kraja spektra. Iskustva na koja se pozivaju neki inicijatori pokazuju da je ideja temeljnog osobnog dohotka brzo izmakla kontroli, baš kao što i predviđaju osnovna ekonomska razmišljanja.<sup>39</sup> Ako je suditi po tim iskustvima, možemo slobodno ponoviti: dobrim namjerama popločen je put u pakao.

Posve je prirodno da ljudi razmišljaju o razlozima vlastite nesigurnosti, o »raspadu sistema«, da uspoređuju obećanja i ostvarenja, te da se u pomanjkanju perspektiva i dobrih odgovora hvataju za slamku — »idealno« dobrih ideja. Te »idealno« dobre ideje, s vizijama zemlje Dembelije u kojoj će svi imati mogućnost baviti se onime što stvarno žele, imaju još jedan srednjovjekovni izvor — Anselmov »ontološki« dokaz. Ako zamislimo savršeno biće, kaže Anselmo iz Canterburyja, ili u našem slučaju — savršeno društveno stanje, onda u tu savršenost moramo ubrojiti i stvarnu egzistenciju takvoga bića ili stanja, jer bi u suprotnome ono bilo nesavršeno. Problem je naravno u tome, kako je odmah shvatio Anselmov protivnik Gaunillo, da možemo zamisliti idealan otok, ali to ne znači kako on zbog toga mora i postojati.

Veliki britanski povjesničar civilizacija Arnold Toynbee tvrdio je kako je jedan od glavnih uzroka propasti civilizacija nesposobnost elita i vođa da ponude kreativne odgovore na nove izazove. Osnovni spor, na koji nismo pružili zadovoljavajući odgovor, jest: jesmo li danas suočeni s novim ili sa starim izazovima? Ako je riječ o starome izazovu, onda su kapitalizam + demokracija, čak i ovakvi kakvi jesu — dobri odgovori. Bolji od drugih prokušanih alternativa. Je li naše današnje stanje — »stari izazov«, ili smo možda ušli u neko posve različito doba, primjerice nekog novog feudalizma? Ako je pak potonje slučaj, onda su misaoni eksperimenti nalik na inicijativu o temeljnom osobnom dohotku — dobrodošli. Naime: dok ne pronađemo nešto bolje. A do tada ne bi bilo loše da probleme rješavamo po »starom« modelu, a to znači — radom. I umjesto da slavimo zbog potpisa, bilo bi dobro izbjeći da ostatak svijeta na nas primijeni ono predsokratovsko upozorenje: »Kada bi magarci imali bogove, imali bi magareći lik.«

<sup>39</sup> <http://www.dominionpaper.ca/articles/4100>



## Cargo kult br. 8

### — »Dobri diktatori«

**N**a izložbi »Refleksije vremena« u Klovičevim dvorima vjerojatno najzanimljivije izložke predstavljale su relikvije narodne ljubavi prema drugu Titu: istopljeni zlatni vjenčani prsteni, gobleni, kuhinjski ukrasi, partizanski držači šibica, svjetiljke sa srpom i čekićem, oltarne kutijice sa slikama heroja, mastionice od metaka s državnim grbom te maketama aviona i poginulih avijatičara, zubala u bojama SFRJ, vitrina s dvadesetak štafeta. »Narod« očito ima »svoju« estetiku i svoju etnologiju neovisno o ideologijama. Kada se narodna estetika poklopi s ideologijom, nastaju predmeti uzajamnog obožavanja. Predmeti obožavanja društvenog jedinstva stvaraju stanje kolektivne »nevinosti«, »djetinjstva«, uljuljkanosti, u potpunom neskladu sa stvarnošću. A katkada je obožavanje čak i jače zbog nesklada sa stvarnošću. Crkve i diktatori to dobro znaju iskoristiti. Ali zašto smo mi iz toga nesposobni izvući pouke?

\*

»Voljeni družo Tito«, piše u štafeti omladinaca Oš Dragojle Jarnević iz Karlovca, »sada kada je propupala privreda, mladost se raduje. Tvoj glas bruji među nama, i mi ga osjećamo snažno i duboko... Neka ti i ova godina bude sunčana, topla i raspjevana... Želimo da još mnogo proljeća dočekaš s nama, da nas još dugo vodiš stazama sreće...«

Ali socijalno-patološke manifestacije kulta ličnosti nisu samo sporedni proizvodi autoritarne vlasti. Svaka diktatura ima i svoje demokratske obožavatelje. Lenjin i Staljin imali su ih na vagone. Milošević je imao Bobbyja Fishera i Petera Handkea, Kim-Jong-un Dennisa Rodmana, a Chavez Seana Penna i Olivera Stonea. Tito je imao Liz Taylor, Richarda Burtona, Orsona Wellsa i brojne druge. Ljude općenito impresioniraju karizmatični vođe. I to najviše kada su nalik na Tita i Chaveza, kada dendijevski utjelovljuju trostruku božansku prirodu: duh



sveti — glamur holivudskih zvijezda (vidi Titove frakove, bijele rukavice i videožurnale u Klovličevim dvorima) te drskost i samoživost — za »elite«; obličje Sina Božjeg — pri trgovini s ideološkim neprijateljima; i obličje Oca — kada narodu podvaljuju »egalitarizam«.

»Diktatori uvijek izgledaju dobro«, rekao je Jan Masaryk, »sve do zadnjih deset minuta.« Ustvari trebao je dodati: osim ako ne umru prirodnom smrću. Ona izgledaju dobro do svoje zadnje minute. Potom ionako slijedi potop.

\*

Izljevi ljubavi počivaju na još uvijek razmjerno neistraženoj fascinaciji masovnim socijalnim oblicima u kojima se narodi »stapaju u jedno«: sletovima na stadionima, prizorima kolektivnog transa nakon smrti autokrata ili izjavama religiozne ljubavi poput pisma iz spomenute štafete. Ti prizori impresioniraju ljude baš kao i molitve u Meki ili masovna pročišćenja u Gangesu. U tim prizorima, i u slici spomenutih autokrata, ljudi ustvari obožavaju same sebe.

Katkada je ta ljubav prema masama proizvod običnog nezadovoljstva »svojime«, kao što je to lijepo opisao Balzac u *Šagrinskoj koži*: »Despotizam velike stvari stvara ilegalno jer se (katkada) sloboda ni ne trudi postići male stvari legalno.« Takvim nezadovoljstvom i religioznom predanošću treba objasniti negdašnji entuzijazam Johna Reeda koji je pisao o *Deset dana koji su potresli svijet*, ali isto tako i nedavnu »misao« američkog novinara Grega Gradina prema kojoj »najveći problem s kojim se suočila Venezuela tijekom Chavezovih godina vladavine nije bilo to što je Chavez bio autoritaran, već to što nije bio dovoljno autoritaran.«

\*

Čini se da je obožavanje autokratskih vođa u našim krajevima ili kod naroda koji su kult ličnosti imali prilike osjetiti na svojoj koži malo perverznije. U tim društvima, poput onih pretpovijesnih, kao da jedna karizma zaziva drugu. »Sjaši Kurta, da uzjaši Murta.«

Nesposobnost stvaranja objektivne slike razmjerno nedavne prošlosti možda je objašnjenje i razmjerno hladne recepcije izložbe »Refleksije vremena«. Materijal s te izložbe s vremenskom distancom prikazuje prolaznost herojstva te smiješnu i lažnu stranu tada vladajuće ideologije. On pokazuje lažan sjaj i stvarnu bijedu, ali i etnološki entuzijazam prema toj karikaturnoj kombinaciji. Posjetitelj se nalazi u nelagodnoj situaciji istodobnog opravdavanja i opovrgavanja, u stanju poricanja — da su istodobno mogle egzistirati velike geste i brojne sitne, a potom i velike zablude o vlastitoj veličini. Po svemu sudeći, međutim, jav-

nost više (ili ponovno) ne želi prihvatiti objektivniju, a to znači i kontradiktorniju sliku prošlosti.

\*

I dok renegate demokracije možemo »razumjeti« jer nikada nisu imali prilike doživjeti kult ličnosti na djelu, nasljeđe komunizma, osim prirodne »nostalgije« i religioznog obožavanja »slavne prošlosti«, pokazuje nove obrate perverzности. Na neprobavljene paradokse povijesti, često se talože i novi neprobavljeni izvori frustracija.

Prije nekoliko je godina ruski filozof Mihail Riklin i kod nas objavio knjigu *Komunizam i religija. Intelektualci i Oktobarska revolucija*. U njoj se, kao i na izložbi »Refleksije vremena«, etnološki prikazala grandioznost negdašnjih i sadašnjih zabluda intelektualaca u odnosu prema komunizmu. Za Riklina, i Ruse općenito, čini se da je ideja komunizma kao religije razmjerno nova i provokativna. Nama je barem u tom smislu bilo lakše: o tome se kod nas sistematičnije govorilo još mnogo prije.

Paradoksalni (ili perverzni) obrat međutim zbio se kada je autor, zajedno s prikazivačima svoje knjige, nastupio na jednom zagrebačkom (subverzivnom) festivalu koji je niz godina zagovarao komunističke ideje. Time se početna subverzija (kritika komunizma) pretvorila u subverziju subverzije (kritika komunizma = apologija komunizma).

\*

Ta minorna epizoda ne bi bila posebno važna da je taj amalgam »kritike kritike« i »kritike kritične kritike« naposljetku ipak donio neku prosvjetiteljsku korist: recimo tako da ljudi nauče prepoznavati »vukove u ovčjoj koži« i njušiti socijalne katastrofe prije negoli se dogode.

\*

Naša je vanparlamentarna ljevica oduvijek obožavala Chaveza. Počelo je samizdat izdanjima, a nastavilo se u ozbiljnom tisku, na državnoj televiziji i na čitanim portalima. Na ozbiljne kritike Chaveza domaći su autori uvijek odgovarali da je riječ o imperijalističkim izvorima informiranja kojima ne treba vjerovati. Silogizam kojim je ljevica obično pravdala takvo obožavanje bio je: »Socijalizam je bolji od kapitalizma. Chavez je socijalist. Dakle: Chavez je bolji od kapitalizma.« Ili po analogiji s Titom: »Tito je ukazao na mogućnost komunizma s ljudskim licem; to je isto učinio i Chavez.« Chavezova korupcija, stope ubojstva, promašeni planovi elektrifikacije, politička manipulacija, namještanje izbora... sve to zapravo nije važno, ako je u interesu radničke klase, ili ako se deklariralo kao sveopća strategija »protiv Amerike«.

Pogledajmo kako izgleda slika venezuelskog samoupravljanja u interesu radničke klase iz domaćeg »antiimperijalističkog« izvora, iz usta osobe koja je kreirala ideologiju samoupravljanja u Venezueli: »Jedan od predstavnika jedne od okupiranih tvornica u kojoj je postojala podjela 51-49 posto suvlasništva države i radnika održao je predavanje u kojem je tražio 99-postotno vlasništvo radnika, a 1 posto države. Sljedeća njegova poruka bila je kako bi svi trebali ući u kooperative jer kooperative ne plaćaju poreze. Priča o toj tvornici ima i fusnotu: kolektiv koji je postao kooperativa zadržao je dio radnika koji su uspjeli izdržati dvogodišnji prestanak rada i okupaciju, dok je dio radnika morao odustati (??) i pronaći drugi izvor prihoda za prehranjivanje obitelji. Kad se proizvodnja ponovno pokrenula, kooperativa je zaposlila te radnike, ali kao nadničare a ne kao radnike kooperative. Venezuelski zakon o kooperativama kaže da ako radiš kao nadničar za kooperativu šest mjeseci, nakon isteka roka postaješ punopravan član kooperative; stoga su nadničari u petom mjesecu rada dobivali otkaze, jer radnici kooperative nisu htjeli dijeliti prihod s bivšim kolegama.«<sup>40</sup>

Unatoč svjetskoj i domaćoj popularnosti, Chavez je poput Tita u Jugoslaviji i brojnih drugih nesvrstanih vladara za sobom ostavio nasljeđe od kojeg će se Venezuela, unatoč golemim naftnim izvorima, teško oporaviti.

\*

Možda najgore nasljeđe ovakve simpatije/simetrije po kultu ličnosti jest činjenica da se sve češće spominju »novi« kriteriji za procjenu »dobrote« autokrata ili diktatora. Argument da postoje dobri i loši autokrati (diktatori) nije izmislila domaća ljevica. Istina je: postoje primjeri autokrata koji za sobom ostavljaju bolje stanje od prethodnika. (Ustvari: to je kratkoročno čak češće pravilo negoli iznimka. Kao što je Tito savjetovao Naseru: »Digni kredite da narod osjeti blagodati nove vlasti.«)

Obično se u tom kontekstu relativizacije autokracije spominju Kinezi, Singapur i Južna Koreja. Zemlje koje su učinkovito ostvarile, ili su na putu da ostvare učinkovitu kombinaciju kapitalizma i demokracije. Takvo je opravdanje otvorilo mogućnost za brojne druge vrste racionalizacija koje su naši vanparlamentarni ljevičari otvoreno prihvatili, naime za mogućnost da se autokrati počnu procjenjivati po makijavelističkim ili jednostavno — proizvoljnim kriterijima. Po »zaslugama«. Ili po takozvanim dobrim namjerama. Dobar vladar, u skladu s tim kriterijima, može ukloniti opoziciju, podržavati terorističke režime u inozemstvu, poslužiti se eksproprijacijom, i ako ima karizmu, morat ćemo mu priznati

---

<sup>40</sup> <http://www.noviplamen.org/pdf/np14.pdf>

zasluge. Pokoji zločin, prekoračenje ovlasti ovdje ili ondje — sve će to »narod pozlatiti«.

A kada zaboravimo na argumente pravednosti i prava, civiliziranih tekovina i ophođenja, i krenemo s procjenama »dobrih« i »loših« autokratskih ličnosti, hoćemo li ikada ponovno uspostaviti kriterije za poboljšanje svojih malih, lokalnih vođa? Ili obrnuto: zašto bismo bili benevolentni prema autokratima poput Chaveza, ako ne namjeravamo biti benevolentni prema svojim gradonačelnicima?

Čini se da je potiskivanje kritike prošlosti hipertrofiralo kritiku sadašnjosti. Prema malim skromnim pomacima kojima smo se približili civiliziranome svijetu, otkad više nemamo »veličina«, ponašamo se kao da ne postoje. I prema njima usmjeravamo sav svoj buntovni žar. A obožavanjem Chaveza zazivamo čvrstu ruku kojoj ćemo opet, po tko zna koji put, rado izgraditi novi kult ličnosti, makar pri tome bili i ostali siromasi. Što bi tada bio još jedan dokaz da je teško promijeniti karakter nekog naroda.

Prema našim malim civiliziranim pomacima ponašamo se vehementno, dok obožavanjem Chaveza zazivamo čvrstu ruku i neki nov kult ličnosti. Vratimo li se takvim obožavanjima sile i vlasti, neće nam pomoći ni sve etnološke izložbe svijeta.



The Crow, who saw an Eagle  
Thinks with like force to be  
The shepherd takes him captive  
And him in Corn insulting Child  
MORAL.  
Ambition should to mighty pass  
Lest wanting sense it fall the va

# Cargo kult br. 9

## — »Državni kapitalizam«



Krajem sedamdesetih godina u ekonomskoj je teoriji zavladao tzv. »teorija konvergencije«, teorija prema kojoj ideološki predznaci (tada još živog sovjetskog komunizma i razvoja u »kasnom kapitalizmu«) postaju nebitni u odnosu na autonomni razvoj tzv. »industrijskog« društva. I u jednom i u drugom slučaju, tvrdila je ta teorija, zbiva se koncentracija moći industrijskih subjekata; ekonomija velikih razmjera preuzima kontrolu mnogih društvenih i državnih funkcija, stoga je riječ o »konvergentnom« sustavu: socijalizam i kapitalizam pretvaraju se u kompatibilne, ako ne i identične sustave. Najpoznatiji predstavnik te politekonomske teorije bio je John Kenneth Galbraith, koji je u svojim djelima *Nova industrijska država*, *Doba neizvjesnosti* i *Bogato društvo*, u knjigama koje smo u kratkome roku preveli na hrvatski (a nedavno i ponovno objavili), tvrdio da kapitalizam od socijalizma može štošta naučiti. Jer okrupnjivanje industrijskih subjekata trebat će nove oblike institucionalizma, kontrole, planiranja, odnošenja prema radnoj snazi, trebat će oblike političkog odlučivanja koje su socijalističke zemlje od 1917. razrađivale i razradile. U knjizi *Nova industrijska država* (iz 1967.) Galbraith piše: »U rječniku biznismena, među najmanje privlačnim riječima su: planiranje, nadzor vlade, državna potpora i socijalizam. (Ali) kad bi se razmišljalo o vjerojatnosti tih pojava u budućnosti, odjednom bi sinula zastrašujuća činjenica: do koje su mjere one stvarnost već danas... Takvim razmatranjima o budućnosti postale bi očite i konvergentne tendencije industrijskih društava, bez obzira na njihovu popularnu predodžbu ili ideološku boju: konvergencija vodi približno sličnom obliku organizacije i planiranja. Konvergencija počinje modernom proizvodnjom velikih razmjera, golemim potrebama za kapitalom, složenom tehnologijom i (kao najznatnijom posljedicom) usavršenom organizacijom. Sve to zahtijeva nadzor nad cijenama i (koliko god je to moguće) nad kupnjom po tim cijenama. Drugim riječima, planiranje nadomješta tržište... Industrijalizam širokog obujma zahtijeva dokidanje tržišta i suvereniteta potrošača.«

Takve su tvrdnje bile melem na rane ekonomista sovjetskog i samoupravnog sustava. Pisali su se brojni doktorati i knjige koje su potvrđivale istinitost Galbraithovih predviđanja, a neki su domaći ekonomisti bili i navodni kandidati za Nobelovu nagradu.

Galbraith i njegovi istočnoeuropski epigoni u svojim su analizama zaboravili na nekoliko važnih činjenica: da koncentracija moći u oba slučaja dovodi do brojnih neracionalnosti, do temeljne neučinkovitosti i raznih oblika korupcije zbog kojih je sustav koji je počivao na »planiranju takve budućnosti« vrlo neslavno, i naoko »odjednom« — propao. Kao što je poznato, od tog vremena pa do danas proširila se i zavladała je posve suprotna, liberalna doktrina, doktrina o slobodnom formiranju cijena, o slobodi privatnog poduzetništva, o minimalnom utjecaju države na ekonomski život. I takva je doktrina stvorila globalizaciju i bogatstvo za brojne narode kojima je dotad vladalo siromaštvo i glad. Međutim, posljednjih nekoliko godina, uz ekonomsku krizu koja je zavladała za padnim, uglavnom slobodnopoduzetničkim svijetom, svjedoci smo jednog drugog i drukčijeg razvoja događaja: obnove ideje o potrebi i poželjnosti državnog intervencionizma. Najviše stope privrednoga rasta trenutačno bilježe zemlje koje se ne oslanjaju na privatnopoduzetnički, i u pravom smislu riječi kapitalistički, a to znači i demokratski sustav. Riječ je u prvome redu o Kini. Njezin »paradoks prosperiteta« temelji se na autoritarnom političkom sustavu i kombinaciji privatno-državnog poduzetništva. Ali odmah potom riječ je i o još dvjema »emergentnim« privredama: o neokapitalističkoj Rusiji i Brazilu, o narodima s isto tako visokim stopama ekonomskog rasta.

Teoretičari globalizacije donedavno su tvrdili da je došao kraj državama-nacijama. Thomas Friedman je govorio kako se vlade, u uvjetima globalizacije, moraju povinovati »zlatnim pojasevima« tržišne discipline. A Francis Fukuyama je tvrdio da je povijest dovršena pobjedom demokratskog kapitalizma.

No danas, »zbog krize liberalnog kapitalizma«, piše *The Economist*, »vrlo snažna alternativa postala je mnogo ozbiljnija. Riječ je o nastanku i usponu državnoga kapitalizma koji pokušava spojiti moć države s moći kapitalizma. U državnome kapitalizmu vlada izabire pobjednike i promovira ekonomski rast. Ali on koristi i kapitalistička sredstva, poput izlaska državnih kompanija na tržišta dionica te prihvaćanja globalizacije.« Državni kapitalizam, nastavljaju autori *Economista*, bio je poznat već u 19. stoljeću, ali nikada do sada nije djelovao u tom opsegu i s tako sofisticiranim sredstvima. »Nevidljiva ruka tržišta povlači se pred onom vidljivom, često autoritarnom rukom državnog kapitalizma.«

Spomenute zemlje s trenutačno najvišim stopama privrednoga rasta ne koriste se isključivo tradicionalnim oblicima državnog intervencionizma i planske industrije, poznatih iz razdoblja socijalizma, zatvorenim tržištem, kontrolom cijena, nadnica ili državnom preraspodjelom. Za razliku od negdašnjeg etatizma, današnjem državnom kapitalizmu tih zemalja na raspolaganju stoje razmjerno nova, ili učinkovitija sredstva utjecaja. Prvo, to su sofisticiranije metode kontro-

le vlasnika i tokova novca. Primjerice, Kineska komunistička partija u svojim rukama drži goleme arhive podataka o svojim građanima, koje može koristiti, i koristi, za »diskretnije« ostvarenje planiranih ciljeva. Nadalje, zanemarivanjem ili sprječavanjem utakmice na domaćem tržištu, one raspolažu potencijalno produktivnijim načinima korištenja javnog vlasništva. One se također mogu osloniti na grandioznost vlastitih demografskih (i potrošačkih) resursa. Državnokapitalistički sustavi mogu se osloniti i na menadžment nacionalne valute, na izravno financiranje favoriziranih industrija, i koristiti političke poluge za privredne integracije u zemlji i inozemstvu. Napokon — tu su i koristi globalizacije, odnosno otvorenog slobodnog svjetskog tržišta.

Umjesto negdašnje potpune kontrole vlasništva, današnji se državni kapitalizam može osloniti na dioničarstvo i varirati udjele državnoga vlasništva u ukupnoj masi dionica poduzeća ili cijelih burzi. Primjerice, kineska je država najveći dioničar u 150 najvećih kineskih kompanija i vlasnik je 80% dionica kineskih burzi. U Rusiji je taj postotak 62, u Brazilu 38. Okrupnjavanjem takvih kompanija ostvaruju se dodatni profiti, pa su već sada tri najveće kineske državne kompanije prema profitima među deset najvećih svjetskih kompanija.

U slobodnoj konkurenciji za resurse i ostvarenje moći na međunarodnom planu, poduzeća u državnome vlasništvu tih zemalja mogu se osloniti na monopolistički ili pseudomonopolistički položaj u vlastitoj zemlji. Nekoliko primjera: dobit internog monopola kineske telekomunikacijske kompanije China Mobile reinvestira se u inozemstvu. Takva je praksa posebno proširena u području naftne industrije i industrije ostalih energenata, u kojima je udio državnih tvrtki na svjetskom tržištu viši od 65%. Ruske i kineske kompanije u takvim uvjetima raspolažu koncentriranim kapitalom kojim se mnogo lakše kupuju cijele nacionalne industrije manjih zemalja (primjerice kod nas i u Srbiji).

Nadalje, premda tvrtke u državnome vlasništvu Kine, Rusije i Brazila postaju bogatije i moćnije, to ne znači da se njihov udio u nacionalnim privredama automatski povećava. Paradoks je trenutačnog stanja, sve većeg bogatstva državnih tvrtki, da njihova sve veća snaga potiče i rast privatnoga sektora, pa se udio državnih tvrtki u ukupnoj dobiti i u njihovom BDP-u — smanjuje. Takav razvoj događaja omogućuje centraliziranim državama i ekonomijama da jaka sredstva kontrole koriste varijabilno, »s distance«: u nekim slučajevima izravnom upravljačkom strukturom, jednostavnim udjelima u dionicama, posrednim političkim utjecajima, ili čak potpunim prepuštanjem upravljanja nepartijskom menadžmentu. Kineska komunistička partija poduzeća primjerice kontrolira dvjema različitim institucijama: Komisijom za nadzor državnog vlasništva i (tradicionalno) ćelijom Komunističke partije u samoj tvrtki.

Za razliku od tradicionalnog »horizontalnog« poslovanja, u kojem privatni poduzetnici svoj biznis šire na nove grane, različitim oblicima kontrole kineska politička vlast postiže tzv. »vertikalne« poslovne grupe, ili klastere, kako bi se okrupnjivanjem kapitala postigao privilegiran položaj prilikom dobivanja poslovnih ponuda i sklapanja ugovora u inozemstvu.

Takvim su preferencijskim tretmanom Kina i Rusija zadnjih dvadesetak godina krenule ekspanzionistički u osvajanje svjetskih prirodnih resursa. To posebno vrijedi za politički osjetljiva područja u koja zapadne firme rjeđe investiraju. Već sada u Sudanu radi više od 10.000 Kineza. U Iranu, Kina je investirala 1,7 milijardi dolara za istraživanje naftnih polja na sjeveru zemlje. Prošli mjesec Pakistan je Kineskoj narodnoj banci odobrio vođenje konzorcija za financiranje plinovoda između Irana i Pakistana, posao od 1,2 milijarde dolara. U Angoli Kina je postigla sličan sporazum o eksploataciji nafte u visini od 2 milijarde dolara. Slični se poslovi sklapaju po cijeloj Africi.

Kao razmjerno kasni pridošlice na svjetsko tržište, Rusija i Kina surađuju u mnogim segmentima i sklapaju međusobno povoljne investicijske sporazume i ugovore. »Kina i Rusija kao državni kapitalisti mnogo se bolje slažu negoli su to ikada činile kao komunističke zemlje«, primjećuje analitičar *Economista*. Kina je Rusiji odobrila kredit u visini od 25 milijardi dolara, a Rusija taj kredit Kini vraća »u naturi«, dnevnim dotokom 300.000 barela nafte. A naftni giganti Gazprom i PetroChina surađuju u mnogim područjima svijeta.

Pokidane veze Zapada sa zemljama Bliskog istoka i arapskoga svijeta spremno su preuzele kineske i ruske kompanije. (U nekim slučajevima, poput Sirije, to se zbiva i preko »vojne suradnje«, tj. dotoka oružja diktatorima.) Obnavlja se »put svile«. Značajno je porasla i međusobna turistička razmjena. Nakon osvajanja zapadnog tržišta raznim proizvodima, na redu je i Srednja Azija.

Zbog tih sve jačih tržišnih veza »državnih kapitalista« s trećim svijetom, ili svijetom u »tranziciji« (ma koliko ti opisi danas bili smiješni), analitičari Zapada sve češće (još uvijek s izvjesnom količinom ironije) govore o »osovinama državnog kapitalizma«. S druge strane, u Kini i Rusiji ideja o kapitalizmu kao »zapadnom proizvodu« sve češće izgleda prilično smiješna. Počinje se nazirati i nova ideologija državnog kapitalizma. U toj se ideologiji kao njezin pionir idolizira Lee Kuan Yew (premijer i »vođa« Singapura). Amerika je ranjeni div, a Europljani samozadovoljni lijencine.

Je li došao kraj slobodnome tržištu, kako tvrdi Ian Bremmer, autor knjige identičnoga naslova? Predstavlja li državni kapitalizam doista »novi val budućnosti«, ili je samo još jedan primjer u dugome nizu državno sponzoriranih promašaja? Jesu li ti novi istočni divovi na staklenim nogama ili na jakim temeljima?

Nema nikakve sumnje da protekcionističke i monopolističke politike na kojima počiva državni kapitalizam u uvjetima »posrnule« zapadnjačke privrede, golemih državnih dugova zapadnih država i sve lošijeg idejno-ideološkog kredibiliteta slobodnopoduzetničke ideje predstavljaju ekonomski i politički izazov zemljama Zapada. Alternativna ideologija državnoga kapitalizma širit će se zajedno s njezinim privrednim uspjesima, sve dok se zapadna ekonomija ne oporavi. Državni kapitalizam pokazao je do sada vrlo vitalnu sposobnost oponašanja tržišnih mehanizama i razmjerno kreativne sposobnosti za trenutne pobjede u tržišnoj utakmici.

Ali ne treba previdjeti ni imanentne, već viđene i nove, predvidljive slabosti državnokapitalističkog intervencionizma. Prvo, postoje brojni dokazi da velik broj kompanija u državnome vlasništvu zemalja tog novog sistema nije učinkovit u menadžmentu ljudskih resursa. Nadalje, je li država sposobna regulirati ponašanje kompanija kojima je vlasnik? Ruske željeznice, primjerice, premda giantske, karikatura su lošijih željeznica, poput naših, negoli učinkovitijih — zapadnih. A i nesposobnost transformacije, ako se promijene tržišne državne okolnosti, predstavljat će velik izazov takvim poduzećima. Jesu li državne firme dovoljno sposobne za brze i nagle »prekvalifikacije«, za investiranje u posve nova i rizičnija područja, jednom kada se iscrpi postojeće osvojeno tržište ili kada se, jednostavno, promijene međunarodne okolnosti? Što je s inovativnošću? Inovativnost takvim firmama nije osobito istaknuto obilježje. Mogu li se takve tvrtke u državnokapitalističkom okruženju pouzdati u vlastiti »humani kapital«, ili će se pokazati točnom jednadžba o slobodi i kreativnosti?

Nas, građane zapadnoga (ili posebno provincijalnog) svijeta takva predviđanja ne moraju posebno zanimati. Ali za investitore i zapadne političare ona mogu predstavljati razloge za zabrinutost. Investitori se moraju naviknuti na protekcionizam. Uz to, državne firme mnogo lošije kontroliraju troškove od običnih kompanija. Kapricioznost političkih utjecaja poseban je problem, a nestalnost menadžmenta takvih poduzeća loš je garant stabilnosti investicije. »Zapadnjački menadžeri obično upadaju u dvije zamke. Za njih su državne kompanije ili posve nalik na obične, pa ih iznenađuje kada političari u tim zemljama mijenjaju pravila i ravnatelje, ili redefiniiraju ciljeve industrije. Ili pak tretiraju državne kompanije kao nepopravljive, drugorazredne kompanije. Dosad su zapadnjačke tvrtke same birale najtalentiranije; sada će se za najbolje morati natjecati s lokalnim pobjednicima, koji imaju i tu prednost da su 'domaći'.« Za političare, pojavit će se novi izazovi. Što će više rasti utjecaj državnokapitalističkih zemalja u svjetskim organizacijama, zapadnjački će glasovi biti sve tiši. Osim toga, učinak državnog kapitalizma na Istoku vrlo će vjerojatno navesti brojne po-

litičare na Zapadu da kopiraju »istočni« model. Naznake toga već su vidljive. Za francuske političare i lijevog i desnog spektra, ionako sklone državnom protekcionizmu, pod utjecajem tuđih protekcionizama *dirigisme* postaje sve atraktivniji. Japanska vlada prošle je godine objavila dokument u kojem državni kapitalizam smatra glavnim pogonskim sredstvom međunarodne privrede u srednjoročnom razdoblju, te u skladu s kojim treba planirati vlastitu intervencionističku državnu strategiju. A moguć je i scenarij trgovinskih ratova u kojima će blokada slobodnoj trgovini biti »odmazda« za zapadnjačku kritiku državnointervencionističkih poticaja i dampinških cijena.

Pa ipak, ne treba zaboraviti na tradicionalne kritike »socijalističke« privrede i nedemokratskih režima. Odlučujući faktor možda će ipak biti »sloboda«. Kako će se ti novi privredni giganti boriti protiv sve jačih zahtjeva za demokratizacijom? Nedavne demonstracije protiv Putina za neke su znak slabosti »državnog kapitalizma«, odnosno dokaz točnosti tvrdnje o nužnoj vezi kapitalizma i demokracije. Do sličnog zaključka mogli bismo doći i promatrajući sve veći broj štrajkova u Kini. Ali »budućnost državnog kapitalizma odredit će dvije stvari. Prva je rentijerstvo korporativne elite, tendencija menadžera da vode kompanije radi vlastitih interesa a ne interesa vlasnika ili potrošača. U uvjetima državnog kapitalizma, taj je problem akutan kao i svagdje«, piše *Economist*. Drugo, nesretna je okolnost što se državni kapitalizam ukorijenio u problematičnim državama. Državni kapitalizam je »klasično« plodno tlo za korupciju, nepotizam i ostale boljke socijalizma. Prema organizaciji *Transparency International* koja prati korupciju u svijetu, Brazil je na 73. mjestu, Kina na 75., a Rusija čak na 143. mjestu. U sva tri slučaja riječ je već sada o vrlo lošem rezultatu. Državni kapitalizam potiče korupciju jer povećava nagrade za pobjednike, a vladajućim slojevima na raspolaganju stoje i državni i korporativni resursi. »Pretvaranjem kompanija u produžene organe vlasti, državni kapitalizam istodobno koncentrira moć ali je time i korumpira. On uvodi komercijalne kriterije u političko odlučivanje, i političko odlučivanje u komercijalno. I pri tome uništava osnovni sloj javne kontrole.«

Državni kapitalizam sigurno ima mnogo teorijskih i praktičnih nedostataka i poteškoća. To je važno reći kako ga ne bismo preslikavali. Ali za nas, za Europu i Ameriku, možda je najvažnije pospremiti pod vlastitim krovom. Tek će tada do izražaja doći svi nedostaci sustava koji sada pobjeđuje na svjetskoj sceni. Tek će se tada pokazati da konvergencije tih dvaju sistema u stvari ne može biti.

# Cargo kult br. 10 — »Sreća«

U istraživanju Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar *O kvaliteti života u Hrvatskoj* (2008.) pokazalo se da su razlozi za najveću sreću naj sretnijih 11% ispitanika: 1. siguran život (mjereno sigurnošću posla — u državnim i javnim poduzećima; prosječnim mjesečnim prihodima; vlasništvom stambenog prostora), 2. dobro obrazovanje, 3. dobro zdravlje, 4. dobri obiteljski i prijateljski odnosi, 5. život bez stresa mjereno radnog mjesta, posjećivanjem svojih najbližih i količinom vremena provedenog s obitelji.

Slično istraživanje izvedeno je na većem uzorku (N=8534) u istraživanju UNDP-a godine 2006. U njemu je primjerice 56% hrvatskih ispitanika tvrdilo da je za uspjeh sreća mnogo važnija od napornoga rada, a sličan je postotak ispitanika tvrdio da su za uspjeh ljudi danas prisiljeni činiti i nemoralne stvari.

Pogledamo li hijerarhiju vrijednosti koje hrvatski ispitanici najviše cijene u ostvarenju svoje sreće — postavljamo pitanje: Možemo li priloženim sklopom vrijednosti ostvariti ekonomski napredak koji će nas jednoga dana »priključiti razvijenome svijetu«? Hrvatski se san očito bitno razlikuje od američkoga: umjesto ideje da se teškim radom, usredotočenošću na posao i na ostvarenje poslovna cilja i uspjeha svatko može izdići do bogatstva, sreće i uspjeha, mi smo, čini se, skloni vjerovati da se »prava sreća« sastoji od sigurnog i trajnog posla, od vlasništva nekretnine i dobrih odnosa s rodbinom i prijateljima.

Premda se ideja o američkom snu nije temeljila na statistikama populacije, već na anegdotama o iznimnim pojedincima koji su se useljavali u Ameriku zbog ideje da je »ondje sve moguće«, koji su ostvarivali bogatstvo putujući trbuhom za kruhom, koji su se iz siromaštva upornim radom uzdigli na sam vrh društvene ljestvice, čini se da između američkog i hrvatskog sna ipak postoje fundamentalne razlike. Američki je san podrazumijevao intenzivnu horizontalnu i vertikalnu društvenu mobilnost, slom svih feudalnih (obiteljskih i društvenih) spona ili »idiotizma seoskog života« (kako je govorio Marx); uspjeh je prema



američkom snu pretpostavljao »protestantsku radnu etiku«, tj. vjeru da se radom sve može postići, vjeru da se samo radom mogu ostvariti ljudski ideali, vjeru da se ljudi razlikuju po količini svojeg rada, po sposobnostima te sklonostima da na tržištu, u interakciji s drugim isto tako žilavim pojedincima, dokažu svoju takoreći evolucijsku podobnost — te da je kapitalizam upravo zbog toga jedini pravedan politički i ekonomski sustav. U tom snu nije bilo isuviše mjesta za obitelj, nacionalnost, za okovanost mjestom rođenja ili boravka, niti za druge stečene ili naslijeđene oblike društvene solidarnosti. Američki je san bio brutalan i grub, ali donosio je rezultate. On je bio san za sve one koji su tražili »svoju« sreću, neovisno o naslijeđenim okovima svojih matičnih društava. Upravo je zato i mogao biti san milijunima ljudi koji su se tijekom XX. stoljeća iseljavali i rado prihvaćali takav grubi sustav vrijednosti.

Naličje tog sna bio je san iseljenika — krležijanski san prostitutki s kraja Glembajevih — »da mi je otići odavde, da mi je otići odavde«. I takav je san vrijedio »dok nismo imali Hrvatsku«. A kakva je situacija danas? Relativno malen broj iseljenika iz Hrvatske nakon početnog razdoblja Domovinskog rata također pokazuje da hrvatski građani više ne vjeruju u američki san. Sada »kada imamo Hrvatsku« mnogo je bolje i lakše ostati ovdje, dobiti siguran državni posao i, kako je nedavno izjavio jedan štrajkaš iz skupine »Stegnite vi svoj remen bando lopovska« — čekati da im netko drugi, vlada, predloži rješenja, a potom će štrajkaši reći sviđaju li im se ta rješenja ili ne.

Osim toga, ne smijemo zaboraviti na možda još pogubnije naličje našeg sklopa vrijednosti: prema dominantnom sklopu naših vrijednosti, bogaćenje ne samo da ne donosi sreću, već je i društveno sumnjivo: bogaćenje nema smisla — jer će neposredna okolina govoriti: »Ah, to tvoje stečeno bogatstvo, taj tvoj zarađeni novac je prljav.« Nije dakle nelogična i neprirodna naša potraga za srećom; ona postaje pogubna kada bogatstvo i bogaćenje stigmatizira kao nemoralno. A čini se da je u hrvatskom snu — upravo to slučaj.

Očekivanje da će se s promjenom društvenog i ekonomskog uređenja nakon 90-ih promijeniti i sklop paternalizmom (komunizmom) usađenih vrijednosti — bilo je jedna velika iluzija.

Ali istini za volju, čak i najzagriženiji pristalice kapitalizma danas više ne vjeruju u *američki* san. Danas se ideja kapitalizma (i posebno — »globalizacije«) opet povezuje s idejama korupcije, krađe, potpunog pomanjkanja morala i osobne sigurnosti. Američki se san za velik broj potencijalnih imigranata pretvorio u američku *noćnu moru*.

Međutim, je li time ugrožena povezanost radne etike, učinkovitosti i društvenog napretka i blagostanja? Apsolutno ne.

Američki san počeo se pretvarati u noćnu moru mnogo prije Enrona ili trenutnog kolapsa financijskog tržišta. On je počeo korodirati kada su teoretičari počeli širiti ideju da radna teorija vrijednosti nije glavni izvor bogatstva i društvenog napretka; jer osim rada, tvrdili su — i još uvijek tvrde — današnji ekonomisti, tu su trgovina i marketing (čitaj: »pranje mozga«), dvije bitne sposobnosti da se ideje i proizvodi »uvale« onima koji ih možda uopće nisu željeli. I tako se sve više ljudi počelo zapošljavati u tercijarnom sektoru (jer se u njemu manje intenzivno radi), sve se više ljudi okretalo vještinama prodaje, financijskih spekulacija, a vještine jeftine proizvodnje ostavljale su se zemljama s jeftinijom radnom snagom.

Osim »zaborava« pravih vrijednosti, rada, postoji još jedna povijesna konstanta: s razvijenošću društava raste i njihova »lijenost«, pada njihova energičnost — »vibrantnost« te sposobnost rješavanja problema. Ljudi se odlučuju imati manje djece, i demografska osnova društveno-ekonomskog pogona slabi — ili čak propada. I zato se ne bismo smjeli čuditi ako netko — vrlo uskoro — smisli neki »kineski« ili čak »indijski san«, s isto tako grubim početnim uvjetima kakvi su nekoć vladali u Americi, u kojem će radna etika ponovno zauzeti središnje mjesto (i to ne tako da stanovnike sociološki ispitujemo »koliko vremena provodite na radnome mjestu«).

Moja je poanta razmjerno jednostavna: Hrvatska je iz tranzicijskog i polunaprednog društva skočila izravno u ono dekadentno. Mi liberalni kapitalizam nismo niti iskušali, niti su u našem društvu kalvinističke vrijednosti ikada uhvatile korijen. Zadovoljit ćemo se malom kućicom-slobodicom, koliko-toliko pristojnom vlašću koja će nam dati posao, dobrom ženicom i dobrom papicom. Takav je sklop vrijednosti razumljiv i ljudima možda prirodan, ali u uvjetima još mnogo intenzivnije društveno-ekonomske utakmice negoli one otprije pedesetak godina — taj je sklop vrijednosti ravan propasti — ili u boljem slučaju padu u drugu, treću ili četvrtu ligu naroda.

\*

Ali priča o američkom (grubom) i hrvatskom (prirodnom) snu ima i dva tek naoko paradoksalna naličja.

Prvo: psihološka istraživanja sreće (recimo u djelima Daniela Gilberta i Timothyja Wilsona) pokazuju nevjerojatne paradokse — da ljudi mogu biti sretniji kada izgube bogatstvo, negoli kada ga imaju; da mogu biti sretni kada su nepravедno osuđeni na dugogodišnje zatvorske kazne; da oni u pravilu *jesu* sretniji kada nemaju izbora, negoli kada ga imaju; te da bi po tome najbolji put k sreći bio da prvo ostvarite bogatstvo — a potom da ga izgubite, da vas netko nepravедno osudi i zatoči; da nikome ne nudite izbor, već tek jednu (tržišnu ili

političku) opciju. Složit ćemo se da takve zanimljive znanstvene nalaze ne bismo trebali pretvarati u političke i socijalne preporuke.

Drugo: istraživanja kvalitete života koja su odnedavno počela bujati u zemljama Europske unije pokazuju da je bogatstvo tek do izvjesne mjere u korelaciji sa srećom. Razvijene zemlje koje su proteklih dvadeset-trideset godina postizale zamjetne količine novog bogatstva, nisu postajale sretnijima. Drugim riječima, kada dohodak po glavi stanovnika prijeđe 10.000 američkih dolara, sreća više ne raste proporcionalno rastu bogatstva. U tim se istraživanjima pokazalo da sreća stanovnika, kao u hrvatskome snu, doista ovisi o sreći u braku, o odnosima s prijateljima, o posjedovanju nekretnine, o dobrim odnosima na poslu. Ona također ovisi o zdravlju i religioznosti ispitanika, kvaliteti vlasti, pa čak — posve jednostavno — o krvnome tlaku!

Ta europska istraživanja pokrenuta su kako bi pokazala mogućnost »trećeg puta« — između radikalnog kapitalizma i radikalnog siromaštva — tj. mogućnost da ljudi budu sretni a da se ne opredjeljuju između dva suprotstavljena sna. Međutim, taj »europski san« — san o pravednome, sretnome i dovoljno učinkovitome društvu zanemaruje dinamično-povijesnu komponentu: posve je razumljivo da stanovnici zemalja koje su dosegnule izvjesnu količinu bogatstva mogu biti sretni i s manje rada, odnosno s više dobrih ljudskih odnosa. Pitanje je međutim mogu li se ostvarene razine bogatstva održati slijedimo li »logiku sreće« dovoljno dugo? Možemo li takvim snom svojim nasljednicima ostaviti dovoljno dobru startnu poziciju u utrci koju će oni morati voditi? Američki san tek je implicite pretpostavljao da bogatstvo znači sreću (i u tom je smislu pogrešan). Američki san ustvari uopće nije bio san o vječnome miru ili sreći. On je bio san o uspjehu.

I zato sreću i društveno-ekonomski uspjeh (ekonomsko blagostanje) uopće ne bismo smjeli dovoditi u vezu. Kao što je žrtvovanje naših roditelja bilo cijena naše sreće, tako se ni vrijednost našega rada i naših sposobnosti ne smije mjeriti *našom* srećom, već eventualno srećom naših srodnika i bližnjih. Ako ne razumijemo tu evolucijsko-demografsku logiku, tj. ako u svoj »hrvatski san« ne ugradimo sklop vrijednosti koji implicira *budući* uspjeh — naših potomaka i sunarodnjaka, nikakva količina privatnoga nasljedstva, i nikakva razina naše (pa čak ni njihove) sreće, neće moći nadomjestiti bitno lošiju startnu poziciju koju ćemo u nasljeđe ostavili svima ostalima u njihovoj okolini.

# Cargo kult br. 11 — »Socijalna pravda«

Danas se, kao i nekoć, u javnome životu, a pogotovo u programima političkih stranaka, često govori o »socijalnoj pravdi«. Čini se kao da se sve strane u raspravama i polemikama natječu koja će od njih osigurati više »socijalne pravde«. Ali što je to »socijalna pravda?

Ideja socijalne pravde obično se povezuje s idejom stvaranja društva ili institucije koja se temelji na načelima jednakosti i solidarnosti, ljudskih prava i priznanja digniteta svakog čovjeka. Povijesno, ona je nastala u teološkim djelima neotomista s kraja 19. stoljeća. I danas se smatra osnovnim dijelom katoličkog nauka, uključujući i tzv. »teologiju oslobođenja«, teološku doktrinu s primjesama marksizma proširenu u Južnoj Americi. Tu su ideju prigrlile i mnoge druge političke grupacije, uključujući primjerice Internacionalu zelenih stranaka, u čijim proglasima »socijalna pravda« funkcionira kao jedan od »četiri stupa pravde«, Međunarodnu organizacija rada i brojne stranke ljevice diljem svijeta.

Socijalna pravda podrazumijeva ekonomski egalitarizam koji bi se trebao ostvariti progresivnim oporezivanjem, redistribucijom dobara, pa čak i vlasništva. Posebna odlika ili podvrsta socijalne pravde jest ideja da se »jednakost šansi« može (i mora) postići »jednakošću (ekonomskih) ishoda«, pogotovo u socijalnim situacijama kada se nejednakost pojavi kao posljedica inače proceduralno pravednog sustava.

Najčešće filozofsko uporište za ideju socijalne pravde danas nalazimo u političkoj filozofiji Johna Rawlsa. U svojoj knjizi *Teorija pravednosti* (1971.) Rawls je razvio upravo spomenutu ideju. Prihvatimo li ideju da su demokratska društva utemeljena na konsenzusu oko ideje pravde i jednakosti, ljudi će biti skloni (»ugovorno«) prihvatiti pravednost poretka ako pravdu koncipiramo pod »velom neznanja«, ako ne znamo unaprijed kakva će nas »sudbina« zadesiti, odnosno



ako bismo načela pravednosti i pravde prihvatili i u uvjetima siromaštva i bogatstva, političke privilegiranosti i deprivilegiranosti i sl. U toj »početnoj poziciji« ljudi će biti skloni prihvatiti ili bi trebali prihvatiti pravednost sustava, kaže Rawls, ako se pridržavamo dvaju načela: prvo, načela slobode, koje kaže da svi ljudi imaju ista prava, i najšireg područja osnovne slobode, koja će biti kompatibilna sa slobodom drugih.

Za ideju »socijalne pravde« važnije je međutim Rawlsovo drugo načelo, »načelo razlike«, koje glasi da su društvene i ekonomske nejednakosti opravdane, odnosno da se moraju sklopiti (a) tako da od njih najviše profitiraju najdeprivilegirani članovi društva; i (b) tako da funkcije i pozicije u društvu budu otvorene svima, pod pravičnim uvjetima, odnosno uvjetima jednakosti šansi. Drugim riječima, sve nejednakosti koje će stvoriti (inače pravedna) proceduralna pravila, mogu se pravdati jedino ako će od njih najviše profitirati osobe s dna socijalne ljestvice i ako će ta pravila osiguravati jednakost šansi. Riječ je o tzv. načelu distributivne pravde koju prema Rawlsu treba osiguravati država.

Od objavljivanja te knjige u političkoj filozofiji ne jenjava rasprava o spomenutim načelima, posebno o drugom načelu koje bi trebalo osigurati »socijalnu pravdu«. Najžešći protivnici te Rawlsove koncepcije zagovornici su liberalne i liberterske desnice, koji su u Rawlsovim načelima, budući da ih treba garantirati država, vidjeli potencijalni izvor brojnih kontingentnih nepravdi.

Primjerice, Robert Nozick u knjizi *Anarhija, država i utopija* (1974.) pisao je kako je minimalna država »najveća koja se može opravdati. Svaka ekstenzivnija država krši ljudska prava«. Nozick je načelom slobode i pravâ (*entitlements*), za razliku od Rawlsa, pokušao utemeljiti načelo pravednosti kao nemiješanja države u privatne aranžmane. Tvrdio je da se pravno i moralno može utemeljiti isključivo minimalna ili točnije *mini-arhijska*, liberterski koncipirana država. Jedan od Nozickovih najvažnijih argumenata protiv »socijalne«, odnosno »distributivne pravde«, naime pravde koja će svaki čas iznova popravljati »nepravedne« ishode slobodnih ljudskih transakcija, jest da se načelom državnoga miješanja u privatne aranžmane ljude počinje tretirati kao instrumente, kao sredstva za postizanje nekih »viših« ciljeva. Takvo je postupanje nemoralno: ono krši osnovno načelo prema kojemu su ljudi svrha samima sebi, a ne sredstva za realizaciju tuđih ciljeva. Prema Nozicku distribucija je dobara pravedna samo kao posljedica slobodne razmjene dobara i »prava« autonomnih pojedinaca, unatoč tome što iz te slobodne razmjene mogu uslijediti velike imovinske nejednakosti. Država ne može popraviti takve kontingentne ishode a da pri tome ne počini mnogo veće nepravde, primjerice tako da naruši (mnogo važnije) ideje slobode i ljudskog dostojanstva.

»Distributivna pravda« nije neutralan pojam. On pretpostavlja da se nekim mjerilom raspodjeljuje neka »zaliha«, i ljudi obično s pravom pretpostavljaju kako će u tom mjerilu biti i nekih grešaka. Osim toga, tko će raspodjeljivati te zalihe? Nozick kaže:

*Nijedna osoba ili grupa nema pravo na nadzor nad svim resursima i na zajedničko odlučivanje o tome kako bi resurse trebalo raspodijeliti. Ljudi dobivaju od drugih nešto u zamjenu za nešto. U slobodnome društvu, različite osobe kontroliraju različite resurse, i novi posjed stječe se dobrovoljnim razmjenama i djelovanjima osoba. Ne postoji nikakva nova distribucija udjela, kao što u društvu ne postoji niti redistribucija bračnih partnera koje ćemo oženiti. Rezultat distribucije proizvod je mnogih individualnih odluka koje su različite uključene osobe imale pravo donijeti.*

Kada bismo državu koncipirali prema Rawlsovima načelima, kaže Nozick, onda bi država svaki put iznova morala »fotografirati« postojeće stanje, a potom vraćati nastale nejednakosti na početnu poziciju. Takva stalna prisмотра stanja morala bi narušavati ideju slobode i prava: pojedinci bi ostajali bespomoćni pred državom koja bi kanalizirala kontingentne rezultate socijalne (a prema Rawlsu čak i genetske) lutrije.

Možda najžešći kritičari ideje »socijalne« pravde bili su pripadnici austrijske ekonomske škole, Ludwig Mises i Friedrich Hayek. Hayek je kritici ideje socijalne pravde posvetio cijeli svezak svoje knjige *Zakon, pravo i sloboda* (1976.) za koju je dobio Nobelovu nagradu. Osnovna ideja »austrijske škole« jest da se pravda može jamčiti jedino ako je »slijepa«, odnosno ako se zakoni primjenjuju neovisno o tome na koga se primjenjuju. Ali ideja »socijalne« pravde ne može biti »slijepa« ako uvijek promatra konkretne ljude i ovisno o imovinskom statusu pojedinaca prosuđuje što jest a što nije pravedno. Tim dodatkom, »socijalna« (kojima mnogi misle da mogu nadomjestiti »formalnu« pravdu), zapravo se uništava ideja formalne jednakosti pred zakonom. I tako lijek postaje gori od bolesti. *Socijalna* pravda ugrožava sam pojam pravde. Ne možemo imati i pravdu i »socijalnu pravdu«. Ideja socijalne pravde, kaže Hayek, nije kategorijalna greška, već besmislica poput ideje »moralnog kamena«.

Kako funkcionira »socijalna pravda« možda ćemo najbolje vidjeti na primjeru komunizma. Komunizam je krenuo s idejom realizacije »socijalne pravde« — i, po riječima ekonomista austrijske škole, »po logici stvari« završio općim bezakonjem. U čemu se sastoji ta »logika stvari« koja dobronamjerne zagovornike socijalne pravde vodi k potpunom bezakonju? Ideja socijalne pravde odnosi se na redistribuciju dobara. Tu redistribuciju mora obavljati »netko«. Ali, tvrde aus-

trijski ekonomisti, nitko nema dovoljno znanja da isplanira cijelu ekonomiju, da stvori sve proizvodne odluke i učinkovito alocira sve resurse. Stoga će alokacija resursa u rukama »planera« uvijek biti proizvoljna. Takva alokacija neće biti nepravedna samo zbog toga »što će nekima davati a drugima oduzimati«, što je već po sebi nepravda, već, ako prihvatimo činjenicu da nikome nije dostupno potpuno poznavanje svih ekonomskih i ljudskih odnosa, zbog toga što takva redistribucija nužno mora biti *arbitrarna*. Dobitnici takve planske redistribucije bit će oni »planerima« najbliži ili najglasniji. Tako će se arbitrnost redistribucije ubrzo pretvoriti u politički klijentelizam, favoritizam i elementarnu korupciju. Štoviše, tvrdi Hayek, takva arbitrnost završit će u »ropstvu«. Više nećemo raditi ono što želimo i možemo raditi, već ono što nam je netko drugi dopustio raditi. Ljudima je, tvrdi Hayek, mnogo gore raditi kada znaju da nešto rade zato što im je to netko dopustio, negoli ako svoj inicijalni položaj shvate kao lutriju s kojom moraju odigrati najbolje što mogu. Na (slobodnome) tržištu naša je situacija proizvod izvjesne lutrije, ali ta je »lutrija« barem impersonalna; prema toj lutriji možemo se orijentirati te s podijeljenim kartama započeti nešto smisljeno. Naprotiv, u uvjetima personalizirane (»socijalne«) redistribucije, osim percepcije nepravde, zbog društvene kontrole naše će šanse uvijek nailaziti na jasno vidljiv zid.

Drugi veliki argument »austrijske škole« protiv ideje »socijalne« pravde sličan je spomenutom Nozickovom argumentu. »Ne postoji nikakav test«, kaže Hayek, »kojim ćemo otkriti što je 'socijalno nepravedno', jer ne postoji subjekt koji bi mogao počinuti takvu nepravdu.« Naime, prevare, otmice, krađe i slična nedjela su »obična« kriminalna djela, ona su kršenja »obične« pravde. Ali ideja »socijalne« pravde ustvari pretpostavlja da se socijalna nepravda može počinuti i time što smo nešto zaradili od dobrovoljne razmjene dobara i usluga, da smo zaradili »više negoli zaslužujemo«. U slobodnoj tržišnoj razmjeni, korisnici naših usluga i konzumenti naših dobara jedini su subjekti koji doista određuju i smiju određivati koliko to mi »zaslužujemo«. Neka druga apstraktna ideja zasluga, koju će nadgledati neki apstraktan činovnički aparat, uvijek je arbitarna, ona narušava ideju prava (i pravne države) i nužno završava kršenjem elementarnih prava.

Upravo zbog spomenutih argumenata liberteri su veliki zagovornici ideje Pravde. Moraju postojati institucije (tzv. pravna država) koje će garantirati impersonalnost normi. Pokušaji da se učini više, da se arbitrira u slobodnim razmjenama pojedinaca, mora završiti — neslobodom i proizvoljnošću. Ili kako kaže Milton Friedman u knjizi *Kapitalizam i sloboda*:

*Srž filozofije liberalizma jest vjera u dostojanstvo pojedinca, u njegovu slobodu da do maksimuma iskoristi svoje sposobnosti i*

*mogućnosti, prema vlastitom izboru ali pod jednim uvjetom da time ne narušava slobodu drugih da to isto čine. Ovo podrazumijeva vjeru u jednakost ljudi u jednom smislu, i u njihovu nejednakost u drugom. Svaki čovjek ima jednako pravo na slobodu. To je važno i temeljno pravo upravo zato što su ljudi različiti, i zato što će ljudska bića svoju slobodu koristiti na različite načine, kako bi u tom procesu pridonosila općoj kulturi ljudske zajednice u kojoj žive. Liberal će stoga oštro lučiti između jednakosti prava i jednakosti mogućnosti s jedne strane, i materijalne jednakosti ili jednakosti ishoda s druge strane. On će pozdraviti činjenicu da slobodno društvo više od ijednog drugog teži većoj materijalnoj jednakosti. Ali to će on smatrati tek poželjnim nusproduktom slobodnog društva, a ne i njegovim glavnim opravdanjem. On će pozdraviti mjere kojima se promiču sloboda i jednakost, kao što su mjere kojima se uklanja moć monopola i unapređuje djelovanje tržišta. On će privatnu dobrotvornost, usmjerenu prema pomaganju manje sretnima, smatrati primjerom prave upotrebe slobode. On će možda odobriti državnu akciju usmjerenu prema ublažavanju siromaštva kao djelotvorniji način kojim najveći dio ljudske zajednice postiže zajednički cilj. On će to međutim učiniti sa žaljenjem, s obzirom na činjenicu da je dobrovoljnu akciju zamijenila prisilna.*

*Do ovoga stupnja ići će i egalitarist. Ali on hoće ići i dalje. On će braniti pravo da se jednima uzima kako bi se dalo drugima, ali ne kao djelotvornije sredstvo, kojim »neki« mogu postići željeni cilj, nego u ime »pravde«. U ovoj točki jednakost ulazi u oštar sukob sa slobodom; mora se birati. Ne može se biti i egalitarist u ovome smislu i liberal.*

Činjenica je, i to je vjerojatno najjači argument kritičara socijalne pravde, da povijesno postoji vrlo izravna i jasna korelacija između ideje pravne, odnosno impersonalne države, i njezine učinkovitosti, odnosno, s druge strane, između države koja stalno »popravlja« ishode slobodnih ljudskih interakcija i siromaštva. Nije riječ samo o tome da će država koja stalno »popravlja« takve ishode biti skupa. Mnogo je važnije da će u uvjetima stalnih državnih »popravaka«, motivacije pojedinaca za kreativno djelovanje, za pronalaženje svojih šansi, biti zaustavljene i spriječene. U uvjetima takvih državnih »popravaka« ljudi će smatrati kako se mnoge vrste *legalnih* i kreativnih djelovanja jednostavno ne isplate jer će na posljetku, zbog redistribucije, morati pripasti nekom drugom.

Pogledajmo kako to izgleda u stvarnome životu. Klasični liberali (liberteri) smatraju da se naš ulog u zajednici, cijena posjedovanja pravne države, ogleda u načinu oporezivanja, u poreznom sustavu. Ideja poreza jest ostvarenje jednakosti pred zakonom, to je cijena naše participacije u zajednici koja želi imati zakonski regulirane odnose. Porez je naš »ulog« u zajedništvu, u »općem dobru«. Otkad postoje porezi, lome se koplja oko toga koji je porezni sustav najpravedniji. Neki se zalažu za uravnoteženi porez (»svim osobama jednake porezne stope«), a neki za »progresivne« poreze kod kojih bogatiji plaćaju više stope. Klasični liberali zalažu se za uravnotežene (»flat rate«) poreze zbog toga što svaka druga, progresivnija stopa, na *arbitraran* način reže platne razrede i dohotke. Time će se kršiti i neko elementarno načelo jednakosti pred zakonom. Želimo li ostvariti »socijalnu« pravdu, možemo prihvatiti progresivnije porezne stope. I većina današnjih zemalja ima takve, progresivnije porezne stope. (Pri tome se obično zaboravljaju drugi poučci »austrijske škole«: prvi, koji kaže da će nagib progresije poreznih stopa biti proporcionalan neučinkovitosti države i ekonomskog sustava. Što je nagib strmiji, država će biti neučinkovitija. Drugi je poučak još značajniji: u uvjetima porezne progresivnosti, nakon izvjesne količine ostvarenog dohotka, više nema smisla raditi, stoga će progresivniji porezi ustvari blokirati ljudske motivacije za kreativan i produktivan rad. A to pak znači da će zajednica ostvarivati suboptimalne ekonomske rezultate.)

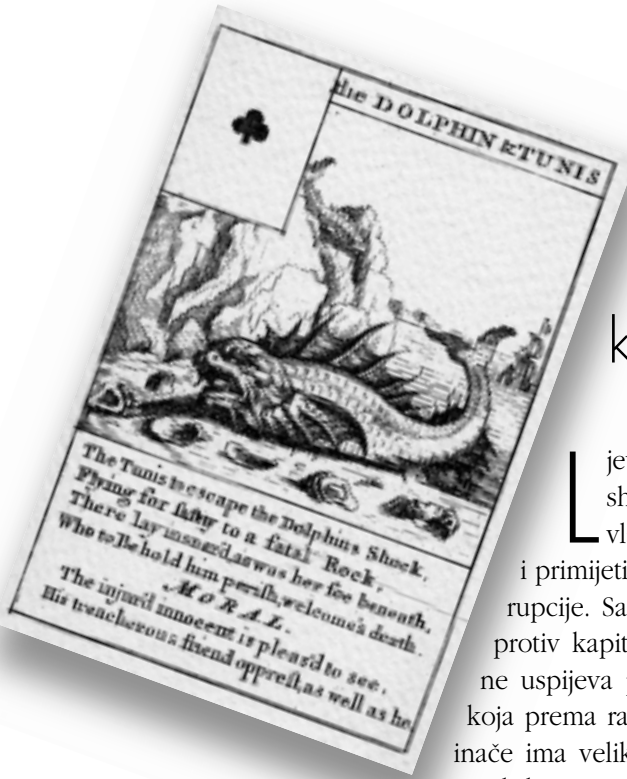
Međutim, zagovornici ideje »socijalne« pravde, paradoksalno, pogotovo kod nas, najčešće zaboravljaju da se društvena jednakost regulira preko poreza, da je upravo porezni sustav instrument (više ili manje »slijepe«) pravne države kojim ona raspolaže dohotkom drugih te da je porezni sustav *jedini* element pravne države kojim ona smije regulirati razmjene među slobodnim pojedincima. Zagovornici ideje »socijalne« pravde obično zanemaruju činjenicu da se »socijalna« pravda već ostvaruje progresivnijim poreznim stopama. Stoga se najčešće zalažu za »dodatne« poreze, koji imaju oblik »parafiskalnih«, jednokratnih, višekratnih, ili univerzalnih nameta. Nema nikakve sumnje da je glavnina tih »parafiskalnih« nameta glavni problem za većinu današnjih država, ali se često zaboravlja kako su oni nastali pod utjecajem »dobronamjernika«, zagovornika »socijalne pravde«. Nepreglednost i arbitrnost takvih sustava, suboptimalnost naših država, logična je posljedica takvih *ad hoc* državnih intervencija.

I tu se još jednom pokazuje točnost predviđanja »austrijske škole«. Kako pokazuje današnja ekonomska kriza, demontaža tih parafiskalnih nameta kojima se nekim slojevima stanovništva (u ime »socijalne pravde«) *de facto* garantiraju privilegiji, i birokracije koja je bila potrebna za njihovu provedbu, najteži je i gotovo neizvediv zadatak za svaku postojeću vladu. Ekonomisti austrijske škole

točno su predviđali i upozoravali na činjenicu kako je arbitrarnost države (u fiskalnom i socijalnom postupanju) gotovo nemoguće vratiti na sustav jednostavne, elementarne pravde, na stanje osnovne »protočnosti« u interakcijama pojedinaca i motiviranosti za rad bez arbitrarnih ograničenja. I ako velik dio ljudi sve češće smatra da je jedini način da se sustav iz korijena izmijeni (revolucijom ili na neki sličan, nasilan način), ili pak da se ponovno vratimo u stanje primordijalnog ili jednostavno — novog društvenog ugovora, to je zbog toga što smo dugi niz godina arbitrirali, opravdavali *ad hoc* mjere »socijalnih zaštita«, demotivirali one koji bi inače mogli i htjeli raditi u slobodnim i ravnopravnim uvjetima. U ime »socijalne pravde« postavljali smo sve veći niz brana za slobodne interakcije među pojedincima, a posljedica svih tih naših »dobrih« namjera da kontroliramo ishode slobodnih razmjena bilo je narastanje broja privilegija. I upravo zbog tih privilegija danas sve više ljudi s pravom smatra da je sustav nepravedan. Ukratko, upravo zbog toga što smo smatrali da je ideja »socijalne pravde« dobra ideja, stvorili smo stanje kojim su se elementarni društveni ugovor i jednakost šansi, stalnim državnim »popravicima«, poticajima i nametima, pretvorili u svoju suprotnost.



# Cargo kult br. 12 — »Kasni kapitalizam«



Ljevičari u Hrvatskoj konačno su shvatili da u njoj možda ipak ne vlada »neoliberalizam«. Prihvatili su, i primijetili, kako je država važan izvor korupcije. Sada se strategija ljevičarske borbe protiv kapitalizma bitno mijenja. I ponovno ne uspijeva pogoditi metu. U očima javnosti koja prema raznim »oslobodilačkim« pokretima inače ima velike simpatije, strategija domaćih i stranih ljevičara pod parolom »jedan svijet — jedna borba« nasukala se zbog dvaju razloga.

Prvi je razlog bio »uvid«, ili točnije — činjenica, da se najozbiljniji socijalni sukobi današnjice ne odvijaju u najrazvijenijim kapitalističkim zemljama, već u onim siromašnjima: u Siriji, Ukrajini, Egiptu, Libiji, Venezueli, Bosni. U zemljama »srednjeg ranga«, u kojima se ideološki sukob komunizma i kapitalizma (i predstavničke demokracije) još nije dovršio, u kojima su komunizam i komunističko nasljeđe bili glavna ideološka okosnica, u zemljama koje kapitalizam jedva da su ikada imale. U zemljama koje su o kapitalizmu uglavnom učile iz isto tako ljevičarskih knjiga — koje već čitavo stoljeće i pol dijagnosticiraju *malaise* »kasnog kapitalizma«.

Početno je »jedna borba« trebala biti nenasilna. Ali pod utjecajem spoznaje da se nemiri šire uglavnom tamo gdje kapitalizma NEMA, među najsiromašnjima, treš-marksisti su — logično — morali pribjeći malo nasilnijoj, naime svojoj pravoj filozofiji: onoj lenjinističkoj, prema kojoj »lanac kapitalizma puca ondje gdje je karika najslabija«. Nasilje je sada dopušteno, štoviše potrebno i »kreativno«. Odjednom je napaćenom narodu potrebno usaditi »klasnu svijest«, a u tome će im naravno najlakše pomoći pošteni inteligencija. Proroci iz NGO vrtova. Inteligenti koji doduše ne žive s tim narodom, ali upravo zato imaju širu sliku stvarnosti.

Mnogo ozbiljniji udarac »jednoj borbi« pružio je drugi »uvid«, i opet — činjenica: da neoliberalizma, tog slobodnog tržišta, navodno krivog za sva zla ovoga svijeta, protiv kojega je pokrenuta ljevičarska »jedna borba«, zapravo nema nigdje na svijetu. U porazu doktrine »jedne borbe« ideološki protivnici odigrali su tek marginalnu ulogu. Bilo je dovoljno da se na sceni pojave »neoliberali«, pa da im ljevičari odmah imputiraju »utopizam«: »Kako se možete zalagati za sustav koji ionako ne postoji nigdje na svijetu?« Bio je to krasan ljevičarski autogol. Jer: kako se zajednički boriti protiv nečega što ne postoji nigdje na svijetu? Možda »neoliberalizam« nije bio najsretnije izabrana meta?

\*

Kada »ho-ruk« strategija »jednog svijeta — jedne borbe« nije uspjela jer se svjetski kapitalizam od brojnih »sit-ina« nije urušio poput kuće od karata, pa uspješne kapitalističke demokracije čak i *takvi* ljevičari ponovno smatraju društvenim uzorima (a o njihovim donacijama da ni ne govorimo), izvanparlamentarna je ljevica užurbano počela razmatrati promjenu argumentacije i metoda »klasne« borbe. Donedavno se na sva zvana oglašavalo kako je upravo predstavnička demokracija izvor korupcije i sprege s omraženim kapitalizmom, pa je sada teško odjednom priznati da je ona možda ipak dobro sredstvo za poboljšanje stanja.

Takvoj ljevici sada nekoliko metoda stoji na raspolaganju. Prva i provjerenija mogućnost jest optužiti vladajuće socijaldemokrate za »izdaju« svoga naroda. Ustvari samo jednog dijela svoga naroda. Ustvari — svih svjetskih naroda. Jer radnici svih naroda — zna se — imaju iste interese. (Neoliberali o socijaldemokratima možda ne misle posebno dobro, ali ih — za razliku od ekstremista na »njihovome« krilu, sigurno ne smatraju izdajnicima.) Druga meta sličnih optužbi za »izdaju« radništva sada postaju referendumi u razvijenim demokracijama kojima se ograničava godišnji broj imigranata. Eto: nismo li oduvijek govorili da predstavnička demokracija vodi u fašizam!

Ljevičarska kritika sada se više ne usmjerava na kapitalizam i neoliberalizam (kao takav), već na kapitalizam i »neoliberalizam« u pojedinim zemljama ili u pojedinim »kombinacijama«. Ili kako to kaže jedna naša mlada politologinja: »Tek kada ekonomske interese, institucije i djelovanja krenemo analizirati kao podtip društvenih interesa, institucija i djelovanja, možemo započeti analizu kapitalističkih poredaka.« Kada pak »krenemo analizirati kapitalističke poretke«, vidjet ćemo da postoje poretci u kojima ima kapitala, i kapitalistički poretci u kojima nema kapitala. Odnosno oni u kojima su ekonomski interesi dominantniji, i oni u kojima ti interesi uopće ne dominiraju. Poretci u kojima su ljudi brinu za društvene troškove (da im rashodi ne budu veći od prihoda), i poretci u kojima se ljudi ne brinu za društvene troškove.

\*

Ali to *nije* zaključak naše politologinje. Jer to je upravo »neoliberalni« pristup problemu. Njezin je zaključak, naprotiv, da smo »zbog kombinacije institucija« bili prisiljeni na »ovisnički«, multinacionalni kapitalizam, koji je time što nas je stavio u »ovisničku poziciju« pokazao svoje nehumano lice. »Možda bismo se pomakli u razumijevanju svoje društvene zbilje«, kaže autorica, »ako utvrdimo da se kapitalizam nužno pojavljuje u povijesno specifičnim kombinacijama institucija koje oblikuju naše živote.« Jedino još ostaje pitanje zašto smo imali, i zašto još uvijek imamo, spomenutu »kombinaciju institucija«.

Bilo kako bilo, analitička »spoznaja« da razni narodi kombiniraju institucije, kao i »spoznaja« da se socijalizam i radnički internacionalizam ne mogu ostvariti odjednom, navele su ljevičare da ponovno razmotre staru lenjinističku ideju o ostvarenju socijalizma u jednoj zemlji. Koju će potom, postupno, biti lakše izvesti i onamo gdje ga ni ne žele. Ondje gdje ljudi imaju posve drukčije »kombinacije institucija«. (Ili kako je to nedavno izjavio jedan ideolog studentskih plenuma: »Da nije bilo naših plenuma, ne bi bilo ni plenuma u Bosni.«)

\*

Razmotrimo onda: zašto imamo takvu, po svemu sudeći neučinkovitu, »kombinaciju institucija«? Možda je naš pravi problem u jednoj drugoj, čini mi se još uvijek nedovoljno osvijetljenoj »kombinaciji« institucija, i još jednoj ljevičarskoj iluziji: iluziji da je najbolja i najmudrija ona vlada koja prihvaća najveći broj ili najširi konsenzus regulacijskih prijedloga civilnoga društva. Po mom sudu riječ je upravo o procesu kojim smo državne institucije, a posebno izvršnu vlast, postupno potpuno paralizirali. I doveli ih u stanje da jedini način vladanja postane — proizvoljan. Evo kako se to dogodilo. (Ali prvo jedna priča.)

Neki dan sudjelovao sam na 8. Zagrebačkom ekonomskom forumu na kojem su predstojnik Vladina Ureda za udruge Igor Vidaček i Boris Zelenika iz Vlade RH, zajedno sa sudionicima rasprave, ukazivali na brojne slabosti državne uprave i »učinaka propisa«. Neki su tvrdili da u državnoj upravi ima pre malo ljudi sposobnih za oblikovanje »politika« utemeljenih na dokazima. Drugi su isticali da izostaje odgovornost Vlade jer prilikom donošenja propisa Vlada slabo reagira na prijedloge ostalih institucija javnog sektora i civilnog društva (njih više od 50.000). A uključenost javnosti u donošenje propisa nedovoljna je unatoč internetu. Treći su tvrdili da Vlada vrlo loše »planira donošenje propisa« te da slabo ili gotovo nikako kontrolira »učinak propisa«. Usporedno s tim, Europska unija šalje signale kako treba razmatrati i alternative formalnom zakonodavstvu. A onda — tu je i Ustavni sud, koji legalno može ukinuti valjanost propisa

(što i čini). Ali osnovna poruka cijeloga skupa bila je da bi stanje bilo bitno bolje kada bi postojala veća odgovornost Vlade i kada bi šira javnost bila uključena u donošenje odluka.

Najvažniju rečenicu na tom skupu izrekao je Boris Zelenika: »Danas nitko ne zna koliko ima pravnih propisa u Republici Hrvatskoj.« Nitko ne zna koliko imamo propisa?! Kako se to pobogu dogodilo?

Prvo: naša trodioba vlasti oduvijek je bila »dvosmislena«. Naša zakonodavna vlast nikada nije kreirala zakone. Zakone oduvijek predlaže izvršna vlast, a saborski su zastupnici svedeni na glasačku mašineriju jer nemaju potrebe, kanale i mehanizme niti razloge slušati prijedloge »civilnoga sektora«. Nemaju potrebe slušati civilni sektor jer kao pojedinačni predstavnici nisu odgovorni nijednoj »skupini za pritisak« — osim vlastite partije. Niti od pametnog raspravljanja u Saboru postoji ikakva premija. Umjesto da parlament bude jedina institucija koja kanalizira sukobe, ideje i interese najrazličitijih društvenih skupina, uključujući naravno i »civilno društvo«, parlament se sveo na odluke »za« i »protiv«. Saborski odbori »filtriraju prijedloge«, a javne se rasprave o zakonima vode po kuloarima, tvorničkim dvorištima, studentskim predavaonicama, kinodvoranama ili internetskim forumima. Tako naime i zamišljamo ulogu civilnoga društva u donošenju zakona. Stvar počinje i završava općom kakofonijom o smislu i formulacijama, o nomotetici i navodnim učincima, u kojoj su sve strane nezadovoljne: Vlada, jer nikada ne postiže konsenzus, niti se čini da za »svoje« zakone ikada može postići pravi legitimitet, a »civilni sektor« nezadovoljan je jer njihovi prijedlozi nisu »ušli u zakon« ili su, ne daj bože, upravo suprotni njihovom interesu, »dogovoru«, kolektivnom pregovaranju i sl.

Drugo: učinkovita vlada trebala bi biti sposobna regulirati (posebno javne) sektore *unatoč volji* ili interesu onih koje bi zakon trebao ograničiti. Kao što ne pitamo kriminalce jesu li zadovoljni kaznenim zakonom. Ali kod nas je upravo to tipičan slučaj javne rasprave, naime da upravo one kojima želimo ograničiti ili ukinuti njihov — obično rentijerski — interes pitamo slažu li se sa zakonom.

Jasno je da će zainteresirana »javnost« biti protiv, stoga Vladi stoje na raspolaganju dvije taktike. Prvo: ne učiniti ništa. (I svima se potom čini da je tako i bolje.) Pogotovo »kada je stvar sporna«. Ili drugo, u slučaju davanja »prava«, stvoriti inflaciju propisa i zakona, more pravila u kojem se više nitko neće snaći. Jednom uredbom dati koncesiju jednima, drugom uredbom drugima i tako dalje, već prema tome koja je skupina glasnija. I tako smo postupno, u ime »konsenzusa«, mira u kući, »općeg dobra«, stvorili nepregledno more propisa koje je završilo proizvoljnošću stvaranja, ali što je još gore, i proizvoljnošću primje-

ne nepoznatog broja propisa. I naravno, manjkom bilo kakve učinkovite kontrole.

\*

Sve je to, naravno, upravo suprotno ideji pravne države. Ideji o zaštiti prava. Ideji o minimalnom broju svima poznatih zakona i pravila koji vrijede univerzalno za sve. U ime zaštite prava svijetu, u ime pravednosti, »socijalne pravde«, stvarali smo i naposljetku stvorili stanje u kojem od proizvoljnosti vlasti više ne štitimo nikoga. Za takvo stanje nije kriva ova ili ona vlada, već naša (lijeva i desna) ideja da je najbolja vlada ona koja ispunjava sve naše zahtjeve. Koja intervenira, regulira, podešava, pomaže i ispravlja sve socijalne nepravde kojih se možemo sjetiti. Koja odgovara na zahtjeve civilnoga društva.

Tako smo dobili »kombinaciju institucija« koju zaslužujemo. Iz te kombinacije dogovorne ekonomije i dogovornog pravosuđa nastalo je alarmantno stanje opće nesigurnosti i nepovjerenja, stanje u kojem se ideja horizontalnog širenja zakonskog odlučivanja, takoreći direktne demokracije, bolest od koje smo ustvari bolovali — neki sada pod drukčijim imenom — otvoreno nudi kao lijek.

A što je s neoliberalizmom? Eh, on će se već pobrinuti za sebe.



## Cargo kult br. 13 — »Amerika nas prisluškuje«

Koliko je strah od internetskog špijuniranja opravdan? Je li kompjutorski tehničar Edward Snowden, koji je u svibnju razotkrio tajne američke i britanske programe prisluškivanja PRISM, XKeyscore i Tempora, heroj našeg doba ili samo još jedan moderni Herostrat? Zasluguje li »sinergija« internetskih kompanija i tajnih službi teške riječi i pesimistične zaključke o budućnosti svijeta i demokracije?

Prošli je tjedan na jednoj njemačkoj televiziji poznati književnik lijeve političke provenijencije Hans Magnus Enzensberger izjavio kako su »ljudi poput Snowdena vjerojatno pravi heroji 21. stoljeća«. U svim ustavima svijeta postoji pravo na privatnost, na nepovredivost stana i tako dalje. Sve je to sada ukinuto. Internetske kompanije i vlade koje špijuniraju tvrde: »Ustav je staromodan. On više ne odgovara našim potrebama — izbacimo ga... sve te opterećujuće stvari, sfera privatnosti i to... sve je to glupost.«

Za njih je to nepotrebno. Jer totalna kontrola njihov je stvarni i jedini ideal. »Postoji manjina«, dodao je Enzensberger, »koja to ne želi prihvatiti. Ali većini ljudi sve je to neproblematično i bezopasno. Oni uopće ne razumiju da iza toga stoji velika politička moć.« Stoga je potjera na Snowdena i Assangea dokaz da živimo u »postdemokratskim uvjetima«. <sup>41</sup>

Enzensbergerovoj dijagnozi pridružio se njemački publicist Frank Schirrmacher. »Svjedoci smo promjene cijelog planeta. Big Data — golema količina podataka omogućuje prognoze što ćemo misliti i raditi za deset godina, koga ćemo birati, gdje ćemo stanovati i koje ćemo prijatelje imati. To što sada doživljavamo potvrđuje crne slutnje Michela Foucaulta, prema kojima će se o nama sve



<sup>41</sup> [http://mediathek.daserste.de/sendungen\\_a-z/431902\\_ttt-titel-thesen-temperamente/16561306\\_snowden-ein-held-](http://mediathek.daserste.de/sendungen_a-z/431902_ttt-titel-thesen-temperamente/16561306_snowden-ein-held-)

znati. Tim našim novim *Homo oeconomicusom*, koji funkcionira isključivo prema kategorijama učinkovitosti, može se vrlo lako manipulirati. Demokracija je ugrožena u svojim temeljima.»

Jesu li takvi zaključci opravdani?

Francuzi su oduvijek bili skeptični prema internetu upravo zbog slutnje da će taj novi medij jednoga dana biti pod kontrolom Sjedinjenih Američkih Država. Stoga su osamdesetih godina pokrenuli vlastiti internet, projekt Cyclades. Propast tog projekta jedan je od razloga zbog kojega čak i danas, dvadesetak i više godina nakon rađanja te »slutnje«, njihova sloboda na internetu, kao i njihova informatička tehnologija, bitno zaostaju za ostalima.<sup>42</sup>

Nijemci — točnije njemački intelektualci, pridružili su se francuskim izljevimima straha razmjerno kasno. U doba špijuniranja 1.0, kada su na političkim izborima birali ministre vanjskih poslova koji su i sami bili visoki časnici tajnih službi, činjenica da ljude špijuniraju nije ih posebno brinula. Iz toga nisu izvlačili dalekosežne zaključke o propasti demokracije. (Upravo suprotno!) U to se vrijeme, ranih devedesetih godina, činilo da je »sve pod kontrolom« ako su tajne službe odgovorne demokratskoj javnosti. Najveći strah od špijunaže Nijemci ne doživljavaju zbog znanja da će njihovo ponašanje u supermarketima analizirati i predviđati zloćudni znanstvenici, jer su i u toj vještini tradicionalno vrlo vični (uostalom: jednom kada takvi podaci postanu »znanstveni«, postat će i javni!), već zbog spoznaje da se podaci prikupljaju i radi prednosti u konkurenciji za velike međunarodne poslove. Ukratko: zbog zavisti i brige za vlastite korporacije. »Izvori moći« i kontrole satelitskih podataka, primjerice iz notornog programa Echelon, moći će ponuditi jeftinije projekte i usluge od »njihovih« tj. njemačkih kompanija. Ali to pak samo znači da su zemljama trećeg svijeta dosad i njemačke kompanije nudile projekte bitno skuplje od njihove stvarne vrijednosti. Stoga se čini da projekti špijuniranja rukovodstva velikih kompanija (ako postoje!) imaju blagotvorno djelovanje na cijenu tržišnih projekata.

Oduvijek me čudilo kako su Britanci, tradicionalno obzirni prema ljudskim pravima, sredinom prošlog desetljeća lako i entuzijastično prihvatili projekt CCTV, postavljanje više od 5 milijuna kamera za nadzor u javnim prostorima. Danas su ponosni na tu činjenicu, i neovisno o povećanom senzibilitetu populacije prema ljudskim pravima, Britanci očito nemaju namjeru razmontirati svog »Velikog Brata«. Jer njegove blagodati (u sprječavanju kriminala i terorističkih akcija) očito prevladavaju.

---

<sup>42</sup> <http://en.wikipedia.org/wiki/CYCLADES>

Spomenutim opisima želio sam reći kako je teško donijeti ispravnu socijalnu odluku samo na temelju jednog dobrog razloga. I kako je teško odvagnuti sve dobre razloge za socijalno odlučivanje. »Otkriće« da neke sprave i institucije u Americi prikupljaju podatke o tome što tko piše na Facebooku, u usporedbi s drugim razlozima, možda je — efemerno. I ljudi takav »nadzor« svojevrijedno prihvaćaju, možda zbog toga što do sada nisu dobili jasne dokaze o kršenju svojih ljudskih prava. Ili zbog svijesti da je javnost podataka koje sami stavljaju ili koriste na internetu cijena njihove slobode (i razmjerne sigurnosti!). Osim toga, u usporedbi s prethodnim vrstama i opravdanjima špijunaže, ova je posljednja »špijunaža light«. Zasada, ukratko, sve spomenuto ide u »rok demokratske službe«! Što naravno ne znači da ne bi bilo lijepo sve te kanale gotovo dobrovoljne prisмотрe staviti pod neki oblik demokratskoga (međunarodnoga?) nadzora.

Prema udžbenicima kriptografije, špijuniranje je staro koliko i civilizacija.<sup>43</sup> Znanje je moć, to smo oduvijek znali. Tajne šifre i kodovi pronađeni su na staroegipatskim natpisima, i na klinastome pismu, a Grci i Rimljani u tom su znanju postigli zamjetne uspjehe. Komunističko špijuniranje, tj. uloga tajnih službi u totalitarnoj vladavini, zaslužuje posebnu pozornost. Metode totalitarne kontrole vrlo je dobro opisala Anne Applebaum u svojoj novoj knjizi *Željezna zavjesa: slamanje Istočne Europe*. Uostalom, ni mi još nismo riješili svoj »lex Perković«.

Ali što je s demokratskim špijuniranjem? Prva faza »demokratskog špijuniranja« poznata nam je iz kriminalističkih filmova, literature poput Le Carreove, ili iz filmskih travestija poput Austina Powersa. Heroj te faze je »špijun« koji je razotkrivao neprijateljske tajne ili namjere zloćudnih magnata. U drugoj fazi, devedesetih, takva su ideološka opravdanja nestala. Ideologija te druge faze bila je: »prikupi što više ionako dostupnih, javnih informacija«. I ako nešto nedostaje javnome informiranju, nadopunit ćemo informacijama dostupnim iz spontano ili tendenciozno kreiranih NGO-a ili sličnih organizacija. Ali i za te više ili manje javne informacije još su uvijek postojale neke »tajne službe«, neki posve fizički kanali transmisije podataka: ljudi, pošte ili ambasade. Treća faza demokratske špijunaže izdanak je druge, samo bez »suradnika«, pošta i ambasada. Sigurnosnim službama potrebni su samo kompjutorski tehničari poput Snowdena. Ljudi su o sebi i drugima voljni reći sve (to je jedna od lekcija koju sam naučio tijekom kratkotrajnog stingerskog staža), i posve je upitno koliko su takvi podaci bilo kome »tajni«. Ponudi ljudima neku sitnu korist, aplikaciju kojom će brže pronaći najbližu benzinsku crpku i voilà! — oni će o sebi reći sve. Jedino preostaje pitanje: što će bilo kome takve trivijalnosti?

<sup>43</sup> [http://en.wikipedia.org/wiki/History\\_of\\_cryptography](http://en.wikipedia.org/wiki/History_of_cryptography)

Najbolji komentar zavrzlane oko Snowdena i Assangea ponudio je nedavno naš pisac Teofil Pančić, iz zagrebačke Aleje Viktora Bubnja, u sjajnom eseju »O banalnosti tajne« objavljenom na Trećem programu Hrvatskoga radija: »Svi mi imamo nekakve tajne i držimo do njih«, piše Pančić, »ali hajde da budemo iskreni: sa stanovišta trećih, neposredno neinvolviranih lica, sve su te naše tajne luk i voda, i uglavnom se tiču naših privatnih života, unutar kojih pravimo trivijalno predvidljive aberacije. Ničega tu nema što bi s razlogom zanimalo državu, osim ako država nije kakva naporna teokratija koja se bavi time ko s kim leže, a ko s kim ustaje... Ovaj tip, Snowden, zadobio je instant slavu globalnog whistleblowera no. 1... Svi ga već upoređuju s Julianom Assangeom, čija slava već počinje da bleđi pred novim momkom u gradu... Naime, šta je bila čitava ta wikileaks-operacija ako ne ono isto, samo u obrnutom pravcu: zadiranje grupe građana u internu prepisku države s njenim sopstvenim činovnicima? I to mahom samo jedne države, nota bene. Na koncu to nije bitno prebacilo granice tabloidnog žanra, sa tome pripadajućom marginom suštinske dosade. Ne samo da su tajne nas malih, sitnih građančića uglavnom sasvim bezvezne, nego ni tajne koje država krije od nas mahom nisu mnogo bolje. Osim ako nije tajna da su diplomati prilično mediokritetska bića koja se informišu malo iz sumnjivih novina, malo sa trač-partija, a ako je to neko zanimljivo otkriće, onda sam ja Sean Connery. Život nam se sveo na protok nezamislivo ogromne količine nezamislivo ništavnih informacija, i zapravo bi se moglo reći da neprestano razočaravamo jedni druge time što više nemamo šta da ponudimo. Kad pogledaš, nikada nije bilo tehnički lakše a suštinski teže i besmislenije špijunirati ljude nego danas. Dok su nam ljudi bili nedostupni, i dok je ljudima država bila nedostupnija, mislili smo da se iza krije ko-zna-šta. Trebalo je tako i da ostane, bila je to jedna ipak u osnovi zdrava iluzija...«

\*

Enzensbergerov problem, i problem njemu sličnih, pomalo staromodnih intelektualaca (nekako osjećam da oni nisu posve svladali čari internetske komunikacije), jest da rado skaču na dalekosežne zaključke. Dokazuje li Snowdenovo »okriće« nešto što nismo znali? Da: socijalni su problemi zbog interneta malo drukčiji. Ali je li zbog toga srušena demokracija? Jesmo li odustali od ustavnih i ljudskih prava? Zaslužuje li spomenuto »prikupljanje podataka« sociološku kategoriju — postdemokracije? Da: postali smo pasivniji! Politika je postala PR spektakl. Ljudi više ne vjeruju političarima i njihovoj sposobnosti da zauzdaju naše i tuđe ekonomske apetite. I o tom novijem, ozbiljnijem sindromu pisao je tvorac pojma »postdemokracije« Colin Crouch. U tom spletu novijih događaja Snowden

je tek razmjerno malo zrnice soli, a afera sa špijuniranjem tek efemerna epizoda za koju vrijedi imperativ »ne troši velike riječi uzalud«.

A splet stvarno ozbiljnih, »post-demokratskih« simptoma pasivnosti ostavit ćemo za jednu drugu priliku.

P.S. Tijekom pisanja ovoga teksta *The Guardian* (list kojem su Snowden i Assange uručili dokaze i dokumente o nadzoru) objavio je nekoliko vijesti o nižu pritisaka britanske vlade na uredništvo da vrate ili unište dobivenu dokumentaciju, kao i o ostalim njezinim djelovanjima u sprječavanju daljnjeg objavljivanja dokumenata. U svjetlu tih najnovijih događaja, ležeran ton mojega članka nije na mjestu. Ali, isti je list objavio i vrlo odmjeren tekst bivšeg čelnika Ureda britanske vlade za komunikaciju (GSHQ) Davida Omanda,<sup>44</sup> u kojem se nabrajaju postojeća načela zakonitosti tajnog nadzora, kao i pravila kojih bi se otvoreno društvo trebalo pridržavati kako bi se pomirili pravo na sigurnost i pravo na privatnost.

---

<sup>44</sup> <http://www.theguardian.com/commentisfree/2013/jun/11/make-surveillance-ethical-and-effective>



4.

# FAJRUNT U HELGINOM BARU



*Jedni su demokraciji pomagali svojom nadarenošću,  
a drugi svojim porocima.*

Alexis de Tocqueville: *Demokracija u Americi*

*U svakoj nedaći najveću bol stvara nam sjećanje  
na to da smo nekad bili sretni.*

Boetije: *Utjeha filozofije*





## Fajrunt u Helginom baru

Svatko od nas ima neku teoriju o tome tko je kriv za postojeće mi-zerno stanje u Europi i svijetu. Prema najbrojnijima, kriva je pohlepa kapitalista. Prema drugima, to su Amerikanci, što je, čini se, tek drugo ime za istu stvar. Prema trećima, to su političari, koji su s krivcima prve i druge vrste sklopili »pakt«. »Ta netko mora biti kriv za zlo u svijetu!« Pronalaženje krivca toliko je važan dio našeg evolucijskog ponašanja, govore nam evolucijski psiholozi, da bez njega, kao vrsta, možda nika-

da ne bismo naučili misliti. Krugovi pronađene krivnje postupno se sve više prostorno i povijesno šire, i naposljetku, zajedno s Ambroseom Bierceom, autorom *Vražjeg rječnika* možemo reći: »Stvarno nevini nisu samo ljudi bez ikakve krivnje, već i oni koji misle da su i svi drugi nevini.« Ili, kako je to malo drukčije rekao George Orwell, »Svece treba uvijek smatrati krivim, dok se ne dokaže da su nevini.«

Ali stvarno, tko je kriv?

To, naravno, ovisi o tome kako opisujemo današnje stanje. Jedno od najboljih i najjednostavnijih objašnjenja današnjeg stanja, vjerojatno znate, kruži internetom kao »Priča o Helginom baru«. A priča ide ovako:

*Helga je vlasnica bara. Gotovo sve njezine mušterije nezaposleni su alkoholičari i od takve klijentele njezin bar ne može opstati. Kao rješenje problema ona smisli genijalan plan: dopustit će im konzumaciju »na dug« (piješ sada / platiš kasnije). Helgina strategija brzo se prošire: mušterije ubrzo navaljuju u Helgin bar i on ubrzo bilježi najveći promet u gradu. Nijedna mušterija ne protestira što Helga s vremena na vrijeme podiže cijene pića jer se plaćanje ionako može odgoditi. I tako se promet i prihod Helginog bara ubrzo dramatično povećao. Dinamični potpredsjednik lokalne banke u*

*Helginom priходу prepoznaje golem potencijal i Helgi povećava kreditni limit. Za njega to nije problem jer iza svega kao polog stoje dugovi Helginih mušterija! To ubrzo primijete i eksperti za burzovno poslovanje u centrali banke te odmah smisle kako će ostvariti goleme bonuse pretvaranjem Helginih kredita u »alko-obveznice«. Tim vrijednosnim papirima sada se trguje na svjetskoj burzi. Naivni investitori ne razumiju da su kupljene obveznice u stvari dugovi nezaposlenih alkoholičara, pa cijena obveznica stalno raste, i uskoro, u nekim vodećim državnim brokerskim kućama one postaju najpovoljnije za trgovinu. Premda cijene dionica i obveznica i dalje rastu, jednoga dana menadžer Helgine banke odluči kako je došlo vrijeme da Helga vrati kredit. O tome obavještava Helgu, a ona potom zahtijeva da joj mušterije plate. Kako je riječ o nezaposlenim alkoholičarima, naravno da ne mogu platiti. Helga ne može ispuniti svoje kreditne obveze u lokalnoj banci te proglašava bankrot. Bar se zatvara i njezini zaposlenici gube posao. Preko noći, cijena »alko-obveznica« pada 90 posto. Srušena vrijednost obveznica uništava likvidnost banke: banka ne može odobravati nove kredite i njezina se ekonomska aktivnost zamrzava. Dobavljači koji su Helgi odobrali odgođeno plaćanje, pa čak i investirali u obveznice visoke vrijednosti, sada moraju otpisati njezin dug uz gubitak od preko 90% pretpostavljene vrijednosti obveznica. Njezin dobavljač vina proglašava bankrot i zatvara obiteljski biznis koji je uspješno poslovao pune tri generacije; njezinog dobavljača piva preuzima konkurentska tvrtka koja odmah zatvara lokalnu pivovaru i otpušta svih 150 radnika. Srećom, banku, brokersku firmu i njezine direktore multimilijunskom financijskom injekcijom spašava vlada, bez dodatnih obaveza. Fondove potrebne za spašavanje država će osigurati novouvedenim porezima koje će plaćati zaposleni ljudi srednje klase, koji uglavnom ne konzumiraju alkohol i nikada nisu bili u Helginom baru.*

Duhovito, ali vrlo istinito »objašnjenje današnjeg stanja« svakako bi trebalo nastaviti. Za lovce na krivca nije nebitno tko je Helga, a tko su alkoholičari. Prema prvom, očitom i najtočnijem, tumačenju, alkoholičari su u priči, dakako, obični ljudi koji su se zadužili »kod Helge« i pili bez pokrića. Svi koji su digli kredit. Svi oni koji su željeli živjeti »iznad svojih mogućnosti«, bez prevelikog razmišljanja o mogućim rizicima vraćanja duga. Već u tome leži prva pouka: krug krivaca za »lanac Helginog bara« mnogo je širi negoli je većina danas spremna

prihvatiti, većina naime, koja krivnju vidi isključivo u »višim ešalonima« novčanog sektora. Ili kao što je to jednom prilikom javno rekla Angela Merkel: »Ako pitate švapsku domaćicu, ona će vam znati reći: ne prostri se više negoli možeš«.

Drugo, malo općenitije tumačenje, jest da su alkoholičari Helgina bara bile cijele države. I to je tumačenje, ako hoćete, točno. Državama je takvo kreditiranje bilo vrlo zanimljivo, kako je jednom davno Josip Broz Tito predložio Naseru, »kako bi narod odmah osjetio blagodati nove vlasti«. »Te blagodati nove vlasti« platili smo mi, Titovi nasljednici, koji smo se nešto ranije poslužili tim sjajnim rješenjem, a nešto kasnije i Egipćani. A Grci su od takvog ponašanja napravili čak pravo umjetničko djelo.

\*

Kako bi priča bila cjelovita, treba joj pridodati filozofe ekonomije. Našim se filozofima ekonomije postavlja pitanje: »Trebaju li zaposleni ljudi srednje klase koji nisu bili u Helginom baru plaćati dugove njezinih alkoholičara (uključujući i dugove svih ostalih u dužničko-iracionalnome lancu)?«. Slažu li se oni s vladinom odlukom o spašavanju banaka i fondova? Jesu li »zaposleni ljudi srednje klase« uopće svjesni da novim porezima spašavaju lanac dužnika u kojem nisu sudjelovali? I: koju stranku odabrati? Prije četiri godine o tome su se vodile velike teorijske bitke (primjerice, između harvardskog povjesničara Nialla Fergusa i ekonomista nobelovca Paula Krugmanna). U Americi je pobijedio Krugman. Banke su spašene izdašnim Obaminim injekcijama budućeg novca. Novonastali dug platit će njihova djeca i unuci. A krivci su i nakon toga nastavili živjeti kao prije. U Americi je odluka o »kvantitativnom olakšanju« (spašavanju cijelog lanca dužnika) pokrenula dvije socijalne lavine — pokret »Tea Party«, koji više kako je nedopustivo iz tuđih džepova plaćati »alkose« na svim razinama; i »Occupy Wall Street«, koji smatra da je rješenje »Helginog lanca« ukidanje svakog trgovanja slične vrste. U tom OWS rješenju, čini se kao da je opravdano zaboraviti na Helgu i njezine »alkose«.

U Europi, koja ima zajedničku valutu i onedavno zajedničke fondove za takve krizne situacije, glasači se o sličnim odlukama gotovo nepostojeće europske vlade i gotovo nepostojeće uloge vlastitih vlada u Europskom parlamentu općenito nisu stigli izjasniti. Stoga uglavnom glasaju za stranke s programima »protiv neoliberalnog kapitalizma«. A kada je riječ o europskim »filozofima ekonomije«? U Europi su oni (po mom mišljenju s pravom) pomislili da je bolje obrnuto rješenje: stezanje remena onih koji su taj dužnički lanac stvorili. Takav je odgovor nesumnjivo pravedniji, jer zašto bi netko drugi plaćao za pogreške cijelog dužničko-prevarantskog lanca? Ali, premda je takvo »rješenje« bilo praved-

nije, s obzirom na to da je Europa pravi novac pomiješala s novcem za *monopoly*, mnogi su ostali bez posla. Sada se krivnja tog financijskog inženjeringa prelila na smanjeni volumen posla — i opet su stradali brojni nevini.

Ali, dok je sve aktere »Helgina dužničkog lanca« relativno lako pohvatati, malo teže kazniti, problem je mnogo teže riješiti ako alkoholičare u Helginom baru protumačimo kao prezadužene države. Jer tko će dijeliti TU pravdu? Kako izvesti bankrot država, a da se pritom zadrži ideja »pravne države« ili uobičajena ideja »prava«? E, na to pitanje ne zna odgovoriti nitko, i to je izvor svih problema današnje Europe. Upravo je to izvor općeg europskoga straha. Naime, bankrot alkoholičara (Helgina bara, ili banke), ili točnije, bankrot jedne države, u toj našoj novoj Europi zapravo povlači i bankrot cijele zajednice. Sada su nam navodno preostala samo dva rješenja: razlaz ili jače ujedinjenje. Prvo je nepopularno uglavnom zbog minulog rada na objedinjavanju, ali, ništa manje važno, i zbog realnog prelijevanja bankrota među raznim zemljama EU-a. I zbog proizvoljnog nabacivanja krivnjom, omiljene europske igre. Drugo je također nepopularno zbog dvaju razloga: zbog toga što se nijedan narod nije ujedinjavao u Europu kako bi plaćao tuđe dugove, a još manje da se odrekne svog političkog suvereniteta. Tek rijetki danas mogu zamisliti centralističnu Europu kojom će rukovoditi švapska teta, koja će poplaćati dugove, ali i drugima naređivati što bi oni zauzvrat trebali raditi. A nekima se čini da je to još jedino rješenje.

Kako nijedno od tih rješenja nije popularno, a još manje izvjesno, možemo li onda izvući ikakvu pouku iz Helgina bara?

Pa, nadam se. Ne znamo kako će ova igra završiti. Ali svaka buduća igra imat će elemente ove koja se odvija upravo pred nama. Pouke Helginog bara tiču se dakle one sljedeće igre. Mnogi misle da je glavni krivac »kapital«. Ili: spre-ga kapitala i politike. Ali što je kapital i politika negoli proizvod naših postupaka, nakana, poslova, intencija i nada? Prva pouka Helgina bara trebala bi dakle biti da nam država služi kako bi zadovoljila pravdu i kaznila sve aktere Helgina bara, uključujući i nas same — ako i kada postanemo »alkosi«. I drugo, očito smo birali vrlo pogrešne predstavnike, one koji su nam obećavali i — ne zaboravimo — dijelom stvarno pružali ono što ne možemo platiti. A kako je država samo prenesena naša volja, pouka bi trebala biti da nikada više ne biramo predstavnike koji se i sami ponašaju kao »alkosi«; one koji ne paze na zajednički džep, već se prema njemu ponašaju kao prema bačvi bez dna. (Cinici kažu da političari to uvijek čine.) I suviše često bili smo svjedoci kako završava takva politika, i kako je pravedno ako naši potomci jednoga dana prema nama i našim dugovima ne budu imali nimalo milosti. Jer je dobrim namjerama, bez stvar-

*nog* novčanog pokrića (a to znači ostvarenog i unovčenog rada), popločen put u pakao.

#### Dodatak 2015.

Više od tri godine od pisanja ovoga teksta, stvari su se u Europi bitno zahuktale. Europska unija izglasala je novu tranšu pomoći Grčkoj, poslovičnom dužniku, ali su se procijepi među državama članicama bitno povećali zbog spoznaje da ni takva mjera solidarnosti neće pomoći Grčkoj da izađe iz bankrota. Svi sukobi zbog kojih je oblikovana Europska unija i eurozona, odjednom su provirili punom snagom i sudbina tih velikih i važnih projekata još je problematičnija nego prije tri godine.





## Civilizacija više ne stanuje ovdje?

U usporedbi s današnjom ekonomskom krizom, kriza 1929. bila je tek »mala depresija«, a ovu današnju »treba shvatiti kao izraz već duboko ukorijenjene tendencije slabljenja Zapada«. Tim riječima današnje stanje opisuje harvardski profesor ekonomske povijesti, jedan od najpoznatijih javnih intelektualaca, vrsni polemičar i *enfant terrible* za zagovaratelje »kvantitativnog opuštanja«, profesor Niall

Ferguson, u svojoj najnovijoj kod nas netom prevedenoj knjizi *Civilizacija. Zapad i ostali*. »Neće biti inflacijskog izlaza iz golemog dužničkog tereta koji podjednako opterećuje kućanstva, banke i vlade, izlaza kojim su se mnoge zemlje koristile 20-ih i 70-ih godina. Rast će ostati spor, a vlade će nastaviti s deficitom.« »Američka fiskalna kriza koja slijedi«, pisao je Ferguson 2004., »toliko je golemo da je opravdano o njoj govoriti kao o fiskalnom ekvivalentu »savršene oluje« i »savršenog« potresa.« »Zapad je pogodila financijska kriza koja nije ugrozila samo bogatstvo zapadnoga svijeta: mnogo je važnija činjenica da je ona potkopala legitimnost, kredibilitet i samopoštovanje Zapada.«

Jesu li slabljenje i pad sudbina koja očekuje zapadnu civilizaciju? Tim temeljnim pitanjem Ferguson se bavi i u ranijim knjigama, posebno u djelu *Povijest novca*, ali i u prethodnim knjigama *Rat svjetova* te *Kolos i carstvo*. Njegov je odgovor pozitivan: naoko jaki Zapad ima brojne slabosti i može mu se dogoditi civilizacijski slom. Ali mnogo je vjerojatniji onaj polagani, koji se već neko vrijeme zbiva pred našim očima: »slabljenje« u usporedbi s »drugima«, gubitak konkurentnosti pogotovo u usporedbi sa sve jačim kineskim imperijem. »Civilizacijski sukob i dalje se čini tek kao daleka mogućnost. Mnogo je vjerojatnije da ćemo biti svjedoci pomacima koji su posljednjih 500 godina dosad uvijek koristili Zapadu. Jedna civilizacija slabi, druga jača. Ključno pitanje nije hoće li se one sukobiti, nego hoće li slabija skliznuti u potpuni slom.« Ali zapadna civilizacija izvlačila se iz ekonomskih kriza poput ove današnje mnogo puta tijekom svoje povijesti, baš kao što je obilovala prorocima koji su najavljivali njezinu propast.

Zašto krizu koja se upravo događa Ferguson onda smatra »ključnom«?

Postoje dva bitna razloga. Ferguson povijesnim primjerima obrazlaže svoju glavnu tezu. Ona glasi: snagu zapadne civilizacije predstavljalo je i predstavlja »šest ubojitih aplikacija«, šest sklopova uzroka njezina napretka i »sjaja« u usporedbi s drugim kulturama i civilizacijama, odnosno »šest kompleksa institucija i srodnih ideja i načina ponašanja koji su bili pokretači globalne moći. Riječ je o 1. konkurenciji; 2. znanosti; 3. vlasničkim pravima; 4. medicini; 5. potrošačkom društvu i 6. radnoj etici«. Te su institucije proteklih pola milenija pokazale nadmoć u usporedbi s institucijama suparničkih civilizacija. Druge su civilizacije i kulture imale mnogo predispozicija za sličan razvoj — Carstvo dinastije Ming te Osmansko Carstvo startali su sa značajnom prednošću pred Zapadom, ali su u ključnim povijesnim trenucima odustali od primjene nekih spomenutih »aplikacija« (Kinesko od konkurencije i trgovine, Osmansko od znanosti). Glavni razlog zaostajanja Zapada u usporedbi s drugim suparničkim kulturama i civilizacijama leži u činjenici da su suparničke civilizacije danas preuzele gotovo sve aplikacije i umjesto nas postaju njihov glavni nositelj i korisnik. Razmotrimo, primjerice, radnu etiku. »Europljani su danas svjetske dangube«, piše Ferguson. »Prosječno rade manje od Amerikanaca, i mnogo manje od Azijata. Zbog produženog obrazovanja i rane mirovine, manji je dio Europljana zapravo raspoloživ za rad. U usporedbi sa 65% Amerikanaca i 75% Kineza, u Belgiji i Grčkoj tek je 54% ljudi starijih od 15 godina raspoloživo za rad. Od tog radno aktivnog stanovništva, između 1980. i 2010. prosječno je veći udio bio nezaposlen u Europi negoli drugdje u razvijenome svijetu. Europljani češće štrajkaju. Zahvaljujući kraćim radnim danima i dužem godišnjem odmoru Europljani imaju manje radnih sati. Između 2000. i 2009. prosječni zaposleni Amerikanac radio je na godinu oko 1711 sati. Prosječni Nijemac radio je samo 1437 sati ili 16 posto manje. Europski radni sati smanjili su se za petinu. Prosječni japanski radnik radi isti broj sati kao američki, a prosječni Južnokorejac odradi 39% više. Stanovnici Hong Konga i Singapura također odrade otprilike trećinu više sati negoli Amerikanci.«

Slično vrijedi za znanost. »Kina«, kaže Ferguson, »postaje sve inovativnija. Godine 2007. pretekla je Njemačku po broju novih prijava za patente. Šesterostruko je povećala troškove za istraživanje i razvoj u proteklom desetljeću... OECD je otkrio zapanjujuće razlike između zemalja na vrhu, Južne Koreje i Japana, te Italije i Britanije koje vidljivo zaostaju.« A isto vrijedi za konkurenciju. »Podaci istraživanja pokazuju da je kineski narod danas posvećeniji ideji slobodnog tržišta negoli Amerikanci.«

Međutim, možda najvažniji razlog postupnog slabljenja Zapada u usporedbi s »ostalima«, i gotovo najpouzdaniji simptom mogućeg »sloma« — a to je druga glavna Fergusonova teza — jest odustajanje od vjerovanja u spomenute »aplikacije« odnosno kriterije napretka. »Premda se čini da Zapad ljudskim društvima još uvijek nudi najbolji dostupni niz ekonomskih, društvenih i političkih institucija... veliko je pitanje jesmo li još uvijek kadri prepoznati njihovu nadmoć. Možda prava prijetnja nisu uspon Kine, islam ili emisija ugljikova dioksida, već naš vlastiti gubitak vjere u civilizaciju koju smo naslijedili od predaka. Danas, kao i nekoć, najveća prijetnja zapadnoj civilizaciji nisu druge civilizacije, već naša vlastita malodušnost.« Ukratko: ono što je Zapad učinilo velikim, to danas više »ne stanuje ovdje«: prebacilo se na Istok. Takvom se (liberalnom!) slikom svijeta, koja opisuje protok ideja i promjene njihovih protagonista, pokazuje da globalizacija nije nikakvo oruđe »imperijalista«, već kulturna vrijednost dostupna svima koji je žele kopirati i usvojiti. Ma koliko proročke bile Fergusonove riječi, između redaka čitamo njegovu brigu za nasljeđe koje je nekoć stvaralo povijesni sjaj. Naša današnja kriza, mogli bismo reći, jest kriza tih negdašnjih vrijednosti i skepsa prema ideji civilizacije.

Naša »malodušnost« ima brojne simptome. Cinik će možda reći da Hrvati, premda kršćani (čiju religijsku vrijednost za ideju napretka Ferguson često ističe), ustvari nikada nisu dijelili te »vrijednosti« Zapada. To danas vrlo lako možemo oslikati općerasprostranjenom »antineoliberalnom« skepsom prema svim spomenutim vrijednostima: prema radu, inventivnosti (znanosti), potrošačkom društvu, vlasničkim pravima i koječemu još, premda sve spomenute institucije ustvari nikada dosljedno nismo ni usvojili. To isto tako možemo vidjeti u javnom »žigosanju« svih onih koji u te vrijednosti vjeruju.

Poput Fergusonova, često sam vodio polemike o važnosti ideje civilizacije, sa sugovornicima koji su tvrdili kako je civilizacija uvijek dominacija, imperijalizam i kako eventualne blagodati civilizacije na vagi »pravde i poštenja« možda ne vrijede mnogo. Već sam spomen riječi »civilizacija« u mnogima izaziva zazor. U Hrvatskoj to nije čudno, ali priča s Fergusonom dokazuje da naš kulturno-civilizacijski kontekst nije bitno drukčiji od trenutačno dominantne, »antiimperijalističke« i »antiglobalističke« ideologije u svijetu.

Vrlo ilustrativan primjer »malodušnosti« prema ideji civilizaciji jest rasprava koja se po objavljivanju Fergusonove knjige vodila na stranicama svjetskog tiska. Indijski romanopisac Pankaj Mishra prošle je godine u *London Review of Books* objavio uvredljivu recenziju Fergusonove knjige koju je nazvao — rasističkom. »Ferguson... želi i zlato i robove, kao i svi ostali, i usput, poput svih ostalih, želi sebi podići spomenik jer su robovima učinili i dobre stvari.« U Mishri-

nom »rasističkom košu« našle su se doduše i brojne druge znamenite ličnosti iz kulture i politike poput Michaela Ignatieffa, Roberta Coopera, Tonyja Blaira ili Winstona Churchilla. Ferguson je odgovorio prijetnjom sudskom tužbom, ali isprika izdavača i Mishre nije uslijedila.

Čudni se kriteriji danas postavljaju autorima povijesnih i socioloških knjiga golemoga raspona: od njihovih se autora traži da se ograde od svih zlodjela koje je neka civilizacija počinila. Čak i onda kada je njihov predmet nešto posve drugo! Kritičare poput Mishre nikada neće zadovoljiti »puko« ograđivanje od zlodjela; takvi kritičari bit će zadovoljni tek onda kada uz zlodjela civilizacije odbacimo i sve njezine tekovine. Kako onda ne bismo bili malodušni! Srećom, s vremena na vrijeme pojavljuju se autori, poput Nialla Fergusona, koji se ne boje reći da civilizacija (unatoč svemu) nosi brojne vrijednosti i da bi bez nje, kako je nekoć govorio Kenneth Clark, bilo dosadno, opako i mračno.

\*

»Ubojite aplikacije« (kako ih pomalo ironično zove Ferguson) koje su nekoć Europu i Ameriku učinile velikima a drugima nedostajale, koje su Zapad pretvorile te gotovo pola milenija održavale kao globalno dominantnu civilizaciju: konkurencija, znanost, demokracija, medicina, konzumerizam i protestanska radna etika, danas više nisu monopol Zapada. Štoviše, po svemu sudeći, čini se da ih je Zapad i zaboravio koristiti. Istodobno, današnju globalnu krizu na svojoj koži manje osjećaju gorespomenuti, nama misaono i kulturno udaljeni azijski i latinskoamerički narodi (za koje nikada ne bismo rekli da će ikada predstavljati izazov zapadnoj civilizaciji) — upravo zato što su preuzeli (»skinuli«, kopirali) spomenute zapadnjačke »aplikacije«.

Unatoč intelektualnim najavama, narodi »zapadne civilizacije« zapravo su tek rijetko svjesni da se povijest, hegelijanski, još jednom preselila na Zapad, ovaj put prema Kini i Indiji. Opsjednuti vlastitim problemima, više nismo u stanju shvatiti (ili priznati) — da Zapad ubrzo više neće dominirati svijetom! Premda osjećamo krizu, u našim navikama i radu naših institucija uglavnom se ništa nije promijenilo. Pritegnut ćemo remen (tu i tamo), ukinuti ovu ili onu subvenciju, ali strukturu naših institucijskih i privatnih troškova i navika ne dovodimo u pitanje.

Razmotrimo, primjerice, grčki slučaj. Premda je grčki dug sada već gotovo dvostruko veći od njezinog dohotka, Grci ne dovode u pitanje svoje navike: većina ne misli da su njihove negdašnje (i sadašnje) rastrošne navike uzrok sadašnjeg stanja. Naprotiv, za stanje su krivi kriminalci, bankari, svjetski kapitalizam, korumpirane političke elite, Nijemci koji nisu platili reparacije, MMF i brojni drugi. Već apokrifni vicevi o tome tko sve i kako može zaslužiti penziju i državnu

dotaciju, i o tome kako se intenzivno radi na radnim mjestima, nisu promijenili njihov odnos prema životnim navikama i očekivanjima. Mjere štednje smatraju se »nepravdnima«. A pravda se želi utjerati molotovljevimi koktelima, štrajkovima i sjedenjem pred parlamentom. Slično je i sa Španjolskom, Portugalom i Italijom. Uostalom i s nama.

Od početka velike krize prošlo je već gotovo tri godine. U tom razdoblju neki su od nas možda očekivali da će se ljudi pripremati za »potop« koji slijedi. Za sve veću nezaposlenost. Prikupljati konzerve, zalihe šećera i soli. Vratiti se štednji (ovaj put zbog nesigurnosti čak i običnih bankovnih uloga, u nekom obliku čarape). Marljivije raditi. Pokušati mrtve kapitala staviti u pogon. Ali, kako nam se čini da prikupljanje konzervi nije trajno, sistemsko, rješenje, odustajemo čak i od takvih skromnih mjera. A neki, danas ponovno vladajući ekonomisti (uključujući i neke nobelovce), čak tvrde da je i dobro da je tako. Mjere štednje, tvrde oni, nisu dobre za oporavak ekonomije jer se smanjenjem količine novca u optjecaju ne potiče rast. Ljudima se stoga šalje pogrešan signal: »Trošite i dalje! Ne brinite se!« Kao da pretjerana potrošnja nije bila uzrok današnje krize.

Takav gambit (»ni trošenje ni štednja neće nas izvući«) samo je priprema trase za frontalni sudar sa stvarnošću. Naša prirodna inercija i prirodna inercija naših institucija, u gambitu s nesposobnošću pronalaženja rješenja, oduzela je ljudima orijentaciju i pretvorila ih u pasivne promatrače svjetske povijesti. A ako nama nije jasno što nam je činiti, nije daleko od pameti da je perspektiva mutna i našim vođama. Treba li smanjivati plaće ili ih održavati? Treba li devalvirati valutu ili je držati jakom? Treba li intenzivirati rad i dodatno otpuštati radnike ili ih držati na umjetnim radnim mjestima? Čini se da na vagi više nema univerzalno dobrih rješenja.



# Povjerenje, generacijski sukob i kriza civilizacije

U knjizi *Civilizacija. Jedan osobni stav* i poznatoj BBC-jevoj TV seriji iz 1969. godine veliki britanski povjesničar umjetnosti Sir Kenneth Clark tvrdio je da postoji nekoliko preduvjeta za stvaranje i održanje civilizacije. Civilizacija je, tvrdi Clark, prilično krhka, premda je naoko složena i trajna. »Lako ju je uništiti. Tko su joj neprijatelji? Ponajprije strah — strah od rata, strah od napada, od bolesti i gladi. U takvim vremenima jednostavno se ne čini vrijednim išta stvarati, pa čak ni razmišljati o sljedećoj ljetini. A onda, tu je strah pred nepoznatim, kada se ne usuđujemo ništa pitati ili išta mijenjati. Potom: iscrpljenost, osjećaj beznađa koji ljude može iznenaditi čak i na visokom stupnju materijalnog blagostanja.« Civilizaciji je potrebna krepkost, snaga, živahnost. »Golema snaga prethodila je svim velikim civilizacijama i epohama koje su stvorile civilizaciju. Ljudi katkada misle da se civilizacija sastoji od fine osjećajnosti, dobre konverzacije, manira i sličnih stvari. Sve su to ugodne posljedice civilizacije, ali to ne čini civilizaciju: društvo može raspolagati ovim ljepotama, a ipak biti mrtvo i ukočeno.« Istina je, nastavlja Clark: »Civilizacija doduše zahtijeva barem malo materijalnog blagostanja — toliko da omogući malo dokolice. Ali ona zahtijeva mnogo više pouzdanja, povjerenja u društvo u kojem pojedinac živi, vjeru u njegove zakone i povjerenje u vlastitu duhovnu snagu.«

Brojni studenti i kolege smatraju da su to zastarjele koncepcije povijesti. Tko još razmišlja u okvirima ovakvih »idealističnih« kategorija? Ali s izvjesnim životnim iskustvom, odgovaram ja, današnja zapadna civilizacija doista proživljava krizu koja se ponajprije ogleda u pomanjkanju povjerenja u društvo (u društveni sustav) i njegove zakone, pa i u same sebe, u vlastitu kreativnu snagu. Teško je reći je li ta današnja zapanjačka malaksalost posljedica materijalnih pri-



lika ili je ova ekonomska kriza tek manifestacija neke dublje i dugotrajnije duhovne slabosti. Kakav god bio točan odgovor, ekonomska kriza sigurno nije stvorila neko novo povjerenje među ljudima niti samouvjerenost da probleme možemo i znamo riješiti.

Svakako, ekonomska je kriza kriza povjerenja. Povjerenja u institucije, demokraciju, mehanizme socijalne kohezije, u standardne načine razmjene i u ljude općenito. Često se govori da je za današnje stanje kriva ideologija pohlepe i egoizma, premda nas povijest uči da je izvjesna količina tih osobina stvorila našu civilizaciju. Pohlepa (ili točnije — poduzetnost) predstavljala je jedan od civilizacijskih pogonskih sredstava, ali ekonomska je kriza dovela u pitanje čak i donedavno uobičajene oblike suradnje (među »pohlepnima«), primjerice posudbu novca među bankama. Preispituju se svi oblici proračunskih rashoda, poticaja i socijalnih davanja, i u skladu s temeljnim načelom autonomije pojedinaca sve se češće traži odgovornost svih subjekata za vlastiti proračun, a to znači sve manje očekivanja od drugih (uključujući i državu).

Sredinom devedesetih američki sociolog Francis Fukuyama (u knjizi *Povjerenje*) tvrdio je kako je povjerenje »ulje za podmazivanje« socijalnog sustava. S većom količinom povjerenja, interakcije među pojedincima postaju »jeftinije« jer tada nije potrebna dodatna skupa regulacija države, a sustavi u kojima postoji najveće povjerenje, najbolje i najefikasnije funkcioniraju. Istina, u njegovoj su analizi Sjedinjene Države predstavljale određenu anomaliju. Broj kaznenih djela i parnica nije ukazivao na zavidan stupanj povjerenja, ali ipak su ostvarivale zavidne stope razvoja. (Danas znamo da je dio te američke efikasnosti počivao na vanjskom dugu.) Fukuyama je tu anomaliju objašnjavao visokim stupnjem socijalnog kapitala naslijeđenog još iz vremena doseljavanja, socijalnog kapitala koji je podrazumijevao spremnost većine građana da se žrtvuju za zajedničku stvar ili da sami riješe socijalne aberacije. Ukratko, nije bilo isuviše razloga općenito sumnjati u tezu da između povjerenja i učinkovitosti države i društva postoji čvrsta, »organska« povezanost. Razvijeni su društva ujedno društva s većim razinama povjerenja.

Sociološka su istraživanja u Europi donedavno potvrđivala tu tezu. Ali samo nekoliko godina poslije, danas, štrajkovi, demonstracije, manifestacije građanskog neposlušna, »iracionalni« izljevi nasilja, katkada čak s ljudskim žrtvama, u najrazvijenim demokracijama svijeta, u SAD-u, Britaniji, Francuskoj, Španjolskoj, Italiji, Izraelu, Irskoj, Portugalu (Grčku da i ne spominjemo), dovode u sumnju brojke koje su donedavno svjedočile o razmjerno visokim razinama povjerenja i teoriji o povezanosti napretka i povjerenja. (U gorespomenutom istraživanju *Povjerenje i socijalni kapital u Europi* iz 2009. na primjeru naglog pa-

da općeg socijalnog povjerenja u Nizozemskoj sumnja u povezanost bogatstva i povjerenja već se naslućivala. Autori su Nizozemsku po vlastitu nahodjenju svrstali u »Južnoeuropski klaster«.)

Donedavno se odsutnost protesta u SAD-u uz iznimno visoke stope nejednakosti objašnjavala specifičnim američkim mentalitetom: oni podnose visoke razine nejednakosti, tako je glasila teorija, jer znaju da im time nije narušena sloboda. Ali brojne nedavne demonstracije, isprva stranke »čajankara« koja se zalagala za manje upletanje države, a sada i ljevičara na Wall Streetu i u drugim gradovima koji izborom mjesta demonstriranja rječito pokazuju koga smatraju krivcem za nastalu situaciju, pokazuju da nijedno od ponuđenih recentnijih objašnjenja, s pomoću mentaliteta i »socijalnog kapitala«, neće biti dovoljno.

Demonstracije u Španjolskoj, Italiji i Izraelu, a dijelom i u Britaniji, mogle bi ići na ruku tradicionalnim sociolozima konflikta (marksistima), koji ponovno nude objašnjenje zbivanja s pomoću »klasne borbe«. Takva su katkada implicitna tumačenja »klasne borbe« smiješna, primjerice kao opravdanja za nediskriminirani vandalizam i nasilje u Britaniji. (Marx je, doduše, za takve primjere imao posebno »objašnjenje«: te klase još nisu postale »klase za sebe«.)

Ma koliko kriza zazivala marksističko tumačenje socijalnog raslojavanja i klasnog »učvršćenja«, *pri takvom se objašnjenju događaja griješi na isti način kao i u vrijeme Karla Marxa*. Nema nikakve sumnje da postoje brojni razlozi za nezadovoljstvo populacija spomenutih država i da se nezadovoljnici i demonstranti, bez obzira na vlastiti imovinski status, s razlogom ili bez njega, smatraju dijelom »potlačene« klase. U tom je smislu raslojavanje elementarna činjenica. Ali marksistička analiza pretpostavlja da je ono »strukturno nužno«, odnosno da je njegov uzrok »kretanje« ili »ideologija kapitala« (u boljoj varijanti) ili pohlepa kapitalista (u psihološki eksplozivnijoj i — neistinitijoj varijanti). Pogreška marksističke analize sastoji se u tome što izjednačava uzrok i njegovu socijalnu manifestaciju, pa iz potonjeg zaključuje na prvo: budući da postoje nemiri s »klasnim« obilježjima, i budući da »kapital« uvijek razdvaja klase, uzroci konfliktnog stanja utemeljeni su na kapital-odnosu.

Primjer demonstracija u Španjolskoj i Izraelu (i brojnim drugim europskim zemljama) pokazat će nam u čemu je manjkavost takvog izjednačivanja. U tim je zemljama (gotovo u pravilu) najveća nezaposlenost među mladima. U nekim slučajevima nezaposlenost mladih iznosi više od 50%, a kako su kanali zapošljavanja za njih gotovo zatvoreni, posve je razumljivo da među njima ima najviše nezadovoljnih, odnosno najmanje onih koji imaju razloga vjerovati da su privatno vlasništvo i ugovorno pravo temelj ljudskih prava i sloboda, kontrole privilegija i temelj dosad najnaprednije civilizacije. Ali, postavimo li pitanje kako to

da upravo u »klasi« mladih postoji toliko nezaposlenih, odgovor: »zbog kapital-odnosa« nije dovoljno točan. U »kapital-odnosu« nema nišćeg što bi diskriminiralo mlade. Kada bi, primjerice, postojalo slobodno formiranje cijena rada (a takav je sustav — kapitalistički!), za »samozainteresirani kapital« ne bi postojali nikakvi razlozi da se ne zaposle mladi, snažniji, izdržljiviji i ujedno jeftiniji radnici. Postojali bi, naprotiv, svi razlozi da se zaposle upravo oni. Nije riječ o nekom interesu kapitala da podjarmi mlade ili ih ostavi na cesti, već u prvome redu o *sustavu naslijedene društvene regulacije* koja onemogućava otpuštanje neproduktivnih (uglavnom starijih) radnika, ili još češće, o jednostavnoj državnoj ili sindikalnoj regulaciji cijene i trajanja rada zbog koje zapošljavanje novih radnika postaje nerentabilno ili kontraproduktivno. (Povjesničari znaju da je »staru Kinu« srušio ekstremno gerontokratski sustav.)

Paradoks marksističke analize jest dakle u tome što o klasi radnika i nezaposlenih govori kao da je riječ o istoj klasi, premda je očito riječ o različitim interesima (»klasnoj« borbi?) starijih i mlađih. (To je bilo jasno čak i frankfurtskim neomarksistima.)

Neovisno o tome kakve bi bravure *marksistička* analiza trebala izvesti s pojmom klasa, jednostavna je činjenica da je ponovno došlo do generacijskog jaza. Neki su teoretičari, primjerice Neil Howe i William Strauss, već ranih devedesetih govorili o nadolazećem sukobu »četrdesetogodišnjaka« i »dvadesetogodišnjaka«. Povod za njihovu analizu i predviđanje generacijskog sukoba bilo je porezno opterećenje koje su mladi trebali uplaćivati za mirovinske fondove razmjerno brojnije generacije starijih »baby-boomera«. Tih su godina opisivali kako će starija generacija ubirati luksuzne plodove vlastitog stečenog blagostanja, a porezno opterećenje prebacivati na malobrojniju i siromašniju mlađu generaciju. To naravno nije jedini razlog generacijskog sukoba u SAD-u. Za razliku od svojih europskih vršnjaka, karijere američkih studenata počinju iznimno visokim kreditnim zaduženjima. Ako ta visoka zaduženja ne prati perspektiva dobrog zapošljavanja, njihov se životni »plan« počinje urušavati. A bez takve perspektive nije moguće ni hraniti ideologiju »sve se može ako se hoće«, ideologiju živahnosti, životnosti i poduzetnosti zbog koje je SAD i postao svjetska velesila. Takva »paradigmatska situacija«, unatoč jačoj socijalnoj koheziji u Europi, počela je prevladavati i ovdje.

Pravi je razlog generacijskog jaza u Europi, koja je u gotovo svim poslijeratnim godinama imala značajan demografski pad, spomenuta čvrsta regulativa socijalnog »tržišta rada«. Ali za razliku od SAD-a, u Europi vidljivo nezadovoljstvo ima eksplozivniji potencijal zbog neprobavljene povijesti, tradicije i zagonente privlačnosti komunizma. Pa ipak, bilo bi neumjesno trenutačne socijalne

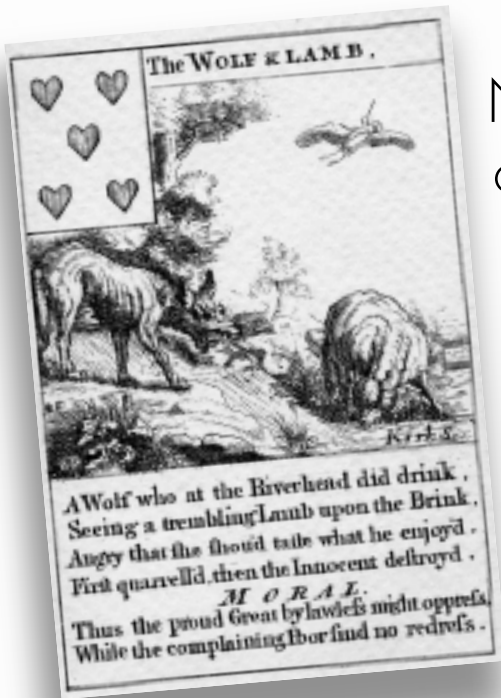
sukobe svoditi isključivo na sukobe ili nepovjerenje među generacijama. Zbog povjerenja u tekovine civilizacije koju smatramo svojom, često zaboravljamo da svaka generacija ima svoje ideale, ili barem da je svaka suočena s novim izazovima. U magistralnoj knjizi *Proučavanje povijesti* britanski povjesničar Arnold Toynbee tvrdi da se civilizacija može održavati samo ako postoji sukcesija izazova i kreativnih odgovora na nove izazove. (Uostalom, ne pripada li pojam »kreativne destrukcije« i u žargon »kapitalističke ideologije«?) U suprotnome, tvrdi Toynbee, ako okoštaju prethodna rješenja, reakcije novih generacija više neće biti dovoljno dobre u novim uvjetima.

Teško je reći smijemo li generalizirati takav sud. I je li moguća »kreativna destrukcija« bez ljudskih žrtava. (A to bi svima morala biti najveća briga.) Ali Toynbeejeva dijagnoza prema kojoj civilizacije propadaju kada se elita posve odvoji od problema s kojim se suočava puk, i kada različiti socijalni slojevi počinju prihvaćati bitno različite ideologije, mogla bi biti točna i dijelom primjerenom današnjoj situaciji. Dugotrajnije međusobno nepovjerenje — generacijsko ili klasno — uz već postojeće ekonomske izazove (točnije: dugove) s kojima smo suočeni moglo bi pridonijeti općoj paralizi populacije u pronalaženju primjerenih reakcije i rješenja.

Začudna je i još neobjašnjena činjenica, ili tek tvrdnja koju spominje Clark: »Umjereno bogatstvo koristi civilizaciji, a veliko je bogatstvo zbog nekog tajanstvenog razloga pogubno. Raskoš je iz nekog razloga neljudska, i onome što nazivamo dobrim ukusom bezuvjetno je potreban izvjestan osjećaj granica.« Premda je istinitost i te povijesne generalizacije upitna, možda je dobar početak za rješavanje naših problema. Tu bi misao prihvatila većina ljudi, a sudeći po javnim izjavama, danas je prihvaćaju i neki pripadnici »raskalašenog« sloja.

Tko zna, možda je to početak pronalaženja nekog novog povjerenja: početak stvaranja dovoljne količine samouvjerenosti, krepkosti i snage da ćemo probleme ipak moći riješiti.





## Nesentimentalni odgoj profesora Houellebecqa

Pariz oko 2020. godine. Po ulicama, s rubova grada čuju se fijuk metaka i povremene eksplozije. Zapaljeni i prevrnuti automobili sasvim su običan prizor. Građani su se već navikli. Ni televizija, na kraju drugog mandata François Hollan-dea, o takvim epizodama više ne izvještava kako ne bi poticala mržnju ekstremne

desnice Marine Le Pen prema muslimanskoj populaciji. U prvom krugu parlamentarnih i predsjedničkih izbora Marine Le Pen vodi s 33 posto glasova, a Muslimanska braća i Socijalisti bore se za ulazak u drugi krug, svaki s oko 22 posto glasova i neznatnom prednošću Muslimanske braće. U igri su još razni »identitetski pokreti« — kao predmet koalicijskih potkusurivanja.

*Bila je tu i ta predizborna kampanja, piše Houellebecq. Muškarce zanimaju politika i rat, ali ja sam slabo cijenio te izvore rasonode, bio sam političan koliko i toalet-papir, i to je bez sumnje bila šteta. Kandidat lijevog centra, recimo, biran je u jednom ili dva mandata, ovisno o njegovoj karizmi, da bi mu potom treći mandat uskratili iz nejasnih razloga; tada bi se stanovništvo zasitilo tog kandidata i općenito lijevog centra, u prvi plan bi izbio fenomen demokratske smjene, i birači bi na vlast doveli kandidata desnog centra, koji će također, ovisno o njegovoj naravi, ostati jedan ili dva mandata. Zapadne zemlje bile su izrazito ponosne na taj izborni sistem, koji je u biti bio samo podjela vlasti između dvije suparničke bande, a ponekad bi stvari otišle toliko daleko da se povedu i ratovi kako bi se taj sustav nametnuo zemljama koje prema njemu ne pokazuju jednako oduševljenje.*

Čuli ste već. Knjiga *Soumission* (Pokoravanje) sjajnog francuskog pisca Michela Houellebecqa objavljena je točno na dan pokolja karikaturista Charlie

*Hebdo*, s njegovom karikaturom na naslovnoj stranici. Ni najbolji marketinški agenti nisu mogli smisliti bolju reklamu. Houellebecqova knjiga nije samo provokacija. Ona nije ni obična sarkastično-satirična antiutopija Francuske u neposrednoj budućnosti. Jer postoje brojni razlozi zbog kojih su na spomenutim predsjedničkim izborima pobijedila Muslimanska braća i njezin »umjereni« vođa Mohammed Ben Abbas. Neposredni je razlog, naravno, nesposobnost socijalista. I muslimanska se politika promijenila.

*Prvi pokušaj islama da zauzme mjesto na političkoj sceni, Stranka muslimana Francuske, ubrzo je propao zbog neugodnog antisemitizma njezinog vođe. Izvukavši pouke iz ovog poraza, Muslimansko je bratstvo vodilo računa da sačuva umjerenu poziciju, pa su i palestinsku stvar podržavali isključivo umjereno, i održavali srdačne odnose s vjerskim židovskim vlastima. Po uzoru na muslimanske stranke u arapskim zemljama — ovaj model je, uostalom, u Francuskoj već primijenila Komunistička partija — i političko djelovanje u onom pravom smislu riječi prenijelo se na gustu mrežu omladinskih pokreta, kulturnih ustanova i dobrotvornih udruženja.*

Ali za pobjedu Muslimanske braće očito su postojali i brojni dublji razlozi. Strah od »ekstremne desnice«. Multikulturalizam. Nezaposlenost i pad tržišta nekretnina. Tu je i ta stvar sa seksom i brakom — sa ženama i demografijom. I naposljetku, i možda najvažnije: temeljita nesposobnost Europljana da stvore ili brane vrijednosti i sadržaje koji čine identitet. Identitet Francuske u romanu sveo se na kulinarske đakonije i ispijanje alkoholnih specijaliteta. A prema ostalim bitnim pitanjima vlada beskonačna ravnodušnost.

Spomenuta dijagnoza temeljni je okvir svih Houellebecqovih romana. U ovome posljednjem, najprovokativnijem, glavni je lik profesor komparativne književnosti na Sorboni.

*Sveučilišni studiji književnosti, kao što znamo, piše Houellebecq, ne vode praktično ničemu, osim u slučaju onih studenata koji su najtalentiraniji da i sami postanu sveučilišni profesori književnosti — tu smo, sve u svemu, suočeni s prilično komičnom situacijom u kojoj je jedini cilj sustava — vlastita reprodukcija, uz postotak otpada od preko 95%.*

*I što onda rade diplomirani komparatisti?*

*Mlada djevojka koja konkurira za radno mjesto prodavačice kod Celinea ili Hermesa, po prirodi bi stvari na prvome mjestu trebala*

*voditi računa o svom izgledu; ali diploma ili master u području suvremene književnosti mogli bi joj dobro doći kao svojevrsan as iz rukava koji poslodavcu osim praktične osposobljenosti kandidatkinje jamči da ona raspolaze izvjesnom intelektualnom agilnošću zahvaljujući kojoj bi eventualno mogla napredovati u karijeri — pri čemu se, između ostaloga, treba imati u vidu i činjenica da je književnost, kao takva, uvijek podrazumijevala određenu pozitivnu konotaciju u sferi industrije luksuza.*

*A što se kolega tiče...*

*Bio sam frapiran mlitavošću svojih kolega. Za njih kao da nikakvog problema nije ni bilo, nikakvog razloga za brigu oni nisu vidjeli... Oni koji se domognu statusa sveučilišnog profesora ne mogu više ni zamisliti da bi ikakav razvoj političkih događaja mogao i najmanje utjecati na njihove karijere; oni su se osjećali apsolutno nedodirljivim...*

Houellebecqov junak stručnjak je za samo jednog, razmjerno opskurnog pisca — Joris-Karla Huysmansa. Huysmans je zanimljiv međutim jer je i on, poput glavnog junaka romana, stotinjak godina prije tražio utočište u tradiciji — u katoličanstvu. U vrijeme nereda u Parizu Houellebecqov profesor ponavlja njegovu potragu. Odlazi u samostan kraj Poitiersa, a u Rocamadouru, u središtu francuskog katoličanstva, pred crnom Madonom kojoj su se klanjali brojni francuski kraljevi i sveci, traga za nečim — nekom objavom. Ali ne zbiva se ništa.

U međuvremenu, u Parizu, zbog pobjede muslimana, uvode se nova pravila. Na fakultetima mogu predavati isključivo muslimani. Houellebecqov anti-junak mora odlučiti: prelazak na islam ili umirovljenje. Sorbona je (kao i Oxford) postala franšiza u vlasništvu katarskog ili nekog sličnog kralja. Obavezna je samo osnovna škola, a za ostatak obrazovanja ljudi se brinu sami. Ali sve u svemu ljudi su zadovoljni. Kriminal je drastično pao. Otkako je Francuska muslimanima postala prijateljska zemlja, tržište nekretnina i ekonomija općenito — cvjeta. Dobro posluju čak i prodavaonice donjeg rublja jer se muslimanke, za razliku od europskih žena, koje nakon posla padaju u stupor, žele uljepšati za svog dragog. Čak i ta stvar s poligamijom i naručenim brakovima savršeno funkcionira.

I premda mu prerana penzija osigurava luksuzan život (jer ni muslimani ne podcjenjuju potencijal profesora da se bune), Houellebecqova junaka bivši kolega i sadašnji rektor zadužen za propagiranje islama nagovara da se vrati na sveučilište. Odluka je pala:

*Okolo mene zavladat će tišina. Slike zvijezda, supernova, spiralnih maglica prolazit će mi kroz glavu; malo-pomalo, i ja ću stupiti u veličanstveni svemirski poredak. A zatim ću smirenim glasom izgovoriti formulu koju sam naučio fonetski: »Aš-hadu an la ilaha ila lahu va aš-hadu ana Muhamadan rasululahi.« Što točno znači: »Svjedočim da nema nijednog drugog božanstva do Boga, i da je Muhamed prorok njegov.« I onda će sve biti gotovo; ja ću od toga časa biti musliman. Nekoliko mjeseci poslije vratit ću se predavanjima i, naravno, studenticama — lijepim, pokrivenim, stidljivim. Svaka od njih, ma koliko lijepa, radovat će se i biti ponosna ako izaberem upravo nju, i bit će joj čast da sa mnom dijeli krevet. One će biti dostojne ljubavi; a ja ću im, sa svoje strane, uspjeti pružiti ljubav.*

Houellebecqov roman pokazuje kako »pokoravanje« uopće nije strašno, kako je ono logična posljedica europske nesposobnosti i praznine demokratskog, multikulturalnog načina života, neobaveznosti seksualnosti i države koja se o svemu brine. Pokoravanje je logičan korak i onim drugim — neakademske građanima, bivšim špijunima na primjer, i pogotovo ženama koje u njemu vide smiraj od svakodnevnih poslovnih turbulencija.

Čak i nama, miljama udaljenim od trenutačnih francuskih briga, roman pruža sliku neposredne budućnosti, tek neznatno pomaknutu stvarnost. Jer niti je Ben Abasova francuska pobjeda kraj uspostave novoga carstva, niti je francuska dijagnoza trenutnoga stanja — isključivo francuska.

# Uzroci društvene polarizacije

U nedavno objavljenom romanu Umberta Eca *Nulti broj* glavni urednik novina koje će jednoga dana poslužiti za ucjenjivanje ljudi na položajima novinarima objašnjava koje sintagme čitatelji vole pročitati u žutom tisku — te bi ih stoga trebalo što češće rabiti. Među nabrojenima nalazi se i sintagma »nacija se polarizira«. Duhovito ili ne, u nekim vremenima, a današnji je trenutak čini se takav, posve je opravdano postaviti pitanje »polarizira li se naša domovina«, i ako da — zašto?

Sociolozi često polaze od pretpostavke da su suvremena društva složena. U modernim društvima, kaže se, iluzorno je očekivati da će nacija, stanovništvo i pojedinci jedne države imati »isti interes«. Moderna su društva stoga i društva sukoba. I jedno od glavnih teorijskih opravdanja demokracije jest ideja da je riječ o političkom sustavu koji najbolje — a to znači — miroljubivo, kanalizira različite društvene interese u više ili manje jedinstven sustav akcije. Stranački sustav postoji zbog kontrole vlasti i zbog toga da se sukobi rješavaju argumentima, a ne — silom itd.

Postoje razne inačice društvenih sukoba. U demokratskim državama, nastavljaju sociolozi, društveni su sukobi »segmentirani«, *cross-cutting*: oni su privremeni i mogu se lakše riješiti jer ljudi o različitim stvarima imaju različita mišljenja te se udružuju u kratkotrajne, stvarne ili virtualne skupine kako bi ostvarili *specifične* interese. Kako su pojedinačna mišljenja, pa stoga i interesi stanovnika vrlo različiti, teško je očekivati da će se ljudi udruživati samo u *dvije*, uvijek iste skupine. Ako se složim s vama oko jednog pretpostavljenog rješenja problema, ne znači da ću se s vama složiti i oko drugoga. Racionalnom raspravom doći ćemo do pragmatičnog rješenja nekog problema, dok se ne suočimo s nekim drugim, koji će oblikovati drukčije vrste rješenja i suprotstavljenih strana.



U totalitarnim društvima, naprotiv, sukobi su obično »frontalni«: to su sukobi koji generiraju dvije bitno različite klase, mase ili ideologije; takvi sukobi mnogo se teže rješavaju i vrlo često završavaju nasiljem i ljudskim žrtvama. Mase se oblikuju isključivo na temelju općeg okvira sukoba »za« ili »protiv«; racionalni argumenti i pragmatična rješenja problema za obje strane više nisu važni.

Unatoč očekivanjima da će procesi liberalizacije i tržišne globalizacije dovesti do veće segmentacije društva, i u skladu s time do lakše rješivih, malih, gotovo isključivo osobnih sukoba, s ekonomskom krizom koja je nastupila krajem prvog desetljeća ovoga stoljeća, u demokratskim zemljama, a osobito u SAD-u, počeli su se primjećivati upravo suprotni socijalni procesi: procesi sve veće socijalne polarizacije. U SAD-u su se primjerice, prošle godine, u povodu rasprave o proračunu, parlamentarne stranke našle u gotovo nerješivome klinču koji je prijetio slomom cijelog sustava podjele vlasti, pa su se komentatori pitali kako je došlo do toga da zemlja koju je nekoć obilježavala raznolikost pa čak i polariziranost interesa, ali s druge strane, kada je to potrebno, i sposobnost za brzu i učinkovitu zajedničku akciju, kako to, dakle, da upravo u vremenima krize ne uspijevaju riješiti naoko efemeran problem državnog proračuna. Novinarski su se odgovori usredotočili na zatvorenost interesa političkih elita, naime na činjenicu da su se interesi stranaka počeli postavljati iznad »stvarnih problema naroda«. Zvuči poznato, zar ne?

Ali takvi su odgovori isuviše jednostavni. Naime, i te političke »elite« svoje su interese oblikovale upravo zbog toga što su smatrale da konfrontacija, a ne pomirljivost, može polučiti najveći uspjeh kod glasača. Drugim riječima, glavno je pitanje zašto glasači misle da se stranke trebaju ponašati konfrontacijski. Zašto i kako se zbiva taj prelazak s »normalne krivulje« distribucije glasača u onu bipolaranu?

U SAD-u, koji ima samo dvije stranke, nerijetko se čuje odgovor da do polarizacije dolazi zbog bipartitnog političkog sustava. A američki »oci nacije« i autori *Federalist papersa* smatrali su opravdanim uvođenje takvog sustava zbog toga što su u velikom broju potencijalnih parlamentarnih stranaka vidjeli uteg za učinkovito političko odlučivanje i, što je još važnije, vrlo važan izvor političke korupcije. S izvjesnim pravom, reklo bi se. Ali zašto (i kako) do polarizacije onda dolazi i u sustavima koji imaju mnogo više stranaka?

Politička povijest u razdobljima antike, Bizanta ili renesanse pokazuje kako se polistranački sustav brzo i lako pretvara u bipartitni. Polarizacija na plave i zelene na stadionu u Konstantinopolu, ili ona gvelfa i gibelina u renesansnoj Italiji, nije nastala zbog ustavnih ograničenja, poput onoga u SAD-u, svjesnom ustavotvornom namjerom, već spontanom procesima društvene polarizacije. So-

ciolozi strukturalističke provenijencije i suvremeni politički psiholozi kažu da je polarizacija opće obilježje našega uma: ona je najelementarniji i najjasniji sustav analize i kategorizacije svijeta — sustav u kojem se najlakše snalazimo. Sve je to vjerojatno istina, pa ipak ostaje pitanje zašto i kada se te »strukture mišljenja« pretvaraju u društvenu polarizaciju. Pogotovo ako smo svjesni političkih opasnosti koje nastaju kada se stanovništvo dijeli upravo na taj način. Zašto se odričemo svojih partikularnih i bitno segmentiranih mišljenja i interesa čak i onda kada nam se na izborima nude brojne opcije?

Do polarizacije u političkom smislu dolazi procesom »snježne lavine«: ako ljudi vjeruju da njihov autentični izbor neće polučiti parlamentarni uspjeh, priklanjaju se *drugom najboljem izboru*, izboru stranke za koju glasači vjeruju da će »proći« izborni prag. Tako dolazi do postupnog smanjenja političke i interesne disperzije, do okrupnjivanja stranaka i njihove moći. Potom taj proces povratno djeluje na legitimaciju kod glasača: kada smo već birali *svoju* »većinsku« stranku, osjećat ćemo da je nužno i opravdati svoj izbor, premda tako izabrana stranka nije bila naš prvi i *stvarni* izbor. I tako postupno, umjesto da se smatramo aktivnim subjektima u procesu odlučivanja, odgovornima za izbor poslanika, takvim se procesom glasači sve više počinju pretvarati u pasivne promatrače, navijače, ili kako se to kod nas kaže — u raju koja odgovornost za ishod političke situacije prebacuje isključivo na nekog »drugog«, na tzv. elitu odvojenu od naroda. Izborni sustavi katkada sprječavaju takvu spontanu polarizaciju s pomoću sustava »dvaju glasova«, ali takvi su sustavi, poput onoga u Njemačkoj, uglavnom iznimka a ne pravilo. Vlast naime ionako osvaja skupina, stranka ili koalicija koja osvoji više od 50 posto glasova, i čini se da već ta činjenica generira spontanu polarizaciju.

Sadašnji izborni sustav u Hrvatskoj, s razmjerno visokim izbornim pragom, bio je smišljen da smanji disperziju stranaka kako bi se osigurala učinkovitija vlast. Na takav su sustav nedavno prešle i veće zemlje, poput Italije, koje su iz dugog iskustva naučile da su koalicijske vlade vrlo nestabilne i neučinkovite. Čini se da im takav izborni sustav, kao uostalom ni nama, nije pomogao u izbjegavanju koalicijskih neučinkovitosti odnosno za lakšu tvorbu izvršne vlasti. Izborni sustavi stoga očito nisu dovoljno dobra objašnjenja za društvenu polarizaciju.

Mnogi teoretičari, uglavnom ekonomisti koji su se bavili i političkim analizama, poput nobelovca Friedricha Hayeka, tvrdili su da totalitarizam, odnosno u blažem obliku — polarizacija stanovnika, nastaje zbog posljedica pogrešnih koncepcija ekonomije i ekonomskih politika, ili točnije — jedne *pogrešne* ekonomske politike! Riječ je o ekonomskoj politici koja se oslanja na tzv. jaku dr-

žavu, na sveprisutnu državu koja u svemu arbitrira, i koja naposljetku dovodi do arbitrarnih postupaka vlasti. Riječ je isto tako o (pogrešnoj) ideji da je nacionalnu ekonomiju moguće planirati, o politici koja inicijativama pojedinaca ne pridaje veliku pozornost, štoviše: o ekonomskoj politici koja na razne načine privatne ideje i akcije pojedinaca o ostvarenju vlastite sreće pokušava spriječiti. Te privatne ideje država učinkovito priječi visokim porezima, velikim državnim monopolističkim poduzećima, poticajima za konkurente(!), ostalim parafiskalnim nametima, brojnim zakonskim i podzakonskim aktima. Država je loš gospodar, i njezina se funkcija treba svesti na učinkovitu tzv. pravnu državu, ustavnim/zakonskim okvirom kojim se postiže i održava jednakosti šansi. Ako se država pretvori u sveprisutnog, i k tome još i arbitrarnog Levijatana, koji nadzire, kontrolira i na razne druge načine (licencama, dopusnicama, birokratskim odobrenjima) sprječava privatne inicijative, stanovnici će postati ovisnici o državi. Stanovnici-ovisnici više neće moći misliti vlastitom glavom, postat će neslobodni te će na vlast dovoditi političare koji iz zajedničke kase, za čije će punjenje sada biti potrebni sve veći nameti, najavljuju dati — upravo njima, a ne *onim drugima*.

Bez obzira na to složimo li se s navedenom »neoliberalnom« dijagnozom i receptom za učinkovitiju ekonomiju, i bez obzira na to je li riječ o točnoj etilogiji, činjenica je da do polarizacije stanovništva, ili kako marksisti govore — do klasne podjele dolazi u društvima kojima dominiraju loši ekonomski uvjeti. Najopasniji i najfrontalniji sukobi nastaju upravo u zemljama s najlošijim ekonomskim pokazateljima: i što su ekonomski uvjeti lošiji, rastu i očekivanja da dođe do društvene polarizacije, a sredstva koja bi državu mogla izvući iz krize postaju sve »spornija« jer sada postoji narodni »korpus« koji misli upravo suprotno. Umjesto nekoć pragmatičnih rješenja sve se više nude ona ideološka, pa čak i totalitarna, a glasači sve češće traže »spasitelja«, nekoga tko će potezom pera — odmah! riješiti sve nagomilane probleme. Upravo zbog toga u demokratskim društvima probleme treba rješavati čim nastanu, a odgovornost stranaka nadilazi čak i njihov politički reizbor. Jer kada se problemi nagomilaju, kao što danas možemo vidjeti primjerice u Grčkoj, Španjolskoj i Italiji, tada je mnogo teže primijeniti standardna ekonomska rješenja. Tada se doista suspenzija demokratskih dogovora ljudima čini kao jedino moguće rješenje! I upravo zbog toga, prijeđemo li s analiza na preporuke, potrebno je ostvariti minimum konsenzusa oko važnih pitanja. A to za nas, intelektualce, konkretno znači raskrinkavati sve ideje koje opravdavaju totalitarna rješenja.

# Ekonomija masovnih migracija



Masovni priljev migranata i azilanata iz Afrike, s Bliskog istoka i iz Afganistana posve je zatekao Europljane, posebno one u istočnom i južnom dijelu kontinenta, koji su živjeli u uvjerenju da se globalizacija, stvaranje »jednog svijeta«, slobode kretanja dobara i usluga, neće pretvoriti i u slobodu kretanja ljudi. Snimke masovnih migracija iz Lampeduze, s grčkih otoka, iz Bodruma, Budimpešte ili »džungle« u Callaisu već neko vrijeme obilaze svijet i nikoga ne ostavljaju ravnodušnim. Kako bi i mogle? Ta doista je riječ o presedanu u životu danas živućih generacija Europljana — o svjedočanstvu da se uređeni trgovi bogatih gradova europskih država odjednom, u mirnodopskim uvjetima, mogu pretvoriti u azilantske logore, u privremena skloništa stotina tisuća bjegunaca.

Riječ je o tsunamiju ljudskih elementarnih čestica koje stižu iz raspadnutih država, krajeva i kultura gotovo posve različitih od onih u koje su stigli. Taj se socijalni tsunami još uvijek širi prema sredini kontinenta, prema najrazvijenijoj državi Europske unije — Njemačkoj, i svi se Europljani i migranti nadaju da će najveće i najurednije gospodarstvo Unije biti najsposobnije riješiti novonastale probleme. Njemačka odluka da samo u ovoj godini prihvatiti 800.000 izbjeglica služi na čast Njemačkoj i abolira ksenofobičnost ostalih članica Unije, ali unatoč našim nadama, teško je u ovome trenutku zamisliti kako bi ona mogla trajnije riješiti problem akutne neujednačenosti ekonomskog i socijalnog stanja u svijetu koji proizvodi takve valove.

Teško je zamisliti gori trenutak da se o toj najvećoj socijalnoj dislokaciji 21. stoljeća raspravlja posve racionalno. S jedne strane akutna situacija traži neposredno rješenje zbrinjavanja izbjeglica i migranata. U tim uvjetima vlade zemalja zahvaćenih valom djeluju spontano i bez posve jasne zamisli na koji način riješiti problem, i u toj »spontanosti« samo bi čudo moglo spriječiti da se dogode »greške«. S druge strane, ekonomska kriza u Europi i neriješena interna eko-

nomska i socijalna pitanja Unije, interne i međudržavne tenzije nastale zbog neujednačenosti ekonomskog stanja pojedinih država članica, loša su predispozicija za stvaranje zajedničkog socijalnog rješenja, bilo da je riječ o zajedničkoj vanjskoj politici ili o raspodjeli kvota za izbjeglice.

Ali gotovo najveći problem jest to što se ujedinjenje Europe temeljilo na dvije-tri ideje koje izbjeglički tsunami nemilosrdno ruši pred sobom. Prva je ideja nacionalne države: ideja da su države članice odgovorne za svoje blagostanje, a potom, Schengenskim sporazumom i još konkretnije — »Dublinskom ili EURODAC regulacijom«, i za rješavanje problema slobode kretanja ljudi, odnosno izbjegličkih kriza. Države članice obuhvaćene spomenutim sporazumima imaju dužnost spriječiti »nelegalno« useljavanje stanovnika, zbrinuti ih, a potom, po određenom planu ili dogovorenoj kvoti, transferirati u ostale zemlje članice.

Druga je ideja socijalne države: zemlje članice Europske unije potpisale su brojne dokumente kojima svojim građanima jamče minimum socijalnog i radnopravnog standarda. Izbjegličkom krizom narušavaju se temelji »socijalnih garancija« za građane jer se obećani ekonomski minimum za vlastite građane naoko vrlo teško može održati u posve drugom i drukčijem demografskom miljeu. Potencijalno narušavanje tih garancija najviše pogađa najsiriromašnije građane Europske unije, pa se već postojeća neizvjesnost i strah, zbog sadašnje ekonomske krize ili nezaposlenosti, lako mogu pretvoriti u oblike ksenofobije, u društvene i povijesno poznate konflikte koje bi svi vrlo rado izbjegli.

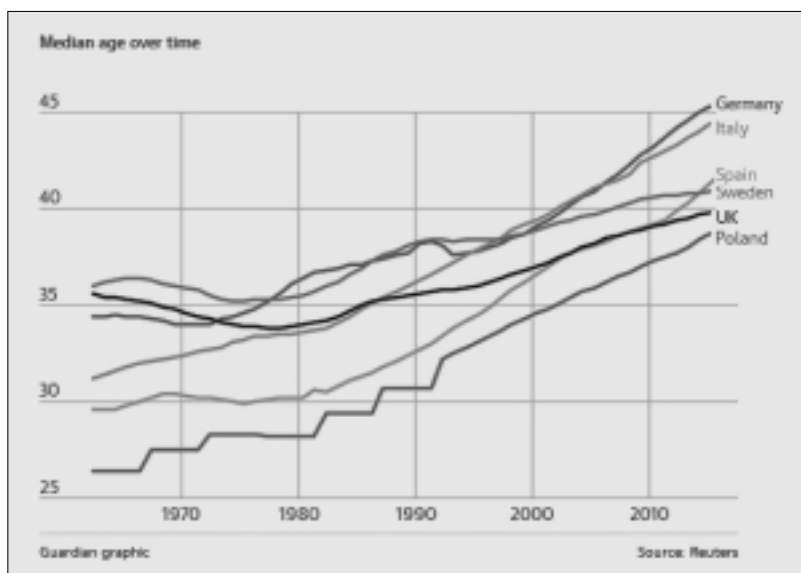
Naposlijetku, tu je i treća ideja o kojoj se nerado govori: ideja da je Europa nastala na kršćanskim temeljima, ili barem na nekim zajedničkim »europskim vrijednostima«. Toj bi se ideji Europljani čini se vrlo rado suprotstavili, kada istodobno ne bi bili pod utjecajem fizičkih dokaza (ili »halo efekata«) koji svjedoče da brojni stanovnici Europe vjeruju u neke druge životne vrijednosti, u drukčije oblike prava i kulturnog ponašanja, u kojima, da spomenemo samo neke, životi sugrađana ne igraju onako veliku ulogu kakvu navodno imaju u njihovima. Riječ je naravno o instancama terorizma, ili o zagovaranju ideja na kojima se temelje odvratni režimi iz kojih izbjeglice uglavnom i dolaze.

Riječ je dakle o novoj europskoj »neprozirnosti«, o tenzijama koje nastaju između milosrđa ili — neki bi rekli — liberalnih vrijednosti, o sućuti prema izbjeglicama, s jedne strane, i o tri vrlo jaka egzistencijalna straha: da će valovi izbjeglica (htjeli mi to ili ne) uništiti ideju državno-nacionalno-ekonomskog, socijalno-kulturnog i (religiozno) vrijednosnog jedinstva. I premda možemo razumjeti akutne strahove i tenzije kao i sućut prema ljudskoj patnji kojoj su izloženi izbjeglice (ili »migranti«), postavlja se pitanje postoje li »znanstvena« rješenja, koja bi mogla pomiriti ili umiriti novonastale tenzije. Postoji li optimum u kreiranju

politika razrješenja spomenutih tenzija? Ljudi dakako odluke donose na temelju racionalnih procjena i na temelju emocija i trenutno su emocije na strani izbjeglica. Ali kako se emocije ne bi obrnule i postale žarište novih sukoba (a to se može dogoditi vrlo lako), razmotrimo do kakvih su zaključaka o problemu masovnih migracija došle ekonomska i politička znanost.

Većina »znanstvenih« studija o tematici migracija polazi od pretpostavke »izjednačavanja«, odnosno ravnoteže, i pretpostavke »prelijevanja«. Pogledajmo redom.

**Ravnoteža 1.** Izbjeglice i demografija. »Izbjeglice su OK, jer će poboljšati demografsku sliku Europe.« Neravnoteža koja nastaje starenjem stanovništva, ispraviti će se dotokom imigranata. Tu je tezu nedavno iznijela skupina europskih političara, stručnjaka i novinara na stranicama *The Guardian*.<sup>45</sup> »Na cijelome kontinentu stvara se demografska kriza. Europi očajnički nedostaju mladi ljudi kako bi se popunile zdravstvene službe, napučila ruralna područja i kako bismo se mogli brinuti za starije: europska su društva sve manje održiva...«



Slika 1.

Premijer Švedske, Stefan Löfven, nedavno je izjavio: »Dotok velikog vala novih izbjeglica je izazov, ali je isto tako i potencijal. Ako ih ne prihvatimo sada, imat ćemo golem problem za nekoliko godina.« Demografska slika Europe

<sup>45</sup> <http://www.theguardian.com/world/2015/aug/23/baby-crisis-europe-brink-depopulation-disaster>

vrlo je loša jer starenjem stanovništva nestaje financijski (fiskalni) temelj za pokrivanje troškova starijih stanovnika. »Ne postoji način da se organski poveća populacija EU-a za dodatnih 42 milijuna ljudi do 2020., a kamoli za 257 milijuna do 2060. kako bi se riješio problem penzija: Ne možete prisiliti ljude da imaju više djece. Dodatna je imigracija stoga jedini europski spas pred nadolazećom fiskalnom katastrofom«, rezimira takvo razmišljanje Leonid Berzhidsky iz Bloomberg-a.<sup>46</sup> Ostaje da vidimo, piše Marcus Roberts, hoće li Švedsku u toj politici slijediti druge europske zemlje i što će u tom slučaju ostati od »Europe«.<sup>47</sup>

**Ravnoteža 2.** Izbjeglice i globalno tržište radne snage. »S neumitnim napredovanjem globalizacije, tržište rada nužno postaje integriranije. U mnogim zemljama u nadolazećim godinama punom snagom nastupit će demografski poremećaji. Etnička raznolikost dobit će na važnosti — i kao šansa i kao opasnost. Sve će to prisiljavati međunarodna i lokalna tržišta da se bitno prilagode. Jaka potreba za obrazovanim radnicima, bitka protiv ekstremne nejednakosti, stvaranje »dobrih« poslova, sve veće zapošljavanje specifičnih skupina: mladih, starih, žena, niskokvalificirane radne snage, etničkih manjina, zahtijevat će znanstveno proučavanje i evaluaciju kako bi se potaknule nužne prilagodbe procesima i programima tržišta rada.« Tim riječima započinje *Međunarodni priručnik ekonomike migracija* iz 2013. godine, udžbenik kojim se tematizira upravo ekonomika (međunarodnih) migracija.<sup>48</sup> Standardno ekonomsko objašnjenje migracija jest da slobodni protok ljudi koristi svjetskoj ekonomiji. Ljudi spontano odlaze tamo gdje ima posla, a napuštaju zone u kojima ga nema. Stoga je slobodno kretanje ljudi jedan od stupova međunarodne politike utemeljene na »zdravoj« ekonomiji. Masovni egzodus iz ugroženih područja ratom i neimaštinom stoga je očekivan i — sa stajališta »ekonomije« uglavnom dobrodošao jer se time na razne načine izjednačava socijalna i politička nejednakost među zemljama, dislokacija radne snage i ekonomska nejednakost općenito.

U ranoj klasičnoj knjizi o ekonomiji migracija Juliusa Issaka<sup>49</sup> tvrdi se da su migracije važno sredstvo prilagodbe disharmonične distribucije populacija i dis-

<sup>46</sup> <http://www.bloombergview.com/articles/2015-09-03/europe-doesn-t-have-enough-immigrants>

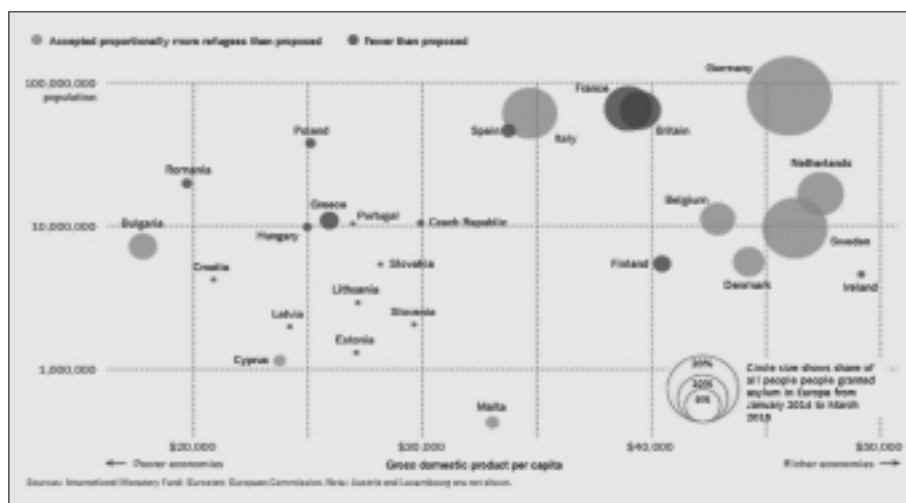
<sup>47</sup> <http://www.mercatornet.com/demography/view/large-scale-immigration-cure-for-europes-demographic-disaster/16744>

<sup>48</sup> Constant, A., Zimmermann, K. (ur.) 2013. *International Handbook on the Economics of Migration*, Cheltenham: Edward Elgar.

<sup>49</sup> Issac, Julius. 1947. *Economics of Migration*, London: Taylor&Francis, reprint: Routledge 1998. [https://books.google.hr/books?hl=en&lr=&id=LFQjAwocNHsC&oi=fnd&pg=PP1&dq=economics+migration&ots=tlbL2hfzz\\_&sig=DHwozkr3pAQcIWsr\\_SpMMY9DKSg&redir\\_esc=y#v=onepage&q=economics%20migration&f=false](https://books.google.hr/books?hl=en&lr=&id=LFQjAwocNHsC&oi=fnd&pg=PP1&dq=economics+migration&ots=tlbL2hfzz_&sig=DHwozkr3pAQcIWsr_SpMMY9DKSg&redir_esc=y#v=onepage&q=economics%20migration&f=false)

harmonija u području ekonomije. Pa ipak, tvrdi Issak, »golemi migracijski valovi nikada nisu postigli nešto što bismo iole mogli nazvati harmoničnom distribucijom populacija. Međunarodne migracije obično se kontroliraju protumjerama zemalja domaćina mnogo prije negoli se stvori ravnoteža. Sve dok je kontrola migracija prerogativ suverenih zemalja, zemlje prihvatiteljice štitić će se od velikih imigracija jer bi mogle sniziti životni standard domaće populacije, unatoč tomu što bi takvo uravnoteženje u zbroju trebalo povećati realni dohodak zemlje domaćina i zemlje iz koje potječe migracija. »Istu reakciju«, nastavlja Issak, »moramo očekivati čak i kada nije u pitanju opći životni standard, već i kada se konzultira politički važan element stanovništva, recimo nestručnu radnu snagu, na koju imigracija nepovoljno djeluje.« (str. 103) Issak tvrdi da se kulturno i ekonomski *pozitivan* primjer otvorene, *laissez-faire* imigracije u Sjedinjenim Državama više ne može ponoviti jer su nestale analogne mogućnosti harmonične demografske, privredne, ekonomske i geografske ekspanzije koja je pratila valove imigracija u XIX. stoljeću. Stoga je planiranje migracijskih valova, tvrdi Issak, mnogo oportunije od »stihije«.

Europa još svoju migracijsku politiku nije kreirala prema Issakovim tvrdnjama, stoga je za nju, idejno, standardni način rješavanja migracijskog problema — planiranje, odnosno stvaranje »kvota«. Evo kako izgleda trenutačno stanje s kvotama koje bi se idealno trebale podudarati s koeficijentom BDP-a i veličine populacije:<sup>50</sup>



Slika 2. vrlo dobro prikazuje neravnomjernu distribuciju migranata u Europi.<sup>51</sup> Postojeća distribucija ne podudara se ni s kriterijem dohotka ni s demografskim kriterijem. Trenutačno je teško zamisliti europsku politiku koja će potpuno zadovoljiti oba kriterija (a sigurno bi tih kriterija moglo biti i više), čak i kada bi za takvo načelo postojao zajednički europski konsenzus.

Slika 2. pokazuje još jednu činjenicu: da su države pod udarom migracijskih valova, bez obzira na njihov BDP i omjer u demografiji Europe, *de facto* prihvale veći broj migranata, i takva će se realnost i dalje ponavljati. Tu činjenicu ističem kako bih problematizirao ideju »planiranja« migracijskih valova. Premda je, idealno gledano, moguće distribuirati izbjeglice bez obzira na točku njihovog ulaska u Europu, malo je vjerojatno da će se strategije prihvaćanja izbjeglica podudarati s potencijalnom idealtipskom političkom konvencijom.

Ali, što je još mnogo važnije: da bi politika planiranja i distribucije migranata bila moguća, Europa bi morala moći predvidjeti sljedeće imigracijske valove, što je još manje vjerojatno, pogotovo zbog nesposobnosti da svoje granice održi »nepropusnim«. Politika planiranja migracijske politike moguća je naravno samo u takvim, trenutačno nerealističnim slučajevima.

**Ravnoteža 3.** Izbjeglice i lokalno tržište radne snage. Teza o demografsko-ekonomskom harmoniziranju odnosi se i na usklađivanje ponude i potražnje za radnom snagom i na lokalnoj, nacionalnoj, razini. Izbjeglice su dobra stvar, tvrdi se u teoriji, jer se time uništava »ljepljivost«, jedan od temeljnih razloga europske ekonomske krize: zbog razmjerno visoke stope imobilnosti europske radne snage. Efekt vanjske migracije je koristan, tvrdi se u teoriji, jer imigranti popunjavaju neatraktivna ili nedovoljno plaćena radna mjesta za razine očekivanja u domaćoj populaciji.

I doista, konvencije o protočnosti radne snage na razini Europske unije bile su smišljene upravo kako bi harmonizirale neravnoteže ponude i potražnje radne snage unutar Europske unije odnosno optimizirale output, cijenu rada i snizile trošak proizvodnje. Već je i takva dislokacija nekim europskim zemljama predstavljala problem. Britanija je, primjerice, zadnjih desetak godina prihvatila velik broj imigranata iz Poljske, i to je postao jedan od razloga za britanski euroskepticizam. (Naravno, u tom slučaju nije bila riječ o »izbjeglicama«, već o punopravnim građanima Europske unije.)

---

<sup>51</sup> Na istoj stranici <http://www.nytimes.com/interactive/2015/09/04/world/europe/europe-refugee-distribution.html?hp&action=click&pgtype=Homepage&module=a-lede-package-region&region=top-news&WT.nav=top-news>, vidljivi su i drugi elementi disharmonije europske politike prema migrantima, primjerice prema broju aplikacija za azil.

Ali postoje i dobri primjeri. U nedavno objavljenom članku »Prihvatiti više izbjeglica nije samo ispravna stvar, već i dobra stvar za nas«,<sup>52</sup> Sam Bowman, zamjenik ravnatelja Instituta Adam Smith, navodi recentnu dansku studiju o utjecaju jugoslavenskih izbjeglica na danske radnike tijekom devedesetih. »Većina izbjeglica bila je nekvalificirana. Neki nisu imali čak ni srednju školu, i kako se moglo očekivati, većina je prihvaćala poslove za nekvalificirane radnike. I onda se dogodilo nešto 'čudno'. Umjesto da se pokrene 'utrka prema dnu', kako su se mnogi bojali, taj val imigranata omogućio je danskoj ekonomiji da postane kompleksnija. Smithova 'podjela rada' se intenzivirala, poslovi su postali specijaliziraniji, pa stoga i produktivniji. Kao rezultat toga, Danci, koji bi inače morali prihvatiti poslove niske stručne spreme, poslove koje su sada prihvatili izbjeglice, gurnuti su u složenije, produktivnije i bolje plaćene poslove.« Ta studija dakle potkrjepljuje »teorijsko očekivanje« prema kojem izbjeglice, odnosno egzogeni faktori poput dotoka vanjske radne snage, koriste nacionalnoj ekonomiji, a to znači i građanima dotične zemlje. Nije dakle riječ samo o tome da je prihvatiti izbjeglice — moralno, već je i korisno!

Pitanje je međutim je li riječ o pravilu ili o iznimci. Čak i komentatori i stručnjaci koji prihvaćaju spomenuto očekivanje ekonomske teorije dokumentiraju da se situacija danas u Europskoj uniji ne poklapa s teorijskom ili »idealtipskom«. Primjerice u tekstu »Ekonomija europske migracijske krize«<sup>53</sup> Mohamed A. El-Erian, koji je prije nekoliko dana tematizirao akutni problem vala imigranata, kaže sljedeće: »Premda se ponuda migranata povećala, potražnja za radom migranata krenula je suprotnim smjerom. Čvršći zakoni poslodavcima onemogućavaju zapošljavanje neregistriranih radnika i čine takve postupke opasnijima. A s europskom stopom nezaposlenosti većom od 10%, potražnja za njima još se više smanjila. Ta neravnoteža ponude i potražnje ne može se izbjeći normalnim tržišnim mehanizmom uravnoteženja. Isključna cijena nadnica, odnosno cijena koja bi smanjila migracijsku inicijativu i istodobno olakšala apsorpciju onih još uvijek sklonih riskirati život, ruku ili nogu, još je uvijek mnogo manja od minimalne nadnice zagarantirane u Europi; stoga bi bilo kakvo smisljeno smanjenje nadnica uključivalo velike i neprihvatljive socijalne poremećaje u lokalnim europskim populacijama.«

Premda je skeptična prema mehanizmu tržišnog uravnoteženja, El-Erianova analiza ustvari dobro pokazuje u čemu je problem europske regulacije mi-

<sup>52</sup> <http://www.cityam.com/223608/accepting-more-refugees-not-just-right-thing-do-it-d-be-good-us-too>

<sup>53</sup> <http://www.bloombergvew.com/articles/2015-08-04/the-economics-of-europe-s-migrant-crisis>

gracijskih procesa. Problem nije u nedostatnosti »tržišnog uravnoteženja«, već u raznim postojećim oblicima reguliranja rada: 1. u zabrani zapošljavanja neregistriranih radnika koji bi htjeli raditi za manje nadnice; 2. u krivičnom kažnjavanju poslodavaca koji zapošljavaju neregistrirane radnike; i 3. u fiksiranju minimalnih nadnica čije bi ukidanje »uključivalo socijalne poremećaje u lokalnim populacijama«.

To nas ujedno dovodi do općenitijih zaključaka o europskoj »ekonomiji migracijskih procesa«.

Europska ekonomija (u singularu ili pluralu) izgrađena je na temeljima nacionalne ekonomije i socijalne države. Narodi Europe navikli su na oblike solidarnosti koji se više ili manje poklapaju s nacionalnim granicama ili s nacijama. Na isti se način oblikovala i solidarnost: u nacionalnim okvirima. Pokušaji da se »solidarnost« oblikuje na višim razinama — transnacionalnih zajednica i aglomeracija, poput Europske unije, još nisu imali dovoljno vremena da se oblikuju kao nova tradicija i vrlo je upitno hoće li se to ikada dogoditi. Ali upravo ta činjenica, da se Europljani još uvijek identificiraju sa svojom nacijom, onemogućuje da se riješi i imigrantski problem, ma kako benevolentno se europski građani trenutno odnose prema izbjegličkom tsunamiju. Europljani ne mogu imati i jake mjere socijalne države i očekivati da će građani, iz čisto moralnih pobuda, prihvaćati goleme valove useljenika, jer upravo mjere socijalne države i zaštite kod useljenika stvaraju uvjete za borbu za isti komad kolača. Kao što smo vidjeli, useljenici mogu biti itekako korisni, kada po prirodi stvari prihvaćaju jedine poslove koji im se ustvari nude: tada je ukupna količina društvenog proizvoda veća, a cijena dobara i usluga za sve punopravne građane neke zemlje — niža. Ali cijena takve »regulacije« i masovnijeg prihvaćanja migranata jest odricanje od mjera socijalne zaštite na koje smo navikli. Europljani su dakle suočeni s rogovima dileme koje ne žele prihvatiti: ili imati prave tržišne mehanizme koji su inkluzivni prema izbjeglicama, a to znači odreći se sredstava socijalne zaštite; ili održati sve neučinkovitije razine socijalne zaštite s jakim i tamnim licem ksenofobije. Mnogi Europljani žive u iluziji da je moguće imati obje stvari: i inkluzivnu imigracijsku politiku i jake mjere socijalne zaštite.

A zemlje poput Njemačke, koje su sredile svoju politiku i svoju ekonomiju, zemlje koje su prihvatile kapitalizam, svjesne da je cijena visokih razina »socijalne zaštite« u krajnjoj liniji — ona odiozna tradicija ksenofobije i fašizma, zemlje koje su razvijale ustavni, a ne nacionalni ili konfesionalni patriotizam, sada lako mogu prihvatiti i milijun izbjeglica. Jer znaju da će im to dugoročno biti ekonomski i politički itekako korisno.



## Nove šizme, nove federacije

Š edam dana nakon Obamine pobjede u prvome mandatu, američke novine objavile su vijest da su stanovnici 32 savezne države Amerike (naravno s većinskim republikanskim glasačima) pokrenuli peticije za secesiju »svojih« saveznih država. Ta se vijest, čak i kod nas, mnogima činila apsurdna, pa je nisu ni prenijeli. Ona postaje manje smiješna kada se uzmu u obzir neumjereni glasovi vodećih američkih intelektualaca, poput Paula Krugmana, koji primjerice u knjizi *Savjest liberala* siromašnije slojeve koji glasaju za konzervativce uvredljivo nazivaju »glupima«.

Malo rafiniranije sudove, ali s istom porukom, dijeli još jedan liberalni autor — Chuck Thompson. U nedavno objavljenoj knjizi *Bilo bi nam bolje bez njih*, u hvaljenoj sociološko-etnološkoj studiji južnih federalnih jedinica Sjedinjenih Država, Thompson kaže: »Premda je na prvi pogled secesija, priznat ćete, apsurdan zahtjev, u njemu ima izvjesne logike, pa čak i nekog osjećaja humanosti... Teoretski, oni bi možda mogli uspjeti samostalno... (Jedna je varijanta:) pretvorite Teksas u Puerto Rico ili Guam. Dajte im neki oblik političke i socijalne volje u zamjenu za smanjeni udio u federalnoj vladi... (Međutim) zagovaratelji potpune secesije vole ograničenu federalnu vlast, odsutnost kontrole oružja i potpuno nereguliran kapitalizam, oni već imaju zemlju koju mogu smatrati domom. Taj se dom zove Demokratska Republika Kongo. Nemoj se bosti s nama, Teksas. Možda i dobiješ ono što želiš.« Thompson zaključuje: Ako južnjačke zemlje to žele, neka se odvoje. »Kao dva odrasla čovjeka koji se ne mogu složiti: rukujmo se i rastanimo u miru.«

Taj ratoborni jezik sigurno neće smanjiti tenzije, šizme koje već desetljećima rastu između konzervativaca i liberala, sjevera i juga. Sličan razvoj događaja prije 25 godina predvidio je Robert Kaplan u svom tekstu »Je li demokracija bila samo trenutak?« Međutim, Kaplan razloge secesionizma vidi »u sve udaljenijim interesima Washingtona«. Danas Seattle i Vancouver, gradovi s dvije razli-

čite strane državnih granica, imaju mnogo više zajedničkih osobina, vrijednosti i interesa negoli Seattle i Washington, koji glasaju za istog predsjedničkog kandidata.

Gotovo potpuno identična priča, preispitivanje ovlasti i ingerencija »europske federacije«, zbiva se i u Europi. Kada je nedavno Katalonija zatražila raskid veza »s Madridom«, katalonske su vlasti poslale upit u Bruxelles: »Biste li prihvatili Kataloniju kao novu državu Europske unije?« »Europa regija« odgovorila im je: »Njet«, bez posebnog filozofskog obrazloženja.

Posve neovisno o novim secesionističkim pokretima, u Europi ustvari dominira zahtjev za jačom centralizacijom. Pogreška eura, smatra se, bila je odsutnost centralne vlasti koja bi nadgledala (i korigirala) proračune zemalja članica. A zbog narastanja socijalnih tenzija unutar zemalja i između zemalja dužnika i kreditora, mnogi su skloni »kompromisu« koji će smanjiti ovlasti nacionalnih država, naime tako da se dužnici povinuju političkoj volji onih koji drže kasu spasa.

Ali u čemu se sastoji Thomspsonova »svojevrsna logika« i »humanost« secesije? Hrvatskoj publici možda to nije potrebno posebno objašnjavati. I nas su zvali secesionistima. I nas su smatrali »glupima« što se želimo odvojiti od »federacije«. Ali, po svemu sudeći, čini se da se u politici povijesni događaji gotovo nikada ne smatraju dokazima ili opovrgavanjima određene koncepcije države i dobrog života, stoga se oni stalno ponavljaju — kao tragedije ili farse.

Mnogi autori, primjerice američki pravnik Cass Sunstein, Horst Siebert, ravnatelj Instituta za svjetsku ekonomiju u Kielu i član Njemačkog ekonomskog savjeta, Anne-Marie Slaughter, profesorica s Princetona, ili Laszlo Bruszt, ravnatelj Odjela za političke i društvene znanosti Europskog sveučilišta u Firenci, s pravom ističu kako je krajnje vrijeme da Europa razmotri »Publiusove« argumente, argumente otaca američke nacije — autora *Federalističkih spisa* (1987/8), Alexandera Hamiltona, Jamesa Madisona i Johna Jaya. Ti spisi predstavljaju riznicu filozofskih argumenata za i protiv federalizma, prilog utvrđivanju pravilne ravnoteže centrifugalnih i centripetalnih socijalnih silnica u velikim i raznorodnim političkim zajednicama.

»Federalisti« su općenito smatrali da samouprava najbolje djeluje u malim, homogenim državama. Međutim, takve male republike obično propadaju jer su podložnije šizmama, najčešće zbog privatnih ili poluprivatnih skupina čiji postupci nisu u javnome interesu. Federalisti rješenje vide u velikoj republici, u kojoj heterogeni interesi mogu nadvladati segregacijske sile, i poslužiti kao kreativna snaga i zaštita od pristranosti, greški, konfuzije pa čak i opresije. (Provjerimo na primjeru Hrvatske: za sada je sve točno. Željeli smo samostalno odlučiti

vati, ali ubrzo smo postali podložni privatnim i poluprivatnim aranžmanima koji nisu donijeli opću korist.)

Ali, u velikim republikama, govorio je nekoć Montesquieu, samostalna uprava postaje nemoguća. »Prirodno je«, pisao je Montesquieu, »da republika ima malen teritorij. U velikoj republici razlike u imovini povećat će se, a ljudi će postati neskromniji. Takvi će ljudi početi misliti kako mogu postati sretni ako podjarme svoje sunarodnjake, i veliki na ruševinama svoje domovine. U velikoj republici javno dobro žrtvuje se tisućama privatnih stavova. U maloj, interesi javnosti bit će očitiji, bolje će se razumjeti i biti nadohvat svakom građaninu: zloupotrebe će biti ograničenije, a građani će se moći bolje štititi.« Federalisti su stoga smislili rješenje koje mnogi nazivaju »uzorom« kontrole velikih federacija. »Svaka država zadržava svoju suverenost, slobodu i neovisnost, i svu moć, ovlast i pravo« koja se ugovorno ne prenese na federaciju. Ali u tim spisima, piše Sunstein, postoje dvije čudne »rupe«: nigdje se ne spominje federalna moć oporezivanja i ovlast reguliranja trgovine. Na Ustavnoj konvenciji u Philadelphiji ti su se »nedostaci« dramatično korigirali, pa je Ustav uveo zaokret prema bitno jačoj federaciji, s ovlastima zajedničkog sudstva i oporezivanja.

Prema »antifederalistima« poput Thomasa Painea i Georgea Masona, bila je to izdaja načela Američke revolucije. Antifederalisti su smatrali kako je potrebna velika količina decentralizacije kako bi se izbjeglo narušavanje građanskih vrlina (danas bismo rekli: narastanje sebičnosti i zanemarivanja općeg dobra), a velike republike tome su podložnije. »U republici, manire, sentiment i interesi ljudi bili bi slični. Ako toga nema, doći će do stalnih sukoba mišljenja, a predstavnici jedne frakcije stalno će se boriti protiv druge. To će zaustaviti djelotvornost vlasti i spriječiti promicanje javnoga dobra.« Građani će u velikoj republici izgubiti sposobnost kontrole svojih predstavnika.

Ali što je glavni izvor sukoba? Prema antifederalistima to je korupcija vrlina koja lakše evoluirala u velikim zajednicama. Za federaliste, naprotiv, sukob je prirodni izraz slobode i nejednakosti ljudskih sposobnosti. To se ne može izbjeći jedinstvenim obrazovanjem (uravnilovkom) i »usađivanjem« vrijednosti. Stoga će sukobi biti najintenzivniji u malim, a ne u velikim zajednicama. Mišljenja i religijska opredjeljenja, pisao je Madison, pretvorit će se u političku pristranost. Takve će frakcije u manjim republikama lakše pribavljati moć. A sukobi takve vrste u većim će republikama možda postojati, ali će njihov utjecaj biti razmjerno slab. Ljudska je priroda uzrok frakcionaštvu, ali će njezin utjecaj biti manji u većim zajednicama; takve će se razlike poništavati. A pokušaji da se takvo »frakcionaštvo« izbjegne dovest će do manje slobode i do njezina uništenja.

Glasovi objiju strana u ovoj raspravi vrlo su važni, i za Ameriku i za Europu. Nakon velikih uspjeha velikih republika, čini se da je povijesno klatno, pomalo različito od onoga u Hrvatskoj, trenutačno na strani manjih zajednica. Američke secesioniste brine što se njihov glas ne čuje u Washingtonu. Europu brine što je euro kao sredstvo integracije doveo do vrlo ozbiljnih šizmi i do »demokratskog deficita«. U Hrvatskoj su pak šizme zbog sektaškog ponašanja pojedinaca i skupina dovele do razmjerno skromne pobjede »integralista« na referendumu za Europsku uniju.

Sve to govori u prilog činjenici da, bez obzira na povijesno klatno, svaka politika federalizma treba itekako dobro odvagnuti pravu mjeru moći, slobode i kontrole vlasti. Kakve ovlasti prepustiti nacionalnim državama, a koje pružiti »nacionalnoj« federaciji? Korijen nezadovoljstva današnjom demokracijom, s ove i one strane Atlantika, pa i u Hrvatskoj, upravo je nedostatak ispravnih ili primjerenih odgovora na ta pitanja. Možda na ta pitanja ne postoje univerzalni odgovori. Možda je »istina« negdje na sredini tih suprotstavljenih filozofija. Ali bilo bi posve pogrešno kada na ta pitanja ne bismo ni pokušali odgovarati. Čini se da je upravo to slučaj u Americi, u Europi, pa i u Hrvatskoj.

# Demokratska paraliza i tzv. »racionalni glasač«

**N**a kraju rovinjskog predavanja 5. listopada 2012. godine nobelovac Paul Krugman rekao je: »Moje su dvije najveće noćne more: biti sveučilišni rektor ili premijer perifernih europskih zemalja: imati status bez ikakve moći.« Prisutni (bivši) rektori zajedno sa svima nama, iskreno su se nasmijali.

Često se kaže kako u svakoj šali ima pola zbilje. Za rektore državnih sveučilišta, pogotovo naše, to je cijela istina. Rektore obvezuju odluke senata, a odluke senata ustvari su zbroj odluka pojedinačnih interesa sveučilišnih sastavnica. A interesi sastavnica ustvari su interesi pojedinaca i aktivnih skupina na fakultetima. »I tako nije bilo ništa...«, kako u svojoj slavnoj pjesmi o miševima i mačkama (i seksualnim odnosima, za djecu i odrasle) piše Luko Paljetak.

Ali što je s premijerima? Vrijedi li ista paraliza i za simbole demokratske vlasti?

Prije petnaestak godina, s izvjesnim administrativnim iskustvom, pisao sam bilješke poput: »Zašto ne treba biti pomoćnik ministra u istočnoeuropskim zemljama«. A teza je bila upravo spomenuta — Krugmanova: ako imaš navodne ovlasti, ali nikakvu moć za njihovu provedbu, tvoja funkcija nema smisla. U to vrijeme mislio sam kako je riječ o rezidui sustava samoupravljanja. Što naime činiti ako demokratska javnost, pa čak niti »resor« na koji se odnose navodne ovlasti, *ne želi* uvođenje mjera koje bi mogle i trebale popraviti sustav? Kako pomiriti »demokraciju« s financijskom učinkovitošću i pravednošću? Sudeći po činjenici da je i naša današnja vlast, više od desetljeća poslije, upravo povukla prijedloge novih obrazovnih zakona, rješenje problema »demokracija ili učinkovitost« u području visokoga školstva očito još uvijek nije na pomolu.



A premijeri? Što je s njima? Ako čak ni premijer nema ovlasti i moć, tko je onda ima? Krugman je mislio na Hrvatsku, ali i na ostale male zemlje unutar eurozone. Male, zadužene zemlje u eurozoni zbog zajedničke valute ne mogu povećavati konkurentnost devalvacijom. Hrvatska nije u eurozoni, ali za nju očito vrijedi isto. Budući da smo privatno i javno dužni u eurima, naša bi devalvacija samo povećala kunski iznos duga i sve bi ostalo isto — ili bilo još mnogo gore. *It's economy, stupid.* (Zanimljivo je da je Krugman, u svojem beogradskom predavanju, unatoč tomu, za Srbiju predlagao upravo takvo rješenje.)

Ni premijeri malih zemalja, u široj slici, nemaju na raspolaganju veliku moć. Ne samo zato što su se obvezali na poštovanje neovisne »četvrte«, tj. financijske vlasti. Ili zato što moraju poštovati ugovore. Mađarska i Srbija, koje su pokušale skršiti neovisnost financijske vlasti, odmah su s pravom došle na udar svjetske javnosti. Velika je iluzija demokratske javnosti da se novcem i dugovima može proizvoljno »kemijati« i da će se time nešto »unaprijediti«.

Premda o bankrotu nije govorio (osim spominjući Island), čini se kako je Krugmanu ta riječ ipak stalno lebdjela oko glave. Eto: na to se svodi moć premijera! Da prizna poraz, da vjerovnicima kaže da smo nesposobni vraćati dugove, i da se počne ispočetka. Ali i takvo je sredstvo velika iluzija. Jer vjerovnici će i dalje inzistirati na svojim potraživanjima, plijenit će nam brodove i avione (kao što su to činili nakon sloma Jugoslavije), zamrzavati imovinu u inozemstvu, a kapital će otići iz zemlje bez šanse u skori povratak. Ukratko: Krugmanovo je predavanje, unatoč brojnim šalama, bilo vrlo mračno. Mjere štednje ne funkcioniraju, a mjera za poboljšanje konkurentnosti nema.

\*

Ali ako čak ni premijeri nemaju moć, kako je došlo do toga da demokracija postane toliko neučinkovita? Vjerojatno najtočniji odgovor na to pitanje pružio je američki ekonomist Bryan Caplan u svojoj knjizi *Mit o racionalnom glasaču. Zašto demokracije biraju loše politike* (2007). Premda govori o Americi, Caplanove teze još više vrijede za »male zemlje«. Caplan objašnjava kako loša ekonomska politika nije posljedica (isključivo) partikularnih interesa, »lobiranja«, ili kako bi neki naši komentatori rekli, »slizavanja političara i poduzetnika ili bankara«, ili pljačke, što često doista i jest slučaj, već upravo obrnuto: *demokracija propada zato što političari glasačima pružaju upravo ono što glasači od njih žele!* Želite imati »besplatno« školstvo, »besplatno« zdravstvo, »besplatno« socijalno osiguranje, subvencije za vode, šume, željeznice, poljoprivrednike, brodograditelje, kazališta, televiziju, radio i još stotine drugih stvari? Nema problema! Navodno »racionalne« političke opcije, one naime koje žele pobjedu na izborima, obećat će vam i pružiti sve to! Političari će se, baš kao i glasači, ponašati kao

da sve te stvari »nemaju cijenu«, i svi će se začuditi kada se jednoga dana (a taj je dan očito stigao!) za sve te »besplatne« stvari ispostavi račun.

Političari u demokraciji ispunjavaju zahtjeve glasača, i upravo je u tome naš ekonomski problem. Neekonomisti, i glasači i političari, tvrdi Caplan, podcjenjuju tržišna načela (misle da »javna dobra« nemaju cijenu), oni ne vjeruju strancima (i misle da je sve što dolazi iz inozemstva potencijalna ili stvarna opasnost) i za njih je svaki rad — koristan rad.

*Često sam se pitao zašto ekonomisti, uza sve apsurre oko sebe, tako rado prihvaćaju stav da se ljudi ponašaju racionalno. Čovjek koji kupuje neku stvar za 10 a prodaje je za 8 dolara, vjerojatno to neće moći činiti dugo; hranitelj obitelji takvim će ponašanjem svoju obitelj unesrećiti za cijeli život, ali političar koji na isti način grandiozno troši resurse svoje zemlje, imat će vjerojatno vrlo dugotrajnu i uspješnu karijeru, tvrdio je prije šezdeset godina nobelovac Ronald Coase.*

Ne treba nas čuditi ekonomski posve iracionalna ali »demokratska« sprega glasača i političara. Ni jedni ni drugi ne obraćaju pozornost na »javni« trošak. Možda nas isto tako ne bi trebalo čuditi što nakon razdoblja javne (i privatne) rastrošnosti slijedi razdoblje političke paralize i nemoći. Ali možda nas treba čuditi da neki drugi nobelovci, poput Krugmana, svijetu, a posebno političarima, i to u velikim zemljama, savjetuju da provode upravo one politike koje će ih jednoga dana ekonomski i politički potpuno paralizirati. I zato nije čudno što je Krugman u Hrvatskoj ostao »bez teksta«. Jer kod nas je ta paraliza očito na djelu. I to upravo zbog njegove ili njemu srodnih filozofija.



5.

MACHIAVELLI U  
PROKLETOJ AVLIJI



*Ne postoji vjerujem nijedan užitak veći od poticanja  
vlastitog moralnog entuzijazma na račun drugih ljudi*

Theodore Dalrymple: *Spoilt Rotten*





## Komandir Šamil i akademski hajduci

Zbrka oko komandira Šamila i njegove podrške bombaškim ispadima u Zagrebu prije nekoliko godina — minula je: institucije su navodno odradile svoj posao, a građanstvo je nakon javne isprike druga Mamića odmah-

nulo rukom, prihvatilo internetski proglas

»drugovima i drugaricama« kao šalu te se sada može vratiti u mirnu snježnu svakodnevnicu. Potraga za bombaškim jatacima u Banja Luci bila je potpuno promašena. Jer oko nas ionako ima previše njegovih drugova i drugarica. U sjedištu drugog brodogradilišta, primjerice u Puli, nalazila se centrala tzv. mreže anarhosindikalista koja već niz godina na svojem portalu općinstvu objavljuje gotovo identičan proglas: »Revolucionarni sindikalizam podržava metode direktne akcije i pomaže i ohrabruje sve borbe koje nisu u suprotnosti s njegovim ciljevima. Njegove metode borbe su: štrajkovi, bojkoti, sabotaze itd. Revolucionarni sindikalizam odbija sve parlamentarne aktivnosti i svaku kolaboraciju sa zakonodavnim tijelima... zato što parlamentarni sistem ima samo jedan cilj: vladavini društvene nepravde i laži dati privid legitimnosti. Iako se revolucionarni sindikalizam protivi svakom organiziranom nasilju, on shvaća da će tokom odlučujućih borbi između kapitalizma današnjice i slobodnog komunizma sutrašnjice izbijati izuzetno žestoki i nasilni sukobi. On prihvaća da se nasilje može upotrijebiti kao sredstvo u obrani od nasilnih metoda vladajuće klase...«

Premda smo i na takve proglose skloni odmahnuti rukom zbog povjerenja u naše institucije, posve neovisno o tome imaju li dosjetke komandira Šamila i drugih domaćih grupacija ikakve veze sa stvarnim nasiljem, takvi proglassi postupno pretvaraju leksikon jezičnog i stvarnog nasilja u normalan javni okoliš. Ili, da to domaćim zastupnicima »javnih medija« bude jasnije: uvođenjem jezika nasilja, sabotaza i sl. funkcija govora, tj. rasprava i uvjeravanja, postupno nestaje, i mi postajemo taoci jezika kao stvarnog oružja.

Taj »diskurs« počinje s idejom da je i nošenje liječničke kute — nasilje. Pa ako je tako, posve je opravdano u svemu vidjeti nasilje kojem se »u ime slobode naroda« opravdano moramo oduprijeti. I tako malo-pomalo otupljujemo bilo kakvu racionalnu raspravu. Autori više ne polemiziraju, već anatemiziraju; ljude više ne zovu imenima, već su dijelovi klasa prijatelja i neprijatelja i svatko tko se s objavljenim »istinama« ne slaže postaje neprijatelj; za takav način izražavanja imena osoba, reference, citati, više nisu bitni: pisci i novinari pretvaraju se u »plaćene kolumnističke trbuhozborce« (*Zarez*); ministarstva postaju »nakupine nečega« koje »dopuštaju krivolov« i »prepuštaju javna dobra predatorskoj gladi jahača neoliberalne tranzicijske apokalipse«, a kolege s kojima se ne slažu postaju »sitni kokošari« (Dean Duda — Hrvatski radio). Domaći se liberali od desničara razlikuju samo po tome »što im se iz očnjaka ne cijedi krv« (Boris Buden — portal Hrvatske radiotelevizije). I tako dalje.

Jezik mržnje postao je posve normalan. Moj je fakultet svojedobno bio oblijepljen Gramscijevim dugačkim citatom: »Mrzim indiferentne. Živjeti znači biti pristran. Tko zaista živi mora biti građanin, mora biti pristran. Indiferentnost je bezvoljnost, parazitizam, kukavičluk; to nije život. Zato mrzim indiferentne.« (Taj govor još je uvijek ikona pokreta »Slobodnog Filozofskog«.) To pretvaranje nepristranih u parazite, kukavice i neprijatelje koje treba mrziti, mojim kolegama na fakultetu očito se i dalje čini primjerenim, da ne kažem »ukusnim« činom direktne demokracije. Obično se misli, s pravom rekao bih, da akademske i znanstvene institucije postoje radi nepristranosti, neutralnosti i istine, ali zagovornici »direktne demokracije« na našim javnim fakultetima i u našem »javnom prostoru« očito ne misle tako. Oni ne vide nikakvu »proturječnost« u tome da za takve misli i djela plaćaju porezni obveznici. Pa ako je potrebno mrziti nepristrane kao kukavice, parazite i neprijatelje, koliko je daleko ideja da u »revolucionarnoj borbi« njihovi životi i ne vrijede mnogo, te da bi »takve«, a kamoli one »prave« neprijatelje, možda bilo i korisno žrtvovati u ime »općeg dobra«?

Kako, nadalje, objasniti proglas koji je potpisalo više od tristo domaćih znanstvenika i umjetnika, našeg akademskog i umjetničkog *crème de la crème*, čija prva rečenica glasi: »Zbivanja na hrvatskim sveučilištima dosegla su točku u kojoj sve institucionalne oblike djelovanja moramo smatrati iscrpljenima.« Postoji li neko drugo tumačenje te rečenice, osim da prihvatimo kako naša znanstvena i umjetnička elita vjeruje u izvaninstitucionalna sredstva »djelovanja«?

Našim »javnim prostorom« već godinama paradiraju *stvarni*, osuđeni teroristi, poput Karl-Heinza Dellwoa, u čijem su bombaškim napadima *stvarno* poginuli njemački diplomati u Stockholmu. Delwo nas je počastio svojim predavanjima u »javnim prostorima« u središtu Zagreba, ali i na »javnom sveučilištu«, tj.

Slobodnom filozofskom. Njegov boravak u Zagrebu financirala je domaća »javnost« i javna su glasila to smatrala posve normalnim. Trebamo li se onda čuditi da zaposlenici »javnih« brodogradilišta u svoje slobodno vrijeme, u vrijeme bombaških napada, smatraju posve normalnim objavljivati »proglase« protiv »trabana-ta Zapada«, »pasa Kerbera vladajućih u Zagrebu«, i to tako da se napadaju »ka-sarne, policijske stanice i baze specijalne policije«?

Jednoga dana, nakon tko zna koliko sličnih ili gorih ekscesa, netko će u tonu komandira Šamila napisati: »Kako smo rušili demokraciju i pri tom se do-bro smijali.« I dodati, kako tome cilju nisu najbolje poslužili lunatici iz provincije, već elita zagovornika »javnoga dobra« i »javnih prostora«.

Ali do tog trenutka, dragi moji kolege, odgovornost intelektualaca možda bi se mogla formulirati na jedan posve drugi način, onako kako kaže slogan UNESCO-a: »Ako ratovi započinju u ljudskim umovima, u njima moramo stvoriti i obrambene mehanizme mira.« Za stvaranje takvih mehanizama nije dovoljno upozoravati da prilikom ostvarivanja »direktne demokracije ne bi smjelo biti ljudskih žrtava«. Ako stvarno želimo izbjeći ljudske žrtve, potrebno je mnogo više: ukazivati na govor mržnje i među svojim prijateljima. Ponajviše onda kada zagovaraju direktnodemokratsku »emancipaciju«. I ponajviše među onima koji svoju egzistenciju zahvaljuju javnome novcu.



○ »svetome nasilju«.

## Poučne priče o Žižeku i Crvenim brigadama



P ostoji li veza terorizma sedamdesetih godina i odgovornosti intelektualaca za događaje u Italiji i Njemačkoj koji su doveli do masovnih ubojstava sudaca, premijera, novinara i stotinjak danas već zaboravljenih »običnih« građana? Odgovor je nesumnjivo potvrđan. Premda su za izravna kriminalna djela ti »intelektualci« dobili zaslužene kazne, pravo je pitanje jesu li zaslužene kazne dobili i njihovi idejni i ideološki začetnici.

Netko će to pitanje odbaciti kao čisto akademsko. »Marx nije odgovoran za Staljina, premda je govorio o nužnosti diktature, a Nietzsche nije odgovoran za Hitlera, premda je govorio kako nesposobne treba gurnuti u ponor. Stoga ni oni koji *danas* pozivaju na »sveti teror« ne mogu biti odgovorni ako netko doista počne koristiti nasilje i teror kao sredstvo. Nije riječ samo o *povijesnome pitanju* koje bismo možda mogli zaboraviti u duhu kršćanskoga praštanja (mladost=ludost) ili pogrešne ideje da »treba pokopati svoje mrtve«. Marksisti su to pitanje odgovornosti filozofije za nedjela u stvarnosti uzurpirali problemom odnosa »teorije i prakse«, pa se o tom moralnom pitanju više ni ne razmišlja.

Pa ipak, to je pitanje opet vrlo aktualno jer se vodeći »intelektualci« današnjice, poput Slavoj Žižeka, Giorgio Agambena, Antonia Negrija i još brojnih drugih, ponovno služe »mislima« koje su dovele do milijuna ciljanih i »kolateralnih« žrtava — do stvarnog terorizma. Poput mnogih drugih postmodernista, oni često koriste Orwellov novogovor (tolerancija=diktatura; sloboda=ropstvo; kapitalizam=tiranija) kako bi uveli nove oblike »simbolične jednakosti« (nasilje=dobro; diktatura=sloboda). Učinak takvog novogovora jest relativizacija svih moralnih

kategorija i intuicija i pretvaranje realnih oblika nasilja u moguće oblike slobode. Ideja ljudskih prava i tolerancije je ideološka floskula, laž kojom se zavarava narod, a o zločinima Staljina, Maoa, Pola Pota i ostalih moramo ozbiljno »porazmisliti« i staviti ih u »pravi« kontekst, uzimati ih kao primjere isto tako vrijedne našeg mišljenja kao što su to i primjeri zagovornika slobode. Njihova ideja »slobode mišljenja« sastoji se u tome da se o spomenutim zločincima i o njihovim zločinima »misli« kao o posve normalnim, štoviše *opravdanim* postupcima.

\*

Razmotrimo prvo »misli« Antonia Negrija, sudionika Zagrebačkog subverzivnog festivala i koautora vrlo čitanog djela *Imperij*; anarhista optuženog, kako je tvrdila talijanska optužnica, za oružanu pljačku, za proširenu praksu pokreta pod imenom »proleterske ekspropriacije«, Potere Operaio i Autonomia Operaia.<sup>54</sup> »U vrijeme kada je Italija padala u ponor terorizma«, piše Alexander Stille,<sup>55</sup> »Negri je zagovarao i slijedio praksu 'masovne ilegalnosti'. Njegove su anarhističke organizacije skladištile goleme količine oružja, pucale na demonstrante, postavljale bombe i koristile druge, konvencionalne oblike protesta; one su ucjenjivale i tukle, a u nekim slučajevima i ubijale one koji su im se pokušali suprotstaviti. Negrijeva skupina Potere Operaio bacila je bombe u sjedište udruženja Movimento Sociale i dvije su osobe žive izgorjele u tom napadu. Nasilne akcije proizvodili su njegovi studenti koji su mislili da slijede njegov revolucionarni program. Studenti koji su tukli profesore i postavljali bombe na njegovom sveučilištu u Padovi, pogotovo na njegovom odsjeku za politologiju, pjevali su i pisali grafite omiljenih Negrijevih slogana 'masovna ilegalnost', 'permanentna revolucija', 'kazni jednoga da odgojiš stotine'. Ako se Negri i nije slagao s tim događajima, nije im proturječio... Čak i nakon studenog 1978., nakon otmice i ubojstva Alda Mora, njegov magazin *Rosso* ne samo da nije osuđivao narastajuće nasilje Crvenih brigada«, nastavlja Stille, već je i dalje zagovarao »organiziranu protusilu i masovnu ilegalnost«. »Bez milosti za neprijatelje«, »Neprijatelj mora biti uništen«, to su bile političke poruke Negrijevih spisa i knjiga poput *Marx nakon Marxa* (1979.), deset godina otkako je ljevičarski terorizam odnio brojne ljudske žrtve.

U svojoj knjizi *Imperij*, Negri piše:

*Imperij s kojim smo suočeni pokazuje ogromnu moć potlačivanja i razaranja, ali ta nas činjenica ne smije nipošto učiniti nostalgičnima prema starim oblicima dominacije. Prelazak prema Imperiju i*

---

<sup>54</sup> Wikipedia — Brigate rosse

<sup>55</sup> Alexander Stille. 2002. »Apocalypse Soon«, *New York Review*, 7. studenoga 2002.]

*njegovim procesima globalizacije nudi nove mogućnosti snagama oslobađanja. Globalizacija, naravno, nije samo jedna: višestruki procesi koje prepoznajemo kao globalizaciju nisu ujedinjeni ni jednoznačni. Naša politička zadaća, mi ističemo, nije samo opirati se tim procesima, već ih reorganizirati i preusmjeriti prema novim ciljevima. Stvaralačke snage mnoštva koje održavaju Imperij također su sposobne autonomno izgraditi Protuimperij, alternativne političke organizacije globalnih tokova i razmjera. Bitke za osporavanje i potkopavanje Imperija, kao i one za izgradnju stvarne alternative, tako će se voditi na samom imperijalnom terenu — u stvari, te nove bitke već su počele. Tim će i mnogim sličnim bitkama mnoštvo morati izmisliti nove demokratske oblike i novu konstitutivnu moć koja će nas jednoga dana odvesti kroz Imperij i izvan njega.«*

I kod nas utjecajna knjiga *Imperij*, kaže Stille, »cinična je marketinška operacija recikliranja samoga sebe kao nevine žrtve političke borbe«. U polemici na stranicama časopisa *The New York Review* Negri ne pokazuje nikakve znakove kajanja: »Ne odbacujem svoju prošlost... Unatoč činjenici da je moje zatvaranje bilo nepravedno, za nj zasigurno plaćam previsoku cijenu.«

Negrijeva prošlost ne govori protiv knjige, dodaje Stille, »ali jedno od središnjih slabosti Negrijeva djela jest odbijanje da shvati kako lenjinistički model 'diktature proletarijata' gotovo automatski degenerira u 'posve običnu' diktaturu.«<sup>56</sup>

\*

Ako su intelektualci 2003. još imali obzira prema »ciničnom marketingu« kojim se terorizam zaogrće u teoriju, odnosno prema strategijama obnove lenjinizma, današnji »intelektualci«, primjerice kolerični Slavoj Žižek, »slovenski Elvis Presley«, kako ga nazivaju svjetski mediji, po tom pitanju više nema nikakvih ograda. Premda se proslavio »psihoanalitičkim filmskim kritikama«, nasilje i teror glavne su teme njegovih »razmišljanja« kojima šokira i, dopustite: na moje zgražanje nad njegovim »intelektualnim« obožavateljima, uveseljava narod. Premda intelektualnu neodgovornost, »ironični« odnos prema istini, jeziku i činjenicama dijeli s mnogim postmodernistima, primjerice Batailleom koji je tvrdio da rušenja Twin Towersa nije ni bilo, njegova je osnovna marksistička postavka da su postmodernisti premalo radikalni, »preblagi«. Tipično se koristi tzv. »lakanovskom metodom«, koja se, ukratko, sastoji od »objašnjenja« dubljih razina činjeni-

---

<sup>56</sup> Alexander Stille. 2003. »Apocalypse Soon«: An Exchange, *New York Review*, 27. veljače 2003. <http://www.nybooks.com/articles/archives/2003/feb/27/apocalypse-soon-an-exchange/>

ca, primjerice da su štapovi penisi, a posude vagine. Tako su »lakanovski« štap i penis na dubljoj razini dijalektički — isti. Kako to izgleda u političkoj »filozofiji«? Primjerice u tekstu »Nasilje liberalne demokracije«<sup>57</sup> Žižek »na dubljoj razini« izjednačava Domovinski rat i rat u Bosni (koji su po njemu »navodno« nastali zbog liberalne demokracije) s komunističkim pokretima Crvenih Kmera (najbrutalnijim režimom u povijesti, u kojem je u ime iskorjenjivanja liberalno-kapitalističke aktivnosti izgladnjeno i sistematski pobijeno dva milijuna ljudi) i maoističkom terorističkom skupinom Sendero Luminoso u Peruu, koja je do danas pobila više stotina seljaka, sindikalnih vođa i ostalih građana Perua u ime »prave, marksističke, demokracije.«) Za Žižeka činjenica da je Pol Pot bio profesor koji je čitao Rimbauda i Mallarméa te da je Abimael Guzman, vođa senderista, bio profesor filozofije koji je obožavao Hegela, Heideggera i Kanta, znači da te pokrete treba uzeti posve ozbiljno. »Iza pokušaja Sendero Luminoso nalazi se akt kreativne sublimacije.« »Crveni Kmeri i senderisti stoga funkcioniraju kao 'beskonačni sud' o kasnom kapitalizmu upravo u Kantovom smislu riječi.« Premda su dakle ciljevi Domovinskog rata i Crvenih Kmera dijametralno suprotni (a o drugim »nijansama« da ne govorimo), oni su za Žižeka — lakanovski i dijalektički — identični.

Žižek se proslavio upravo takvim, za mnoge duhovitim, dijalektičkim izjednačivanjem suprotnosti. Primjerice u svojoj knjizi *O nasilju* (kod nas prevedenoj, nakladnik Ljevak), Žižek na isti način izjednačava danske karikature Muhameda (primjer liberalne demokracije) i muslimansku reakciju postavljanja bombi u danska veleposlanstva (primjer fundamentalizma). Ipak, kako su njegovi spisi namijenjeni »ironičnoj« zapadnjačkoj, postmodernoj publici, da bi se ipak znalo »na čijoj je strani«, Žižek dodaje kako je »muslimansko uvjerenje u sveti status pisma razlog zbog čega muslimani ne koriste papir u toaletima«.

Odsutnost bilo kakvog morala po Žižeku je vrlina, i po tome je on valjda marksist. Ta bi pak činjenica, sudeći po velikoj marksističkoj tradiciji, trebala svjedočiti o njegovoj »objektivnosti«. To što (»svojim sladunjavim govnom« kako bi rekao Marx) spaja suprotnosti i to što putnicima namjericima, ili ničim izazvanoj publici, svojim misaonim blenderom stvara kašu u glavi, po sebi nije presudno. Premda neki smatraju kako je riječ o sokratovskoj vrlini kojom se taj slovenski filozof »usuđuje misliti«. Ali kakve to ima veze s djelovanjem? Čime on, osim svojim lakanovskim moždanim blenderom, kvari omladinu? Kako se u priču vraćaju Crvene brigade s početka priče?

<sup>57</sup> Slavoj Žižek. 1993. The Violence of Liberal Democracy, *Assemblage*, No. 20, Violence, Space. (Apr., 1993), pp. 92-93. <http://www.uvm.edu/~jwaldron/articles/zizekviolence%20of%20liberal%20democracy.pdf>

U spisu »Robespierre ili 'sveto nasilje' terora«<sup>58</sup> Žižek hvali »konzekventnost« Robespierreova terora. »Teror nije ništa drugo doli trenutačna, opaka, nesavitljiva pravda; ona je stoga emanacija vrline«, piše. Toj »dosljednosti« terora odmah dodaje svoju lakanovsku dijalektiku: »pravedna i opaka kazna naših neprijatelja najviši je oblik milosti.« Ne treba se bojati terora, piše Žižek. Taj strah od terora je malograđanski. Ako o teroru razmišljamo prestrašeni, shvatili smo tek »subjektivni« pojam nasilja. »Ono što stvara opće dobro uvijek je odvratno«, nastavlja Žižek citirajući Saint-Justa. Ali, pita se Žižek, čemu se stidjeti te tradicije? To smo mi. Na tome je izgrađena liberalna demokracija. To, taj teror, »u korijenu« je demokracije i sustava kakav imamo.

Pa ako je demokracija ukorijenjena u teroru, zašto bismo se lišili terora kako bismo je srušili? Ovo zadnje pitanje Žižek ne formulira baš na takav način. Možda bi se u tom slučaju inače poneki nefilozof, primjerice istražni sudac, latio prelistavanja stranica kaznenog zakona (posebno članka o poticanju na nasilje). Srećom, živimo u postmoderno doba u kojem smo svi pomalo »filozofi«, tolerantni, civilizirani... Ali našem postmodernom filozofu ipak ostaju dvije žižekovske (lakanovske) mogućnosti:

Prva je mogućnost da spomenute rečenice citirane u pohvalnom smislu ne treba čitati »doslovno«, kao da Žižek sve to doista ozbiljno misli. Pedesetak tisuća giljotiniranih i još deseci tisuća »neslužbenih«, »nesistematiziranih« i »kolateralnih« žrtava. Ha, ha. Ili prihvaćamo tezu da se prvi put povijest zbiva kao tragedija, a drugi put kao farsa, i mislimo: »pa dobro, tragedije su prošle, a ovo je samo zabavno, ovo je farsa«. Pa da, evo, ne završava li i Žižek svoju knjigu o nasilju opaskom da ne treba raditi ništa? Druga je mogućnost: da primijenimo tzv. »dublju analizu« *latentnih* značenja, takoreći lakanovsku psihoanalizu, ili marksizam, i da, poučeni žižekovskim postupkom, sami damo odgovor na pitanje »što je pisac *zapravo* htio reći«. S implikacijom, naravno, da doslovno značenje njegovih riječi ustvari nije glavna autorova poruka. Naravno, eventualnom istražnom sucu reći ćemo prvo, a ostalima — drugo.

Kada »postmoderna« ne bi bila mrtvi konj po kojemu nije vrijedno udarati, vrijedilo bi reći — »evo do čega dovodi neodgovornost intelektualaca«. I taj, još jedan primjer orwellovskog »novogovora« (crno je bijelo, dobro je loše, sloboda je ropstvo). Mogli bismo se zabrinuti za stanje domaće i svjetske inteligencije, ili zdvajati što se takvi oblici mišljenja, poput virusa, i dalje šire okolinom. Što ljudi usred svih tih Žižekovih »proturječja« i sinteza više ne vide ništa sporno u tome da se istodobno pišu filozofije načina uriniranja i obrazlažu razlozi za terori-

---

<sup>58</sup> Robespierre or the »Divine Violence« of Terror, <http://www.lacan.com/zizrobes.htm>

ziranje neistomišljenika. Žižekovci će likovati: jer to je samo još jedan dokaz žižek-lakanovske sinteze: »na prvi pogled to je suprotstavljeno, ali zapravo je isto.«

Tradicija postmoderne tzv. teorije (sic!) toliko je otupila bilo kakav oblik argumentiranog kritičkog mišljenja, da više nitko ni ne pokušava argumentirati, a kamoli misliti da bi bilo koji oblik mišljenja mogao biti opasan. I tu se vraćamo na pitanje: kakve to ima veze s Crvenim brigadama?

Teror i nasilje... Kakva je to uopće filozofska tema? Liberalni (neoliberalni?) filozofi, primjerice Karl Popper, tvrdili su da neke doktrine, a Popper je na umu imao marksizam, dovode do nasilja time što postavljaju milenarističke, utopijske ciljeve o kojima se ne može racionalno raspravljati jer ne znamo što će se dogoditi u budućnosti i suprotstavljati im se argumentima. Kada odustajemo od racionalne argumentacije, glavno sredstvo uvjeravanja postaje nasilje. Prema marksističkim »filozofima«, oni koji ne shvaćaju što treba činiti, ili su glupi, ili su zli. Za prve staljinisti su smislili »korektivne ustanove« (ludnice), a za druge — Gulag. Ukratko, marksizam koji zagovaraju spomenuti »mislioci« zagovara nasilje čak i kada se o njemu ne pišu posebne knjige. Žižek je uspio postići da vrlo lako upadnete u jedne od njih: glupe (ako se ne slažete s njegovim lakanovskim galimatijasima) ili zle (ako se ne slažete s ciljevima njegovog »svetog terora«). Ljudi su smislili jezik, a pogotovo znanost, između ostaloga, da svoje sukobe, razlike svojih stavova, riješe tako da se ne moraju ubijati. Ali kada je jezik toliko pokvaren da onemogućuje bilo kakve argumente u prilog čemu ili protiv nečega, jedino preostalo sredstvo dokazivanja da sam u pravu može postati isključivo nasilje. (Postmodernisti su smislili i ideju »simboličkog nasilja«, pa se danas mnogima čini da između fizičkog mučenja i ubijanja i dokazivanja stoji znak jednakosti. Stoga je zagovaranje stvarnog nasilja logičan socijalni proizvod odustajanja od argumentacije.)

## Nova camera obscura

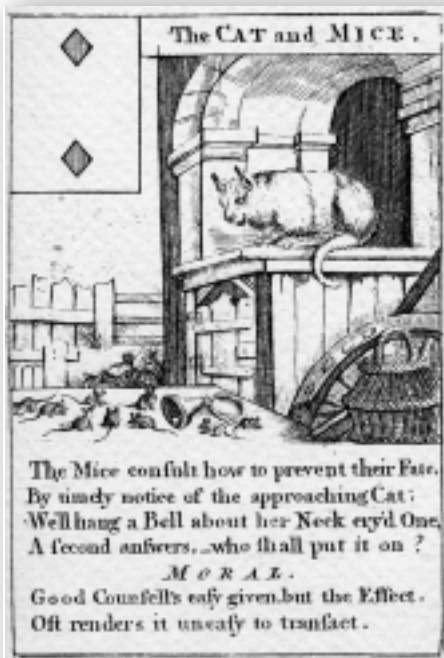
Kako bi Marx danas analizirao hrvatske klase? Tko tu koga eksploatira? Bio bi zapanjen kada bi shvatio da su najglasniji kritičari postojećih društvenih odnosa upravo oni koji žive od tuđeg dohotka. A kako bi analizirao ideologiju i vladajuće misli? Kao susret Orwellova Velikog Brata i Big Brothera.

Godine 2003. Donald Sassoon, u britanskom časopisu *Prospect*, razgovarao je s dr. Karlom Marxom:

*DS: Doktore Marx, na Zapadu radnici su iskoristili slobode kako bi popravili svoju sudbinu, a ne kako bi ih ukinuli. Priznajte: radnička vam je klasa priuštila razočaranje.*

*KM: Istina je da je država, koja je bila glavni tlačitelj radnika, postala glavni izvor lojalnosti. Srednja klasa, posebno intelektualci, pokazala se kao mnogo internacionalnija od proletarijata. Ali, jesam li toliko pogriješio? Kada profiti stižu, svima su puna usta morala i etike. Kada profiti padaju, filantropije se lišavamo kao stare ljubavnice. Onda naša dobra buržoazija otkriva da ne možete oporezivati i trošiti, da nezaposleni postaju rentijeri, da zdravlje previše košta, da su samohrane majke rastrošne. Savjest buržoazije žicom je priključena na uspone i padove burzovnih indeksa.<sup>59</sup>*

Sassoonov Marx iz 2003. ponovno griješi. Jer upravo kriza dovodi do moraliziranja. Dok je novca bilo, tko je pitao za moral? Ali sudeći po izjavama nekih domaćih marksista, današnji je moralizam još zagonetniji — on korača čudnim stranputicama.



<sup>59</sup> [http://www.sds.cz/docs/prectete/rozhovor/sae\\_marx.htm](http://www.sds.cz/docs/prectete/rozhovor/sae_marx.htm)

Nije narod glup. U Venezueli se ljudi udružuju u *kooperative* koje odlučuju kako će se novac trošiti. »To je prava snaga južnoameričkog modela«, komentirao je neki dan na javnoj televiziji uz svesrdnu pomoć voditeljice izbornu pobjedu Huga Chaveza jedan naš perspektivni filozof. »A kada novca nestane, ili ako ste zapali u dugove, jednostavno ih ukinite! Što će se dogoditi ako ukinete dugove? Neće se dogoditi ništa!« bez znaka cinizma i ironije, ponosno je nastao naš filozof. A što bi se dogodilo da je izabrao »pravog« diktatora (koji nije ni fingirao izbore), ili onog lukavog — zvanog neoliberalizam, koji zagovara vraćanje dugova? E, onda bismo morali zaključiti suprotno: »Narod nije glup. Osim kada jest!«

\*

Bi li Karl Marx danas bio *ovakav* marksist? Kladio bih se da ne bi. Evo jednog primjera. Marx je u hrvatskom znanstvenom časopisu *Ekonomija* (UDK 330.852, financiralo Ministarstvo znanosti i obrazovanja RH 2008.) posthumno objavio izvorni znanstveni rad<sup>60</sup> u kojem kapitalizam grandiozno opisuje na sljedeći način: »Buržoazija je sa svih dotad poštovanja dostojnih djelatnosti na koje se gledalo s pobožnim strahom skinula privid svetosti. Ona je liječnika, pravnika, svećenika, pjesnika, čovjeka znanosti pretvorila u plaćene najamne radnike. Buržoazija je s obiteljskog odnosa strgnula njegov dirljivo sentimentalni pokrov i svela ga na čisto novčani odnos. Tek je ona dokazala što je djelatnost čovjeka u stanju učiniti. U njoj se rastvaraju svi čvrsti, zahrđali odnosi zajedno sa starinskim predodžbama i nazorima koji ih prate, dok svi novostvoreni zastarijevaju i prije no što stignu okoštati. Sve što je čvrsto i postojano pretvara se u dim, sve što je sveto jest oskrnavljeno i ljudi su naposljetku prisiljeni da na svoj životni položaj i na svoje međusobne odnose pogledaju trezvenim očima. Buržoazija je silno uvećala gradsko stanovništvo i tako znatan dio stanovništva otela idiotizmu seoskog života. Barbarske i polubarbarske zemlje učinila je ovisnim o civiliziranim zemljama, seljačke narode o buržoaskim, Istok o Zapadu.«

E, reći će suvremeni marksist, ali on je toj apoteozu dodao i razornu kritiku. Pa dobro: kako glasi ta razorna kritika? Marx kaže kako se društveni odnosi u svijesti reflektiraju kao u *cameri obscuri*, posve izvorno od onih stvarnih — dakle naopačke. Cjelokupna ideološka »nadgradnja«, a to znači: svi oblici prava, umjetnosti, kulture općenito, filozofije, morala i dr. samo su izvrnute slike stvarnih društvenih odnosa. U toj refleksiji tamne komore, posebno u »vladaju-

---

<sup>60</sup> UDK 330.852338.12JEL: B-14, G-01 <http://www.scribd.com/doc/62099027/Komunisti-%C4%8Dki-manifest>

ćim mislima vladajuće klase. ljudi su jednaki i slobodni, premda su u stvarnosti nejednaki i porobljeni.

Nije baš sasvim jasno zašto se »izvrtnje« refleksije događa isključivo u svijesti povlaštene klase, a ne i u svijesti one izrabljene. Zašto povlašteni vide krivo, a potlačeni — pravo? Kada su potlačene klase imale krivo, recimo u doba fašizma, onda su marksisti tu »znanost ideologije« proširili i na cijele narode (»zaboravi na klase!«). A u doba komunizma pa sve do danas priča o *tamnoj komori* poslužila je ideolozima, filozofima, aparatčicima i diktatorima da kratkovidnima, zlima ili »manje pametnima« pruži »stvarnu«, a ne izvrnutu sliku: frojdovcima da kažu kako su štapovi i lonci »zapravo« spolovila, a ostalima, lakanovcima, bodrijarovcima, fukoistima, žižekovcima, ransijerovcima i sličnoj filozofskoj i totalitarnoj bratiji da dijalektički ukažu, poslužimo li se Orwellovim lijepim opisom toga »mišljenja«, kako je sloboda = ropstvo, istina = laž, lijepo = ružno, a smrt = život. Domaći su filozofi dobro svladali tu metodu orwellovskog novogovora. »Demokracija je tiranija! Neki misle da se dugovi trebaju vraćati, ali dugovi su tu zato da se *ne vraćaju!* Diktatura i populizam dobri su ako *narod* spontano odlučuje kako podijeliti *tudi* novac!« Jedno je vrijeme, u razdoblju »tranzicije«, Orwellova knjiga koju su komunisti vječno zabranjivali, *1984.*, bila dio lektire. U to je vrijeme postojala nada da se slične »devijacije« neće ponoviti. Danas, možda pod utjecajem televizijskog Big Brothera, taj se totalitarni novogovor slobodno širi i otkriva, ovaj put kao dio »velike istine«, kao dio vrhunskog obrazovanja u metodi »kritičkoga mišljenja« u čijoj bi vještini trebalo »besplatno« podučavati mlađe generacije.

Ali možda je Marx bio u pravu, samo je danas vladajuća klasa, klasa izrabljivača — neka druga klasa?

\*

Spomenute dijalektičke refleksije u tamnoj komori toliko su zabavne i jednostavne, da ne mogu odoljeti sam se ne okušati u toj »kritičkoj« metodi orwellovskog saltacionizma. Naš bi suvremeni marksist u nekom drugom znanstvenom članku za časopis *Ekonomija* mogao napisati kako je javnotelevizijska emisija »Poduzetnik — naš prijatelj« ideološka jer ne odgovara onome što znamo o domaćem javnom mnijenju (nije u skladu s onim što »narod« hoće i misli). A pravi bi Marx u skladu sa svojom doktrinom o ideologijama takav antipoduzetnički stav »naroda« naveo upravo kao primjer naglavačke postavljenih »stvarnih društvenih odnosa«.

I što bi onda Marx morao zaključiti o današnjim klasama? Koja je to danas u Hrvatskoj »povlaštena« klasa? Čije su to misli danas »vladajuće misli«? Tko tu koga izrabljuje? Tko daje, a tko uzima? Od čega živi televizija, od čega žive na-

ši filozofi »kritični-mislitelji« (da ne nabrajam sve druge koji žive na državnoj si-si) doli od poreza i dohotka koji država eventualno uspijeva ubrati od onih koji su nešto uspjeli privrediti? Čije je ponašanje tu rentijersko? Čija je svijest ovdje izvrnuta i prikazana kroz *cameru obscuru*? Ili, da se izrazim današnjim marksistima poznatom terminologijom: tko tu onda predstavlja opći interes i javno dobro, a tko se rukama i nogama zalaže za ono vlastito? I koja bi klasa onda trebala protestirati?

To su prava pitanja za današnje marksiste! A one primjedbe o nevraćanju dugova (koje je stvorila klasa izrabljivača, naime onih koji žive od tuđeg novca), u usporedbi s pravim pitanjima, one teze o ljepoti samoupravljanja vlastitim dugovima, samo su smiješne izjave koje paradiraju pod zastavom salonsko-televizijskog marksizma. Domaći će marksisti jednoga dana možda morati ponoviti onu slavnu, već spomenutu rečenicu Yogija Berre: »Napravili smo neke krive pogreške!«

# Hrvatska zatvorenikova dilema vlasti i naroda



Jedan od najznačajnijih dosega društvenih znanosti u XX. stoljeću bio je »matematički« dokaz da altruizam i moral mogu evoluirati iz posve sebičnih pobuda. Takav prikaz ponašanja primjenjivao se na gotovo sve ljudske interakcije, od ljubavnih do trgovačkih i ratnih, ali rijetko na odnos vlasti i naroda u pojedinoj državi. Kako bi izgledala takva analiza na primjeru recentne hrvatske povijesti?

Godine 1950. poznati shizofreni matematičar i dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju John Nash, poznat po biografiji i filmu *The Beautiful Mind* i jedan od začetnika matematičke analize ljudskih interakcija poznate po imenu »teorija igara«, dokazao je kako se pri različitim strategijama suparničkih igrača može doći do stanja tzv. »Nashove ravnoteže«. Popularni prikaz te »evolucije altruizma« pod pretpostavkom da su igrači sebični tj. racionalni, zove se »zatvorenikova dilema«.

Ona izgleda ovako: Zamislimo da smo se s mljekarom dogovorili da nam svaki dan ostavlja mlijeko na nekom neutralnom mjestu; mi ćemo mu zauzvrat na nekom drugom mjestu ostaviti novac. Što je racionalno za nas, a što za njega? Prema teoriji racionalnosti (sebičnosti), naša racionalna strategija bila bi mljekaru ne ostaviti novac, a da pritom dobijemo mlijeko. Najlošiji bi ishod za nas bio da mu ostavimo novac, a da nam on ne ostavi mlijeko. Kako slična »racionalna« strategija vrijedi i za mljekara ako slijedi »racionalnu« strategiju, ni on ni mi nećemo dobiti ništa (tzv. »lose-lose« ishod). Međutim ako se igra ponavlja tj. ako znamo da ćemo mljekara ponovno sresti, a da ne znamo kada bi našoj »igri« mogao biti kraj, moguće su razne druge kombinacije ponašanja. Ljude s kojima se često susrećemo nema smisla stalno varati ako od njih nešto želimo dobiti zauzvrat. Isto vrijedi i za suigrača (mljekara). Također nema smisla uvijek biti

pošten i ostavljati novac neovisno o tome je li mljekar ostavio mlijeko jer će nas on češće varati, upravo onoliko češće koliko će biti sigurniji da ćemo mu mi sljedeći put ostaviti novac. Ukratko: želimo li optimizirati razmjenu i češće dobivati mlijeko, morat ćemo se ponekad osvećivati a ponekad praštati prevare.

Pokazalo se da je najbolja strategija ponašanja u ovakvim igrama, a to znači u gotovo svim trajnijim ljudskim interakcijama, tzv. strategija »milo za drago«: prvi put igraj pošteno, a svaki sljedeći put ponavlaj ono što je suigrač odigrao u prethodnom potezu kako bi mu dao do znanja da nećeš trpjeti prevare. Ako pak previše praštaš, suigrač će češće varati. Stoga se kažnjavanje i osveta isplate samo kao upozorenja: »Nemoj mi to raditi.« A kada suigrač shvati da se prevara ne isplati, evoluirat će suradničko i altruistično ponašanje na obostranu korist (»win-win«). I tako nastaje Nashova stabilna ravnoteža prevare i altruizma.

Strategiju »milo za drago« vrlo lako možemo razumjeti u trgovini, u međunarodnoj politici, pa čak i u ljubavi (seksu). Sve su to dugoročnije igre. Zatvorenikovom dilemom možemo objasniti međudržavnu politiku popuštanja i »zatezanja«, povremene prevare i osvete u trgovini ili ljubavi, ali isto tako njome možemo objasniti evoluciju međusobne suradnje. I kada bi ljudi bili posve racionalni igrači, sami bi došli do zaključka da se u takvim igrama isplati poštenje i »moralno« ponašanje.

Ali kao što znamo, ljudi nisu posve racionalni. Ponekad previše praštaju, a katkada se previše osvećuju ili varaju. Tada nastaju suboptimalni ishodi. Ratovi, prevare i rastave.

\*

Igraju li vlast i »narod« istu igru? Da: narod glasanjem »daje kredit« vlasti kako bi zauzvrat dobio neke usluge, ali joj isto tako može uskratiti povjerenje i kazniti je ako ne obavi očekivani posao. Problemi međutim nastaju ako usluge koje očekujemo od vlasti ili države (naš »pakt«) nismo definirali. Ako su naša očekivanja prevelika. Ili ako nismo uspostavili kontrolu vlasti, odnosno ako vlast zloupotrijebi mandat koji smo joj dali. Recimo ako sredstva koja smo joj ustupili za očekivane usluge strpa u privatni džep. Postoje dakle brojne mogućnosti da »promašimo« evoluciju suradnje te da oba igrača, i narod i vlast, postanu »osvetnici«: buntovnici s razlogom ili bez njega.

Povijest odnosa vlasti i naroda možemo rekonstruirati kao »zatvorenikovu dilemu«, kao trajnu igru praštanja i prevara. Kako se ona odvijala u neovisnoj Hrvatskoj? Možemo li s pomoću takve rekonstrukcije nešto zaključiti o današnjem stanju ili čak predvidjeti njezine ishode u budućnosti?

Teorija igara kaže nam da se stabilna ravnoteža može »promašiti« ako smo previše praštali, odnosno ako su naša očekivanja zbog toga neproporcionalno

rasla. Ako vas partner prevari više puta uzastopno, a vi ste mu to praštali, zaboravit će svoje prevare. Premda se u međuvremenu možda promijenio, on neće očekivati ili razumjeti da mu sada uzastopnim osvetama samo vraćate »milo za drago«. On vidi samo svoju sadašnju osvetu, ali ne i svoje bivše prevare. I upravo je to primjeren opis današnjeg političkog stanja u Hrvatskoj. Vlast nas je dosad isuviše često izigrala. Nije nam pružala očekivane usluge. Stavljala je naš novac u vlastiti džep. Nije racionalizirala upravu. I još štošta. Mi smo takvo ponašanje isuviše često i uporno (to znači: neracionalno) tolerirali. Vjerovnik našeg trenutnog osvetničkog raspoloženja jest vlast koja s ondašnjim prevarama možda i nije imala veze. Ali vlasti više nismo skloni praštati, upravo zato što smo joj dosad previše praštali. Mi više nismo raspoloženi za finese razlikovanja »ondašnjih« i »sadašnjih«.

U tome se sastoji matematičko objašnjenje današnjeg manjka povjerenja, nezadovoljstva i buntovništva. Ali vlast bez narodnog povjerenja ne može funkcionirati, stoga prognoze za povratak u stabilnu ravnotežu nisu previše optimistične.

Prvo: mi smo pogriješili što smo prema svim prethodnim vlastima bili previše tolerantni. To preveliko povjerenje odnosno preslaba kontrola polučili su vrlo loše rezultate — što se iz našeg »matematičkog« modela moglo i očekivati. Ali kako sada popraviti tu narušenu neravnotežu?

Devoluciju hrvatske suradnje mogli bismo (matematički) popraviti kada bi u naš model, osim binarnih poteza prevara/povjerenja, ugradili i količine: kada bismo izmjerili koliko nas je vlast dosad prevarila. Tada bismo znali koliko nam je dužna za naše negdašnje pretjerano uloženo povjerenje. I kada bi sadašnja ili neka buduća vlast bila *toliko* dobra, nesumjerljivo bolja od nas samih, da nadoknadi sve zaostatke i dugove. Ukratko: kada bi takvoj vlasti pao u ruke neki »bespovratni kredit«, neka »mana s neba«. Ali ni to nas ne bi spasilo. Jer u takav bi izračun moralo ući i sve ono što nam je vlast »davala« a da nije trebala. Sve one sigurnosti činovničkih zaposlenja, državne poticaje i garancije, naše utaje poreza, odgađanja poreznih naplata, otpise dugova i »kolektivne ugovore«. Sve ono povjerenje u naš »socijalni kapital« i naše sposobnosti. A možda su i naša očekivanja bila prevelika? Možda bi se u tom izračunu pokazalo da su postojali itekako dobri razlozi za našu nekritičnosti te da nam vlast u stvari uopće više ništa nije »dužna«. Takav bi izračun teško mogao obaviti i sam shizofreni nobelovac Nash.

Umjesto da preračunavamo koliko smo mi dužni državi a država nama i da se nabacujemo krivnjom — tko je više kriv za sadašnje stanje: »oni«, što posao nisu obavili kako treba, ili nekritični »mi« s neracionalnim očekivanjima, igru zat-

vorenikove dileme između vlasti i naroda bilo bi najbolje početi ispočetka. Nažalost, u stvarnome svijetu, prebrisati ploču i početi (istu) igru iznova najčešće nije moguće bez prolijevanja krvi.

Ali zatvorenikova dilema ipak nam daje dobru uputu za buduće ponašanje. Umjesto prežvakavanja povijesne krivnje, zaborav, kažu nam matematičari, može biti i korisna strategija. Najracionalnije su strategije one koje jednostavno reagiraju na prethodni korak suigrača. Što znači da bi nova igra mogla početi odmah. Kada bismo zaboravili na dalju prošlost i odsada reagirali isključivo na ono što je vlast učinila jučer. Kada bi vlast svojim današnjim racionalnim potezima nadoknadila naše jučerašnje neispunjeno povjerenje. I kada bi se ljudska priroda poklopila s matematikom te prihvatila zaborav kao spas. Za one koji vjeruju u proces kolektivnog učenja, to je bar neka nada.



## Neoliberali i nitko više?

U neka ne tako davna vremena, kada se činilo da sve zemlje svijeta neumitno kroče prema »kraju povijesti« — prema liberalnoj demokraciji i kapitalizmu, političke denominacije svih vrsta ponosno su isticale: *We're all liberals now!* (Sad smo svi liberali!) U tom trenutku, početkom devedesetih, to

je možda i bila istina. Ljevičari su bili li-

berali po imenu (nomen est omen!) i mogli su podnijeti malo više slobode pojedinca nad (na)rodom. A konzervativci su mogli podnijeti da se u tom trenutku proslave zbog pada komunizma (tog, kako su oni oduvijek tvrdili, »neprirodnog poretka«) i da se svi ponose pogrešnim imenom za »njihovu ideologiju«. Bilo je to vrijeme kada su se čak i hadezeovci šmajhlali liberalima, pod egidom »bitno je da pobijede naši«. Bilo je to vrijeme kada su neki europski parlamenti udomljavali i po tri-četiri liberalne stranke i kada pobjede liberalnih stranaka u saborima novooslobođenih država nisu bile iznimke — već pravilo. Liberalna internacionala bila je respektabilna politička institucija, brojčano i ideološki jača od raznih drugih nekoć uglednih svrstanih i nesvrstanih organizacija.

Osnivačke skupštine liberalnih stranaka, posebno kod nas, bile su forumi na kojima se vjetrolo pitanje koliko je slobodnom društvu i slobodnim pojedincima države uopće potrebno i je li uopće važno u imenu stranke imati i »socijalnu« komponentu. Ubrzano su se počela prevoditi i istraživati zabranjena ili zanemarena djela klasika liberalizma: Smitha, Humea, Lockeja, Actona, Poppera, Hayeka i brojnih drugih, a liberalne su zaklade toj svrsi posvetile značajan dio financijskih sredstava. Bili su to dani kada se činilo ne samo da su svi suvremenici liberali, već i da je cijela intelektualna povijest bila tek niz brzaca koji je nužno morao dovesti do liberalne Nijagare. I ako neki možda nisu bili liberali, svi su ipak bili sljedbenici Francisa Fukuyame.

U Hrvatskoj, kao uostalom i u drugim zemljama, ubrzano su se tiskale knjige koje su trebale posvjedočiti da je u njoj liberalna tradicija mnogo respektabilnija negoli se činilo marginalcima s ulice. U jednoj takvoj knjizi (*Liberalna misao u Hrvatskoj*), voditelj Zaklade njemačkih liberala Friedrich Naumann u Hrvatskoj, dr. Hans-Georg Fleck, piše: »Liberalnu misao u politici i znanosti, u gospodarstvu i književnosti, u filozofiji i pravnim znanostima, nećemo pronaći samo kod onih koje bez dvojbe možemo smatrati 'liberalima'. Onaj tko u vlastitoj povijesti želi razotkriti široki kaleidoskop liberalne misli, ne smije se podrediti 'škarama u glavi' koje bi ovoga ili onoga mislioca po tradiciji svrstale u druga duhovna strujanja... (S)vatko tko odmah poviče 'Ali to nije liberal!'... brzo će se izložiti sumnji da i dalje ustraje u zaslijepljenosti znanstvenog dogmatizma za koji se misli da je prevladan...« Čak i kada su rezultati istraživanja tradicije liberalizma bili skromni, ili možda baš zbog toga, uvijek se moglo uteći u ideju da su romantičarski pokreti nacionalnog oslobođenja, ili zahtjevi za slobodom tiska, pravom glasa i ravnopravnosti žena bili — liberalni. Ta manija pretvaranja svega postojećeg u liberalnu ideologiju katkada je išla tako daleko da su se i crkveni krugovi proglašavali — liberalnima. Već spomenuta zaklada, primjerice, u više je navrata pokušala »pomiriti« i pronalaziti »zajednički jezik« između predstavnika liberalizma i Crkve (valjda zbog njemačke ideje *Ordoliberalizma*), a to je bilo i vrijeme kada su se i u mnogim drugim zemljama od matice Crkve odvajala »liberalna« krila.

I kako je ideologija liberalizma jačala i otkako su »svi postali liberali«, to je snaga političkih liberala, ili točnije, političkih stranaka s ideologijom liberalizma, sve više slabjela. U tome je smislu Hrvatska slijedila europske trendove. Razvijenije demokracije tu su putanju prešle već prije. Njemački i britanski liberali svoj politički opstanak zahvaljuju isključivo podršci jakih konzervativnih stranaka. U Austriji je Haiderova liberalna stranka, poput stranke Žirinovskog u Rusiji, imala posve pogrešno ime za ono što je predstavljala, a one slabije u pravilu nisu prelazile izborni prag. U ostalim katoličkim zemljama, Španjolskoj, Portugalu i Italiji, a to vrijedi i za Francusku, stranim promatračima nije posve jasno koja bi stranka uopće predstavljala »prave« liberalne ideje. Na Baltiku i u Sloveniji, rani veliki uspjesi liberalnih stranaka polako su kopnili. Vladajuća stranka u Sloveniji devedesetih, LDS, više gotovo uopće ne postoji. Gotovo jedini svijetli primjer uspona političkog liberalizma devedesetih jest Češka. Zahvaljujući genijalnosti i zavadi dvojice Václava, Václava Havela, najpoznatijeg političkog liberala novijega doba, i Václava Klause, jednog od najizrazitijih preostalih primjeraka europskoga »neoliberalizma«, još i danas može birati varijante liberalizma, te ih ostale stranke slijeva i zdesna redovito snube.

Ali ako su se rezultati postkomunističke revolucije za politički liberalizam pokazali razmjerno skromnima, ili ako je politički liberalizam »evolucijski«, tj. po naravi političkog sustava, u trajnoj neravnoteži koji liberalnim strankama omogućuje stabilno biračko tijelo, rezultati ekonomskog liberalizma bili su naoko bitno bolji. Štoviše, mnogi ljevičari i desničari, pogotovo oni ekstremnijih vrsta, danas glasno napadaju predstavničku demokraciju zbog toga što sve parlamentarne stranke, kada dođu na vlast, nastoje širiti »neoliberalizam«. Zanimari li načas tu danas toliko omraženu naljepnicu — »neoliberalizam«, u izvjesnom smislu oni su u pravu. Oni su u pravu, naime, samo po tome što su sve političke stranke civiliziranih zemalja dosad bile dovoljno razumne da shvate kako postoje ekonomska pravila igre, pravila tržišne ekonomije, i kako je kršenje tih pravila igre bitno opasnije, riskantnije, i za ljudske živote nesumjerljivo pogubnije od ponovnog iskušavanja varijanti iz nekih mračnijih vremena, od voluntarističkih pokušaja da »stvari promijenimo iz korijena«, od vraćanja na ideologije prema kojima je dovoljno da dizajniramo idealnu raspodjelu bogatstva naroda i pravni sustav pa da svima bude bitno bolje. U tome je smislu, barem nakratko, ideologija liberalizma pobijedila.

Ali takvo je stanje stvari prema kojem su »odjednom svi postali liberali«, posebno zbog ekonomske krize koja je bitno narušila legitimaciju ekonomskog liberalizma, dovelo do novog političkog preslagivanja: sada je odjednom ideologija ekonomskog liberalizma koju su navodno slijedile sve normalne političke stranke na vlasti postala krivac za sve nedaće, za sve tržišne i bankarske ekscese, za sva pogrešna ulaganja pojedinaca.

Posljedica takvoga stanja nije bio samo poraz liberalnih političkih stranaka, već i poraz parlamentarizma — tj. svih političkih stranaka. Ljudi danas više ne vjeruju političkim strankama, a često ni u sam sustav posredničke demokracije. Odjednom su se cijeli narodi počeli osjećati »poniženi i uvrijeđeni«. Stranke na vlasti optužuju se za »slizavanje s bogatima« i za protekcionizam prema onima koji su se u tržišnom natjecanju uspjeli održati. Tom osjećaju masovne »poniženosti i uvrijeđenosti«, slijeva ili zdesna masama pomažu ideolozi Crkve i novopečeni marksisti, i u mnogim zemljama svijeta ideologiju liberalizma ponovno počinje istiskivati ideologija »klasne borbe«. Svi su, čini se, zaboravili na vezu između tržišne i političke slobode, i u uvjetima sve većih socijalnih razlika, čini se da bi se većina glasača rado odrekla te slobode u ime kakve-takve ekonomske sigurnosti. Gledajući na taj način, pravog liberalizma, ili kako bismo to danas rekli, »neoliberalizma«, u nas zapravo nije ni bilo; a ono malo liberala koji su propupali devedesetih, ponovno se vratilo u dogmatski drijemež državnog paternalizma.

Gledajući unatrag tu ekonomsku povijest zadnjih dvadesetak godina, pokazuje se da je ta pobjeda liberalizma bila prividna. Prvo zbog toga što nije potrajala. I drugo, mnogo značajnije, pri pobližjoj analizi pokazuje se da »pobjeda liberalizma« zapravo uopće nije počivala na ekonomskom liberalizmu. Dovoljno je pobrojiti što je sve i danas u državnome vlasništvu. Potom ćemo usmjeriti pažnju na sustave ekonomskih poticaja brojnim socijalnim slojevima, koji su ih počeli smatrati njihovim »prirodnim pravima«. I kada razmotrimo ekonomsku povijest na taj način, vidjet ćemo da nije postojala nijedna država svijeta (osim malih oaza poput Hong-Konga ili Singapura) koja bi dosljedno slijedila ideje ekonomskog liberalizma. I sigurno nećemo pogriješiti ako kažemo da zatajenje »tržišta« nije bilo posljedica ideje ekonomskog liberalizma, već upravo suprotno, njezinog stalnog i dugotrajnog kršenja. Stoga je ideja pobjede ekonomskog liberalizma i »neoliberalizma« ustvari jedna od najvećih iluzija našega doba.

I kakve su onda perspektive liberalizma?

Razvijene demokracije s golemim ljudskim kapitalom možda još uvijek nemaju razloga za pretjeranu brigu. Tradicija demokracije i ideje tržišta u takvim zemljama neće se dovoditi dramatično u pitanje kao u onim zemljama koje su demokraciju stekle tek devedesetih godina, na valu liberalne revolucije. Zemlje s kratkom tradicijom demokracije, u uvjetima koji ih prisiljavaju na dugoročne otplate sve većih dugova, na smanjenje rashoda i povećanje poreznih prihoda i na kršenje »stečenih prava«, a to znači dodijeljenih renti, suočavat će se s dramatičnom krizom legitimnosti. U tim zemljama perspektive liberalizma nisu sjajne. Ali čak i u razvijenijim zemljama Zapada, koje su naučile živjeti na kredit, snaga tradicije rastapa legitimnost demokracije, upravo u mjeri odmicanja vremena za ozdravljenje.

Ali paradoksalno, u zemljama koje do danas nisu bile lučonoše demokracije i tržišne privrede, u zemljama Istočne Azije, perspektive liberalizma bitno su bolje. Dapače, mogli bismo reći da budućnost liberalizma, a možda i napretka uopće, treba tražiti upravo ondje. Prvo, ideja liberalizma u tim zemljama još ima bitno političko značenje: ima još mnogo prostora za poboljšanja, za ostvarenje prava glasa, za političku participaciju, za legaliziranje političkih stranaka, za slobodno izražavanje i ostvarenje brojnih drugih »klasičnih« ljudskih prava. I bez obzira na trenutačno političko stanje, primjerice u Kini, ljudi vide smisao borbe za ta prava. Ne nužno na ulici, već radom. Upravo u Kini, od svih zemalja na svijetu, paradoksalno, kapitalizam ima najpozitivnije konotacije, i najviše ljudi vjeruje u nj.

Ta je situacija paradoksalna, ne samo zbog toga što ta najbrojnija nacija još uvijek živi u komunizmu, već i zbog toga što je njihov trenutačni povlašteni po-

ložaj, pun nade i dodatnog iščekivanja za sve liberale, posljedica prihvaćanja globalizacije — a to znači prihvaćanja upravo onih pravila igre kojih bi se mnogi narodi civiliziranoga Zapada rado željeli riješiti.

Nije li onda na djelu jedna čudna dijalektika: da su oni koji su zagovarali kapitalizam, demokraciju i globalizaciju danas mahom njezini protivnici, a da oni koji još uvijek žive u »neprirodnom stanju« komunizma žude za slobodom kako bi s njom i s kapitalizmom ostvarili bolji život, pretekli svoje dekadentne konkurente i postali novi lučonoše svjetske povijesti.

Gledajući na taj način, svjetskopovijesno (a ne pikvikovski, iz neke naše lokalne ulice) — nemamo li pravo biti barem malo optimističniji i vjerovati da upravo liberalizam donosi slobodu i bogatstvo kod onih naroda koji ga prigrlje? I da su zapadnjački optimisti iz devedesetih ipak imali pravo? Ako smo pesimisti gledajući iz svoje ulice (jer smo odustali od tih ideja), kada se popnemo na terasu i razmotrimo pejzaž, razloga za čemer moglo bi biti mnogo manje.



# Foteljaški indignado postaje makijavelist

Zapis: Sedmi veljače 2014. Revolucija: »SARAJEVO 19:33 — Zapaljena je i zgrada Arhiva BiH u kojoj je uništena građa neprocjenjive vrijednosti, kazao je direktor Arhiva... MOSTAR 18:55 — Gore prostori u kojima su smještene matične knjige građana Mostara... Prvo ode pamćenje...

Iskreno sam zaprepašten brojem ljudi koji zazivaju bosanske događaje kod nas. Brojem ljudi koje inače smatram pametnima. Većina, kažem, čak i vrlo pametnih ljudi, zaziva »bosanske događaje« kao sredstvo kojim će se nešto bitno riješiti: riješit ćemo se korumpiranih političara, kapitalista... Pritom će se malo uništiti, pokrasti, nekome će kvrcnuti toke na prsima, ali naposljetku... nema kajgane ako ne slupaš jaja, to je otprilike ideja. Ali ono što ti moji dobronamjerni prijatelji u Hrvatskoj doista nikako ne mogu shvatiti, premda im bosanski primjer to nudi na tanjuru, jest da ta vlast jesmo mi. Ako su političari glupi, korumpirani i sl. to je zato što smo mi glupi, korumpirani neznalice. Što ne znamo bolje. A paliti archive, upravne zgrade, navaliti na jadnike policajce k'o na glinene golubove apsolutno je najbolji dokaz da je to tako, da ne znamo ništa bolje rušiti.

Pisao sam tako na društvenim mrežama prošli tjedan. Promatrao sam scene nasilja u susjednoj Bosni, pratio revolucionarne mreže UDAR, UDAR Hrvatska... i nastavio:

*Mogu li od ikoga, BILO KOGA, saznati kako se misli nastaviti s politikom jednom kad se sve skrši, kada se »ovi« ili »oni« na ovaj ili onaj način maknu? Pokušajte to riješiti za Bosnu (u teoriji), prije negoli krenete sljedeće nedjelje na Jelačićev trg... Koga biste Vi to — u najmudrijoj varijanti, stavili umjesto »ovih« ili »onih«? A možda se revolucija doista svodi isključivo na »sjaši Kurta da uzjaši Murta«, pa je cijela ta priča s »revolucijom« samo paravan da uzjaše neki drugi*



kao »Kurte«. Taj revolucionarni cinizam najvidljiviji je u argumentu tog omleta. Ideološki, revolucionari nikada neće priznati nekog Malthusa. Ili socijaldarvinizam. Ali stvarni postupci revolucionara pri micanju korumpiranih ne razlikuju se bitno od najodvratnijeg i najvulgarnijeg socijaldarvinizma. I sve bi se to još moglo »razumjeti« da se ima što za dijeliti. U bosanskome slučaju to ne može biti apsolutno ništa drugo doli preludij za »puštanje krvce«.

Otkuda uopće ideja da bi političari trebali davati nekome posao? Otkud političarima uopće na raspolaganju ti »poslovi« koje mogu dijeliti u ime naroda? Nije li to izvor svake korupcije? Pa ako ste vi revolucionari tako pametni da znate gdje ima tog omleta kada kvcnete čelo ili dva, zašto ga ne smislite bez političara? Ili je taj omlet za redistribuciju moguć samo s jajima političara?

Nastavio sam oštrim napadom na sve one koji se vesele nekom sličnom scenariju kod nas, na sve svoje kolege koji podržavaju nasilje kojem smo upravo svjedočili, a posebno na jedan portal koji je poziv na nasilje upućenom Hrvatima oblikovao pitanjem »jesu li spremni?« *Ipak najgore je, nastavljam ja, da sve to podupiru »intelektualci«. U ime onih koji nemaju što jesti. Kad oni zauzmu kantonalne zgrade, nakon pljačke i paleža, odjednom će iz ruševina i pokradenih kompjutora poteći med i mlijeko.*

Čitateljima i prijateljima s društvenih mreža svidio se taj napis. Ali, istini za volju, indignacija nije najprimjereniji način komunikacije. A najbolji primjer za to, ubrzo po objavljivanju mojeg napisa, dala je režiserka Jasmila Žbanić svojim neodmjerenim izjavama. Prvo, (lažnom) tvrdnjom da bosanski mediji lažu kako je Arhiv u Sarajevu uništen, kako bi uništili demonstracije, a potom, još mnogo izraženije, svojom sramotnom izjavom upućenom predsjedniku hrvatske vlade Zoranu Milanoviću: »Marš kući.«

\*

Indignado. Indignacija je izraz nemoći. Dobro je komentirao jedan moj prijatelj: »U neciviliziranim krajevima prostački jezik koristi se kao znak iskrenosti.« I zato je *ultima ratio* takve komunikacije — bosanski grb. Ali takvi znakovi iskrenosti polučuju upravo suprotne efekte. Riječ je o znakovima nesposobnosti da svoje misli, namjere, svoje ideje pravednosti uobličimo u smislene prijedloge, koji će umjesto zazivanja nasilja privući ljude svojim razumom i realizmom. Kako kaže grčki povjesničar Tukidid: »Što god mislili i javno priznavali, ljudsko je ponašanje vođeno strahom, vlastitim interesima i čašću. Upravo ti aspekti ponašanja uzrokuju ratove i nestabilnost, i oni su odgovorni za 'stanja ljudi'. Ta stanja zauzvrat vode u političke krize: kada instinkt odnese pobjedu nad zakoni- ma, politika doživljava poraz i zamjenjuje je anarhija. Izlaz iz anarhije nije zanjekati strah, interes i čast, već ih kontrolirati u korist moralnog ishoda.«

\*

»Sit gladnome ne vjeruje«, prigovorio mi je poznanik. Argument gladi često se spominje kao krajnje objašnjenje destruktivne moći masa, kao adut, kao opravdanje svega što »gladan« može učiniti. Nije pretjerano pametno reći da ljudi protestiraju kada se nalaze na rubu egzistencije. Ali upravo je zbog toga zadaća onih najpametnijih među »gladnima« (kada smo se već odrekli sitih koji glad po definiciji ne razumiju) da oblikuju zahtjeve, metode, taktike, ideje, što bolje mogu. Da budu sposobni uvjeriti što veći broj »sitih« da znaju ostvariti ono što hoće, kako bi i njih dobili na svoju stranu. U suprotnome će patnje gladnih biti još veće. A »pravednička« će se borba ubrzo svesti na načelo »sjaši Kurta da uzjaši Murta«. Nasilje stoga gotovo nikada, nikada, nije dobar početak. Ako je u Bosni to jasno na primjeru prethodnoga rata, zašto im nije jasno da se to isto tako odnosi i na »revolucionarno« nasilje?

\*

Ali čak i kada se zahtjevi demonstranata formuliraju, kao što su to Tuzlaci učinili objavom svog Manifesta, to još uvijek ne znači da je realizacija traženih ciljeva poželjna, ili poželjnija od stanja protiv kojeg se bore, od tzv. »mirne Bosne«. Jedan od zahtjeva »tuzlanskog Manifesta« primjerice glasi: »Izglasavanje obavezno izlaska na izbore, uz nemogućnost ostvarivanja osnovnih prava na umirovljenje u slučaju oglašivanja na izbore.« Kreatori zahtjeva očito nisu posve shvatili neke pojmove ljudskih prava. Ili, kaže se u Manifestu: »Povrat poreza u gradove u kojima je isti naplaćen.« Zašto gradovima, zašto ne odmah obiteljima?

\*

Premda postoje brojni razlozi domaćeg nezadovoljstva, ne vidim zašto bi se Hrvati »pridruživali« tuđim protestima. Imamo li kantone? Imamo li tri konstitutivna naroda koji ne mogu (i ne žele) naći zajednički jezik? Imamo li diktatora koji se želi priključiti Rusiji, ili koji koristi bojne otrove i avijaciju kako bi spriječio opoziciju? Imamo li toliko rudimentarnu demokraciju da vojska može svrgnuti izabranog predsjednika ako joj se prohtije? Umjesto da nas spoznaja kako je brojnim drugim narodima nesumjerljivo lošije motivira da postupno počnemo graditi nešto mnogo pametnije, revolucionari misle da će se to pametno stvoriti spontano, ako izađemo na ulice, spalimo neku zgradu, ili razbijemo policajcima glave: onda će sve čarobnim štapićem odjednom postati — »dobro«.

\*

Glavni problem opravdanja nasilja kojem smo svjedoci, i njegove legitimacije, jest pogrešna ideologija »Jedan svijet = jedna borba«: to je Prokrustova postelja prema kojoj je svaka nasilna akcija »izraz« borbe protiv neoliberalizma. Ljudi se

bune iz posve različitih, a katkada i posve oprečnih razloga. U Italiji i Španjolskoj bune se protiv banaka, u Ukrajini žele upravo »neoliberalnu« Europu. Dok su u arapskome svijetu zbacivali svoje diktatore, u Bosni se — upravo suprotno — bune zbog pomanjkanja centralne vlasti. Protesti i pljačke u Britaniji pravdali su se »kritikom konzuma«, dok borci protiv Asada u Siriji o konzumu mogu samo sanjati. Tvrditi da su svi spomenuti protesti isti, znači »živjeti u noći u kojoj su sve krave crne«. Čak i da je situacija u Bosni identična hrvatskoj (a nije), to još ne bi bilo opravdanje za »kopiranje« bosanskih demonstracija.

\*

Revolucionarne metode ne treba kopirati ni zbog tzv. doktrine »slomljenih prozora«, o kojoj su već pisali komentatori. Opljačkano, spaljeno, srušeno, odnekle će, po svojoj prilici, morati nadoknaditi upravo sirotinja. Upravo Bosna u tome ima brojna iskustva. (A slomljene glave i prirodnu retribuciju ne trebamo ni spominjati.) Nasilni start pri pokušajima promjene uvijek je stoga lošiji od »nulte« pozicije: nakon nasilja bit će mnogo teže sklopiti bilo kakav demokratski temelj daljnjeg djelovanja.

\*

Bosna je u izvjesnom smislu najtragičnija sredina, najgadniji politički gordijski čvor. Ona boluje od dejtonitisa. »Bosanski političari«, piše jedan naš ugledni komentator, »nisu najgori i najkorumpiraniji zato što ih je viša sila takvim stvorila, nego zato što daytonski Ustav omogućuje da se političke i ekonomske odluke donose i provode mimo bilo kakvih mjerila političke i pravne odgovornosti«. S druge strane, upravo je takav ustav bio garancija ravnopravnosti triju naroda, i svojevrсна bošnjačka »pobjeda u miru«. I budući da nitko, doslovno nitko, ne vidi rješenje ovih rogova dileme koje bi pomirilo zamke hegemonizacije i garancije ravnopravnosti triju konstitutivnih naroda (a da se pri tome ponovno ne zaplete u već vidljivi čvor međunacionalnog nasilja), spirali nizbrdo čini se kao da nema kraja.

\*

A opet: kantoni u Švicarskoj funkcioniraju. Štoviše, izgledaju uzorno demokratski. Zanimarimo li razne antihegemonističke teorije o organizatorima nedavnog nasilja koje se javljaju posljednjih dana u Bosni (i šire), možda bismo od promjene korumpiranih ipak naposljetku nešto smjeli očekivati. Ili da pozovemo Švicarce?

# Machiavelli u proklesoj avliji

**K**ao liječnik opće prakse o zbivanjima u Bosni napisao bih uputnicu za specijalistički pregled (prema formularu HZZO-a). Upućuje se: Hitna, interna. Uputna dijagnoza: *Daytonitis et pauperitas gravis. Infirmitas seriusus*. Molim traži se: *synergia et proficio*. U potpisu: DP. Kada bih se bavio nadriliječništvom, i napisao specijalistički nalaz, on bi izgledao ovako: Nalaz hitne interne (Protokol br....) Bosna i Hercegovina, rođena 29. veljače 1992., Balkan, Europa. Dijagnoza: Dejtonitis, kongenitalni. Iz statusa: Siromaštvo. Opća slabost. Datum nalaza: veljača 2014. Anamneza. Razlog dolaska: Akut-

na bol kao posljedica neuhranjenosti i zatajenja krvožilnog i dišnog sustava. Ubrzana srčana reakcija u središnjem području, kao reakcija na urođenu slabost. Manjak centralnog upravljanja. Dosadašnje bolesti: (tu bih se raspisao). Nakon trogodišnje invazivne intervencije američkih specijalista, ugovorom u Daytonu pacijent u prosincu 1995. otpušten na kućnu njegu uz trajni nadzor specijalista Europske unije. Sadašnje tegobe: poremećene funkcije internih organa. Presumpcija sepse. Akutno zatajenje vitalnih središnjih funkcija. Posljednjih dana pacijent preživio nekoliko srčanih infarkcija. Dosadašnja terapija: Neuredno korištenje lijekova krvožilnog sustava i stabilizacije tlaka. Pacijent povremeno koristio Viagra i antidepresive bez recepta, unatoč mišljenju liječnika specijalista. Infuzija, transfuzija, održanje pojedinih vitalnih organa s pomoću aparata za disanje i rad srca. Itd.

Jedan ograničeni krug LOP-a (liječnika opće prakse) tvrdi da se dejtonitis može izliječiti samo još jednom hitnom intervencijom američke medicine, pa makar to bilo uz pomoć svima dobro poznatih, odioznih privatiziranih američkih institucija zdravstvene zaštite. Takav bi postupak bio skup i odvijao bi se pod patronatom liječnika za kojega svi tvrde da je uzrok opće svjetske korupcije. On bi uključivao dosad neviđene eksplantacije i implantacije u *corpus bosniacum*. Ti zahvati, međutim, tehnološki nisu na raspolaganju čak ni tako spe-



cijaliziranoj medicini kakva je američka. Ali kada bi se taj navodno korumpirani liječnik ponudio (za što za sada nema nikakvih naznaka), naš bi pacijent rado »pregrizo jezik«, pa bi se rado, uz informirani pristanak, podvrgnuo bilo kakvoj eksperimentalnoj terapiji. Stanje je do te mjere očajno.

Sve je više domaćih liječnika koji konzilijarno tvrde kako je najpoželjnija terapija — održati na životu funkcioniranje samo nekih organa (kantona). Ti liječnici osporavaju da je uzrok općeg statusa pacijenta dejtonitis. Štoviše, dejtonitis se prema tim dijagnozama smatra preventivnim, premda i palijativnim sredstvom protiv stare i točne dijagnoze dr. Neleta Karajlića iz Top liste nadrealista. Riječ je naime o burekitisu, a bureka u svemiru ima sve manje. Stručnjaci pak s one strane Save i Dunava, bez obzira na to je li riječ o burekitisu ili dejtonitisu, tvrde da je neke bosanske organe moguće i potrebno transplantirati što je brže moguće, te se za takav invazivni postupak već duže pripremaju.

Treću, i po mnogočemu vjerojatno najopasniju kategoriju — uglavnom domaćih nadržiliječnika, kojima svesrdno pomažu i brojni »intelektualci« iz susjednih zemalja i cijeloga svijeta, tvore specijalci koji tvrde da je dejtonitis ustvari zarazan. Opasnost te dijagnoze jest u tome što se sve osobe u bilo kakvom dodiru s bosanskim pacijentom, pa čak i neovisno o tome, moraju liječiti na isti način — istom terapijom. Glavni oblik terapije jest nasilno ukidanje i uništenje svih priključnih aparata kojima je pacijent vezan za krevet. Uzrok bolesti jest naime medicina sama, a liječnici su tek karike u lancu.

Unatoč površnim sličnostima i stalnim kontaktima s bosanskim pacijentom, prema tim »liječnicima« i hrvatski se pacijenti trebaju pobunom liječiti od bosanske dijagnoze. Dejtonitis je prema tim nadržiliječnicima tek simptom jednog mnogo šireg uzroka epidemije — kasnog kapitalizma. Jer za većinu domaćih liječnika opće prakse, u svijetu postoji samo jedna bolest: kasni kapitalizam. To je jedini uzrok svih simptoma — kod svih pacijenata.



6.

# ŠTO AKO EUROPA PROPADNE?

O ideologijama razvaline



*Zapadna je civilizacija prestala biti svjesna svojih vrijednosti.  
One nestaju pred našim očima.*

Arthur Koestler

*Smočnice su dobro opskrbljene/gradske zidine dobro izgrađene.//  
Ljudi jedu sjajnu hranu/Ljudi piju izvrsna pića.//Kupači se opuštaju  
u dvorištima.//Ljudi će napuniti trgove pri slavlju/Poznanici zajedno  
jedu.//Stranci šecu/ovamo-onamo/poput egzotičnih ptica na  
nebu.//Starice daju dobre primjedbe/starci dobre savjete.//  
Djevojke vodi duh plesa/mladiće duh borbe.//Sve su strane zemlje  
zadovoljne/i ljudi su sretni.*

*Po prvi put otkad su izgrađeni gradovi/polja nisu stvorila zrna/u  
rijekama nema riga/natopljeni voćnjaci nisu donijeli ni soka ni  
vina/Oblaci nisu donijeli kišu*

Opis civilizacije i njezine propasti iz Akadske kletve (oko 2300. pr. n. e.)





## Što ako Europa propadne?

Povijesne događaje u kojima sudjelujemo rijetko doživljavamo kao povijesne. Dobro je da je tako, jer bismo bez smirenosti svakodnevnog posla poludjeli — zbog stalne brige i nervoze. Naš normalan život već je dovoljno intenzivan... Ali ta prikovanost za trajnost u turbulentnim vremenima ima i svoje naličje: Što su posljedice novijih događaja za naš svakodnevni život dublje, tim smo skloniji zažmiriti i gledati u drugu stranu.

Tim riječima počinje netom objavljena knjiga *Što ako Europa propadne?* nizozemskog povjesničara Geerda Maka, kod nas poznatog po sjajnoj knjizi i TV seriji *U Europi*. Svijest o situaciji, kao u anegdoti Aleksandra Tišme o njegovom psu koji nasred bujice zaleđenog Dunava nepomično zuri u rupu, samo bi nas paralizirala. U ljeto 1914., piše Mak, bečke su novine pisale tko je pozvan na sprovod ubijenog prijestolonasljednika a tko nije, a plemstvo i državnici odlazili su na ljetni odmor. Tek mjesec dana poslije, još uvijek prikovani »željeznim ritmom svakodnevnice«, ljudi su postajali nemirniji i ozbiljnost situacije počela je prodirati u svijest.

Kriza koja dominira Europom ima upravo takav usporeno paralitični učinak. »U Europi je već duže vrijeme prilično mirno. Tako je nastao (pogrešan) dojam da je naš europski društveni sustav krajnje stabilan.« To razdoblje europske sreće, kaže Mak, možda najsretnije razdoblje u svjetskoj povijesti, stoji čini se na vrlo klimavim temeljima. »Sada odjednom, taj laboratorij stoji pred eksplozijom. Poslijeratni sustav, koji je europskim državama trebao poslužiti za mirnu suradnju, čini se da propada. Poremećena je ravnoteža moći i ponovno počinje vladati pravo jačega.«

Kako je došlo do toga da sustav europske ravnoteže postane naša noćna mora? Jesu li se europski političari uspavali, pa nam nude pogrešne dijagnoze i prekasna rješenja? Ili smo i mi, europski građani, poput Tišmina psa, usredotočeni na rupu, postali nesvjesni okoline? »Čak i bez krize, Europa postojeći životni standard ne bi mogla još dugo održavati. Nekoć je pola svjetske proizvodnje bilo europsko, danas je samo petina. Godine 2030. bit će samo desetina... Eu-

ropski pokušaj da postane najkonkurentnija regija svijeta propao je», piše *The Economist*, jer »Europljani u najdinamičnijoj i najkonkurentnijoj privredi svijeta ne žele živjeti. I to je doista bila naša odluka.« Za mnoge, najbanalnije aktivnosti, poput prevođenja običnoga novinskoga članka, postoje europske regule (*Vorschriften*). Tko da najbolju ponudu, bez obzira na to o kome se radi, dobiva posao. »Sve je to prirodno moralo neslavno završiti... U pola stoljeća u Bruxellesu je nastala amorfnu birokracija koja se pleće u sve, od sastava francuskih kozjih sireva i najmanjih mjera za kondome, do dužine ljestava za čistače prozora. Te odredbe proizvod su tisuća kompromisa konkurentskih nacionalnih interesa... Primjer upozorenja su europske kvote izlova ribe. Kako bi se spriječilo da nestanu neke vrste ribe, Europska unija dodijelila je svim članicama određene kvote izlova. Zbog političkog pritiska te su se kvote bitno povećale. Posljedica: stanje ribljeg fonda u Europi još je uvijek kritično, a europski ribari sada pljačkaju po obalnim vodama Afrike i Južne Amerike.«

Kreditne aranžmane s državama Mak uspoređuje s tinejdžerskom zabavom na kojoj su ugašena svjetla: u mraku je odjednom sve postalo dopušteno. »Amerikanci, baš kao i Španjolci i Nizozemci, htjeli su kupovati kuće koje si u normalnim okolnostima nisu mogli priuštiti; Islandani više nisu htjeli biti ribari nego bankari; Grci i Francuzi poželjeli su biti u penziji zauvijek; Irci više nisu htjeli biti Irci, a Nijemci su htjeli postati još više Nijemci negoli su to bili.«

Unatoč izvanrednim dijagnozama, sjajnim pričama iz života i strašnim europskim statistikama, Makova knjiga ne nudi odgovore na postavljena pitanja — trebamo li se potpuno posvetiti rješavanju krize ili ne, niti na pitanje kako riješiti krizu. Riječ je u prvome redu o povijesnoj raspravi o važnosti europskog projekta, pogotovo u svjetlu europske ratoborne povijesti i analize aktera koji su svoje živote žrtvovali tom projektu. Mak ima mnogo razumijevanja za njemačko-nizozemsko-finsku politiku štednje, kao i za grčko-španjolsko-talijansku potrebu da bude dio Europe. Njegova je knjiga *plaidoyer* za »više Europe« i za spašavanje Europe po svaku cijenu. Trenutačnu krizu Mak vidi kao šansu da europska politika i demokracija (opet) postanu središnja točka rasprave. »Krizu Uniju može ojačati, a proces ujedinjenja ubrzati, i to je nada mnogih... Ali da bismo se maknuli iz rupe u ledu, mi, europski građani, moramo nešto htjeti — a to je istodobno i dio problema, jer smo na to zaboravili.«

Problem, međutim, nije u tome što smo mi, kako kaže Mak, »zbog kapitalizma i financijskog tržišta« zaboravili da nešto trebamo i htjeti (ja bih rekao — upravo je suprotno: zbog njih su naša »htijenja« postala prevelika i bitno premašila mogućnosti ostvarenja!), već u tome da svaki svjesni politički i ljudski izbor sa sobom nosi niz isto tako važnih ali *neželjenih* posljedica. Želimo li »više« Eu-

rope? Dobro, ali to znači da svakome građaninu Europe  *smanjujemo* područje utjecaja na vlastiti život, i da time povećavamo »europski demokratski deficit«! Želimo li da bogatije zemlje podmire dugove siromašnijih? Dobro: ali to će stvoriti nezadovoljstvo, resantiman i eksplozivnu socijalnu podlogu za buduće sukobe u zemljama i prema zemljama kojima će se plaćati dugovi! Želimo li održati euro? Dobro: ali to će oslabiti ekonomski potencijal i onih zemalja koje bi još mogle konkurirati na svjetskome tržištu, kako bi i dalje Europljani mogli pristojno živjeti! Osim toga zbog toga su neke zemlje u socijalnom »slobodnome padu«! Želite i euro i više Europe? Da: to je moguće, ali samo ako  *smanjimo* područje demokratskog odlučivanja građana i ako nekima (nekim zemljama, nekim institucijama) pružimo nerazmjerno veću ulogu u odlučivanju (bitno veću negoli na što bismo bili voljni pristati)! Želimo li stabilnu Europu? Naravno: ali rat u bivšoj Jugoslaviji dobro pokazuje kako se ona ne može postići političkom voljom utemeljenom na ekonomskoj »uravnilovci«!

Upravo je to  *sljepilo prema nenamjeravanim posljedicama* naših (i europskih) odluka uzrok krize! To sljepilo na činjenicu da ne možemo istodobno postići sve vrijednosti koje cijenimo, kao da nijedna nema svoju cijenu! Taj europski voluntaristički mentalitet »mi to hoćemo — mi to možemo!« Ta vjera u velike političke projekte, i istodobno to nepovjerenje prema konkretnom svakodnevnom odlučivanju građana na tržištu (ideja i stvari)!

Europska je kriza upravo izraz »zurenja« u Makovu ledenu rupu, ona je izraz paralize, nespremnosti na neke dramatične odluke, rezove, poput odbacivanja eura; na odluke koje bi doduše unazadile zacrtani projekt (i postale priznanja da smo u njihovom kreiranju politički pogriješili ne razmotrivši sve posljedice), ali bi dugoročno postavile zdravije temelje za buduću europsku suradnju.

Europsko je rješenje moguće ako pristanemo (bolje rečeno: ako Europa pristane) na neke bolne rezove, na odbacivanje nekih projekata, kako bismo sigurnije ostvarili one druge. Kao u onome vicu: »Želite li da posao obavimo brzo, pouzdano i jeftino? Odredite dva prioriteta, a potom pokušajte na vrata!« Na europskoj se vagi, kao na elastičnoj vrpici, nalaze: demokratičnost, sigurnost i učinkovitost. Učinkovit euro pokazao se lošim vjerovnikom demokratičnosti i sigurnosti. Ako je cijena demokratičnosti i sigurnosti vraćanje na nacionalne valute, neka bude tako! A jednom kada se nacionalne ekonomije stabiliziraju (naravno s mnogo nižim realnim učinkom!), kada se riješimo postojećih resantimana između bogatih i siromašnih i socijalnog kaosa koji počinje vladati u brojnim europskim zemljama, vratimo se ponovno projektu ekonomske suradnje na nekim jasnijim temeljima.

Naprotiv, u analognom troškovniku, »više« Europe (a to kod većine intelektualaca zapravo znači: »neka bogati podmire dugove siromašnih«, a nerijetko i uz eksplicitni dodatak »i neka zbog toga siromašniji pristanu na odlučivanje bogatijih«) odjednom počinje imati previsoku cijenu. U tom troškovniku žrtvujemo demokratičnost i sigurnost radi vrlo dubiozne učinkovitosti.

Za velik broj zagovornika jake Europe, propast eura znači tragediju, vidljivu propast europskih integracija. Ali europskih je integracija bilo i mnogo prije, i bez eura. Svi oni Makovi heroji europskih integracija dolazili su na susrete s vlastitim valutama. I u tome nitko nije vidio poseban problem. Zašto smo odjednom postali tako kratkovidni, i zašto nam uzmak od europske valute predstavlja takvu tragediju, nesavladivu prepreku koja prijete i uništenju osnovnog integracijskog cilja — sigurnosti, na to će pitanje jednoga dana psiholozi morati, i vjerojatno mnogo lakše moći odgovoriti. A europski intelektualci, u međuvremenu, moraju naučiti osnovnu lekciju društvenih znanosti: da se sve poželjne vrijednosti ne mogu istodobno ostvariti bez posljedica na nekoj drugoj, isto tako važnoj strani.

# Ideologije razvaline

Kada je za Božić 2014. kardinal Josip Bozanić održao misu o »ideologiji i ideolozima razvaline«, u naš je rječnik uveo jednu novu, vrlo svježju sintagmu, zanimljivu zbog dvosmislenosti i pitijjskog karaktera. Nema naravno nikakve sumnje da je misni govor bio usmjeren protiv postojeće vlasti, njezine nesposobnosti za obnovu, nesposobnosti da u ljude ugradi kakav-takav motiv, energiju za život i rad. »Kako drukčije nego djelovanju ideologa razvaline«, govorio je kardinal, »pripisati ono što se događa s hrvatskim gospodarstvom, koje je do te mjere razrušeno da ga se sve više gleda kao nešto što je nekad bilo, a sada se samo broje i preprodaju preostale cigle iz njegove ruševine. U razvalinama, naime, nema života, one stoje tek kao zloguki podsjetnik na mjesto u kojemu je život nekoć postojao. U razvalinama nitko ne živi, ali neki od njih dobro žive... No možda je još strašnije to što vidimo nastojanja da se od ljudi naprave duhovne razvaline, vidljive posebno po ranama nezaposlenih, su-pružnika i obitelji.«

Kardinalov je misni govor zanimljiv jer on svojom optužbom ne ukazuje samo na postojeću vlast, već i na brojne prethodne političke garniture koje su postupno rušile kuću, jedni pljačkom, drugi nemarom, treći neznanjem. Garniture koje su nas navele na pomisao da nam preostaje još samo prodaja cigli iz naše ruševine. »Razvaljeni smo« demografski, socijalno, ekonomski, politički i idejno.

Čini se kao da je u tom živom govoru progovorio i očaj samog kardinala.

Ali je li u toj kući život nekoć stvarno postojao, kako kaže kardinal Bozanić? Ili smo se i nekoć, kao i danas, zadovoljavali tek imitacijama života? Demografija nam strmoglavo pada već od sedamdesetih godina. Socijalno, »onda« nismo vidjeli napredak, baš kao što ga ne vidimo ni »sada«. Ekonomski smo i »onda« radili rošade baš kao i danas. A meandri politike i političkih ideja zanosili su nas i razočaravali onda baš kao i sada. I, da stvar bude još go-



ra, tako je bilo bez obzira dokle u prošlost idemo s tim »onda«. Nema prevelikih razloga za tvrdnju kako je »život« u našoj metaforičnoj odozgo promatranoj kući nekoć bio mnogo bolji. Život je, kako kaže Kundera, bio i ostao — negdje drugdje.

U toj sintagmi »razvaline« — zbog njezine višesmislenosti — sadržano je ipak mnogo više. Komunistički je bez sumnje očit primjer takve ideologije razvaline, ili barem metonimije za nesposobnost, nemar, neznanje i za nepravde raznih vrsta. O fašizmu ne treba trošiti riječi: on je osim drugih, i samoga sebe već davno razvalio. Ali ako su te ideologije već odavno »razvaljene«, o kakvoj je ideologiji sada riječ?

Ideolozi su razvaline svi oni koji su ostali bez ideja, svi oni koji se obraćaju nekom davno svršenom vremenu, nekoj prošlosti ili propalim idejama prošlosti, idejama i načinima postupanja koje bi trebalo jednom završiti napustiti jer više ne korespondiraju sa stvarnim životom. U tom se smislu »ideologija razvaline« tiče i same kurije, koja se obično percipira kao najčvršće i najstabilnije utočište Tradicije i prošlosti. Ali i za nju vrijedi poruka svetog Petra: »Eto na vratima nogu onih koji su tvoje pokopali a i tebe će iznijeti« (DA 5,9). Tu Petrovu izreku često je spominjao jedan od najpoznatijih filozofa, Hegel, kao uporište ideje o vječnoj — dijalektičkoj promjeni i o jednakosti umnog i zbiljskog. Istina je: bili smo i ostali zatočnici prastarih ideja i načina postupanja. Ideja o tome da su »naši« uvijek dobri, ma kakvi bili, zato što su »naši«, ideje da će nam »naši« uvijek željeti dobro i da će se mnogo pouzdanije vladati po načelu »našeg dobra« negoli stranci. Bili smo i ostali zatočnici ideja da će sve biti dobro ako skupimo sve pametne glave na jedno mjesto. Ideje da će nas dogovor i sloga uvijek izvući. I još brojnih drugih.

Ali premda se Kurija pod vodstvom pape Franje priznanjem vlastitih »grijeha« želi promijeniti kako ne bi postala još jedan primjer ideologija razvaline, nije posve jasno kojim bismo smjerom trebali krenuti, posebno stoga što su sve ideologije u izvjesnom smislu »stvar prošlosti«. Sve što nam se nudi već je netko davno rekao, i čini se kao da su svi putovi već iskušani. Premda se u kardinalovom govoru čini kao da se razvaline uglavnom tiču komunizma u teoriji i praksi, sudeći po govorima i enciklikama pape Franje čini se da su ideolozi razvaline danas u prvome redu »trgovci«, »kapitalisti«, »bogataši«, »ideolozi bogaćenja«, ideolozi postojećeg neumjerenog kapitalizma i neoliberalizma, sustava koji je u brojnim katoličkim zemljama danas doveo do masovne nezaposlenosti, korupcije i nezadovoljstva. Takvi su nas ideolozi, sudeći po mislima pape Franje, doveli do stanja nepodnošljive nejednakosti, do uživanja u neumjerenosti i do drugih zala.

I po tome se Crkva pridružila brojnim drugim kritičarima kapitalizma, nezadovoljnicima te starim i prokušanim ideolozima — socijalne jednakosti. I ako je krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina Crkva mogla predstavljati i *de facto* — predstavljala jako moralno uporište demokracije i kapitalizma, prava na odlučivanje, prava na slobodno izražavanje, slobodu poduzetništva i razne druge slobode, u novonastaloj situaciji u kojoj smo zbog vlastita neznanja i nesposobnosti postali tranzicijski gubitnici ta stvar s Crkvom ponovno se vratila ideologiji oslobođenja i apstraktne socijalne pravde kojoj rijetko znamo značenje, a još rjeđe znamo kako takvom ideologijom obnoviti kuću i njezine temelje.

Budući da je ideologija »socijalne pravde« bila i ostala najvažnije moralno ticalo ljevice, sada su se pod okriljem Crkve toj ideologiji pridružile i brojne druge stranke i ideolozi desnice. Stoga je jedan domaći autor s pravom tvrdio kako su svi naši predsjednički kandidati, štoviše čak svi političari, postali »dileri ciglama« na razvalinama. »Dok su po drugim pitanjima, koja nazivamo svjetonazornim, primjetne razlike između pojedinih hrvatskih stranaka i političara«, piše Borislav Ristić, »dotle su u ekonomskim pitanjima listom svi još uvijek poklonici socijalističkih ideja, odnosno, ideologije koju je kardinal Bozanić nazvao ideologijom razvaline. Nema niti jednog političara u Hrvatskoj, a pogotovo među predsjedničkim kandidatima, koji bi nedvosmisleno rekao da je za liberalni kapitalizam i da naslijeđe socijalističkog ekonomskog sistema treba u potpunosti odbaciti. Svi oni zagovaraju socijalistička ekonomska rješenja.« I upravo takva ujedinjenost glava oko pogrešnih ekonomskih rješenja među građane unosi dodatne zabune i nadopunjuje kardinalovu sliku razvaline. »Stoga samo s indignacijom i zabrinutošću možemo gledati kako i ovi predsjednički izbori svjedoče o tome da se tu ništa nije promijenilo, da nema nijedne nove ideje koja bi mogla ukazati da će se u tom pogledu išta promijeniti u Hrvatskoj«, dodaje Ristić. Najgora posljedica takve ujedinjenosti u borbi protiv liberalnog kapitalizma jest rastakanje parlamentarnog stranačkog života, nesposobnost stranaka da se ideološki odrede, jer će se umjesto glavnome pitanju — kako riješiti ekonomske probleme — naši birači odsada s jednakom vjerojatnošću okretati neartikuliranim postojećim strankama kao i proizvoljnim i nezrelim populistima.

Neposredno prije izbora u Hrvatskoj 2015. dva ekonomska stručnjaka, Vedrana Pribičević i Vuk Vuković, analizirali su ekonomske parametre predsjedničkih kandidata i njihovih programa. Ivo Josipović inzistirao je na zelenoj ekonomiji »što je skupo, jer postoji opasnost ponavljanja španjolskog primjera... koji je za posljedicu imao dug od 24 milijarde dolara i visoke račune...« Program novoizabrane predsjednice Kolinde Grabar Kitarović autori su nazvali »svaštarom«. »S

jedne strane u tom se programu zaziva fiskalna konsolidacija a s druge se predlažu populističke mjere koje će sigurno imati posljedice na rashodovnoj strani proračuna.« Predsjednica navodi »smanjenje javne potrošnje (kao svoj cilj), a istodobno najavljuje sufinanciranje stambenih kredita i usklađenje mirovina koje bi trebale dosegnuti 60% plaće«. Velik dio programa gospodarskog oporavka Predsjednica »zasniva na njezinom izravnom utjecaju na iskorištavanje fondova EU-a koji su zapravo namijenjeni gospodarskom oporavku«. Stoga su poseban problem spomenuti ekonomisti vidjeli i u »personaliziranoj ekonomskoj politici koja predstavlja potencijalno plodno tlo za korupciju — naime ako se dovode nje investitora veže za jednu osobu«. Programi ostalih dvaju kandidata prošli su u toj analizi još mnogo gore. Kujundžićev program štednje zapravo predlaže »da službenici ne dolaze na posao a da ih se i dalje plaća, što je nedopustivo i uvredljivo za sve zaposlene«, dok Sinčić »namjerava ukinuti valutnu klauzulu i devalvirati kunu, što nužno znači rast cijena, strelovit rast svih uvoznih proizvoda, nestašicu osnovnih namirnica, bezvrijednost novca, a sve su to mjere zbog kojih bi se potpuno izbrisale vrijednosti životnih ušteđevina građana«.

Politološka analiza Borislava Ristića i ekonomska analiza Vedrane Pribičević i Vuka Vukovića govore isto: ekonomski su programi postojećih stranaka slični i ekonomski »nezreli«. Ali zašto se onda svi kandidati (i sve stranke) onda zalažu za promašeni model, za tzv. »ideologiju razvaline«? Kratak odgovor na to pitanje jest: zbog toga što se s ideologijom »liberalnog kapitalizma« ne mogu dobiti izbori. Teško se naime založiti za ekonomske programe obnove i sređivanja javnih financija koji će ljudima obećavati »krv, znoj i suze« i pri tome istodobno očekivati valove glasačkog oduševljenja te pobjedu na izborima.

Takva konstelacija prešutnog dogovora političkih elita i glasača nije isključivo hrvatsko obilježje. Istim su se problemom bavile i brojne druge, posebno konzervativne stranke razvijenijih zemalja. Jedan od modela koje konzervativne stranke iznose kako bi nadvladale kontradikcije raznih »socijalnih« obećanja i mnogo skromnijih realnih mogućnosti jest njemački model poznat pod različitim imenima: »ordoliberalizam«, »socijalno tržište freiburške škole«, »rajnski model društvenog i ekonomskog razvoja« ili još jednostavnije — »rajnski kapitalizam«. Prema autoru sintagme, francuskom ekonomistu (osiguravatelju) Michelu Albertu, rajnski je kapitalizam, naime kapitalizam koji su prihvatile zemlje uz Rajnu, u usporedbi s »američkim«, liberterskim modelom, »pravedniji, učinkovitiji i manje nasilan«. On se od liberterskog modela *laissez-faire* ekonomije razlikuje po sljedećim obilježjima: financijske transakcije rjeđe određuju burze, a češće banke; banke i poduzeća u užoj su međusobnoj vezi; moć dioničara i menadžera ravnomjernije je podijeljena; sindikati i poslodavci tvore socijalno partnerstvo;

država jače regulira ekonomsko postupanje, pogotovo ako tržište »dode u kolidžiju« s vrijednostima koje pučanstvo ima oko ideje pravednosti i egalitarnosti, odnosno u vezi s percepcijom zajedničkih interesa. Nadalje: religije u rajnskom kapitalizmu (za razliku od »neoameričkog« modela) nisu institucije kojima se može trgovati; poduzeća nisu »robe« kojima se može trgovati kao ostalim robama jer predstavljaju »zajedničko vlasništvo« (čak i kada su privatna); nadnice koje se u »neoameričkom modelu« mogu bitno razlikovati od dobiti poduzeća, u rajnskom su modelu vezane za proizvodnost poslodavca; stanovi su u »neoameričkom« modelu također robe kojima se može trgovati, dok su u rajnskom modelu »zajedničke robe« i država ih mora subvencionirati kao »socijalne stanove«; tržištu u rajnskom modelu nisu posve izloženi mediji, obrazovanje i zdravstvo; liječnički i nastavnički poziv u rajnskom je modelu »čast«, pa se nagrade za te pozive ne određuju kao nadnice već kao »nagrade za časna djela«. Zbog svih tih obilježja rajnskom se modelu često tepa sintagmama »kapitalizam s jastukom« (*Kuschelkapitalismus*), ili »privredom uzajamnosti« (*Kluengelwirtschaft*). Premda se sintagma rajnskog kapitalizma i »socijalnog tržišta« u međuvremenu oslobodila spomenutih definicija ili želja, one su u nekom sličnom obliku postale vrlo prihvatljive velikom dijelu desničarskog glasačkog tijela. Određenja »rajnskog modela« i »socijalnog tržišta« postupno su se počela sve više poistovjećivati s njemačkom političkom praksom lijeve i desne provenijencije. Prema riječima bivšeg europskog ministra Rocca Buttiglionea, rajnski model nije nikakva teorija: riječ je o konkretnim oblicima suradnje i koordinacije različitih socijalnih interesa koje su Nijemci s vremenom uspjeli postići. A taj je model potom prihvatila i Europa.

Nažalost, vratimo li se sada na Balkan, vidimo da nam određenja rajnskog kapitalizma ništa ne pomažu jer smo slični *tinkering*, ili socijalno dogovaranje, pregovaranje i preglasavanje, doduše s puno više krađa i korupcije imali i mi. A to pak znači: uspije li nam smjesa političkog pregovaranja, rezultat možemo zahvaliti »rajnskom kapitalizmu«, a ako pak ne uspije, kao što je očito slučaj s brojnim zemljama južne Europe i pogotovo Balkana — onda isti taj model slobodno možemo nazvati »ideologijom razvaline«.

Ali pustimo dosjetku. Postoje i ozbiljni razlozi za skepsu prema rajnskom (dogovornom) kapitalizmu. Premda je model suodlučivanja, koji uključuje i kontradiktorne ekonomske smjernice trenutačno još uvijek razmjerno uspješan u Njemačkoj, postaje sve jasnije kako cijela Europa ne može funkcionirati na taj način, pa se kriza eurozone s pravom smije tumačiti kao posljedica neuspješne primjene »rajnskog kapitalizma« na cijelu Europu, ili, u mnogo dramatičnijem i čini se ispravnijem tumačenju, u uvjetima sve intenzivnije globalizacije, kao poraz samog modela.

Ukratko, pomanjkanje teorije odnosno čvršće normativnosti u zasnivanju spomenutog socijalno-ekonomskog modela kapitalizma ima i brojne loše strane. Prvo: neprestano dogovaranje i pregovaranje, nepostojanje čvrstih uporišta za predviđanje a to znači orijentaciju u budućnosti tvori stalan i razmjerno visok marginalni trošak poslovanja. On se potom kompenzira višim porezima i slabijom konkurentnošću europskih proizvoda na svjetskom tržištu. Nadalje, taj je model podložan stalnim optužbama za favoritizam, klijentelizam pa i korupciju jačih ili brojnijih europsoslanika, ministara, ali i korporacija u državnom i privatnom vlasništvu. Nije stoga slučajno da su europski građani sve skeptičniji prema europskim birokratima («pregovaračima») u Bruxellesu, Strasbourgu ili Luxemburgu kao i prema korporacijama svih vrsta. Jer čak i njima, građanima Europe u razvijenijim i bogatijim demokracijama negoli je naša, cijela ta zgrada Unije, pogotovo kada se uspoređuje s uspjesima ostatka svijeta, sve više »miriše na socijalizam« ili »ideologiju razvaline«.

Domaća je ljevica ove paradokse pregovaračkog rajnskog modela upravo osjetila na vlastitoj koži. Ne uspijevši zadovoljiti ničije interese, ona se dovela u situaciju da je optužuju za »neoliberalizam«. A sve govori da će istu idejnu i praktičnu pogrešku ponoviti i nova vlast desnice, koju će ubrzo nakon dolaska na vlast — s pravom — početi optuživati za — »socijalizam«!

U čemu je onda greška? Prije više od pedeset godina (1957.) nobelovac Friedrich Hayek suočio se sa sličnim problemom ideologije »razvalina« u tekstu »Što je socijalno? Što to znači?« »Riječ »socijalno«, pisao je Hayek, »postala je pridjev koji oduzima jasno značenje svakom pojmu s kojim se dovodi u vezu, i preobražava ga u vrlo rasplintu frazu čije se implikacije uvijek mogu iskrivljavati ako su nekome neprihvatljive. Upotreba te riječi u pravilu služi za skrivanje nedostatka suglasnosti među ljudima oko formule s kojom su oni navodno suglasni. Fraze poput 'ekonomija socijalnog tržišta' duguju svoje postojanje pokušajima da se politički slogani odjenu u ruho prihvatljivo za svačiji ukus. Kada svi koristimo riječ koja problem uvijek čini još konfuznijim umjesto da bude jasniji, kada ona pretendira da bude odgovor ondje gdje odgovora nema, kada je koristimo kao kamuflažu za težnje koje nemaju nikakve veze sa zajedničkim interesom, onda je očito došlo vrijeme za radikalnu operaciju uklanjanja ovih magijskih vradžbina.« Umjesto da se koristi za društvene strukture poput jezika ili običaja nastale anonimnim, spontanim, alogičnim djelovanjem i interakcijom ljudi, za proizvode nadindividualnih procesa kojima ne može upravljati nijedan pojedinačni um, riječ »socijalno« danas se pretvorila u svoju suprotnost. Prvo se pretvorila u sinonim za »moralno« i »dobro«, u sintagmama »socijalna samosvijest«, »socijalna odgovornost«, »socijalno blagostanje«, »socijalna pravda«, pa je po-

litičari koriste kao poštapalicu za sve i svašta, a potom se («logično») pretvorila u predmet političke manipulacije odnosno svake namjerne intervencije u poredak. Tako je riječ »socijalno« postupno posve izgubila na značenju i počela označivati »sve što ima neke veze s društvom«.

Naravno, pretjerano je reći da sva ekonomska zla leže u zbrci značenja riječi »socijalno«, ali posve je jasno da je jedan od jasnijih kriterija »ideologije razvaline«, ili točnije — jedan od razmjerno važnih uvjeta za pretvaranje kuće u razvalinu — »newspeak«, politički novogovor, u kojem političari mogu izvrtati smisao vlastitih riječi i obećanja, u kojem je, kako Orwell kaže, dobro = loše, sloboda = nužnost itd., govor kojim se sugerira da je svaki postupak koji činimo »u ime društva«, »za opće dobro« ujedno i dobar, opravdan i poželjan, ako je »socijalno osjetljiv«, »Doista«, zaključuje Hayek, »sve češće mislim kako je rastezanje riječi 'socijalno' za označivanje vrijednosti koje smo uvijek opisivali kao moralne možda jedan od glavnih uzroka opće degeneracije smisla za moralno u našem svijetu.«





## Novi mitraisti. O religioznosti ultraljevičara

**N**edavno je u prepisci slavnog pop-filozofa Slavoj Žižeka i zatočene buntovnice Nadežde Tolokonjikove iz ruske grupe Pussy Riot izrečena sljedeća »misao«: »Ono što je u liberalnom svjetonazoru Pussy Riot tako uznemirujuće jest kontinuitet staljinizma i suvremenog globalnog kapitalizma.« Kaže Žižek. Kontinuitet staljinizma i suvremenog globalnog kapitalizma? Postoji li ista oprečnije? Nekim mojim kolegama svidio se spomenuti »kontinuitet«. Kako žele biti veći »žižeki« od Žižeka, spominjali su rije-

či meni inače omiljenog antikomunističkog filozofa Karla Poppera. Osnivanje moskovske burze, tvrdio je Popper, a da se pret hodno nisu stvorili pravni okviri za kapitalizam, dovelo je do novih oblika nepravdi, korumpiranog oblika kapitalizma, autoritarizma itd.

Spomenuta teza o kontinuitetu staljinizma i globalnog kapitalizma i teza o nužnosti pravnog okvira za nastanak pravednog kapitalizma nemaju ništa zajedničko. Štoviše, vrlo dobro oslikavaju oprečne sudove i ocjene javnosti i inteligencije o ishodima »tranzicije« komunističkih sustava u kapitalističko-demokratske. Jedna skupina na stranu »zla« pakira posve oprečne ekonomske i političke sustave, kako bi ono »dobro« oslobodila za neki — još nepoznat sustav. Po ugledu na vrlo važnu vjersku sektu u vrijeme Rimskoga Carstva kojoj je sve bilo »crno-bijelo«, tj. ili samo zlo ili samo dobro, nazovimo spomenutu skupinu »mitraistima«. Druga skupina, skupina »ostalnih«, naprotiv, od sloma komunizma ima različita viđenja redosljeda »karika« koje društvo treba poduzeti kako bi se iz totalitarničkog pretvorilo u civilizirano, demokratsko društvo. Obje skupine, vrlo zagonetno, rado se nazivaju »liberalnima«. Kako je devedesetih godina govorio HDZ, »svi smo mi danas liberali«.

Ali kada bismo bili liječnici opće prakse za trenutnu povijest, vrlo bismo lako primijetili da se suvremena svjetska društva, a to pogotovo vrijedi za Hrvatsku, (ponovno) socijalno dijele prema tome vjeruju li u kapitalizam i liberalnu demokraciju. Premda je većina današnjih država nominalno liberalno-demokratska, sudeći po socijalnim reakcijama na krizu, društva u tim državama imaju sve manje povjerenja prema liberalizmu, proceduralnosti demokracije i kapitalizmu.

Sve više ljudi traži neke nove oblike »izravne demokracije«, a liberalizam se sve češće odbacuje kao »religija onih drugih«. Amerika je za njih simbol liberalizma i svega negativnog: nasilništva i ratobornosti, babilonske razularenosti i nemoralna i nepodnošljivih nejednakosti. Čak i u taboru preostalih liberala, brojni ekonomisti, primjerice, ponovno raspravljaju o učincima autoritarnog političkog režima na kompetitivnost ekonomije, s pogledom na Kinu, pa zaključuju da je ovoga trenutka politički autoritarizam vrlo korisno, pogodno a onda možda, zašto ne? — i legitimno rješenje za ekonomski »spas« ili napredak. Drugi misle da je zatvaranje u autoritarno-nacionalne okvire, poput ruskih, jedno od mogućih rješenja jer »objektivno«: »ni njima ne ide loše«. A treći, vratimo li se bastionu liberalizma — Americi, misle da je vrlo opravdano, pa čak nužno, ograničiti profit bogataša i korporacija. Kao da će bogatstvo jednostavno priteći a dugovi ispariti samo ako se provede pravedna raspodjela. Riječ »regulacija« (ma što značila) ponovno je u modi.

O, koliko su neki »liberali« prije nekoliko godina gajili nade da će tzv. »arapsko proljeće« dati nov vjetar u leđa dirizizmu, neposrednoj demokraciji i antikapitalizmu? Dovoljno je svrgnuti diktatora i sve će odjednom sjesti na svoje mjesto. S korumpiranim diktatorom past će i korumpirani kapitalizam: poteći će med i mlijeko. Jer narod uvijek zna najbolje tko su mu pravi neprijatelji. A sloboda, bratstvo i jednakost konačno će djelovati sinkrono. Te će »odozdo« (konačno!) zaraziti cijeli korumpirani svijet razvijenog — odnosno »kasnog« kapitalizma.

Čudna li čuda — dogodilo se upravo suprotno! Da, čuli smo da je u Egiptu prvo izabran a onda ubrzo svrgnut vođa radikalnih islamista. Ali sada više stvarno ne znamo tko bi mogao »provesti« demokraciju. A izvoz egipatskog rješenja više nitko ne spominje. Prati li još tko što se zbiva u Libiji i Tunisu? Možda. Ali ma što da se zbiva, izvoz njihovog modela više ne zagovara nitko pri zdravoj pameti. A o Siriji da ne govorimo. Tu glupost, to s izvozom »revolucije«, treba što prije zaboraviti. Ti »barbari« na granicama grada bili su za razočarane »liberale« barem neko rješenje, kao što je nekoć govorio grčki pjesnik Kavafi. Ali nešto od tog ljevičarskog oduševljenja arapskom revolucijom, nenamjerno, ipak se prelilo i na razvijeni svijet. Oduševljenje revolucijom zamijenilo je oduševljenje »kontrarevolucijom«. Tinjajuća vjera u neki nov socijalni i ekonomski poredak, poredak u kojem će »sve biti bolje«, sada, nakon arapskog razočaranja, zamijenilo je stanje očaja, ili točnije — vjera u Boga. Ono što je za »liberale« bila neartikulirana vjera u »novi poredak«, pretvorilo se naoko odjednom — u vjeru provjerene institucije: Crkve!

Muslimanskome svijetu taj je »provjereni« ideal ionako oduvijek bio na pameti kao »demokratsko« rješenje. Ali većina iz one šačice preostalih vjernika u

demokraciju i kapitalizam nije zamišljala da će se TO »provjereno« rješenje — u obliku partikularnih vrijednosti tako brzo prelići na civilizirani svijet. To da će i europske zemlje, Hrvatska na primjer, premda se u njezinu civiliziranost pomalo sumnja, »pravom« demokracijom prozvati religiozno ili teološko rješenje narodne većine. TO je bilo pomalo neočekivano.

Da, neočekivano! Ali samo onima koji ne prate malo dublje ideološke struje. Kako svijet izgleda današnjim vjernicima? Pa: današnjim vjernicima (onim pravim!) čini se da dominira samo jedna ideologija: ideologija kapitalizma — koja ne nudi nikakvu nadu da se išta može bitno promijeniti, nadu da će sustav koji je osiromašene doveo u stanje siromaštva i neizvjesnosti odjednom pronaći način da sam sebe, poput Muenchausena, povuče za kosu i da će — hopla! — siromašne magično pretvoriti u bogate. Ne, takvu nadu kapitalizam ne pruža!

I zbog toga ispod površine »vladajuće ideologije« i vladajućeg ekonomskog sustava koji počiva na vjeri u pojedinačne napore i individualnu odgovornost već duže jačaju razmjerno nove ideološke struje — ujedinjene u borbi protiv predstavničke demokracije i kapitalizma: struja religioznosti tj. religijske privlačnosti među ljevičarima, i približavanje »pravih vjernika« protivnicima predstavničke demokracije i kapitalizma.

Osim iluzije da će pobune u arapskome svijetu stvoriti svojevrsnu antikapitalističku emancipacijsku snagu za cijelo čovječanstvo, velik broj najpoznatijih ideologa današnje ljevice — Terry Eagleton, Alain Badiou, Giorgio Agamben i Slavoj Žižek — zaziva jedan drugi izvor emancipacije i nove revolucionarne prakse: religiju. Najvažniji razlog takvoga obrata ultraljevičarstva prema religiji jest *stvarni tj. ekonomski temelj koji stvara identičnu političku filozofiju zastupnika lijeve i desne ideologije*: naime njihova zajednička borba protiv ropstva »neoliberalizmu«. Spomenimo nekoliko primjera te sinergije.

Irski marksistički filozof Eagleton problematiku vjere i religije tematizira u dvjema knjigama, *Razum, vjera i revolucija. Refleksije o raspravi o Bogu* (iz 2009.) i *Slatko nasilje* (iz 2011.), na sljedeći način: »U vrijeme kada politička ljevica očajnički treba neke nove ideje, radikal će otkriti neke važne uvide u ljudsku emancipaciju iz svetih knjiga... Židovske i kršćanske svete knjige mnogo govore o važnim pitanjima... o kojima je ljevica uglavnom iznenađujuć dugo šutjela. Vrijeme je da okončamo tu politički inhibirajuću skromnost... Čudna je ta šutnja političke ljevice o religiji ako znamo da je religija, kada je riječ o orijentaciji, privlačnosti i dugotrajnosti, daleko najvažnija simbolička forma koju je čovječanstvo ikada poznavalo... Kulturalnoj ljevici ne treba metafizički, teološki diskurs, ali ona bi sigurno profitirala iz religijskih teorijskih stavova (te bi time)

i proširila svoj uski, zatvoreni krug preokupacija u kojem je sada zabarikadira-  
na.« Religijski duh, nastavlja Eagleton, »treba u svakome slučaju spasiti *od najez-  
de bezvjernog moderniteta*. Možda osobno ne vjerujemo u Boga, ali bilo bi li-  
jepo kada bi svi drugi u nj vjerovali.«

Mnogo dalje od obične ideje produktivnog nadopunjavanja marksizma sve-  
tim knjigama otišao je francuski filozof Badiou. U knjizi *Ideja komunizma* Ba-  
diou konstatira da su staljinizam i maoizam propali, ali ništa zato! — treba uvi-  
jek iznova pokušavati. »Za to nam treba pobožnost: Novi Abrahama i novi Iza-  
ki.« Svoj najjasniji militantni antiliberalni stav Badiou je izrazio u knjizi *Sveti Pa-  
vao. Temelji univerzalizma* (iz 2003.) U njoj taj slavni ljevičarski filozof piše: »Pa-  
vao nije apostol i svetac... Nikada ga nisam povezivao s religijom... Za mene je  
on osoba koja prakticira i potvrđuje konstantna obilježja militantne figure. Ako  
se danas želim prisjetiti jedinstvenosti te veze s Pavlom, to je vjerojatno stoga  
što nam danas očito treba jedna nova militantna figura... Ako nam danas treba  
korak naprijed, možda će nam pomoći jedan velik korak natrag. I upravo zato  
reaktiviramo Pavla. Neću biti prvi koji će riskirati usporedbu prema kojoj je on  
Lenjin, pri čemu je Krist — Karl Marx.« To što je uskrsnuće — bajka, ništa ne  
smeta. Jer i novi poredak za koji se zalaže Badiou jest analogna bajka. »To što  
sadržaj bajke moramo odbaciti, znači da će onaj ostatak predstavljati formu,  
oblik tih uvjeta... to će značiti uništenje pokušaja da diskurs istine pripišemo go-  
tovim tvorbama povijesnih agregata.« Da prevedemo: bajkovitost nije negativna.  
Dapače: ona je emancipacijska u borbi protiv kapitalizma kao »povijesnog agre-  
gata«. Sveti Pavao je stoga figura kojom će se širiti emancipacija s pomoću baj-  
ke: »Mi nećemo dopustiti pravo istinoljubivima da nam stalno ističu monetaris-  
tičku slobodnu razmjenu i njezin mediokritetski politički balast, kapitalistički  
parlamentarizam... Samo su Lenjin i Mao stvarno prestrašili one koji su bez ikak-  
vih rezervi hvalili zasluge liberalizma ili demokratske vrijednosti komercijalne  
komunikacije.«

I dok se glavna struja današnjeg ljevičarstva ideološki pokušava prikloniti  
vjernicima, Katolička se crkva ubrzano pokušava približiti svim protivnicima ka-  
pitalizma, pa i liberalne demokracije. Vodeći teolog današnjice, Hans Küng, pri-  
mjerice, već niz godina govori o moralnoj krizi Zapada. U knjizi *Projekt svjetski  
etos*, Küng kaže: »Mnogi ljudi danas ne znaju više prema kojim bi temeljnim op-  
cijama trebali donositi svakodnevne malene ili velike životne odluke, koje pre-  
ferencije slijediti, čemu davati prednost, za koje se ideale odlučiti... Zapad se na-  
lazi pred vakuumom smisla, vrijednosti i normi, što nije samo problem pojedin-  
ca nego i politike na najvišoj razini.« Domaći teolozi priključili su se tome opi-  
su svijeta. Primjerice J. Šimić u djelu *Religije i crkve pred izazovom globalizaci-*

je kaže: »Uz religije i crkve, i drugi društveni činitelji našega vremena uviđaju potrebu utemeljenja jedne zajedničke etike — ethosa konvergencije, u svrhu reguliranja procesa globalizacije... Crkve imaju pravo i zadaću kritizirati načela financijskog poslovanja koja promiču bezosjećajnu globalizaciju... Kršćanske crkve, iako se nalaze pod pritiskom društvenih strujanja koja nameće globalizacija nastojeći stvoriti novi svjetski poredak, trebaju pružiti svjedočanstvo solidarnosti i zahtijevati otpisivanje dugova, poštenu razmjenu iskustava, uvažavanje pogleda i potreba siromašnih krajeva. Zajedničko nastupanje i djelovanje različitih institucija potrebno je kako globalni političko-gospodarski procesi odlučivanja ne bi ostali bez etičko-religioznog korektiva.« A u tzv. Manifestu Kršćanskog akademskog kruga pod pokroviteljstvom Hrvatske biskupske konferencije kaže se: »U temelju sadašnjih socijalnih, gospodarstvenih i financijskih nevolja koje potresaju svijet stoji dubinska duhovna kriza, kriza čovjeka i njegovih vrednota. To ozbiljno krizno stanje traži okupljanje svih demokratskih i brigom za čovjeka zauzetih snaga, kojima su vrhovna vrednota ljudska osoba, njezina dobrobit i dostojanstvo, kao i human život, dostojan čovjeka.«

Najnoviji izraz skepse prema globalizaciji i kapitalizmu, s mjerodavnog mjesta, iznio je prije nekoliko dana papa Franjo u svojoj »pobudnici« *Evangelii Gaudium* (Veseljem prema Evanđelju). »Neki ljudi«, piše papa Franjo, »i dalje brane teorije 'prelivanja' koje pretpostavljaju da će slobodno tržište neumitno dovesti do veće pravde i inkluzivnosti u svijetu. To mišljenje, koje se nikada nije potvrdilo činjenicama, izražava grubo i naivno povjerenje u dobrotu onih koji kuju ekonomsku moć i u sveto djelovanje postojećeg ekonomskog sustava.«

Komentirajući taj navod, britanski časopis *The Economist* piše: »Papina ideološka pozicija je jasna. Ona izražava posebno istaknute karakteristike ljevičarske misli: ona je puna ljevičarskih uvida i ljevičarskih 'slijepih pjega'... Ako postoje ljudi koji tvrde ono što kaže Papa — onda sigurno pretjeruju. Poanta funkcioniranja tržišta jest da ne postoji neki nužan ishod, ili da postoje predodređeni pobjednici. Tržišta stvaraju mogućnosti unutar kojih moramo donositi moralne odluke: željezne izvjesnosti ne postoje. Isto tako, ako tržišta funkcioniraju, »oni koji kuju ekonomsku moć« ne uživaju trajan položaj. Ako žele dokazati svoje kompetencije, moraju ih uvijek iznova dokazivati.«

I dok smo nekad, odbacivši komunizam, govorili kako smo »svi mi danas liberali«, dvadeset godina poslije čini nam se upravo obratno: »kao da danas više nitko nije liberal«. Te generalizacije ustvari nisu vrijedile onda, a ne vrijede ni danas. Pa ipak, mnoge su se stvari bitno promijenile, i ljudi svoje frustracije kapitalizmom sve češće i u sve većim količinama pokušavaju izlječiti alternativama koje to nikada nisu bile. Socijalni trendovi pokazuju da se preostali liberali,

ili nositelji liberalizma u obličju poduzetnika na tržištu, sve više istiskuju iz ideološke matice te da se društva (naše pogotovo!) sve češće ponovno pretvaraju u ideološki amalgam, u masu koja iščekuje neko čudesno rješenje. Iz transcencije, ili iz repertoara već poznatih više ili manje demokratskih »rješenja«. Možda i nama, preostalim, »pravim« liberalima, preostaje samo vjera da će građani na posljetku ipak doći do zaključka da svoje stvarne interese ne mogu realizirati nekom »masovnom« ideologijom i politikom, već isključivo nastavkom zalaganja za vlastito, a time ujedno opće dobro.

# Vjerujemo, jer je apsurdno

Prije petnaestak godina u Seattleu, Genovi i drugim svjetskim gradovima protestiralo se protiv globalizacije. Danas je globalizacija, čini se, naprotiv, dobra stvar: ona je simbol i sredstvo borbe istih demonstiranja. Ali »svi znaju« da su u oba slučaja glavni krivci krupni kapitalisti i neoliberali.

Trenutačna su imena pokreta *Okupiraj Wall Street* ili *Petnaesti listopada*, ali njihovi glasnogovornici tvrde kako je započeo još početkom godine u Kairu ili Tunisu. Ondje su ljudi izašli na ulice da osvoje »formalnu« demokraciju, koju njihovi američki i europski kolege smatraju uzrokom očajnog stanja svijeta. Je li »arapsko proljeće« bila borba protiv neoliberalizma? Nije bitno. Bitno je da smo ujedinjeni u zajedničkoj borbi protiv »neoliberalizma«.

Propagandni filmovi spomenutih pokreta i skupina stvoreni su za različite vrste demonstiranja. Primjerice, američki film ističe kako »kulturu straha« treba pretvoriti u »kulturu ljubavi«. Kultura straha, koju simbolizira George Bush, završava poplavama i tsunamijima, a kultura ljubavi, uz prikaze simbola transcendentne meditacije i indijsku glazbu u pozadini, završava slapovima Nijagare. Revolucija se mora dogoditi »u svijesti«. Grčki propagandni spot istoga pokreta, naprotiv, ne promovira promjene u svijesti, već aktivnu borbu čiji su simboli crvene zastave i stisnute šake. Demonstranti u Rimu vjerojatno su se za demonstracije pripremili gledajući taj spot.

Njemački propagandni spot (i spot za većinu Europljana) prikazuje sat koji otkucava — još malo i svijet će se sam promijeniti. Istodobno, Naomi Klein, jedna od ideologinja tog (tih!) pokreta, tvrdi kako se treba pripremiti za dugotrajnu borbu, sjediti pred burzama i »uhvatiti korijenje«. »Ponašajmo se jedni prema drugima kao da planiramo raditi jedan uz drugoga u borbi koja će trajati mnogo, mnogo, godina. (...) Neka ovaj prekrasan trenutak bude najvažnija stvar



na svijetu. Jer on to jest. On to doista jest«, nastavlja Naomi Klein. Ali, drugi ideolog istoga pokreta, Slavoj Žižek, na Wall Streetu moli demonstrante da se ne dogodi ono što se dogodilo šezdesetmašima: da se jednoga dana uz čašu piva nostalgично prisjećaju kako je današnji dan bio lijep.

Ozonska rupa? Kriv je neoliberalizam. Nema ozonske rupe? Ma dobro, topi se led na Arktiku. Kriv je neoliberalizam. Vrijednost dionica raste? Vrhnje će obrati neoliberali. Vrijednost dionica pada? Opet će zaraditi neoliberali. Dječji rad? Kriv je neoliberalizam. Djeca umiru jer se dječji rad zabranjuje? Kriv je neoliberalizam. Deregulacija? To je bar jasno: ona je u interesu »krupnog kapitala«. Regulacija? Pa i ona je u interesu krupnog kapitala. Kapitalizam? Pa to ne treba ni pitati — upravo se protiv toga borimo. Čvrsta ruka distributivne ekonomije i tiranije? Pa naravno da se borimo i protiv toga. Kako ćemo se boriti protiv svega toga: nenasiljem? Apsolutno. Ali vaši kolege razbijaju prozore i bacaju molotvljeve koktele? Ma dobro, nema veze, može i to.

Za neke prijatelje mojih Facebook prijatelja nema veze što tvrdi ovaj ili onaj pojedinac i koji su prioriteti ovoga ili onoga: bitno je pridružiti se »pokretu«. Filozofi su na različite načine tumačili svijet, riječ je o tome da se on promijeni. Ustvari, nema mnogo smisla razmišljati i tražiti sva proturječja spomenutog »pokreta« jer su razmjeri pokreta »nadišli« racionalne rasprave i filozofiranje o proturječjima. Za mnoge demonstrante to je posve dovoljno jer pokazuje »snagu« pokreta. I nepostojanje promjene je društvena činjenica.

Ali sociologu, koji ne mora biti empatičan i simpatičan te ulaziti u glave i misli društvenih aktera, kao i brojnim drugima, ostaje pitanje: što će se dogoditi?

Prvo, navodno optimističnije tumačenje, sugerirao mi je jedan američki kolega. Svijet je postao jedinstven: dijelimo isti svijet, isti ozonski omotač, iste TV postaje, isti internet i problemi s udaljenih kontinenata i naši su problemi. (Amerika ih ima malo više jer svi u njoj vide bestidnicu.) Jedan svijet — jedna borba. Po njegovom sudu, pokret o kojem govorimo jest sredstvo za stvaranje jedinstvene svjetske vlade u nekoj daljnjoj budućnosti. Kakva će to biti vlada? To još ne znamo. Možda će nam neki plenum dati ideju. Ali nije daleko od pameti da će imati manje razumijevanja za partikularne interese državnica ili klasa negdje »tamo daleko«...

Mnogo je vjerojatnije, čini mi se, jedno drugo tumačenje. Dolazi kraj Rimskog Carstva, te prostitutke babilonske. (Upravo se tako u našim novinama nedavno izrazio jedan bivši carski emisar.) Istina, Rim je donio brojne blagodati: izgradio je puteve i vodovode, centralnu upravu, materijalnu sigurnost, uveo je red i pravo građanstva za sve. Čak su i robovi mogli postati slobodnjaci, filozo-

fi i punopravni građani. A onda su Cezar i August demontirali senat. Jedan ljubuje s Kleopatrom. Drugi postavlja svoje nasljednike za guvernere. Štuje ih se poput bogova. Njihovi pak nasljednici prakticiraju incest, u interesu Carstva. Koji postaju senatori. Neron pali Rim. Potom stižu barbari i prelaze limes. Oni su barem neko, privremeno rješenje: nova radna snaga i novi vojnici. Vlada blagostanje, ali cijena je nemoral. Štuju se poganski bogovi, a u taj panteon ulaze carevi. Čak su i bogovi nemoralni.

Ekonomska snaga Rima ujedno je njegova moralna slabost. Ono što je na ovome svijetu snaga, na »onome« je slabost. Argumentima ga nećemo srušiti. Možda možemo vjerovanjima? Eto revolucionarne ideje! Vjerujmo u jednog Boga! U Boga koji će svakome sadržavati i ispunjavati upravo ono što priželjkuje. Taj će Bog biti i Otac i Sin, i materijalan i nematerijalan, i (bezgrešno) stvoren i vječan. Hodat će po vodi, nahraniti jednim kruhom cijele narode, pretvarati vodu u vino, liječiti nasmrtno bolesne, ali bacat će i trgovce iz hrama. Gdje se nalazi? Pa on je uvijek tu, ali je i ondje. A zašto bismo u nj vjerovali? Jer je apsurdno!

I tako smo ponovno ušli u Tertulijanovu doba u kojem je preostala još samo jedna revolucionarna misao: postoji samo jedan Bog i u njega »vjerujem — jer je apsurdno«. Ne možemo u nj vjerovati i pružati racionalne razloge. Sofisti (racionalisti) uvjeravat će nas da smo proturječni, dokazivat će da smo neznalice, da je nešto nemoguće, nelogično. I zato našim protivnicima odmah trebamo reći kako nas se njihova racionalnost uopće ne tiče. Mi vjerujemo — jer je apsurdno!

Tom novom pokretu, s ideologijom takve miroljubive »sačmarice« koja počiva na proturječijima kojim se ne može racionalno doskočiti, pozavidio bi i današnji papa. Toj ideologiji više nije potreban »formalni razum«, nije joj potrebna ni klasna borba (jer je čini 99%), materijalna sila, vojska, ni ideja kako oblikovati vlast ili realno ostvariti ciljeve. Za tu je ideologiju dovoljno samo »biti«. Boraviti. Pokazivati se. Izlaziti na trgove i ulice. Dizati šaku. Sjediti na mostovima.

\*

Godine 1978. na Filozofskom, tijekom konzultacija, pitao sam jednog svog profesora, naivno i entuzijastično, zašto komunisti ne dopuštaju antiratne (antiameričke) demonstracije. (Više se ne sjećam koji je to rat bio.) To bi im išlo u prilog, zar ne? Profesor je odgovorio: »Jer vrlo dobro znaju kako bi one završile pokličima protiv Srba.« Danas, 15. listopada 2011. mlade generacije slobodno demonstriraju. Preostaje samo pitanje kako će završiti. Kratkoročno: ne vjerujem da će donijeti neka poboljšanja. A dugoročno, ako je suditi po ishodima Tertulijanove teologije, a pogotovo prema neminovnim ekonomskim zakonima — novim srednjim vijekom.

Ali bez obzira na kratkoročne i dugoročne učinke, i na naše stavove o »neminovnosti« ekonomskih zakona, potvrdit će se barem dva *sociološka* zakona. Prvi je tzv. Thomasov teorem: Bez obzira na istinitost ljudskih uvjerenja, »ako ljudi neku situaciju definiraju kao realnu, ona će svakako biti realna po svojim posljedicama«. Što će više ljudi kampirati i šetati, to će stvarati manje kapitala. Što će se manje raditi, to će manje biti društvenog bogatstva. Ukratko: kampiranjem pred Wall Streetom doista ćete ga srušiti. Ne zato što ćete time dokazati da je kapitalizam loš, nego zato što bez rada nema ni kapitalizma. (A od čega ćete živjeti, to je drugo pitanje.)

Drugi je zakon »nenamjeranih posljedica«. Tražite besplatno školovanje? Direktnu demokraciju? Vaše će postupanje uroditi upravo suprotnim stanjem — u kojem neće biti ni jednoga niti drugoga. Zbog upravo gore spomenutih razloga. (A usput ćete izgubiti i ono što ste imali. Ono vrijedno, što ste usput zaboravili.) Nije slučajno što je upravo tertulijanska logika stvorila srednji vijek. No čak i oni koje optužuju za odsutnost mašte u zamišljanju drukčijeg stanja znaju, poput Don Fabrizia iz romana *Gepard* Tomasa di Lampeduse: »Želimo li da stvari ostanu kakve jesu, one će se morati promijeniti.«

Odustanemo li od Tertulijana, imamo šanse. Utopimo li se u tertulijanskoj revoluciji — bojim se da nemamo.

# Nacistička socijalna država

**K**riv je režim, krivi su vođe, a ne mi«, klasično je geslo kojim se ljudi služe kada im se jednoga dana obznane zločini »njihova« režima i »njihovih« vođa. Sve bi bilo dobro da nije bilo tih vođa i tog režima. Takve izlike i izrazi čišćenja savjesti možda su normalni među »običnim ljudima«. Ali: smiju li takva »objašnjenja« vrijediti i u znanosti? Zašto upravo tim rješenjima »znanstveno« pribjegavamo pri objašnjenju kriminalnih ishoda totalitarnih sustava?

Kako su se mogli dogoditi zločini poput Hitlerovog »konačnog rješenja« ili Staljinovih Gulaga? Većina, uključujući i znanstvenike, pribjegava »prirodnim«, ali posve netočnim odgovorima: Hitler je bio lud, ali karizmatičan. Staljin je radio »neke greške« i nije znao što se zbiva jer ga suradnici nisu informirali. »Mi? Mi to ne bismo radili!«

Ali tvrdnja da su ljudi imali sustav kakav su htjeli, da su htjeli upravo takav režim i takve vođe, i to ne samo iz ideoloških razloga, zbog zaslijepljenosti ili karizmatičnosti »vođe«, već mnogo češće zbog vrlo pragmatičnih, materijalnih razloga, još se uvijek smatra spornom. Ta nevoljkost prihvaćanja »zdravorazumskog« objašnjenja objašnjava činjenicu da se u historiografiji nacizma previdjela jedna vrlo važna činjenica: da je nacizam svoju legitimnost materijalno crpio iz socijalizma, a ne primjerice iz »sprege liberala i kapitalista«. Ta činjenica mnoge zbog tko zna kojih razloga još uvijek vrijeđa.

Novija knjiga vrhunskog njemačkog povjesničara Goetza Alyja, *Hitlerova socijalna država*, netom objavljena i kod nas, vrlo dobro pokazuje upravo to: kako su nacistički vođe konstantno obraćali pozornost pitanju hoće li »mali čovjek« prihvatiti njihove političke i posebno — ekonomske poteze. I kako je za to bitno ostvariti »socijalnu državu«, redistributivnu nacionalnu državu koja se brine za svoje građane. I po mogućnosti zataškati odakle dolaze resursi za njezino ostvarenje.



Nacistički se režim gotovo svakoga sata pitao kako osigurati i poboljšati opće zadovoljstvo naroda, piše Aly. Svakoga dana iznova, oni su kupovali javno odobravanje. Davanjima i oduzimanjima uspostavili su diktaturu koja je uživala lojalnost većine. Bila je to konsenzualna diktatura. Oni koji misle da su samo deklarirani nacisti od nje imali koristi, zavaravaju se i izbjegavaju historijski problem... Nationalsocijalističku vlast treba razmotriti i kao *nacionalni socijalizam*... Nationalsocijalizam se pomoću rasnoga rata i pljačke pobrinuo za takve mjere jednakosti kakve u Njemačkoj dotad nisu bile poznate. Materijalno obilje i korist od velezločina, stanje bez osobne odgovornosti stvorili su požrtvovnost Nijemaca. A politika genocida crpila je potrebnu energiju iz blagostanja naroda.

\*

Glavno pogonsko sredstvo pljačke židovske imovine i rata bilo je ostvarenje socijalne države, naravno — samo za Nijemce. Kako bi se to ostvarilo, trebalo je »živežne namirnice raspodijeliti tako da to običan puk smatra pravednim«; maruku je trebalo održati stabilnom kako bi se pokazala ekonomska moć u usporedbi s razdobljem demokracije. Obitelji vojnika, za razliku od Prvog svjetskog rata, trebalo je opskrbiti s dovoljno novca. »Supruge i obitelji njemačkih vojnika u ratu su nerijetko raspolagale s više novca negoli u miru.« Radnike i seljake, ali i niže i srednje službenike, trebalo je odteretiti od poreza, posebno onog ratnog (koji je u sjećanju na prethodni rat bio izvor trauma). »Usporedno s poštenom velike većine njemačkih poreznih obveznika, znatno se povećalo porezno opterećenje dijela njemačkoga društva koji je zarađivao dobro ili vrlo dobro.« Kućevlasnici su 1941. primjerice morali uplatiti jednokratni porez od osam milijardi RM. (Vrijednost jedne Reichsmarke prema Alyju iznosi oko 10 današnjih eura.) Ukinut je porez na noćni rad, rad nedjeljom i praznikom, a to je »sve do današnjih dana ostala važeća socijalna stečevina«. Nadalje, država je štitila seljake od nepredvidljivosti svjetskog tržišta i klime. Isto tako »u prvim tjednima nove vlasti, dužnosnici nacističke stranke pobrinuli su se da ublaže patnje ovrha i de-ložacija«. Vlada je mobiliziranima zaštitila stanarska prava. Kada je počeo rat, ovrhe njihove imovine i njihovih obitelji postale su zabranjene. A mirovine radnika i službenika izjednačile su se. »Nationalsocijalistička rasna teorija retrospektivno se shvaća kao povod za mržnju i umorstva. No ono što je privlačilo većinu Nijemaca bilo je obećanje jednakosti.« Nationalsocijalizam je, ukratko, bio popularan jer je »svoju zločinačku snagu crpio iz jedne od glavnih socijalnih i nacionalno-revolucionarnih utopija prošloga stoljeća. Hitler je govorio o izgradnji narodne države, uzorne socijalne države u kojoj postupno valja ukidati sve socijalne barijere«.

\*

Revolucionarna snaga tog režima bili su mladi. »U trenutku preuzimanja vlasti 1933. Goebbels je imao 35 godina, Haydrich 28, Speer 27, Eichmann 26, Mengele 21, Himmler i Frank 32, a Göring, jedan od starijih, bio je upravo proslavio četrdeseti rođendan... Za većinu mladih Nijemaca nacionalsocijalizam nije značio diktaturu, zabranu govora i ugnjetavanje, već slobodu i pustolovinu... Glasni dvadesetogodišnjaci i tridesetogodišnjaci prijezirno su ustali protiv sitničavih umova. Smatrali su sebe modernim, antiindividualističnim ljudima od akcije; podsmjehivali su se »malograđanskim brigama« i govorili »sutra pripada nama«. Djevojke i studentice ushićeno su se angažirale u skrbi za njemačke useljenike i u improviziranoj izgradnji škola i seoskih vrtića. Sebe su smatrali avangardom »mladoga naroda«, a starce su zvali »hokejašima«. »Gradili su vizije budućnosti o životu u kojem neće biti stagnacije. Nacionalsocijalizam je bila i diktatura mladih, koja se u nekoliko godina, u smislu razornosti, razvila u najuspješniji generacijski projekt XX. stoljeća.« Ali socijalni uspjeh te razorne revolucije treba zahvaliti ideološkoj sprezi entuzijazma mladih i »pruskog« racionalizma starih. »Tako je naposljetku nastala ubojita mješavina političkog voluntarizma i funkcionalne racionalnosti.«

\*

A kada je riječ o ljevici i desnici, Eichmann je u svojim memoarima pisao: »Moji politički stavovi bili su lijevo, a socijalizam je barem jednako važan kao i nacionalizam.« Eichmann i njegovi prijatelji držali su da su nacionalsocijalizam i komunizam »neka vrsta braće«. Pisac Wolfgang Hillers, suradnik Bertolda Brechta, s kojim je zajedno veličao »nemilosrdnu staljinističku industrijalizaciju«, smatrao je da je sada, 1933., potrebno samo riječ »proleterski« zamijeniti riječju »njemački«. »Ono Ja mora se podrediti onome Mi. Nova njemačka umjetnost može se napajati jedino iz tog izvora — Mi.«

Glavna je Alyjeva teza da je nacizam stavio u pogon sustav stalne pljačke »drugih« i sustav osvajanja tuđih teritorija kako bi zadržao i održao socijalni mir kod kuće. A da bi se održao mir kod kuće, čak i u vrijeme rata trebalo je održavati zavidnu razinu socijalnog blagostanja za sve. Prve žrtve bili su naravno sugrađani stigmatizirani kao »drugi«, Židovi. Potom su uslijedili i drugi »drugi«. Česi, Francuzi, Poljaci, Rusi i brojni drugi. U svakoj osvojenoj ili anektiranoj zemlji ekonomska je politika bila neznatno drukčija (jer su se resursi tih zemalja razlikovali), ali ona se uglavnom sastojala od otimačine židovske imovine, prijenosa ratnih troškova na vlade osvojenih zemalja i stvaranja »klirinške« pasive koju nacisti nikada nisu namjeravali vratiti.

Možda je najbolje poglavlje knjige Alyjev opis izvlačenja kvalitetnih proizvoda iz osvojenih područja kako bi se zadovoljili apetiti obitelji u domovini. Glavno sredstvo za to bili su obični vojnici: za umjetno tiskan novac (s pokrićem u valuti osvojenog područja) u domovinu su se slali šampanjac, svila, tkanine, kava, cigare... a s vremena na vrijeme organizirane su akcije za odvoz težih luksuznih artikala — poput automobila i namještaja. Privatne pošiljke završavale su u domovima »običnih Nijemaca«, i kako je ratno profiterstvo službeno bilo zabranjeno, nije čudno što su se upravo najniži slojevi najviše koristili takvom vrstom transfera.

Premda će se jednoga dana možda pokazati kako je Alyjeva iscrpna analiza zločinačke hobotnice, tj. isisavanja namirnica i bogatstva iz osvojenih područja, sustava kreditiranja vojnih akcija, izdavanja državnih obveznica, klirinškog i drugog računovodstva Reichsbanke, dinamike štednje građana, politike kamatnih stopa, održanja tečaja i imperijalnog prebacivanja vojnog duga na osvojene narode, nedostatna ili nedovoljno sistematična, osnovna Alyjeva teza nesumnjivo je točna: naciste je revolucionarni žar u ostvarenju blagostanja za sunarodnjake tjerao »sve dalje«, od zabrane rada Židovima i pljačke njihove imovine, do ratnih pohoda i istrebljenja cijelih populacija. Poput podizanja kredita radi otplate kredita, kako je vrijeme odmicalo, kako bi zadržali političku likvidnost i namirili visoko postavljene aspiracije pučanstva, nacisti su poduzimali sve dramatičnije pogrome i pljačke.

\*

Goetz Aly objavio je mnoge knjige o nacističkoj povijesti. S njegovim djelima susreo sam se davno, prilikom istraživanja njemačke eugenike i nacističkih ubojstava ljudi »nevrijednih za život«. U sociološkoj analizi nacističke medicine Aly je, slično kao i u ovoj knjizi, pokazao kako je zabrana rada Židovima intelektualcima, posebno liječnicima, naišla na vrlo dobar odjek i stvorila inicijalni legitimitet NSDAP-u: za mlade njemačke liječnike stvoreno je mnogo »novih« radnih mjesta. Knjigu *Fromm. Kako je carstvo kondoma prešlo u ruke nacista* Aly je posvetio nacističkoj anatemizaciji homoseksualaca i njihovom progonu, posebno sudbini industrijalaca proizvođača kondoma.

Tražimo li pak Alyjevo najaktualnije djelo, svakako treba istaknuti njegovu knjigu *Naša borba (Unser Kampf). 1968 — jedan iritirajući pogled unatrag*. U toj knjizi Aly pokazuje kako su »revoltirana djeca roditelja iz generacije 1933. svojim roditeljima bila vrlo nalik«. Vehementnost studentskog pokreta 1968. u Njemačkoj (u kojem je autor aktivno sudjelovao), prema šutnji o zločinima koji su se zbivali »u ono doba«, stvorila je situaciju u kojoj je ta nova generacija, bez svjesne namjere, sa svojim roditeljima počela dijeliti brojna obilježja: borbu pro-

tiv »vladajućeg sistema«, protiv predstavničke demokracije i kapitalizma, antiindividualizam i kolektivism, pa čak i militantni antisemitizam. Zbog romantične ideje »borbe« zagovarali su se razni »emancipacijski« pokreti i revolucije raznih naroda, primjerice Maova »kulturna revolucija« ili revolucija Crvenih Kmera Pola Pota. Stoga nije čudno što danas ta generacija dijeli još jedno obilježje sa svojim roditeljima — »poricanje«. Ne: mi TO nismo mogli zastupati! U ime TOGA nismo išli na ulice!

Da: to smo mi zastupali! I da: ljudi su kovači svoje političke sreće i nesreće! Evo čemu služi povijest! Ona nas ne može naučiti što bismo trebali raditi, ali nas svakako može naučiti što ne bismo. A oni koji je ne uče, kako kaže otrcana fraza, osuđeni su na to da je ponavljaju. Ali možda isto tako vrijedi: ako je Goetz Aly, negdašnji urednik studentske novine *Sveučilišna borba*, napisao takvu knjigu (i takve knjige), možda budućnost ne mora biti tako crna. Kada bi on bio jedino i ispravno mjerilo.



## Više Europe?



Na europskim izborima sljedeće godine«, pisali su prije nekoliko godina Daniel Cohn-Bendit i Felix Marquardt, »morat ćemo raskrinkati najbolje čuvanu tajnu naših nacionalnih političara, a to je da će općeprihvaćena, sveprisutna jedinica moderne vlasti, nacionalna država, ubrzo postati suvišna politička struktura.«<sup>61</sup> Najbolje čuvana tajna? Samo još slijepci nisu primijetili fenomen koji već dvadesetak godina zovemo globalizacijom. Na političkom planu »nemiješanje u unutrašnje stvari suverene zemlje« više ne može poslužiti kao

opravdanje za nemiješanje međunarodne zajednice u interna kršenja ljudskih prava — domaćoj je javnosti to poznato barem od bombardiranja Srbije. A za potvrdu tvrdnje da je ekonomski proces globalizacije zahvatio cijeli svijet, da se razgrađuju politekonomske monopoli, da kupujemo robu iz svih krajeva svijeta, za to je potrebno jednostavno otići u najbližu trgovinu.

Nije tu dakle riječ ni o kakvoj »najbolje čuvanoj europskoj tajni«. Štoviše, upravo je globalizacija bila motiv europskoga ujedinjenja: to piše u osnivačkim dokumentima Unije. Pa što onda europarlamentarac Cohn-Bendit i njegov PR imaju na umu?

»U Europi sazrijeva nova generacija s nižim životnim standardom od svojih roditelja. Ona je suočena s izborom: ili što brža integracija ili polako klizanje u političku ropotarnicu«, nastavlja Cohn-Bendit i Marquardt. Ta bi tvrdnja hrvatsku javnost isto tako morala začuditi jer se Hrvatska upravo integrirala u Europsku uniju kako ne bi otklizala »u ropotarnicu«. Što sad još hoće ti europarlamentarci (taj europarlamentarac)? Kakvu vrstu jače integracije? Prema Cohn-Benditu i Marquardtu rješenje za postojeći problem, tj. za snižavanje ekonomskog stan-

<sup>61</sup> Cohn-Bendit, D. Marquardt, F. 2013. "The Fix for Europe", <http://www.nytimes.com/2013/09/03/opinion/the-fix-for-europe-people-power.html>

darda ove generacije, jest: »organizirati europske izbore istoga dana u cijeloj Europskoj uniji, tako da narod bira predsjednika Europske komisije. Upravo je to Big Bang koji je potreban Europi«. Zamišljam takve izbore. Kako bi, pobogu, moj (ili naš) glas za nekog predsjednika Europske komisije promijenio moju, našu, bilo čiju, ili što bi naši susjedi Srbi rekli, »svekoliku« ekonomsku sudbinu? Da: točno je. Mnogi govore o europskom demokratskom »deficitu«. Točno je da su mnogima izbori »direktora« u Komisiji, a pogotovo »direktora svih direktora«, više nalik na samoupravne interesne zajednice s delegatskim načelom negoli na slobodne parlamentarne izbore. Ali golema je iluzija da je za postojeću ekonomsku krizu kriva Europska komisija, ili izborni sustav u kojem se o članovima »direktorata« (ministrima) pregovara neovisno o »glasu naroda«.

Pretpostavimo, argumenta radi, da je za krizu kriv Manuel Barosso. (Tko? pitat će poneki čitatelj.) Bi li ishod njegova novog mandata bio bitno drukčiji da na njegovu mjestu sada sjedi negdašnji kandidat za predsjednika EU-a Tony Blair? Ili možda netko treći? Teško. (Tome bi proturječili možda jedino cinični Portugalci za koje Barosso, navodno, kako to obično biva s političarima koji odu u visine, nije učinio »ništa«.) Zapravo, da biste takvo što dokazali morali biste imati vrlo jaku teoriju o vezi politike i ekonomije. Teoriju koja bi svakom izbornom sustavu dodjeljivala vrlo izvjesnu razinu ekonomske učinkovitosti.

Ali isto tako, argumenta radi, recimo da se takvi »popularni« izbori doista održe i da »u našoj avliji« tj. izbornoj jedinici možemo glasati za prijavljene kandidate: Talijana u ime desnice, Šveđanina u ime ljevice, Nizozemca u ime liberala, Nijemca u ime Zelenih, uz niz domaćih kandidata. (Naša bi »izborna jedinica«, s obzirom da nas ima oko 1,5%, prema »narodnom glasanju« u parlament slala jednog ili dva poslanika. A možda bi se organizirala i tako da Dalmacija glasa u talijanskoj izbornoj jedinici, a Slavonija i Međimurje u Mađarskoj?) Na kojim bi jezicima ti europski kandidati širili svoju poruku Hrvatima? Možda bi isprva njihova pojava bila čak dobrodošla za rasturanje domaće partitokracije, ali takvi bi kandidati bili više nalik na Beppa Grilla, na negdašnju porno divu parlamentarku Illonu Staler, Ciccolinu, ili pak na poznatog francuskog komičara Colucheja kao predsjedničkog kandidata. Ma koliko potencijalno »pametniji« od domaćih kandidata, birali bismo ih jedino kad bismo morali — a i onda samo u šali, da se narugamo spomenutom »sustavu«. Time ne želim reći da takvo što nije moguće. Cohn-Bendit i Marquardt očito nisu imali na umu Hrvatsku i Hrvate kada su predložili takvu unitarističku promjenu. I mogu zamisliti, premda teško, da jednoga dana Europljani doista izaberu takav izborni sustav. Autori međutim ne shvaćaju koliko bi količinu pomutnje, pa čak i nasilja, morala izazvati takva izborna promjena kod »većih igrača«. Ako bismo protiv takvog

sustava protestirali mi, razmjerno nevažni siromasi s juga Europe, možemo samo zamisliti kako bi protestirali »veći« i bogatiji narodi, pogotovo oni kojima se populacija naglo smanjuje. Prvo, izborne bi se jedinice s vremena na vrijeme morale mijenjati u skladu s demografijom. (I ne dao bog da Alsace i Lorraine moraju glasati u njemačkoj izbornoj jedinici! Ili Flandrija u francuskoj!) A kako nijedna europska zemlja nije sigurna kako će joj izgledati demografija u sljedećem mandatu, vrlo je izvjesno da bi većina glasala »protiv«. Nadalje, takav bi sustav poticao zemlje da uvoze što više ljudi kako bi potom kroz Europarlament mogli ostvariti veću moć. I nije sigurno da bi takvi novopridošli građani »bivših« nacionalnih država automatski riješili svoje ekonomske probleme. I napokon, to stalno pregovaranje o izbornim jedinicama i broju poslanika bilo bi velik marginalni trošak na ionako krivo nasadenu ekonomiju.

Ali mnogo ozbiljnije primjedbe, ili ako hoćete, mnogo dublje nerazumijevanje političkih aglomeracija Cohn-Bendit i Marquardt pokazuju u svojim planovima kulturno-socijalne reorganizacije Europe: »Dajmo da nas Finci poduče o obrazovanju, Francuzi o zdravstvenoj skrbi, Nijemci o fleksibilnom zapošljavanju, a Šveđani o spolnoj jednakosti. Današnja rješenja moraju biti transnacionalna, ili uopće neće biti stvarna rješenja.« Ideja unitarističke Europe ne zadržava se na promjeni političkog izbornog sustava jer ta promjena očito nije jamstvo da će sljedeće generacije živjeti luksuznije od sadašnjih. Zato je potrebno »poučavati, poučavati, poučavati«, tj. odrediti zajedničke sustave kulturnih, socijalnih i obrazovnih vrijednosti kojih će se sve »bivše nacionalne države« morati pridržavati.

Ali nismo li to već imali? Ljudi koji su imalo pratili politiku Europske unije vrlo su svjesni da je upravo zbog takvih i sličnih pokušaja »unifikacije« i standardizacije stvorena karikatura savršenih Europljana: »triježan kao Irac, duhovit kao Nijemac, velikodušan kao Nizozemac, skroman kao Španjolac, organiziran kao Grk, suzdržan kao Talijan« itd. Politika Europske unije bila je do sada upravo onakva kakvu Cohn-Bendit i Marquardt predlažu kao »novu, transnacionalnu politiku«: »interveniraj, interveniraj, interveniraj«, stvori standarde, normiraj što god možeš... Tako je nastala i karikatura političkog odlučivanja koja se ne bavi samo standardizacijom obrazovanja, recimo kroz bolonjski proces (kojim nakon deset godina baš nitko nije zadovoljan), već i standardizacijom banana i prezervativa. Prezervativa koji su, usput rečeno, u nekim regijama navodno odgovorni za 25% neželjenih trudnoća.

Uzroci sadašnje ekonomske krize ne leže u nedostatku općeizabranog centralnog komiteta koji će svoje ukaze slati udaljenim više ili manje civiliziranim narodima, već upravo suprotno, u prečestom i neprimjerenom korištenju upra-

vo one politike koja se sada nudi kao »novo« rješenje. Po tome današnji ljevičari ponavljaju greške onih starih. Prošla desetljetka završila je gladu? Ništa zato, nastavimo s istim pravicima razvoja još intenzivnije!

A u postojećim uvjetima, kada ekonomski zdrave članice ionako žele iskoraciti iz EU-a, i kada su neke (čitaj: Britanija) *de facto* već iskočile, uočivši postojeći europski unitarizam kao opasnost ne samo za vlastiti suverenitet već i za vlastitu ekonomiju, u takvim uvjetima, perspektivu još jačeg unificiranja goleme kulturne i socijalne raznolikosti Europe, uz fraze: »ili unitarno, ili nas neće biti«, moramo shvatiti kao već videnu — i ponovno — opasnu karikaturu. Što bi po tom unitarističkom europskom planu preostalo nacijama? »Svakako: i dalje navijajmo za svoje nogometne klubove«, tvrde autori, puni obzira prema nacionalnom. »Ali nemojmo dopustiti da nas zavaraju iluzije veličine naših vođa da je nacionalna država i dalje primjeren poligon politike našeg vremena.« Ako su političari krivi jer pothranjuju nacionalne iluzije, tko ih je birao? Možda autori misle da političari nisu demokratski birani? Ili da narodi ne dijele njihove iluzije?

I još jedna sitnica. Za europsku su integraciju najviše učinili upravo nogometiši. Ako je u Cohn-Benditovo vrijeme nogomet bio paradigma »nacionalnoga«, danas je nacionalnost kluba gotovo posve sporedna. Radije gledamo španjolske ili njemačke od domaćih utakmica, zato što su — bolje! A bolje su zato što neka paneuropska politika u tome nije nikada imala prste. I koliko smo civiliziraniji i ponosniji kada »svoje« vidimo u najboljim svjetskim ligama! Ako je cilj postići kvalitetu kojom ćemo konkurirati na svjetskoj sceni, kako bi našoj djeci bilo bolje, možda bi se političari poput Cohn-Bendita nad razlozima uspjeha i popularnosti (europskog) nogometa katkad trebali i zamisliti!

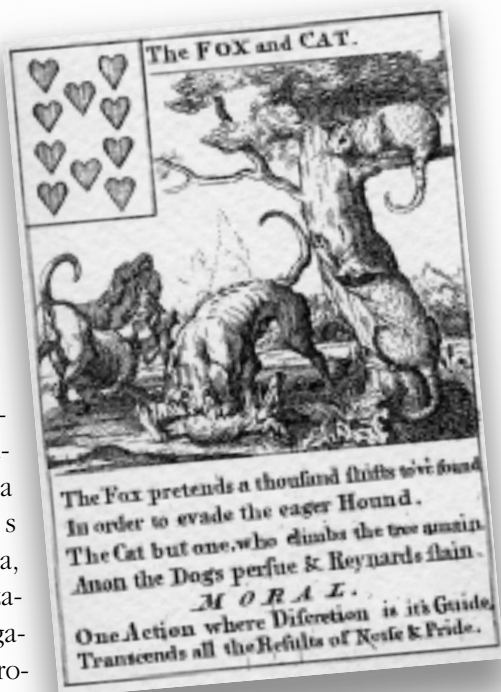
## Zašto narodi propadaju?

Sjećam se kako je davnih osamdesetih godina u bivšu, komunističku Jugoslaviju stigao Jeffrey Sacks, tada mlad i ambiciozan profesor ekonomije s Harvarda. Kao savjetnik predsjednika SIV-a, Ante Markovića, Sacks je predložio privatizaciju poduzeća kao sredstvo zaustavljanja galopirajuće inflacije. »Reforme ne možete provoditi postupno. Ako želite promijeniti smjer

vožnje, ne možete istodobno reći kako sutra na lijevu stranu prelaze samo kamioni, prekosutra motori, potom autobusi, a za četiri dana automobili.« Za takav prelazak, »samoupravljanje« nije bilo dovoljno efikasno. Možda su zbog toga ondašnji politički posrednici, Cyrus Vance i Lord Carrington, predlagali komunistima da »kombiniraju ekonomske reforme s političkom čvrstom rukom«.

U bivšoj Jugoslaviji Sacks nije uspio s provedbom reformi, ali je bio i ostao vrlo uspješan u Poljskoj i Boliviji, i još je i dan-danas respektabilan savjetnik brojnim političarima, od bivšeg ruskog i slovenskog predsjednika do Kofija Anana i Young Ki-Mona. Sacksova reforma bila je jezgra »doktrine šoka«, terapije koja se u nekim krugovima uspoređuje s elektrošokovima i prisilnim ispiranjem mozga. Kanadska novinarka Naomi Klein proslavila se knjigom pod tim naslovom. Ta knjiga snažnom retorikom optužuje neke preminule američke ekonomiste (ali zanimljivo: ne i Jeffreyja Sacksa!) što su iskoristili ljudsku bijedu kako bi proširili kapitalizam i američke interese u novonastalim »demokracijama«. I kod nas se ta knjiga čita kao ozbiljna literatura.

Ma što mislili o radikalno-aktivističkom žargonu Naomi Klein, u pozadini njezinih optužbi za ekonomiste, pa onda i za sve nas, još uvijek životari neriješena, ali silno važna dilema: mogu li se prelasci iz totalitarizma na »drugu stranu ulice« izvesti bez »radikalnih rezova«? Kako taj manevar izvesti demokratski? Premda je vrijeme totalitarizma odavno prošlo, identično pitanje vjerojatno postavljaju i članovi današnje hrvatske vlade, kao i vlade mnogih drugih europskih zemalja.



Postoji cijela skala ekonomskih i politoloških odgovora na to pitanje. Osamdesetih godina teorija Seymoura Martina Lipseta bila je moje omiljeno politološko objašnjenje. Lipset je tvrdio kako je za uspostavu učinkovite ekonomije isprva potrebna izvjesna količina političkog autoritarizma. Međutim, njegovi empirijski podaci (iz oslobođenih kolonija) pokazali su da autoritarizam može biti učinkovito sredstvo samo do granice od 3000 dolara po stanovniku. Ako zemlje koje prijeđu tu granicu bogatstva, a *ne uvedu* demokraciju, glasi ta teorija tranzicije, početak će dramatično stagnirati, a one koje to učine — krenut će putem napretka bez kraja. Dobra je ekonomija cement demokracije. Bez nje je demokracija isuviše krhka. Tako kaže Lipset. Primjeri »permanentnih revolucija« u nekim arapskim zemljama (a pogledaj i dom svoj anđele!) čini se da to danas dobro potvrđuju.

Ondašnje hrvatsko stanje i Lipsetova teorija dobro su se slagali i s vrlo argumentiranim stavovima političkog novinara i putopisca Roberta Kaplana, velikog skeptika, koji je u knjizi *Krajevi svijeta. Putovanja po rubovima anarhije* dokumentirao kako u brojnim siromašnim zemljama Afrike i Azije uvođenje demokracije nije predstavljalo očekivan lijek; naprotiv, demokracija je u tim krajevima samo ubrzala narastanje etničkih napetosti te dovela do novih građanskih ratova. Kina je unatoč autoritarizmu uspjela, Rusija nije; Gana je uspjela, Obala Bjelokosti nije.

Sve to govorim vam zbog toga što su neki naši akteri i identične teme — ponovno u igri. Jeffrey Sacks, kojega optužuju da se u međuvremenu suviše odmakao od stvarnosti, oglasio se prošli tjedan napadom vrlo oštrim za akademske krugove, na autore i na knjigu *Zašto narodi propadaju* Daron Acemoğlua i Jamesa Robinsona. U toj iznimnoj, »velikoj« knjizi, na brojnim povijesnim primjerima autori dokazuju važnost poboljšavanja političkih institucija i njihovu ulogu u ekonomskom razvoju. Institucije su presudne za ekonomski razvoj, a za njihov su oblik odgovorna društva koja ih žele upravo takvima kakve jesu. »Čini se da je riječ o vrlo očitim tvrdnjama«, pisao je u svojem osvrtu na istu knjigu Francis Fukuyama, »ali mnogi ljudi koji se bave ekonomskim razvojem nisu usvojili tu poruku.« Prema nekim ekonomistima zemlje propadaju jer nemaju dovoljno kapitala; osamdesetih je bila u modi teorija pogrešnih ekonomskih politika. Neki ekonomisti postali su skeptici i zastupaju hipotezu »neznanja«: nesposobnost za razvoj rezultat je nepoznavanja dobrih politika, ili neznanja o tome kako se grade dobre institucije. Ali kakve su to dobre politike i koje su to »dobre« institucije, to nam ni oni sami često ne znaju reći. Za razliku od takvih teorija Acemoğlu i Robinson u svojoj knjizi pokazuju kako se zna što su loše institucije: one su gotovo uvijek posljedica sustava »ekstrakcije«, *rentiranja* javno-

ga dobra u korist pojedinih socijalnih slojeva. Društva su se pozitivno razvijala (i bogatila se) ako su na ključnim točkama svoje evolucije uspijevala izgraditi institucije koje će ukinuti rentijersku distribuciju dobara. Ako to nisu učinila, već su dodatno osnažila rentijerske društvene odnose, ako su bila nesposobna promijeniti institucije, počela su gotovo u pravilu nepovratno propadati: propustila su vlak i »prozor svojih mogućnosti«.

Premda mnogi knjigu *Zašto narodi propadaju* vole i čitaju kao suvremeniju varijantu dijalektike proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa, Acemoğlu i Robinson uvjerljivi su panegiričari demokracije — sustava najslobodnijih društvenih odnosa u kojem postoje najmanje šanse za rentijerstvo. Za društvo dakle najvažnije pitanje nije nužno — slijede li ona »dobru« ekonomsku politiku, već: imaju li društva institucije koje sprječavaju sve oblike rentijerstva! I po tome je njihova knjiga aktualna i za nas. U vrijeme krize pitanja »tko kome što uzima?« odnosno »postoje li društveni slojevi koji smatraju da im javni resursi ili ostvareni dohodak po pravu (institucionalno) moraju pripadati«, postaju vrlo aktualna. Kod nas se to često tumači kao »klasno pitanje«: imaju li vlasnici tvrtki pravo uzimati proizvod rada radnicima. Ali bilo bi mnogo primjerenije i u skladu s intencijom autora kada bismo prvo preispitali pravne i institucionalne prepreke koje smo ljudima postavili za dobivanje poslovnih dopusnica, za osnivanje tvrtki, i kada bismo se priupitali tko ih je i zašto uopće postavio. Cui bono? Kakva su to prava koja omogućuju da se proračunski dohodak samorazumljivo, »po nekom institucionalnom pravu« prelije u nečije privatne džepove? Shvatimo li da su institucije oblik proizvodne rente, oslobodit ćemo proizvodne potencijale pojedinaca u društvu. Zadatak je vlade da jamči vlasnička prava i da reprezentira sve ljude, a ne da tuđe vlasništvo transferira nekoj rentijerskoj eliti. Ispuni li taj zadatak, vlada će rukovoditi razvojem, u suprotnom će doći do stagnacije i propasti.

Acemoğluova i Robinsonova knjiga kvalificiranija je varijanta onog starog Lipsetovog stava. Autoritarizam je u rudimentarnijim fazama društvene evolucije razumljiv kao sredstvo ostvarenja kakvog-takvog mira i jedinstva, ali je neproduktivan za »organsku solidarnost« i razvijenu podjelu rada. S narastajućim bogatstvom sve zemlje koje žele ekonomsko poboljšanje morat će se demokratizirati.

Kao kritičar takve općenite teze na scenu stupa Jeffrey Sacks u časopisu *Foreign Affairs*. Sacks autore optužuje za »institucionalni determinizam« odnosno za pojednostavljenu shemu društvenog razvoja prema kojoj je bitna samo jedna varijabla razvoja: »otvorenost institucija«. Čitatelji na Zapadu sigurno će se utješiti idejom da demokracija i napredak idu ruku pod ruku, odnosno da će se au-

toritarne zemlje prije ili kasnije morati demokratizirati jer će inače izgubiti svoju ekonomsku snagu... Premda zvuči dobro, ta je bajka prejednostavna. Autori sistematski zanemaruju druge faktore kao što su geopolitika, tehnološka otkrića, prirodni resursi, da spomenemo samo neke.« Autori, nastavlja Sacks, netočno pretpostavljaju da se autoritarne elite uvijek neprijateljski odnose prema ekonomskom napretku. U stvarnosti, međutim, diktatori često mogu poticati reforme, a najsvježiji su primjeri današnja Kina ili Južna Koreja šezdesetih godina. Autoritarne političke institucije prema Sacksu ponekad čak mogu ubrzati tehnološki razvoj. Upravo one često mogu održati mir, izgraditi infrastrukturu, držati se ugovora i omogućiti druga javna dobra. Nadalje, bogatstvo naroda ovisi i o resursima, i postoje dokazi da se oni mogu nerazvojno koristiti i u demokratskim i u autoritarnim režimima. Ukratko, demokracija kao institucionalna i politička pretpostavka razvoja za Sacksa jest neodrživ mit.

Možda se istom idejom Sacks vodio i prilikom davanja savjeta čelnicima bivše Jugoslavije? (I premda je prelazak na demokraciju i kapitalizam bio bolan, čini se da njegovi savjeti nisu uspjeli jer su ljudi tražili demokraciju — pogotovo nakon što im je prosječni dohodak prešao 3000 dolara.) Svatko se može složiti sa Sacksom da osim političkih institucija postoje još mnoge varijable napretka i razvoja, ali pitanje kako ih postići možda je složenije od alternative »događa li se to u pravilu pod demokratskom ili autoritarnom upravom«. Prošle su godine naime tri znanstvenika, G. Fayad i A. Hoeffler iz Oxforda i R. Bates s Harvarda, u članku »Obrnuti Lipsetov zakon«, na primjerima afričkih zemalja dokazivali nešto još kontroverznije. Lipsetova teza o pozitivnoj korelaciji dohotka po glavi stanovnika i demokracije nije samo pogrešna. Autori pokazuju da je ta korelacija posve obrnuta: na izabranom uzorku pokazalo se da su bolje stope ekonomskog razvoja u korelaciji s tiranijom a ne s demokracijom. Autori to zovu »izvrnutim Lipsetovim zakonom«: to znači da je »tiranija« svojevrsan preduvjet za povećanje ekonomskog bogatstva.

Laički čitatelj, a u takve se ubraja i vaš autor, ostat će u nedoumici. Sva su tri stava uvjerljiva. Bi li Egipćanima danas bilo ekonomski bolje da imaju »autoritarnu vlast«, premda su je upravo srušili? Ili je poželjno da se stanovnici po mogućnosti što prije riješe svih natruha autoritarizma? Koliko u tu analitičku, a potom i normativnu priču treba uplesti i neku širu povijesnu — historicističku perspektivu (o tome koji je krajnji cilj koji se želi postići)? Možda će se jednoga dana naći neki nobelovac koji će srediti sve podatke, i reći da je Lipsetova N-krivulja rasta ipak točna: da su naši autori s Oxforda koristili samo jednu fazu razvoja, i da je za razliku od preporuke Cyrusa Vancea i Lorda Carringtona Anti Markoviću u pravilu dobro ako društva kombiniraju ekonomske reforme s

demokratskim procesom kako bi si skratila tranzicijske i porođajne muke. Za sada nemamo ideju kako to izvesti. A do tada, za nas će biti najvažnije glavne pouke Acemoğlua i Robinsona — da pokušamo ukinuti sve rentijerske institucije koje slabe i rast i demokraciju. Već to će biti značajan pomak nabolje.



7.

NIJE TI ŽIVOT  
PJESMA S HAVAJA!  
Povratak ježevima i lisicama



*Iz kvrgavog drva ljudskosti nikada nije nastala neka istinski  
ravna stvar.*

Kant, *Ideja opće povijesti*

*Život je pozornica/Od nas traži najbolje/Ali zastor jednom mora  
pasti//Bio bogat, il' siromašan/Nastavi, radi što bolje  
možeš/Pronađi češ mir i spokoj/kad se zastor spusti.//Što ako je  
sve krivo?/Ako nas zaokupi žalost?/Ako nam osjećaji  
potonu?/Život ne može uvijek biti pjesma!//Sve dok si tu/Pokušaj  
igrati pravedno/I bit češ dobrodošao/Tamo gore/Kad se zastor  
spusti...*

»Kad se zastor spusti« (Al Sherman; Al Lewis;  
Carl Hoefle; May Singhi Breen; Diana Krall)



# Živi — radi — umri!

U knjižici o Arhiloh/Erazmovoju poslovi-  
ci o »ježevima i lisicama« kojom smo  
započeli ovu knjigu,<sup>62</sup> Isaiaha Berlina  
zanima ustvari samo jedan pisac: Lav Nikola-  
jevič Tolstoj. Berlin vjeruje da tek poneke ge-  
nijalne osobe pomiruju proturječja, odnosno  
suprotstavljene načine života i mišljenja ježe-  
va i lisica. Tolstoj je po njemu jedan takav iz-  
niman slučaj.

Berlinova je knjiga u obliku analize Tol-  
stojeva lika i djela ustvari rasprava o povijes-  
ti i o ulozi pojedinaca u njoj. Tolstoj je u tom  
smislu dobar primjer. Njegova je namjera bi-  
la da detaljno opiše panoramu ljudskih živo-  
ta »u njihovoj pojedinačnoj esenciji« (to je na-  
čin mišljenja »lisice«), ali istodobno da nam  
pruži jedinstvenu, sveobuhvatnu sliku povi-  
jesti, ili točnije: da pronade jedinstven »uzrok«  
koji ljude navodi da postupaju upravo onako  
kako to čine (»ježev« način mišljenja).

Moja je namjera u ovome prikazu malo demokratičnija. Premda je Tolstoj  
nesumnjiv genij, i vjerojatno najbolji primjer za ilustraciju kontradikcije »ježevog«  
i »lisičjeg« načina mišljenja, vjerujem da bismo s pravom mogli postaviti pitanje:  
nismo li svi mi pomalo i ježevi i lisice? Nemam namjeru generalizirati, premda  
vjerujem da većina nas postupa i djeluje po »lisičjim« kriterijima jer nas posebno  
moderni svijet svojom brzinom i promjenljivošću navodi da postupamo eklek-  
tično ili da često samo reagiramo na okolnosti bez pretjeranog promišljanja o  
»načelnosti« svojeg postupanja; ali unatoč našim eklektičnim postupcima kojima  
se prilagođavamo situacijama, vjerujem da neću pogriješiti — a neka me psiho-  
lozi opovrgnu — ako kažem da svatko od nas ima vrlo snažnu potrebu da o se-  
bi i svijetu stvori dosljednu sliku, sliku koju bismo s više ili manje prava smjeli  
nazvati »ježevom«.



<sup>62</sup> Berlin, Isaiah. 1954. *The Hedgehog and the Fox. An essay on Tolstoy's view of history.* London: Weidenfeld & Nicolson Ltd.

A moj drugi razlog za gnjavažu s ježevima i lisicama jest naknadno razmišljanje o karakteru (i smislu) ove knjige, a potom i o vlastitoj filozofiji. Ali pođimo redom. Razmotrimo prvo Berlinovu analizu Tolstoja.

\*

»Tolstoj je po prirodi bio lisica, ali je vjerovao da je jež; njegov talent i njegova postignuća jedna su stvar, a njegova uvjerenja, a sukladno tome i njegovo tumačenje vlastitih postignuća, nešto posve drugo«, potpuno ispravno, čini mi se, tvrdi Berlin i nastavlja: »Zbog toga su njegovi ideali, njega osobno, pa i onih koji su bili zaokupljeni njegovim genijem, sistematski navodili na pogrešno tumačenje onoga što su Tolstoj i drugi radili ili što su trebali raditi. (...) teškoća dijelom leži u tome što Tolstoj nije bio svjestan problema i što je učinio sve da opovrgne odgovor...« (str. 3-4)

Berlin ima na umu Tolstojeve kritičare, koji su tvrdili da je sjajan pisac, ali loš filozof i još gori povjesničar, i da je za nj bilo bolje da se usredotočio isključivo na zadatak opisivanja i teorije prepustio drugima. Premda ta kritika može biti točna (jer su odstupanja od povijesne točnosti podataka koje Tolstoj ugrađuje u svoja djela dobro dokumentirana), Berlina zanima jedna druga, mnogo važnija stvar: bi li Tolstojeva djela bila tako genijalna, bi li bila tako važna za sve nas, da njihov autor nije imao, ili da se nije rukovodio »jednom filozofijom« koja je detaljnim i živim literarnim prizorima i opisima dala »jedan dublji smisao«? I njegov je odgovor, a ja se s njime slažem, bio emfatično NE. Drugim riječima, literarni opisi, ma kako živi, plastični, uvjerljivi, moraju imati još jedan sastojak da bi postali »genijalni«. Genijalna djela sadrže još nešto, neku dublju poantu, ilustriraju neku sliku svijeta — ili neku »filozofiju«.

Berlina ponajprije zanima Tolstojeva »filozofija« koja se manifestira u Tolstojevoj »teoriji povijesti«, ili točnije: u njegovoj kritici povijesti i historiografije.

*Pokušati »razumjeti« bilo što racionalnim sredstvima osuđeno je na propast. Izgubljen na bojištu Borodina Pierre Bezuhov pokušava pronaći nešto fiksno; bitku kakvu će opisati povjesničari ili slikari. Ali on uočava samo običnu zbrku pojedinaca koji nasumce zadovoljavaju ovu ili onu ljudsku potrebu. To je u svakom slučaju ono konkretno, nekontaminirano teorijama i apstrakcijama. Stoga je Pierre bliži istini o tijeku samih događaja — barem onako kako ih ljudi vide — negoli oni koji vjeruju da se događaji povinuju skupu zakona ili pravila. Pierre vidi samo niz događaja čije se posljedice uglavnom ne mogu otkriti i predvidjeti; samo labavo povezane skupine zbivanja koje oblikuju vrlo neprecizne oblike,*

*dogadaje bez ikakvog smislenog poretka. Svaka tvrdnja da se u tim vidljivim obrascima mogu pronaći »znanstvene« formule — jest — i mora ostati — lažna... Oni koji tvrde da mogu sažeti tu beskonačnu raznolikost u svoje »znanstvene« zakone ili su svjesni šarlatani ili slijepci koji vode slijepce. (str. 18-19)*

Gotovo istovjetno vrijedi i za iluzije pojedinaca, osoba, pogotovo one višega ranga.

*Tolstoj dolazi do jednog od svojih slavni paradoksa: što je časnik ili državnik viši na piramidi autoriteta, sve je udaljeniji od njezine baze koja se sastoji od svih onih običnih muškaraca i žena čiji životi čine stvarnu tvar povijesti; i prema tome, unatoč njihovom autoritetu u teoriji, riječi i djela tih udaljenih persona imaju tim manji utjecaj na povijest. (str. 17)*

U tom paradoksu socijalne hijerarije ogleda se prema Tolstoju i paradoks povijesti: uspon po društvenoj ljestvici osuđen je na sve lažniju perspektivu promatranja svijeta. To ponajprije vrijedi za one na najvišim pozicijama, primjerice za Napoleona. Berlin nastavlja:

*Usporedno s tom elaboriranom mašinerijom za skrivanje spektakla ljudske nemoći, nevažnosti i sljepila leži stvarni svijet, rijeka života koju ljudi razumiju, baveći se običnim detaljima svakodnevnog života. Kada Tolstoj suprotstavlja taj stvarni život — aktualno, svakodnevno, »živo« iskustvo pojedinaca panoramskoj perspektivi koju stvaraju povjesničari, njemu je posve jasno koja je od tih perspektiva stvarna, a koja je samo koherentna, katkada elegantno skrivena, ali uvijek fiktivna konstrukcija...*

Međutim, ni perspektiva »iz baze« (u slučaju da se marksisti pridruže Tolstojevom tumačenju) nije ona »prava« perspektiva...

*Ali spektakl interakcije tih misterioznih (pojedinačnih) silnica ništa bolje ne objašnjava zašto se neki ljudi i neke nacije povinuju drugima, zašto nastaju ratovi, kako se u ratu stječu pobjede, zašto nevini ljudi koji vjeruju da je ubijanje drugih zlo sami gorljivo i ponosno ubijaju jedni druge, pa ih se zbog toga čak i slavi; zašto dolazi do velikih pokreta ljudskih masa, katkada s istoka na zapad, a katkada obrnuto.*

Drugim riječima, puki opis ljudskih postupaka i namjera, ma kako detaljan i živ bio, neće nam dati odgovor na pitanja koja nas stvarno zanimaju, odgovoro-

re na pitanja o *uzrocima* ljudskih postupaka i o posljedicama koje nastaju interakcijom tih pojedinačnih »slučajnosti«.

»Taj sukob u potpunosti odgovara Tolstojevom unutrašnjem sukobu između dvaju sustava vrijednosti, javnog i privatnog«, piše Berlin. »S jedne strane, ako su ti osjećaji i neposredna iskustva na kojima počivaju obične vrijednosti privatnih osoba i povjesničara ništa drugo doli goleme iluzije, onda se one moraju bespoštedno demonstrirati... Ali s druge strane, Tolstoj čini i upravo obratno kada toj panorami javnog života suprotstavlja važnost osobnog iskustva, misli, znanja, poezije, glazbe, ljubavi, prijateljstva, mržnje, strasti... Ta se velika dilema nikada konačno ne razrješava... Pojedinac je 'u nekom smislu' slobodan kada je riječ o njemu samome... Ali čim je uključen u odnos prema drugima, on više nije slobodan, on postaje dio neiscrpne bujice. Sloboda je stvarna, ali je ograničena na trivijalna djela... Slavna životnost svakog predmeta i svake osobe u Tolstojevom svijetu proizlazi iz iznimne sposobnosti da prikaže svaki njezin sastojak u njegovoj punoj pojedinačnoj biti, u svim njegovim mnogostrukim dimenzijama; nikada kao puki podatak... Pa ipak: on je vjerovao upravo u suprotno. On se zalagao za jedinstvenu sveobuhvatnu viziju; nije propovijedao o raznolikosti, već o jednostavnosti, nije govorio o mnogim slojevima svijesti, već o redukciji na neku jednostavniju razinu: na standard dobrog čovjeka, jedne spontane, otvorene duše: o seljacima ili o jednostavnoj kršćanskoj etici koja nema nikakve veze sa složenom teologijom i metafizikom, o nekom jednostavnom kvazi-utilitarnom kriteriju prema kojem je sve u izravnoj vezi sa svime... o nužnosti da se lišimo svega što se ne povinuje nekom vrlo općenitom i jednostavnom standardu: primjerice onome što seljaci vole ili ne vole ili što evanđelja tvrde da je dobro. (str. 38-40)

Berlinu je u knjižici o ježevima i liscama pitanje vrijednosti — naime: zašto Tolstoj zagovara »pučke« ili »kršćanske« vrijednosti — razmjerno manje važno. Mogli bismo pogrešno povjerovati da je riječ o nekom posve osobnom vrijednosnom stavu. Ali detalji Tolstojeve biografije (pri tome mislim na Tolstojev angažman u raznim »revolucionarnim« gibanjima u Rusiji)<sup>63</sup> pokazuju da je zagovaranje pučke »jednostavnosti« ustvari bit njegove »ježevske« filozofije. »Lišće drveća zadivljuje nas više negoli korijenje«, kaže Tolstoj. A Berlin nastavlja: »ali to ne znači da opis lišća nije efemeran način prikazivanja svijeta« (str. 38). »Uzroci« lišća nalaze se naime dublje. Isto vrijedi i za vrijednosti. Jednostavnost i prirodnost, »rusoizam« koji zagovara Tolstoj u svojim djelima, proizlaze iz uvjerenja da su svakodnevni postupci, elementarni oblici života, najrudimentarniji

<sup>63</sup> vidi npr. sjajnu knjigu: Figes, Orlando. 2003. *Natasha's Dance*, London: Picador.

oblici interakcije — najbliži traženom filozofskom objašnjenju i jedinstvu, zajedničkoj »uzročnosti«, ili pojmu »ljudske prirode«. I zato bismo, uz malo popularizacije (s ironičnom parafrazom jednog danas popularnog petparačkog romana) tu Tolstojevu »životnu« filozofiju, naime filozofiju »vrijednosti«, smjeli sažeti kriticom: »živi — radi — umri«.

Civilizacija je lijepa i zadivljujuća, a »stvarni« je život rudimentaran i grub. Civilizacija, rafiniranost, ugladenost, ljepota, zadivljuju nas »poput lišća na drveću«; bez njih bi život bio tek mučna, ružna svakodnevna rabota. Ali upravo zbog fascinacije civilizacijom i bogatstvom, zbog naših lisičjih *ad hoc* filozofija »udaljenih od života«, zaboravljamo »korijenje«, elementarnije stvari na kojima počiva civilizacijski sjaj. Tolstojevi seljaci ne odlikuju se snagom i sjajem refleksije (premda uvijek imaju neku svoju elementarnu filozofiju), ali su upravo svojom nereflektiranom filozofijom »živi — radi — umri« njihovom umjetničkom tvorcu najsimpaticijski. Ljudski su zakoni, i zakoni »ljudske prirode«, grubi. Premda često divlji i nerazumni, Tolstoju su seljaci »filozofski plemeniti«. Dobronamjerni plemići s »idealima« u svojim velikim reformatorskim planovima zaboravljaju na seljačku grubost, lukavstvo i neotesanost te su stalan izvor Tolstojeva podsmjeha. I da: poput Rousseaua, Tolstoj u civilizaciji vidi »grešku«, grešku udaljavanja od prirodnog života.

Pa ipak, Tolstojeva se filozofija razlikuje od Rousseauove. Tolstojevi seljaci nisu »dobri divljaci«, a plemstvo nije nužno pokvareno. Seljake *dobrima* čini njihova snaga, upornost i jednostavnost: njihova »ježevska filozofija«. Najplemenitiji plemići među »liscama« u potrazi za vrlinama ne zaboravljaju na važnost te jednostavnosti, konzervativnog patriotizma i stereotipa dobrog obiteljskog života. Njihove su slike nalik na Tolstojevu traženu sintezu: sintezu ježeve jednostavnosti i složenosti lisičjih civiliziranih vrlina. Bez civilizacije ne bismo bili ljudi, sa svim svojim greškama. Ona je izvor bogatstva, sjaja, ljepote, kulture... Ali ona nas kvari upravo onda, i upravo u onoj mjeri u kojoj zaboravljamo da njezin sjaj počiva na elementarnim uvjetima (»uzrocima«) opstanka, ili — literarno rečeno — na jednostavnoj, gotovo seljačkoj nereflektiranoj prirodnosti, na brizi za preživljavanje i na moralu deriviranom iz vrlo elementarnih potreba.<sup>64</sup>

Ako postoji neka zajednička, »ježevska« poanta tekstova u ovoj knjizi, onda bi morala biti ona upravo spomenuta. Današnji trenutak hrvatske kulture, a tko zna, možda i zapadne civilizacije, uvažavajući kompleksnosti sve bržih i intenzivnijih međusobnih transakcija, obilježava niz spomenutih tolstojevskih »zaborava«. Oduševljeni smo dosezima civilizacije, koristimo se njezinim blagodatima

<sup>64</sup> Za detalje vidi trotomnu biografiju Viktora Šklovskog: *Lav Tolstoj*, Minerva: Subotica.

čak i više od njihovih stvarnih tvoraca; uživamo u njima i smatramo da smo njezini posve legitimni baštinici, ali zaboravljamo da smo u tu civilizaciju skočili »iz opanaka«. Živimo na kredit, ali zaboravljamo da je riječ o tuđem novcu. I kada ga vjerovnik želi natrag, ljutimo se jer je socijalno neosjetljiv. Gradimo kuću od krova, ali se ljutimo što nam temelji pucaju jer zaboravljamo da naša golema rastrošna nadgradnja mora počivati na još mnogo čvršćim — i nepostojećim — temeljima. I zato je podnaslov knjige: »Cargo kultovi«. Jer se ponašamo kao urođenici koji vjeruju da ćemo oponašanjem efemernih znakova civilizacije, pukim fingiranjem njihovih znakova, magično i magijski postići efekte njezinih stvarnih uzroka.

Premda to nije isključivo hrvatski problem, on je u Hrvatskoj akutniji. Ne samo zbog našeg, da se blago izrazimo — raznovrsnog naslijeđa. Primjerice zbog dugog zaostajanja u razvoju zbog »imperijalnoga« i totalitarnog naslijeđa. Isto tako ne samo zbog naše malenosti i malobrojnosti u sve intenzivnije povezanom, globaliziranom svijetu.

\*

Sredinom srpnja 2015., neposredno po predaji rukopisa ove knjige, dok sam slušao Corellijeve varijacije na »europsku« temu — *La Folia* u gitarističko-čembalističkoj verziji Petrira Čekua i Kajane Paško u Zagrebu, palo mi je na pamet pitanje zašto samo glazbenicima dodjeljujemo počasni naslov »reproduktivnih« umjetnika? Zašto svaku njihovu izvedbu smatramo »originalnom« i tako rado hodočastimo na koncerte kako bismo po x-ti put poslušali Chopinov klavirski koncert ili Beethovenovu Devetu, dok literarna tumačenja starih premda ne i općepoznatih mudrosti isuviše često preziremo. Neposredno nakon koncerta, zapodjenuo sam razgovor s Adrienom Le Bihanom, prijateljem iz Francuske o jednom starom misliocu — Michelu de Montaigneu i jednom novom — Alainu de Bottonu, o misliocima koji su svoje filozofije izgradili na tumačenjima razmjerno dobro poznatih starih mudrosti. I tako su se fluidna pitanja s koncerta pretvorila u ideju o nepravdi koju nanosimo nekim muzama. Veći dio povijesti, naime, reproduktivno se umijeće nije ograničavalo na glazbu. Prvi su epovi nastajali reprodukcijom stihova. Filozofske su se škole bavile reprodukcijom misli nekog »vladajućeg« filozofa. Filozofi patristike od službenih se tumačenja Crkve nisu razlikovali stupnjevim, već lučnim sekundama. (Baš kao što je isto to ironično rekao jedan kolega za komuniste i praksisovce.) Što bi od povijesti filozofije ostalo da iz nje izbacimo sva tumačenja pradavnih mudrosti, ili njihovih prethodnika?

Jedan od ključnih zahtjeva moderne, ideja da ljudi, ili barem intelektuaci, moraju biti originalni, po mnogočemu je — iluzija. Za sve nas, pa i za intelek-

tualce, vrijedi ona Shakespeareova: »Zar nemamo oči? Nemamo li ruke, udove, čula, naklonosti i stasti? Ne hranimo li se istim jelima? Ne ranjava li nas isto oružje? Nismo li podložni istim bolestima? Ne iscjeljuju li nas isti lijekovi? Nije li nam zimi hladno a ljeti vruće? Ako nas ubodete, zar ne krvarimo? Ako nas škakljate, zar se ne smijemo? Ako nas otrujete, zar ne umiremo? Ako nas uvrijedite, zar se ne svetimo?«<sup>65</sup> Jedina prava mjera originalnosti jest tradicija. Ali čak su i najoriginalniji slikari moderne i odbacivatelji tradicije, poput Picassa i Dalija, koristili tradicionalne predloške. Čak su i najoriginalniji modernistički kompozitori, poput Schönberga, Bartóka i Stravinskog koristili tradicionalne melodije. Čak su se i najoriginalniji modernistički pisci poput Joycea i Becketta koristili poznatim književnim obrascima.

Sudeći po današnjem stanju znanja studenata, a pogotovo »šire javnosti«, možda uopće ne bi bilo pogrešno obrazovni cilj obrnuti i reći: umjesto da svoje učenike i »širu javnost« stalno tjeramo na literarnu »kreativnost«, koja ih potom, posve u skladu sa spomenutim modernističkim zadatkom, vodi prema nepoštovanju, ili kako se to danas moderno kaže — »dekonstrukciji« svega što predstavlja tradicionalnu kulturu, te se prema tome »svatko ponaša kao da ima vlastitu pamet«, kako je prije gotovo 3000 godina govorio Heraklit, možda bi pravi cilj poduke trebalo pojednostavniti i pretvoriti u nadzor i vježbanje — »obaveznih figura«. I premda su se u neko doba »obavezne figure« ukinule, ne postoje dokazi da je njihovo ukidanje popravilo kvalitetu »slobodnih sastava« ili pojačalo sportsku konkurenciju. Dovelu je isključivo do povećanja proizvodnosti sudačkih kriterija!

Modernoga društva sigurno ne bi bilo da smo svi čitali isključivo Bibliju. Da nije bilo znanosti i znanstvenih revolucija. Da se intelektualci, filozofi i znanstvenici, uostalom i nebrojeni nepoznati pojedinci, trgovci i istraživači, nisu usuđivali odbacivati »tradicionalne« pouke, pučko-psihološke truizme. Da se nisu usuđivali testirati poznato i kretati u nepoznato. Da na lomačama ili u kućnim pritvorima nisu izricali »sancta simplicitas« ili »eppur si muove«. Da čovječanstvu za sobom nisu ostavljali nove izreke koje smo uredno i postupno dodavali fondu pučkih poslovia.

Moj pokušaj revitalizacije poslovia i »pučke mudrosti« ne bi se smio pogrešno shvatiti. Sažeto, osnovna misao knjige glasi: Postoje jaki argumenti u prilog poslovia, destiliranih, pučkih, zdravorazumskih mudrosti. Sve su one, baš kao i naša kultura općenito, tržište, i naše institucije, destilati i rezultante nebrojenih ljudskih akcija, volja i nadanja. I zbog toga se nadam da moji isuviše suv-

<sup>65</sup> Shakespeare: *Mletački trgovac*, 1981:67.

remani tekstovi nisu bili — kako Nietzsche kaže — čisto antikvarne prirode. Bit ću zadovoljan ako su ponekog postmodernističkog čitatelja, naviknutog da nerazumljivost tumači kao originalnost i da »divlje misli« pretvara u ozbiljne, čitatelja dakle koji je dosad uživao u postmodernističkim, poststrukturalističkim i postmarksističkim piruetama vratili k zdravorazumskim »znanjima« i »mudrostima«: primjerice, da ne možemo sve dobre stvari imati odjednom, da dugove treba vraćati, da nema kruha bez motike, da ne možemo od drugoga tražiti novac i istodobno ga ucjenjivati, da dobre namjere moramo dokazivati djelima (i da moramo »ostavljati novac tamo gdje ostavljamo svoj jezik«)... te se zapravo i sam čudim kako u doba navodno dominantne i »egoistične« teorije racionalnog izbora, spomenutim jednostavnim lekcijama ljude i dalje treba podučavati. Da je potrebno podsjećati kako i svi drugi ljudi imaju svoje »racionalne izbore« i da se civilizirani život sastoji od vrlo složene koordinacije naših tako raznolikih namjera i sposobnosti za njihova ostvarenja, od složene koordinacije koja se vrlo lako može uobličiti u niz jednostavnih, ljudskih, moralnih i racionalnih »zakona« o kojima govore Erazmove poslovice, a koje u pomanjkanju bolje riječi pojednostavljeno zovemo »tržištem«.

I pri pregledu socijalnog krajolika u kojem se ostvaruju te naše nakane, znali mi za njihove jednostavne i dugoročne »zakone« ili ne, pada mi na pamet ona najpoznatija Darwinova misao s kraja *Podrijetla vrsta*:

*U ovome stavu prema životu i prema njegovim silama, udahnutim početno samo nekim životnim oblicima ili možda samo jednome, postoji izvjesna veličanstvenost: dok se naš planet okretao prema fiksnim zakonima gravitacije, iz tako jednostavnog početka evoluirali su beskrajni nizovi najljepših i najgrandioznijih oblika — a oni to čine još i danas!<sup>66</sup>*

\*

Ta najpoznatija Darwinova misao o evoluciji beskrajnih nizova najljepših i najgrandioznijih oblika samo na prvi pogled potkrepljuje ideju da smo svi mi ustvari lisice, mnogoznalci koji se prave da imaju vlastitu pamet. Pa ipak, nije li najvažniji doseg tog lisičjeg razmišljanja o beskrajnim nizovima najgrandioznijih oblika upravo činjenica da ih sve možemo — i moramo — uklopiti u razmjerno jednostavnu, jedinstvenu ideju o njihovom zajedničkom podrijetlu s modifi-

<sup>66</sup> There is grandeur in this view of life, with its several powers, having been originally breathed into a few forms or into one; and that, whilst this planet has gone cycling on according to the fixed law of gravity, from so simple a beginning, endless forms most beautiful and most wonderful have been, and are being, evolved.

kacijama zvanu teorija evolucije? Nije li onda točno da »lisica« zna mnogo stvari onda (»i samo onda«) kada ima ježevu filozofiju o jedinstvu svih tih beskrajnih nizova?

Netko koga će možda zanimati lik i djelo ovog autora vjerojatno će doći do zaključka da je predmet njegova istraživanja još jedan »lisac«. Njegove su knjige, članci i kolumne »refleksi i refleksije« vrlo raznorodnih stvari, bioloških, psiholoških, političkih, ekonomskih, socioloških, katkada i filozofskih, svakodnevno-banalnih, isuviše-ljudskih, katkada visokoparnih ideja, važnih i nevažnih, lijevih i desnih, prošlih, sadašnjih i budućih. Njegov će prvi zaključak biti da u toj menažeriji ideja i pristupa nema mnogo sistema. (To je sjajno, ako slijedimo Tetlockove zaključke s početka knjige!) Pa ipak, ako se računa introspekcija ili objava autorovih nakana, onda se u svim tim pisanijama ipak ogleda nešto što bi on volio nazvati »jednom lekcijom«.

Frédéric Bastiat i Henry Hazlitt tu su lekciju nazvali »razbijenim prozorom«. Kada mali dripac pekaru razbije prozor, ljudi misle: »Ah, sada će barem staklar imati posla!« Staklar će imati posla: to je ono što se vidi. Ali zbog razbijenog prozora posao će izgubiti krojač, to je ono što se ne vidi. Pekar je naime od svoje uštedevine namjeravao kupiti odijelo, a sada je mora potrošiti na ono što je već imao. I mi, kratkovidni Hrvati, najčešće mislimo upravo tako: vidimo »samo ono što se vidi«. Podignimo nadnice! Tiskajmo novac! Uhitimo špekulante! Smijenimo suce! Uzmimo bogatima! Dignimo revoluciju! Ukinimo tržište! Zatvorimo granice! Zaštitimo domaće proizvođače! Promijenimo zakone! Povećajmo poreze! Ulažimo u opće dobro! Nek' država troši »javni« novac! Dugoročno — svi smo mi mrtvi! Pa ipak, nekako slutimo, naš zdravi razum kaže nam da su takve filozofije ipak temeljito pogrešne. Doista, piše Hazlitt, »površno poznavanje ekonomije lako nas navodi na paradoksalne i besmislene zaključke. Dublje poznavanje ponovno nas vraća k zdravome razumu. Jer dubina u ekonomiji sastoji se u pretrazi svih posljedica predložene politike, a ne u promatranju i isticanju onoga što je odmah vidljivo... Naša lekcija može se svesti na jednu jedinu rečenicu: Umijeće u ekonomiji nije jednostavno promatranje neposrednih efekata predložene politike, već praćenje posljedica predložene politike za sve skupine, ne samo za jednu.«<sup>67</sup>

Baš kao što je Darwin svoju teoriju o beskonačnim, najdivnijim oblicima sveo na formulu »zajedničkog podrijetla s modifikacijama«, kao što je Tolstoj svoju ježevu filozofiju o mnogoznalim liscama sveo na ideju »živi — radi — umri«,

<sup>67</sup> Hazlitt, H. 1946 (1972). *Economics in One Lesson*, Crown Publishers, str. 16-18. Na hrvatski preveo Predrag Bejaković (neobjavljeno!).

kao što su Bastiat i Hazlitt svoju ekonomsku teoriju sveli na jednostavnu lekciju o pretraživanju svih posljedica predloženih politika a Erazmo sve svoje prosvjetiteljske i zdravorazumske poslovice obuhvatio »pohvalom ludosti«, tako bih i ja volio da se iz raznorodnih napisa koje ste netom pročitali, cijenjeni čitatelju, oblikuje neka slična »formula« ili »lekcija«. Ustvari, trebamo li je uopće iznova oblikovati za »moj slučaj«, ako su netom izložene »ježeve filozofije« — istinite, možda čak jedine ispravne lekcije?

The DOLPHIN & TUNIS



The Tunis to escape the Dolphin's Shock,  
Flying for safety to a fatal Rock,  
There lay unaided as was her fate beneath,  
Who to behold him perish, welcome's death.

*MORAL.*

The injured innocent is pleas'd to see,  
Some friend oppress'd, as well as



## Zahvale

Ova je knjiga, kao što ste mogli pretpostaviti, zbirka tekstova objavljenih između 2013. i 2016. uglavnom na dva foruma: na *t-portal*u, u vrijeme kada ga je uređivala Alemka Lisinski, sjajna urednica i još bolja prijateljica, te u mjesečniku *Forbes*, pod uredničkim štapićem kolege i prijatelja Viktora Vresnika. Bez njihove blagonaklonosti i prijateljske suradnje ovdje iznova raspoređene misli ostale bi slobodno lebdjeti u zraku koji pisci katkada pompozno zovu »trećim svijetom«, svijetom »pukih« ideja. (A ideje su, kao što znamo, danas vrlo jeftine.) Povodi za njihovo izricanje bili su vrlo aktualni, i u vrijeme prvog objavljivanja te su se ideje katkada pretvarale u »materijalnu silu«: na njih su čitatelji i poznanici nerijetko burno reagirali. Urednički zadatak sređivanja tih misli predstavljao je mnogo teži problem od samoga pisanja i trajao je gotovo dvije godine. (Proces tog komponiranja uvijek je poseban problem: za riječi i misli još češće vrijedi: tu-bi-tu-ne-bi.) Naposljetku sam odlučio jednostavno poslušati Erazmovu poslovicu *Ad Finem ubi perveneris, ne velis reverti*: »Kada si gotovo završio posao na kojem si radio, nemoj ga zbog brige ili nedosljednosti ostaviti nedovršenim, već ga dovrši do kraja; u suprotnom će vrijeme, uloženi trud i materijalni trošak biti izgubljeni, a i ti ćeš izgubiti svoj karakter.« Ali da nije bilo izvrsne, marljive i uporne urednice Mirjane Paić-Jurinić, ovaj bi rukopis vrlo vjerojatno ostao upravo to — samo rukopis (OK: strojopis). Rukopis je pročitala i moja supruga (s golemim uredničkim iskustvom) Rajka Rusan. (*Amicorum communia omnia*, kaže Erazmo.) Svima najsrdačnije zahvaljujem! Greške su naravno samo moje.

Na velikom trudu i lijepom dizajnu knjige zahvaljujem Zlatku Rebernjaku. *Igra života* s naslovnice te igraće karte bili su mi dragi suveniri iz kolonijanog Williamsburga. Sjajno su se uklopile u glavnu misao-vodilju knjige: kao podsjetnik na pionirsku filozofiju prvih Amerikanaca, koji su puritanizmu unatoč očito pronalazili specifičan *modus vivendi* zabave i ozbiljnih pouka, koji po svemu sudeći ima smisla kopirati.

U više navrata tekstove sam sređivao metodom »dekontekstualizacije«, unatoč savjetima urednika pametnijih od mene. Uglavnom sam brisao podatke o povodima za pisanje tekstova, izvore i datume početnog objavljivanja, ali mogao bih se pozvati na Svevišnjega kao svjedoka da sam zbog toga samome sebi stvarao mnogo više problema negoli je bilo po-

trebno. I u tom »brisanju« vrlo vjerojatno nisam uspio. Netko će i s pravom pitati: »A zašto si to radio?« Sljedeći put, ako ga bude, poslušat ću pametnije od sebe. Paradoks takvog postupka bio je da su upravo »znanstveniji« tekstovi, tekstovi mnogo manje vezani za ovu našu svakodnevicu, tekstovi u kojima su se koristile grafike i statistike, bili izbačeni — prvi! Ovaj put postupak »brisanja konteksta« trebao je pokazati kako nas svakodnevica može poučiti onome što »narod«, u obliku Erazmovih i inih poslovice, ili u obliku »cjedevina«, kako je nekoć govorila netom preminula profesorica Jadranka Damjanov, ionako već dugo zna. Samo što je sve te obične »mudrosti« taj isti narod u međuvremenu — zaboravio.

Na zanimljivim, sjajnim komentarima posebno zahvaljujem recenzentima prof. Maji Vehovec s Ekonomskog instituta u Zagrebu, prof. Jasminki Lažnjak s Filozofskog fakulteta u Zagrebu, prof. Nenadu Zakošek u Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu i docentu Vuku Vukoviću sa Zagrebačke škole ekonomije i menadžmenta (trenutačno u Oxfordu). Ti su mi komentari iznimno dragi jer su ih napisali ekonomisti i politolozi, stručnjaci s područja koja u znanstvenom smislu nisu »moja«. A još su mi draži zbog toga što pokazuju da je interdisciplinarnost, naime danas zaboravljena praksa čitanja članaka iz područja koja nisu »vaša«, moguća i potrebna. Ponosan sam što su se upravo oni prihvatili tog posla!

Povod i podrijetlo nekih tekstova čak je i autoru teško utvrditi, premda nije riječ o tekstovima iz prastarih vremena. Pronalaženje tih izvora bio bi dodatan problem. Što mnogo govori o našem vremenu, ili možda više o meni — naime koliko osobno, zaognut »kontekstom našeg vremena«, malo cijenim »ideje«. Nekim se tekstovima ipak može ući u trag. Na njihovom objavljivanju zahvaljujem urednicima Denisu Kuljišu, Borisu Vlašiću, Ivici Buljanu, Željku Ivankoviću i Vedranu Obućini.

O tekstovima se katkada burno raspravljalo. Neki su imali velikog odjeka u javnosti. Zahvaljujem svim poznatim, i još više — nepoznatim čitateljima koji su ih hvalili i širili internetom. O brojnim tezama i tekstovima raspravljao sam *on line* i *off line* s kolegama Velimirom Šonjom, Nenadom Bakićem, Davorom Huićem, Jasminom Kuzmanović, Predragom Bejakovićem, Katarinom Ott i Hrvojem Glavačem... Nisam zaboravio da su neke izložene ideje — upravo njihove! Hvala im na prijateljstvu.

Zahvaljujem svima koji su moj rukopis odlučili financijski poduprijeti. Tih je izvora bilo više i moj višestruki izdavač, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, posebne zahvale tim institucijama objavljuje u impresumu. Kako će moji prijatelji liberalne orijentacije vjerojatno prigovoriti činjenici da se projekt sufinancirao javnim novcem, meni preostaje samorazumljiva građanska dužnost da zbog toga zahvalim čitavoj hrvatskoj javnosti — a posebno poreznim obveznicima, koji činjenice da su financirali projekt vjerojatno nisu svjesni. Da olakšam svoju liberalnu savjest (i molim da se ova rečenica ne čita kao implicitna optužba) moram indiskretno dodati

kako u tom izdavačkom projektu meni kao autoru nije pripao nikakav honorar. U tome vidim neku »višu pravdu«, svojevrsno »zatvaranje« idejno-financijskog kruga u kojem javnost i njezine potrebe »progovaraju« kroz autorove misli. (Šala mala, za heideggerovski nastrojene!) *Cor ne edito*, poslušao sam još jednom Erazma: »Nemoj da briga svlada tvoje srce jer ćeš njome odbaciti sve blagodati koje uživaš, a s njima i vlastiti život.«



## Sažetak

Zbirka pedesetak tekstova pod zajedničkim naslovom *Erazmove poslovice i cargo kultovi novoga doba* govori o suvremenim i uglavnom aktualnim političkim, ekonomskim i socio-kulturnim temama koje objedinjuje nekoliko ideja. Prva je ideja Popperov credo: »Svi smo mi filozofi, ali naše filozofije vrijede vrlo malo. Zbog toga ih treba stalno popravljati.« Suvremena zbilja potvrđuje prvi dio njegove tvrdnje. Autoru se naime čini kako danas u javnosti kruže razna luda vjerovanja, »cargo kultovi«; kako je dovoljno imati dobre socijalne namjere da se ostvari socijalni boljitak; kako je dovoljno oponašati razvijenije narode, bez vrijednosnog sustava koji prati njihovu razvijenost, pa da se formalnim oponašanjem njihovih vrijednosti i institucija stekne njihovo bogatstvo; kako je bivši, propali sustav, zapravo još uvijek dobra ideja (ne samo za nas, već i za cijeli svijet); kako je propast prošlog sustava bila posljedica zle namjere još gorih pojedinaca; kako je podizanje kredita i tiskanje novca provjereno dobra metoda za brzo bogaćenje i podizanje vlastitog i društvenog standarda; kako je nasilje brža i bolja metoda socijalne promjene; kako je država dobar, pa čak i jedini jamac solidarnosti i ekonomske učinkovitosti; kako je kapitalizam na izdisaju; kako je demokraciji kakvu poznajemo isteklo vrijeme; kako je ona izlizan, formalan i zastario okvir kojem treba temeljita, drastična reparatura; kako bismo dobrim namjerama, državnim i međunarodnim regulacijama, kontrolama te velikim riječima o općem dobru, »samo kada bi bilo manje egoizma i više dobre volje«, mogli srušiti neoliberalni »projekt«; kako je umnažanje državnih i građanskih institucija dobra i poželjna ideja; kako dugove ne treba vraćati; kako je posve opravdano da država odnosno sugrađani preuzmu teret naših pogrešnih odluka... Sva ta mišljenja već duže vrijeme kruže domaćom, a često i međunarodnom javnošću. Unatoč svim poznatim i dostupnim činjenicama i osobnim iskustvima, i još gore, unatoč glasu običnog zdravog razuma koji u svim tim prilikama govori suprotno, spomenuta su mišljenja (p)ostala dominantni *basso continuo* glasa javnosti.

Tvrdnju da je u našoj političkoj i akademskoj javnosti glas »zdravoga razuma« isuviše često zagušen, zanemaren ili zaboravljen, autor oblikuje nizom eseja koji na sve spomenute teze domaće i strane, pučke i akademske javnosti odgovara suprotnim — više ili manje poznatim poslovicama.

Prastarom, među sociolozima i politolozima nedavno obnovljenom poslovičom, »Lisica zna mnogo stvari, a jež zna samo jednu veliku«, kojom započinju *Erazmove poslovice*, opus ove knjige autor želi zaokružiti raspravom o znanju »mnogo malih stvari« i o znanju »jedne velike«, u nadi da će čitatelj u »manjim« idejama, procjenama, polemikama i prognozama iz pojedinih eseja naposljetku ipak uočiti autorovu »veliku ježevu ideju«, njegovu misao-vodilju. Umjesto da čekamo da se rješenja naših problema stvore »iz transcendencije«, da ih riješi država ili neka još općenitija tvorevina u obliku nekog zamišljenog »post-kapitalizma« ili »post-demokracije«, erazmovski i voltaireovski prosvjetiteljski imperativ kaže kako »treba obrađivati vlastiti vrt« u konkretnom, a potom i u metaforičnom smislu: to znači (nastaviti) raditi što bolje, brinuti se za kultiviranje vlastitog socijalnog okoliša, svojeg »ojkosa«, odnosno »kućne privrede«, znati razlikovati ono što jest i ono što nije u našoj moći, zaboraviti na marksistička proročanstva o kraju kapitalizma i »nadolasku« sustava koji će jednom zauvijek ostvariti materijalnu jednakost među ljudima, i nadati se da će radna etika, a ne vjera u transcendentne sile povijesti polučiti upravo one rezultate koje je prije stotinu godina, kao svojevrсни socijalni zakon oblikovao Marxov antipod — Max Weber. Weber je naime tvrdio da upravo zbog toga što ne znamo hoćemo li otići u raj ili pakao, mig za to može/mora biti (osobni) uspjeh — na ovome svijetu. Da bismo uspjeli »na ovome svijetu«, potreban je trud i muka i rad, znanje i sposobnost, jer tek s pomoću shvaćanja vrijednosti rada, marljivosti i pameti naposljetku možemo postići »kapitalistički«, tehnološki, gospodarski i kulturni napredak; a da smo religiozni — rekli bismo: iskupljenje — ili točnije »otkup« naših vrlo stvarnih dugova. Za prihvaćanje »veberovskih« vrijednosti marljivosti i rada, danas više nije potrebno biti bigotan, ali je potrebno biti »pošten« i zdravorazumski istinoljubiv, te prihvatiti da smo za nemar i jad kojim smo okruženi u prvome redu krivi mi sami.

Ljudi vrlo često vjeruju kako je takav moral solipsistički, »sebičan«, te da nas je upravo ocrtani moral u karikaturnom obličju »brige za svoje malo tezero« (koje je naposljetku nekima omogućilo da ostvare svoje veliko tezero) doveo do ruba socijalnog sloma. Ali sve dostupne socijalne činjenice govore nam suprotno: naime da su upravo u razvijenijim i bogatijim zemljama, u zemljama koje su gradili upravo ocrtani veberovski ili neki slični kalvinisti, zdravlje, sreća te stupanj povjerenja i solidarnosti među ljudima ustvari veći a stupanj društvene korupcije manji, od povjerenja i solidarnosti, zdravlja i sreće među stanovnicima onih naroda u kojima svi stalno brinu za navodno »opće dobro«, odnosno među onima koji bi najradije da se za sve te vrijednosti, bez imalo našeg osobnog truda pobrine neka nadrealna institucija Boga ili Države. Slična je pogreška misliti da bi se sve te poželjne vrijednosti ostvarile kada bismo (umjesto da radimo) svi mi dovoljno dugo raspravljali o spornim socijalnim i svjetsko-povijesnim

pitanjima, te naposljetku uz pomoć institucije »izravne demokracije«, a to znači bez ikakve podjele rada, došli do konačnog i istinitog rješenja svih naših problema. I u »pohvali« te ludosti ponovno su nam putokazi Erazmo Roterdamski i njegovi liberalniji sljedbenici. Solidarnost, pravda, tzv. opće dobro, a potom i »kapitalističko« bogatstvo i blagostanje ostvaruju se zbog toga što smo u svakoj prilici sposobni altruistički reagirati na tuđa dobročinstva te promptno kažnjavati prevare i zločine, umjesto da se uzdamo u Državu ili Boga koji će jednoga dana sve naše živote staviti na posljednji sud. Tek uz takvu sposobnost svakodnevnog reagiranja na tuđa dobročinstva i lopovluk, shvaćanjem da nam je u osobnom interesu biti dobri prema dobrima i retributivni prema zločincima, a ne prebacivanjem naših troškova i očekivanja na druge pojedince i institucije, možemo uspostaviti sustav povjerenja, »opće dobro«, sustav u kojem će nam se *zbog našeg sebičnog interesa* isplatiti biti altruističan. Ta »Erazmova« prosvjetiteljska mudrost danas se zove teorijom javnog ili racionalnog izbora, i ona po autoru predstavlja ideal-tip, metodu i uz malo čitateljskog truda — ustvari zdravorazumski model za rješavanje sukoba i problema u politici, ekonomiji i sociologiji, model koji bismo trebali slijediti i pri objašnjenju konteksta nastanka naših problema, kao i prilikom njihovog normativnog rješavanja. Ovu knjigu možete čitati i kao vježbu primjene te jednostavne — poslovnične »mudrosti«.



## Summary

This collection of essays addresses dubious expectations and contentions concerning the state, democracy, politics, politicians, intellectuals, economists and the public at large, while denouncing contemporary “cargo cults,” descriptions and widespread beliefs about desirable directions and means of social change: notions about “late capitalism,” “social justice,” “helicopter money,” “direct democracy,” “strategic investments,” “unconditional basic income” and the like. The cargo cults in the title refer to widespread expectations that somebody else should provide jobs and money for us, that somebody else is responsible if anything goes awry, and that mimicking external signs of success without much ado achieves success and public happiness. The essays examine and attack widespread ideas about the public good that rely on sacrifice and altruism “by the rich,” extensive state regulation and control, more taxation, various utopian ideas, the notion that “if only we put our heads together...” and, above all, the notions of desirable violence and revolutionary change.

The tongue-in-cheek approach used in the book toward Marxist, pseudo-Marxist and leftist political ideas (on both sides of the contemporary political spectrum) is contrasted with common literary proverbs in the form of the Adagia by Erasmus. The adagia in these essays suggest that people already possess the accumulated wisdom to counter a pseudo-intellectual and utopian way of thinking, with its blame-throwing and responsibility-shifting. Instead, a down-to-earth approach to contemporary social problems is proposed, with piecemeal solutions to social, economic and political tasks, and reliance primarily on personal accountability, individual virtues and duties in order to correct our mores, care for ourselves and the so-called “public good.” As for Croatians, the solutions are catching up with European standards and “getting to Denmark.”

Current European practices and intellectuals are not spared, either. Astonished Europeans are watching the same arena on a grander scale. “Why should debts be repaid?” is an example of such “wisdom.” “The Greek financial crisis is a crisis of European solidarity ... the anti-European referendum was a celebration of direct democracy” is another. “Capitalism and democracy are in deep crisis.” “We need more Europe.” “We need more regulation.” “Perhaps we should invent a new political and

economic combination—reflecting the 99%.” Since the beginning of the economic crisis in 2008, we have been witnessing the birth (and rebirth) of a number of irresponsible ideas, concepts and movements, of which the most recent, the abortionist league in Poland and Hungarian authoritarianism, top them all.

Some of the cargo cults described are imports to Croatia, to be sure, but that is no excuse. It is one more reason to be alert and combat irresponsible ideas, wherever they find fertile ground.

The frame for the essay collection is provided by the hedgehog and fox story, Erasmus’ and Isaak Berlin’s adagium on desirable public and private ways of thinking. The fox knows many little things and the hedgehog knows one big thing. The author questions his own thinking, since the essays herein presented may have been read at the time of their first publication as public forecasts. Since Philip Tetlock has proven that foxes are far better at forecasting than hedgehogs, your essay-writer hesitates between trying to hide his hedgehog-like general idea and letting the essays speak for themselves. His impulse to hide the general idea of the book notwithstanding, he certainly hopes his critical libertarian vantage point will not be missed by the attentive reader.

## ○ autoru

Darko Polšek redoviti je profesor na Studiju antropologije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i njegov voditelj od listopada 2014. Predaje kolegije Sociobiologija, Ljudska bihevioralna ekologija, Antropologija i etika i Sociologija kulture. U Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar bio je zaposlen kao znanstveni savjetnik od 1993. do 2014. godine kao voditelj znanstvenih projekata i programa.

Rođen je u Zagrebu 1960. Nakon diplomskog i magistarskog studija filozofije i sociologije doktorirao je s tezom iz područja sociologije znanosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Bio je Fulbrightov stipendist (1996.—1997.) na Virginia Polytechnic u Blacksburgu (VA), stipendist DAAD-a u Heidelbergu (1983.), OAD-a u Grazu (1990.) stipendist Zaklade Open Society na St. Catherine's College Sveučilišta u Oxfordu (2001.). Sudjelovao je na osamdesetak simpozija u 15 zemalja. Među njima ističe se pozvano predavanje na London School of Economics, organizacija seminara o Karlu Popperu i Friedrichu Hayeku na CEU-u Budimpešta i pozivna konferencija Salzburg Seminara 1998. Godine 2003. radi u Visokoj stručnoj komisiji (HLEG) za konvergentne tehnologije Europske komisije. Između 2001. i 2002. tehnički je vodio MBA program State Departmenta i Indiana State University prilikom njegova osnivanja u Hrvatskoj. Od 1995. do 2012. godine bio je voditelj međunarodnog poslijediplomskog seminara Sociology of the sciences u Interuniverzitetskom centru u Dubrovniku. Godine 1994. bio je voditelj njemačke zaklade Friedrich Naumann u Zagrebu. Predsjednik je Odjela za sociologiju Matice hrvatske u Zagrebu od 1999. godine. Bio je član predsjedništva Hrvatskoga filozofskog društva (1991.) i Hrvatskoga sociološkog društva (1993.—1995.) Godine 1998. sudjelovao je kao redoviti član u izradi plana razvoja Hrvatske (demografija, vrijednosti, obrazovanje); 2003. bio je savjetnik skupine za plan razvoja (obrazovanja), a 2013/4. sudjelovao je u radu skupine za oblikovanje Vizije razvoja Hrvatske. Između 2000. i 2001. obnašao je dužnost pomoćnika ministra u Ministarstvu znanosti, obrazovanja i sporta, Uprava za visoku naobrazbu.

Objavio je dvadeset autorskih, koautorskih i uredničkih knjiga. U suradnji s drugim autorima objavio je udžbenik za 3. razred srednje škole iz sociologije, udžbenik sociologije na Pravnom fakultetu u Zagrebu te niz

znanstvenih i stručnih radova. Sudjelovao je na brojnim doktorskim studijima Sveučilišta u Zagrebu (medicina 2000.—2007., forenzična patologija 1995., sociologija 2012.) i Sveučilišta u Zadru (sociologija). Od 1996. do 2003. radio je na Pravnom fakultetu u Zagrebu, a od 1984. i 1990. na Odsjeku za sociologiju Sveučilišta u Zadru. Honorarno je surađivao na fakultetima Sveučilišta u Zagrebu (Hrvatski studiji, Muzička akademija, Fakultet kemijske tehnologije i inženjerstva) te na privatnim visokim školama u Zagrebu i Zaprešiću. Bio je član uredništva znanstvenih časopisa *Društvena istraživanja*, *Revija za sociologiju*, *Metodološki ogledi* i *Polemos*. Preveo je sedam znanstvenih i znanstveno-popularnih knjiga (Oliver Sacks, Viktor Zaslavsky, Terry Eagleton, Desmond Morris, L. Tolstoj) i objavio niz prijevoda u periodici i na Hrvatskome radiju. Osim temama iz užeg područja znanstvenog istraživanja (epistemologija, sociologija znanosti) bavi se i onima koje povezuju biologiju i sociologiju (eugenika, kloniranje, genetski inženjering, sociobiologija, ljudska bihevioralna ekologija, socijaldarvinizam). Kao stalni ili povremeni komentator objavljuje kolumne na *t-portalu*, u časopisima *Forbes* i *Banka*, u *Jutarnjem listu* i na drugim internet-skim stranicama (*Zurnalisti.com*).

## About the Author

Darko Polšek is a tenured professor, currently teaching at the Department of Anthropology, Faculty of Human and Social Sciences, University of Zagreb, Croatia.

He graduated Philosophy and Sociology at the same university, had master exam in epistemology and got a PhD in the sociology of science. As a university teacher of various courses for thirty years, he taught at various Croatian universities and faculties. He started as a sociology teacher at University of Zadar, Croatia. In 1990 he was appointed at the Institute of Social Sciences, and in 1997 he received tenure and a full professorship at the School of Law, Dept. of Sociology.

In 1997 he was awarded a Fulbright scholarship at Virginia Tech, Blacksburg. From 2000—2002 he was an appointed Deputy Minister of Science and Technology, heading the Higher Education Dept. During his governmental appointment Croatia accessed the Bologna process. He helped designing several versions of the Higher Education Act to enable the accession, but the basic institutional accountability proposals were never accepted.

For ten years as a senior researcher at the Ivo Pilar Institute of Social Sciences in Zagreb he was leading the governmental project “Public assessment of science and education”.

In 2002 he was awarded a scholarship at the University of Oxford. Two years later, in 2004, he was appointed to the High Level Expert Group of the European Commission in Brussels — on public assessment of converging technologies ([http://europa.eu.int/comm/research/conferences/2004/ntw/index\\_en.html](http://europa.eu.int/comm/research/conferences/2004/ntw/index_en.html)).

During his career he was an invited speaker at London School of Economics, at the conference on Karl Popper; to the Central European University, where he organized a conference on Popper and Hayek, to the Salzburg Seminar (to the conference on public assessment of genetics); he delivered papers at the University of Uppsala (Sweden) in 1990. In 2004 during the Anniversary of the Double Helix in Cambridge he participated in various discussions. In 2001 he was invited by the New America Foundation (Washington) to deliver a paper on globalization. A year later he was appointed coordinator of the Indiana State University, Kelley Busi-

ness School project, while designing the MBA program in Zagreb. In 1995 he was leading the Croatian branch of the German liberal — Friedrich Naumann Foundation. During that time he participated at or managed various programs and conferences — in Sofia (Bulgaria), in Koenigswinter (Germany), in Sintra (Portugal) and elsewhere. He used to be the head of Matrix Croatica Department of Sociology for over 12 years and was the member of the Presidency of Croatian Philosophical Association, and Croatian Sociological Association. He used to be a joint-editor of various Croatian sociological and educational journals. For fifteen years he was a course-director of the Sociology of Science seminar at Inter-University Centre Dubrovnik. He received an OEAD grant for research at Karl Franzens University in Graz (Austria) in 1991 and a DAAD grant for the Summer School in Heidelberg (Germany) in 1982.

He used to teach at the School of Law and Croatian Studies at University of Zagreb for almost ten years. In early '90s, at the same University, he used to teach at the Faculty of Chemical Engineering (Sociology) and Academy of Music (Sociology of Culture). He was an adjunct teacher at the private University Libertas (Zagreb) and BAK Polytechnic (Zaprešić).

He published ten books and jointly or personally edited another ten. He translated eight books (by Oliver Sacks, Terry Eagleton, Thomas Friedman, Desmond Morris, Karl Popper, Gerd Gigerenzer, Daniel Gilbert and Viktor Zaslavsky) and a number of articles from English and German. His main expertise and academic interests are philosophical and sociological issues concerning biology (sociobiology, evolutionary psychology, Darwinism, social issues in genetics), behavioural economics, and public assessment of science.